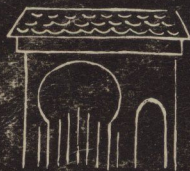

BÖZÖDI GYÖRGY

SZÉKELY
BÁNJA

MEFHOSZ KÖNYVKIADÓ

BÜZÖDI GYÖRGY:

SZÉKELY BÁNJA...

A „Székely támad — székely bánja” véres emlékű, tragikus mondást társadalomtudományi feldolgozásban adja a szerző az előadás megrázó erejével és a szépirodalmi színvonal legmagasabb fokát éri el.

A székely nép életének tudományos összefoglalása és izgalmas regénye ez a könyv, mely a legrégibb kortól mindmáig élénk vetíti az egész székely sorsot.

Ma, amikor a székely sors és vele Erdély nagy magyar kérdése egész Európa érdeklődésének homlokterében áll, nem adhatunk a magyar olvasóközönség kezébe időszerűbb munkát, mint ezt a lírával és tudással megírt hatalmas művet.

320 lap, kötve 6-80 P.

14

BÖZÖDI
SZÉKELY
BÁNJA

1583.

1959
1960

25375

11
11/2

BÖZÖDI GYÖRGY

708

SZÉKELY BÁNJA

10

II. KIADÁS

MEFHOSZ KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

ELŐSZÓ.

Az elmúlt év tavaszán tizenhat fiatal erdélyi író fogott össze, hogy segítségemre legyen e munka első kiadásában, amely Kolozsváron jelent meg. Akadtak néhányan, akiknek fájt a feltárt igazság és a könyv megjelenése után is minden buzgalmukkal azon voltak, hogy elgáncsolják szélesebb körben való terjedését, nehogy közvéleményt formáló lényezővé válják. Hogy s hogynem, a könyv mégis elfogyott. A mostani újabb kiadásban némi változtatást végeztem, kevésbbé lényeges részeket összevontam, másokat kibővítettem, főleg pedig kiegészítettem Marosszék helyzetének ismertetésével. Ezek a módosítások azonban a könyv eredeti szellemén és célján semmit sem változtattak, csak teljesebbé tették.

Az erdélyi magyarság legnagyobb egységben élő csoportjának, a székelységnek mai helyzetét tárja fel ez a könyv összefoglalóan, nagy vonalakban megrajzolva és fölmérve azokat az adottságokat, amelyeknek alapján meg lehessen keresni a jövőre nézve egy szervezettebb gazdasági és szellemi élet módjait és lehetőségeit, kisebbségi küzdelmünk érdekében. Nem szorítkozhattam kizárólag a mai élet keresztszetszerű rajzára, a kérdésekbe való mélyebb behatolás szükségessé tette az előzmények, a történelmi kialakulás vázolását. A mult tévedései talán a jövő tanulságai lehetnek. Reményünket önmagunk erejébe kell vetnünk, nem a mások segítségébe és belső erőt csak úgy nyerünk, ha megtisztítjuk szemléletünket és közelebb visszük a valósághoz. Ha nagy tévedéseket és mulasztásokat kellett megállapítanom a multban, ezt nem kevés fájdalommal tettem, mert rzem, kisebbségi helyzetünk fokozott felelősséget s fokozott körültekintést követel meg az írótól a le-
tunt id k bírálatándl. De az igazság és a jövő érdekében

vállalnom kellett a küzdelem súlyát, nehézségeit és veszedelmét.

Elsősorban azokra az új kezdeményezésekre, gazdasági és szellemi összefogási próbálkozásokra szegtem tekintetet, amelyekre a közhatalomváltozás óta itt-ott vállalkoztak és amelyek kiemelkedő szigeteket képeznek kisebbségi életünk sívár tengerében. Sajnos, ezek a szigetek ritkák és nagy az út egyiktől a másikig, közben pedig mély a tenger. Ne csodálkozzék tehát valaki, ha több vizet kell látnia, mint kiemelkedő és megnyugtató szárazföldet. A székelység pusztul és pusztulása nem mai keletű, nem csupán a mai helyzet következménye. Nagy bajainak gyökere, a gazdasági elmaradottság, a szegénység, a kivándorlás és szétszóródás, messzire visszanyúlik és ezek mellé a kisebbségi sorssal járó újabb veszedelmek csatlakoznak. A szétszóródás ma nagyobb méretű, mint régen, az anyagi érvényesülés és a szellemi élet elé gátak emelkedtek, mint megtámadott fát pusztítja a népet sokféle népbetegség: egyke, vérhaj, alkohol, tüdővész. Nem volt célom ennek a pusztulásnak a maga teljességében való megdöbbentő feltárása, ezt a kimutatások hiánya ma még lehetetlenné is tenné, hanem mint mondtam, a biztató jelenségek irányították figyelmemet. Könyvem hiányos, ha valaki a székelység szellemi és gazdasági életének teljes képét keresi benne, de mindazt ismerteti, ami számottevő kísérlet történt ebből a pusztulásból való kivezetésre.

A magyarságot Európa keleti őrszemének nevezik előszeretettel, a székely nép pedig még a magyarságnak is külön őrszeme volt. És az őrszem sorsa mi lett? Az, ami lenni szokott: elbukott a harcban, legelőbb. De még nem halt meg, csak sebeiben vérzik és hiszem, hogy gyógyítani is lehet. Ezt szeretném megmondani. Talán őrszemek vagyunk most is, nem az elválasztó hegyek átjáróit őrizzük az ellenségtől, hanem az egyetemesebb, emberibb eszméket. Helyzetünk talán csak a Gulliveré az óriások országában, nem mi lettünk kisebbek, hanem a körülöttünk levő világ vesztette el emberi arányait.

1939 őszén.

BÖZÖDI GYÖRGY.

A SZÉKELYFÖLD KAPUJÁBAN

FÖLDRE ÍRT MULT

A Kisküküllő vize lassan kanyarog a tágas völgyben. Szovátától Balavásárig, mintegy ötven kilométeres távolságon minden falut meg lehet különböztetni, amint egymásmellé sorakozva, apró házaikkal, zöld fáikkal és kiemelkedő tornyaikkal benépesítik a völgyet. Valamennyien a folyó jobbpartján fekszenek, a balparton egyetlen község sincs. A jobbpart a jelené, a bal a multé. Itt várak sorakoztak valamikor, Sóvárád, Makfalva, Erdőszentgyörgy „Várhegyei” ezeknek az emlékét őrzik. Az egyik partról áttérünk a másikra, ennyi a történelem. Szemben, Havadtő irányában, Rigmány az avarok sáncainak emlékét őrzí, jobbra a fehérlovas Firtos a római katonák idejére emlékeztet. A történelem a földre van írva és a föld csak a nagy tettek emlékét őrzí meg.

Ravába igyekszem, keresztül a hegyen. Ez az első sziget, amely kimagaslik a székely nép kisebbségi életküzdelmében. Erdőszentgyörgytől félórai járás a hegyre kapaszkodó ösvényen, míg a völgyekben kanyargó keskeny hegyi községi úton két óra. Az utakban is válogatni kell a Székelyföldön, aszerint, hogy kinek milyen sürgős, hogy célt érjen. A hegytetőről még egyszer visszapillantok. A mai történelem is már a földre van írva. A Küküllővölgye csak öt év óta tartozik Udvarhely megyéhez, azelőtt, a közhatalom változása óta már kétszer cserélt központot, hol Maros-megyéhez pártolva vissza, hol Udvarhelyhez csatlakozva, természetesen nem jószántából, hanem a politikai pártok uralmának változása szerint. A világháború előtt évezredek történelmi határt képezett ez a vonal Udvarhelyszék és Marosszék között, az első település óta semmiféle változás nem történt itt, pedig török, tatár, német világ vonult végig felette. 1920 után nyomban lekapcsolták a

Kibédttől Balavásárig terjedő részt és Udvarhelyhez ragasztották, nagyon is nyilvánvaló okok miatt. A közeli szomszédságban levő kis- és nagykükküllőmegyei románság idáig bocsátotta elő nyúlványait, ezeknek a falvaknak székely lakossága között már feltűnt egy-egy nemmagyar is, Erdőszentgyörgy lakossága pedig egyharmadrészben románná vált. Azzal, hogy ezt a vidéket a kilencvenhat százalékbán magyar Udvarhely megyéhez csatolták, sikerült a kimutatásokban a megye lakosságának arányszámát a románságra kedvezőbbé tenni. De ezt az eljárást pártérdekké tették a kortesfogással. A liberális párt — melynek állandó szenátora az erdőszentgyörgyi román pap volt — pártügyet csinált abból, hogy uralma alatt járásbírósa, szolgabírósa legyen ennek a községnek, mit aztán a többi pártok szintén pártérdekből megsemmisítettek, a liberális uralmak elején Székelykeresztúrról Erdőszentgyörgyre telepített járási székhelyet siettek visszaköltöztetni. A bizonytalanságnak ez az állandósult rendszere nem annyira a pártoknak, mint a székely népnek ártott, mert a költözködéssel és a helyiséglétesítéssel járó költségeket neki kellett fizetnie. Ilyenformán a vidék központja lett Erdőszentgyörgy. Fejlődése a múlt század végén vett nagyobb lendületet, amikor tömegesen telepedtek le benne a zsidók, akik amellett, hogy a lakosság számát jelentékenyen növelték, élénk kereskedelmi életet hoztak magukkal. A közhatalomváltozás után kapta meg mai igazi lendületét, amit a román nemzeti törekvések táplálnak. Székelykeresztúrnak győztes ellenfelévé vált. A magyar ügyvédek és orvosok áttelepedtek lassanként a Nagykükküllő partjáról ide a Kiskükküllőhöz, itt néznek a bizonytalan jövő elébe. Az állami hivatalok magyar tisztviselőit megkímélték ettől a herce-hurcától. Keresztúron hagyták őket állás nélkül. Kórházat, állatorvosi, telekkönyvi és pénzügyi hivatalt is létesítettek, úgyhogy jelentős tisztviselői kar alakult ki pár év alatt, annyira, hogy a vándor színtársulatok is városnak nézik néha Szentgyörgyöt és megállnak egy-egy „operett-ciklusra“, meg egy-egy tánc-tanár is idevetődik „kurzust és kolónt“ tartani, ami itt elég a városi szellemből.

A község közepén emelkedő dombon, a Kükküllő fölött áll az egykori Rhédey fejedelmi család kastélya, amelyben Mary angol anyakirályné dédanyja, Rhédey Klaudina született. A múlt század közepén már idegen kézre került a

kastély, egy vagyonos szász vette meg, majd árverés folytán a brassói Schiel szász gépgyár tulajdonába került, míg pár évvel ezelőtt a község vette át állami hivatalok számára. a járáshoz tartozó községek költségén. Ma a szolgabírói és járásbírói hivatal székel a történelmi kastélyban. Mellette emelkedik a református templom, melyet 1936-ban az angol királyné adományából újíttattak meg. A piacon hatalmas épülettömböt fejeznek be: ez lesz az új állami iskola. Most épül a románok bizánci stílusú új temploma is a régi helyén, melyet a múlt század derekán a község református hívei építettek volt a románok számára, kik írásban kérték, hogy vegyék be őket a református egyházba, mert már csak vallásukban különböznek a többi magyaroktól. Mikor a templom felépült, egy kiküldött román pap visszatérítette őket az ortodox vallásra és övék maradt a „református“ istenháza. Ma igazi románoknak vallják magukat s románul is megtanultak.

A régi elemi iskola homlokzata méteres betűkkel hirdeti dr. Angelescu miniszter nevét. Az udvaron magyar és román gyermekek szaladgálnak, de beszélni csak románul szabad. A magyar tanköteles gyermekek száma meghaladja a négyszázat. A teljesen román állami iskolában nevüket sem tanulják meg magyarul leírni. Ilyen népes egyházközség nem bír felekezeti iskolát fenntartani? Az egyházközség vezetősége éveken keresztül fáradozott az engedély megszerzésén, de nem volt képes kiharcolni. 1928-ban az állami iskola magyar tagozatát megszüntették. Az egyház nyomban folyamodott a felekezeti iskola felállításáért. A Vaidakormány meg is adta az engedélyt, de itt a tanfelügyelőség-nél eltűntették. Az egyik magyar állami tanító pedig, aki a református egyház belső embere, felszólítást kapott, hogy tekintélyénél fogva kövessen el mindent az új iskola felállítása ellen, mert ha felállítják, úgy elveszti állását. Az állami iskola vezetősége a románul egy szót sem tudó magyar szülőkkel aláíratott egy ívet, amelyben az állt, hogy meg vannak elégedve a tanítással és nincs szükség felekezeti iskolára. Az egyházközség részéről tett újabb erőfeszítések eredménytelenek maradtak. Háromszor sikkadt így el az új iskola és most talán véglegesen. Ellenben a háború előtt a község lakosságának egyharmadát elöntő románoknak meg volt a külön felekezeti iskoláiuk. A tanítók aránya is egyre kedvezőtlenebb a magyarságra nézve. A régi hét tanító

közül négy román volt, három magyar, most kilenc tan-
erőre emelték az iskolát, van két magyar és hét román
tanítója. Hogy hány vallásfelekezet van a faluban, azt a
papok sem tudják. De tíznél több van: református, görög
keleti, görög katolikus, római katolikus, unitárius, luterá-
nus, ortodox és neológ zsidó, két hivatalosan elismert
szekta és a titkosak. A szektázó hajlam nagy, úgy a magya-
rok, mint a románok között. Ennyiféle ember milyen tár-
sadalmi közszellemet alkothat?

A székelyek szabadok voltak, egyenlők és egyforma
nemeseek — így szokták ezt hirdetni. Földjük a maguké
volt, nagybirtok nem férkőzhetett be közéjük. De ha
végignézzünk Marosszék és Udvarhelyszék határán, egyebet
látunk. Erdőszentgyörgy a Rhédeyeké volt, később a Bar-
csay-, Kornis-, Teleki- és Kemény-családoké is, Gyulakután
a gróf Lázár-család uralkodott, Szentdemeteren pedig a
Gyulaffyak kastélya áll, akiknek kegyetlenségéről és sötét
pincebörtönéről még ma is borzongva beszélnek a környék
falvainak lakói. Egy XVII. századbeli hivatalos összeírásban
ezt olvashatjuk: „Szováta nagyobb része jobbágy, Lázár
Imréné asszonyom és Kereszturi uramék bírják. Erdő Sz.
György, Rédei uramék bírják, szabad ember három vagyon
benne. Havadtő nagyobb részét Rédei uramék bírják.
Gyulakuta nagyobb részét Lázár Imréné asszonyom bírja.
Kelementelkét az úr Gyulaffy László uram önágyasága bírja.
Rigmány nagyobb része jobbágy, stb.“ Királyi föld nem
volt a székelyek között, ezek az uradalmak a székely nép
magánvagyonából nőttek össze, a régi tulajdonosok pedig
visszakérezkedtek egykori birtokukra, mint jobbágyságok.
Csak szét kell nézni a falvakban, a jobbágyság és zsellérség
nyomait ma is mutatják az alacsony, két nyomorúságos
szobából álló, kékrefestett keretű, öklömnyi ablakos házak,
amelyekben most „szabad“ magyarok élnek, a régi jobbá-
gyok utódai. 1848 után változás állott be, de az egykori
törvényszerű parancs, hogy a zsellérségnek és jobbágyság-
nak kékre kell festenie ablakait, továbbra is megmaradt.
És nem ritka eset, hogy a nyomorúságos utódok, ha ma
építenek új házat, szintén kékre festik az ablakok keretét,
önként vállalva az egykori megbélyegzést, mert helyzetük,
a nincstelenség semmit sem változott. A háború után ugyan
kaptak egy-két hold földet, de ez nem javíthatott helyzetü-
kön. Nem élhettek meg belőle, hiányzott a gazdasági fel-

szerelés, az igavonó állat, legtöbbjük tehát jobbnak látta már az első esztendőben eladni, amit kapott és maradt minden a régiben. Ma napszámosok idehaza, vagy munkások, cselédek Románia különböző városaiban. Az egykori jobbágyságnak, amelyet nem akartak észrevenni és amellyel nem akartak számolni, elevenen élnek ma a következményei.

Erdőszentgyörgyöt a XVII. században kapták a Rhédeyek, Szentdemetert Báthory Gábor ajándékozta oda a Balázsiaknak, akik még a vécei és kiskendi melléknevet is nevükhöz akaszhatták. Gyulakutára a XV. század végén költöztek a gróf Lázárok. A földesuraknak természetesen jobbágyra volt szükségük, másképen nem művelhették a jelentékeny kiterjedésű ajándék-birtokot. Románokat telepítettek földjeikre, mert ezek engedelmesebbnek bizonyultak, mint a székely jobbágyok. Ezek a negyvennyolcas felszabadítás után földhöz jutottak, a magyarok pedig kimaradtak a földosztásból. A kimaradtok vették a vándorbotot, elszéledtek az ország többi részébe és tovább Moldvába, Havasalföldre és később Amerikába. A kis vicinális vasúton, melyet a mult század végén Parajdig építettek ki, a székely nép nem utazott egyébért, csak munkáért és megélhetésért, szerte a világba.

A nagybirtok feloszlott, a szentdemeteri kastély már a mult század közepén zsidó bérlő kezébe került, az erdőszentgyörgvi földesurak közvetlenül a világháború előtt adták el a székelyföldi viszonyok szerint hatalmas birtokaikat — a románoknak. Tholdalaghy gróf 800 holdas szántóföldjét és rétjét adta el román kisbirtokosoknak, báró Bánffy Zoltánné 410 holdat adott el ugyanezeknek. A Zeyk-örökség 367 holdja is román kiscgazdák kezére került, úgy-hogy más vásárlásokkal együtt a háborút megelőző tíz év alatt 1701 hold kitűnő uradalmi földet vettek meg a román kisbirtokosok csak ebben az egy községben a magyar uraktól, 393.000 koronáért. Honnan volt az alig 50 évvel azelőtt felszabadult jobbágyoknak ennyi pénze? Erre talán az Albina-bankok tudnának válaszolni. A földesurak eltűntek, csak a székely középbirtokos osztály maradt itt és a románok. A legalsó és a legfelső magyar társadalmi osztály elpusztult, a bukásban egymásra talált.

RAVA ÉS BOLTJA

Rava tiszta magyar és unitárius község. Az erdők a falu széléig benyúlnak. A falu elmenekült a Küküllő tágas völgyéből a hegyek szakadécai közé, mint egy várba. Egyetlen, hosszú utcája van a völgy mélyén, amelynek két oldalán katonás rendben sorakoznak a nehéz kőházak. Az építkezés a szászokéra emlékeztet, a magas házfrontok hűvösen zárkóznak el a külvilágtól. Nyolcszáz lakosa van és 198 háza, de nincs több 180 családnál a faluban, mert több ház üresen, lakó nélkül áll. Évi szaporodás a születés és halálozás szerint kettő-három, de tényleges szaporodás nincs, a fölösleg elvándorol. A község határa földművelésre gyenge, de a sovány, hegyes földön arányosan osztozkodnak. Nagybirtok soha nem volt a faluban, őrzik még az egykori egyenlőség hagyományait. Ma a leggazdagabb embernek 98 holdja van, 60—90 hold között kettő, 40—60 hold között szintén két birtok szerepel. A gazdák többségének vagyona 20 hold körül váltakozik. De van 8—10 család, amelynek semmi vagyona nincs, még háza sem.

Az első hír, amely a faluban fogad, hogy meghalt egy öregasszony a hegy alatt. Olyan nagy esemény ez? Hogyne. Az unitárius pap felkészült a temetésre, de az utolsó órákban átüzent a szomszéd községbeli román pap, hogy ne merje eltemetni, mert az asszony román volt. Hiába van az unitárius anyakönyvbe bevezetve és hiába járt életében az unitárius templomba. És tényleg a román pap temette el. Hát ez a nagy újság, amit szélteben-hosszában beszélnek. Bizony nem könnyű dolog, az ember elhúzza életében valahogy, de ki tudja, hogy halála után mi történik vele?

Románság és szászság veszi körül a községet a hegyeken túl, a bástyá nehéz sorsa jutott neki a vegyeslakosságú vidéken. Összefogásra és tömörülésre csak egy téren van

lehetőség, az egyház körül. Semmilyen gazdasági egyesülete vagy szervezete nincs. Az egyház körüli tömörülés annál könnyebbnek látszik, mert csak egy templom van a faluban és mellette az unitárius iskola, a nép nem tagolódik felekezetekre. Mégis, amikor a mostani fiatal pap, Lukács Sándor hét évvel ezelőtt a községbe jött, mindent a legrosszabb állapotban talált, az egyházközséget a teljes romlás fenyegette. A régi templom dűledezett, harangja nem volt, az iskola pedig ott állott, hogy be kell csuknia kapuit, mert a hívek nem fizették az egyházi adót, az egyedüli jövedelmet, amiből a tanító fizetését és az iskolafenntartási költségeket fedezni lehetett volna. A tanítói fizetésből több mint ötvenezer lej volt hátralékban.

Tanulmányútjáról, Angliából és Amerikából csak akkoriban hazatért fiatal pap lázas sietséggel és túlfatott lelkesedéssel kezdett hozzá az egyházközség felépítéséhez. Tudta, hogy hivatást teljesít. Első és legsürgősebb tennivaló a felekezeti iskola megmentése volt, ehhez pedig pénz kellett. Pénzt azonban sehonnan sem lehetett előteremteni, a hívekben már kevesebb hivatásérzet élt, sem a szegényebbek, sem a gazdagok nem fizették az egyházi adót. Ellenben volt még az egyházközségnek 45.000 lej banktartozása, 60.000 lej hátraléka a nyugdíjalapnál és ráadásul a végrehajtók is megjelentek a megyebírónál, hogy vagyonát az egyház hússzezer lejes adóhátraléka fejében lefoglalják, mivel az egyházközségnek semmi vagyona nem volt a templomon és iskolán kívül. Az egykori kis erdőbirtokát a háború utáni földreform alkalmával kisajátították.

Minden lehetőség után kapkodva, a fiatal pap először az egyházi adófizetés módszerének megváltoztatásával próbálkozott. Akkoriban az egyes családok létszámuk arányában járultak hozzá az egyházi költségekhez, mert a módosabbak többsége így határozott és ez az eljárás semmiképpen sem lehetett igazságos. A szegényebb, soktagú családok panaszkodtak, hogy képtelenek megfizetni a reájuk eső részt. Háttha jobb adózási rendszerrel fizetni fognak a gazdagok és szegények is? A pap keresztülvitte, hogy az állami adót vegyék alapul az egyházi adó kiírásánál és annak arányában osztotta szét hívein a terheket. Eredmény így sem mutatkozott. Újabb és újabb eljárással próbálkozott, rövid idő alatt ötféle módon igyekezett a híveket adófizetésre bírni. A birtokot tette az adófizetés alapjául és amikor

így sem ért eredményt, az általános becslés szerinti tehetőség alapján próbálkozott, végül pedig az összes előbbi módok egységesítését eszelte ki. A hívek el is fogadták mindezeket az előterjesztéseket, meg is szavazták, de mikor a fizetésre került a sor, nem fizettek. Az általános gazdasági válság akkorjában nehezedett a legsúlyosabban az emberekre, de a nép különben seán szeret semmiféle adót fizetni.

Ezek az eredménytelen erőfeszítések sem vették el a fiatal pap munkakedvét. Egy állandó alap létesítésén gondolkodott, amely felmentse az egyházi adó alól a híveket, az egyháznak pedig meghezza az iskolafenntartáshoz szükséges jövedelmet. Ez a munkája aztán, amely páratlan az erdélyi magyarság életében, váratlanul szép eredménnyel járt. Először a szövetkezeti eszmével próbálkozott olyanformán, hogy a szövetkezet jövedelmét fordítsák iskolai célokra. A községben már előzőleg volt fogyasztási szövetkezet, de megbukott és éppen abban az időben számolták fel. Ezt a szövetkezetet, mely a vezetők hanyagsága miatt bukott meg, szándékozott új életre kelteni, de be kellett látnia, hogy a hangulat nem alkalmas a szövetkezeti mozgalomra, az emberek ellenszenvvel fogadják a tervet az előbbi szövetkezetbe vesztett pénzük miatt. Újabb kezdeményezésre, újabb ötletre volt szükség, mert a hasztalan erőfeszítésekkel már két év telt el, az egyház és iskola helyzete pedig a tizenkettedik óra állapotába jutott. A szövetkezeti tervet oda módosította, hogy egyszerű boltot állítsanak fel a bukott szövetkezet helyére, „egyházi boltot“, amelynek jövedelméből fedezzék az iskolai költségeket. Ennek az üzletnek a felállítása egyszersmindenkorra mentesítené a népet az egyházi adótól. A terv tetszett a falunak, amikor azonban arra került a sor, hogy bármilyen kevés összeget is befizessenek az alapba, visszavonultak, a nép nem jelentkezett. De ennek a makacs ellenszegülésnek legalább már magyarázata is akadt. A régi szövetkezet vezetősége mozgalmat indított a pap ellen, hogy elgáncsolja tervében, nehogy az emberek azt lássák majd, hogy a papnak virágzó üzlete van, mert ez megerősítené azt a lappangó gyanút, hogy a szövetkezet azért bukott meg, mert a vezetőség elzsebelte a pénzt.

Elkeseredésében ekkor kijelentette a pap: ha senki sem lesz segítségére, az üzletet akkor is felállítja, mert nem nézheti el, hogy ilyen személyes viszályok miatt tönkre-

menjen az iskola. Pénzre lett volna szükség, bár egy pár ezer lejre, de ki kölcsönöz ilyen vállalkozásokra a legcsekélyebb összeget is? Nem volt hova fordulni pénzért. Az erdélyi magyarság szervezetlensége itt ütközött ki, Rava és papja sorsára volt hagyva, a maga erejére utalva, mint egy idegen tenger közepén. Pedig magyar pénzügyintézetek is vannak Erdélyben és a Székelyföldön. Végül úgy gondolta, „hazamegy“ az egyházhoz. A főhatósághoz fordult és tízezer lej kamatmentes kölcsönt kért, amit hosszú utánjárás-sal meg is kapott. Itthon kijelentette, hogy a falutól semmit sem vár, semmi más támogatást nem kér az egyház számára, csak azt, hogy ebből a boltból szerezzék be háztartási szükségletüket. A hívek nem vették észre, hogy milyen kegyetlen gúny van ebben, de megígérték csendesesen, hogy az „Unitárius Bolt“-ból fognak vásárolni, hiszen ellenszolgáltatásként mentesülnek az egyházi adótól és minden gondtól egyházukkal szemben. Keserű történet ez.

A tízezer lejből hatezer elment az engedély beszerzésére, úgyhogy négyezer lej „alaptőke“ maradt az üzletnyitáshoz. Mit lehet ezzel kezdeni Ravában 1932-ben? Nagyon sokat. A fiatal pap nem hiába tanult Amerikában — amint most hívei mondják, — nemcsak jó papnak, hanem jó üzletembernek is bizonyult. Megtanulta, hogy nem szégyen az üzleti munka és be is bizonyította. A semmiből megteremtette az egyházi boltot, mert a ravaiak nagyon következetesek maradtak önmagukhoz, senki sem járult hozzá egyetlen lejjel sem. A pap, mint boltos, elment a négyezer lejjel bevásárolni Erdőszentgyörgyre, vett egy kis ecetet, egy kis sót, meg egy kis cukrot és petróleumot, meg amire még telt, felrakta a szekérre, hazavitte és eladta az unitárius boltban. Vasárnap istentiszteleteket tartott, hétköznap pedig éjjelt nappallá téve szaladgált üzleti ügyeiben. Ügyvezetést, könyvelést, mindent végzett díjtalanul, a megyebíró pedig a pénztárt kezelte. Az asszonyok jöttek vásárolni és amikor az áruért odaadták a pénzt, ugyanakkor a felekezeti tanítói fizetést is fizetgették. Az eredmény felülmúlta a várakozást. 1933-ban 268.729 lej forgalmat bonyolított le, amiből 10 százalék tiszta jövedelem. Ennek fele fuvarra, adóra és bérletre ment, de az 5 százalékos jövedelem is fedezte a tanítói fizetéseket. A forgalom 1935-ben már kétszeresére emelkedett. Az utóbbi években a bolt jövedelméből fizették azt a 7500 lejt is, amit

a főhatóság egyházi adóként rótt ki az egyházközségre. Áruban mintegy ötvenezer lej tőke fekszik. Az erdőkisajátítási kötvények értékesítésével és a bolt jövedelméből kifizették négy év alatt az egyház minden tartozását. A dűledező templomot megjavították, új harangot vettek a tornyába. A felekezeti iskola fennmaradása biztosítva van — és mindez semmiből.

A piactéren áll a földszintes ház és a benne levő kereskedés olyan, mint a többi, szerteszét más falukban. Csak a felirata különös, amint nagy betukkel hirdeti a bejárat fölött, hogy „Právělie Unitariană — Unitárius Bolt.” Mellette korcsma van, szintén a bolthoz tartozik. Már kezdetben bérbevették a községi korcsmát is. Sokan furcsának találták, — mondja a pap, — hogy a boltunknak korcsmája is van. De miért kellett kivennünk? Szomorú dolog, hogy korcsma nélkül nem élhet meg egy falusi üzlet, nincs jövedelme. Mi hiába küzdünk a pálinkamérés ellen, mert a községnek italmérési engedélye van. Legfennebb csak annyit tehetünk meg, hogy nem béreljük ki, de ezzel semmit sem segítettünk, mert kibérel más és másé a haszon. Így legalább jóra is fordíthatunk valamit belőle. A két boltot egy kezelő vezeti, megélhetése van ebből neki is.

A községháza előtt haladunk el, odabent nagy munka folyik. Készítik az új kataszteri íveket, mint a Székelyföldön mindenütt. Mostanig még a magyar világból maradt íveket használták. A bíró lép ki az ajtón, amint meglát bennünket, szeretne visszafordulni, de az már igen feltűnő lenne. Így határozott léptekkel, feltartott fejjel jön és elhalad mellettünk, a papnak nem köszön. Halálos ellenségek. A bíró volt az egykori megbukott szövetséget vezetője és most hadjáratot indított a pap ellen, amiért nem vette át annak idején az ő tönkrement vállalkozásukat. Nem nézheti el, hogy az egyháznak szépen jövedelmező boltja van és mint vezető, hivatalos ember a községben, minden alkalmat megragad, amellyel az egyháznak vagy a pap személyének árthat. Ellenpártot alakított maga köré, amely majdnem akkora, mint a pap mellett állóké. A község két ellentétes táborra szakadt és élet-halálharcot vív egymással, a szó szoros értelmében. Egy korcsmában sem férnek meg, először összeverekedtek, ha egy helyre kerültek, most az egyik tábor kivonul, ha a másik bemegy. Természetes, hogy a templomban sem férnek meg együtt, az ellenpárt emberei

soha nem mennek istentiszteletre. Egy nemzetiségű és egy vallású községben ilyen áldatlan pusztulás személyi hiúság miatt!

Az ellenpárt rágalmakat terjesztett a papról, nem a bolt vezetésével kapcsolatban, mert itt nem volt mibe belekötniök, hanem személyéről, magánéletéről. Kijelentették, hogy addig fogják gyölni, amíg vagy elpusztul, vagy megszökik. A pap azonban egyiket sem tette, hanem a bírósághoz fordult. Öt éven keresztül folyt a nagy per, amelynek során a legaljasabb és legerkölcstelenebb cselekedetek sorozatát vitte véghez a községi bíró és pártja. Hamis tanúk és alaptalan vádak szerepeltek a fegyvertárában. Itt volt alkamunk először látni azt az embertípust, amellyel később, sajnos, még nem egyszer találkoztunk. A háború után teljesen tönkrement volt, míg egy váratlan örökség ismét a legmódosabb gazdák sorába lendítette. Tobzódott hatalmában, amelyet a könnyen szerzett vagyon nyújtott neki. Politikai kortesnek csapott fel és olyan „ügyesen“ intézte dolgai, hogy bukhattak a pártok, jöhetett bárki hatalomra, ő mindig felszínen maradt. Liberális uralom alatt liberális volt, nemzeti parasztpárti kormány idején ő is gyűlölte a liberálisokat, így mindig bíró lehetett. Meggyőződésből és gerincesen csak a testvéreit tudja gyűlölni és a papját. Tárgyalásokra hol Erdőszen györgyre, hol Székelykeresztúrra kellett menni és ilyenkor minden falu korcsmája előtt megállították a szekeret, ittak és hirdették, hogy elpusztítják a papot. Ravában nem férhet meg két ember egymás mellett: vagy a bíró, vagy a pap. De a másik párt, élén az egyházi megyebíróval, éppen ilyen elszántan ragaszkodott a paphoz és tűzön-vízen keresztül mellette állt. Többszöri tárgyalás után a bíróság felmentette a papot. Azóta csak itthon folyik a harc. A magyar társadalom betegsége. De mi az oka, hol vannak a gyökerei?

1936 októberében ebbe a községbe is megjött a miniszteri rendelet, hogy állami iskolát kell létesíteni. 1936 novemberében már fennállott az iskola, a román tanítóval. Hogy volt-e szükség rá? Valamennyi gyermek a felekezeti iskolába járt azelőtt. A bíró és pártja, mint a politikai község vezetősége, támogatta a román iskola létesítését, a költségeket megszavazták, mert tudták, hogy ezzel is ártanak a „pappártiaknak“. Az nem jutott egyiküknek sem eszébe, hogy önmaguknak is ártanak, hogy az „ellenpárt“ érde-

kein túl más szempontok is lehetnek. Az állami iskolát abban az épületben helyezték el, ahol az unitárius bolt van. De iskola és korcsma nem lehet egy fedél alatt, így megindították a harcot, hogy a korcsmát tegyék ki az épületből. Vagy együtt megy a bolt is a korcsmával és tönkremegy, mert helyiséget nem talál, vagy átadják a korcsmát másnak. A pálinkamérést már régóta ki akarta venni a bíró a bolt kezéből,² mert az üzlet korcsma nélkül nem érheti el célját. Már a bérlet árverésénél azon fáradozott, hogy a zsidó kereskedő kezére játsza. Ezt a kereskedőt a bíró hozta a faluba, hogy nyisson üzletet és rontsa az egyházi bolt jövedelmét, mert az a kereskedő, aki előzőleg a faluban volt, csődöt mondott, mikor az egyházi bolt megindult és elköltözött a faluból. Az első kereskedő számára csak a kegyelemdőfést adta meg az új bolt, mert már előzőleg tönkrement a szövetkezet miatt, melyet a bíróval együtt vezetett. A bíró bezzeg nem ment tönkre. Telepített magának másik kereskedőt és amikor nem sikerült ennek a kezére játszani a községi korcsmaengedélyt, iratott vele egy cikket az unitárius bolt ellen, amely a bérletet megkapta. A cikk napvilágot is látott az egyik brassói napilapban, „Zsidó bojkott kicsiben“ címen. Teljesen hamis társadalmi háttérrel adtak a kicsinyes személyi harcnak és így teregették ki Rava szegényét a magyar közvélemény elé. A pap választ küldött a szerkesztőségnek, amelyben kifejtette a valóságos helyzetet, de válasza soha nem jelent meg.

Elhozták a szolgabíró, hogy parancsolja ki a boltot az épülethől. De mivel az iskolát telepítették később a házba, a régi bérlőt nem lehetett kitenni. Most a körorvost hívták ki amiatt, hogy a bolt helyisége nem felel meg az egészségügyi követelményeknek és a vezetőségnek nincs engedélye az egészségügyi hivataltól. A körorvos nem talált hibát és nem zárta be a boltot. De az ellenpárt ebbe nem nyugszik bele. A ravaiak a sajátmaguk által készített verembe sodorják bele egymást. Nem is az a cél, hogy az állami iskolának készítsenek helyiséget, mert az iskola számára megfelelőbb épület is van a községben, ez csak ürügy. Különben a bíró már odaígérte az unitárius bolt mostani helyiségét a maga kereskedőjének. Az egyik ellenpárti nyíltan kijelentette: arra törekedünk, hogy tönkre tegyük az egyházat.

Ez a kisebbségi magyarság küzdelme a Székelyföldön.

A megyebíró panaszolja, hogy a birtokívek készítésével is baj van. Fizetni kell minden darab föld után, a bírónak igen magasan állapította meg az összeget. A földek szét vannak faricskálva, egy hold öt-hat darabban fekszik, így a közepes gazda több ezer lejt fizet a kataszteri ívek román nyelvre fordításáért. A község megkérdezése nélkül állapították meg a díjat, pedig árverésen annak kellett volna kiadni a munkát, aki olcsóbban vállalja. De nem is hagyják annyiban, mennek fellebbezni Erdőszentgyörgyre. Nem tűrhetik, hogy egy ember uralkodjék rajtuk, mint egy „basa“. Már megszokták a faluban, hogy a bírónak nincs igaza, ha valami a törvény elé kerül.

Nemrégén névtelen feljelentés ment az ügyészségre, hogy az unitárius bolt könyveléseit szabálytalanul végzik. Az ügyészség letette a járásbíróshoz az ügyet, ahol alaposan kivizsgálták. De a könyvek a hivatalos előírás szerint szabályosan voltak felbélyegezve, a könyvvitelben a legkisebb hibát sem fedezhették fel. Évenként az esperesi hivatal is felülvizsgálja a vezetést. A bíróság négy tárgyalás után felmentette a papot. Annyit értek a feljelentők, hogy meghurcoltatták. A múlt évben nemzetgyalázásért jelentette fel az állami tanító, mert az egyik nemzeti ünnepen a templomba menő iskolásgyermek kezéből a templom ajtója előtt letétette a papiros zászlókat. A bíróság mosolygott a vádakon, amelyek zászlógyalázásról beszéltek és felmentette a papot. A községi elöljáróság közel négyezer lejt pótdadót vetett ki az egyházi boltra, holott az állami adó kétezer lejt. A lelkész fellebbezést adott be a kiírás ellen, mert az ügyvéd számításai alapján a községi pótdadó semmiképp sem lehet több, mint 144 lejt. Erre mintegy harminc gazda is fellebbezést adott be a kiírás ellen, amely az állami adót is meghaladta. Az lett a vége, hogy „láztatás“ miatt megjelentek a csendőrök a paplakon. A lelkész mindössze annyit tett, hogy az érdeklődőknek elmondotta, miképpen áll az üzlet pótdadjának fellebbezési ügye, de a bíró leste, hogy kik mennek be a pap kapuján és másnap hívta a csendőrséget.

A felekezeti iskola két tanerős, az elmúlt évben 99 gyermeket írtak be. Tizenöt tanulót átengedtek az állami iskolának, kettő önként ment át. A bíró volt az első, aki kivette a gyermekét a felekezeti iskolából és az állami

adta. Tüntetésnek szánta, de párthívei közül is csak egy követte a példáját. Azokat a gyermekeket, akik év elején valamiért nem voltak beiratkozva, hivatalból az államiba írták, emellett az egyik osztályt is kénytelen volt átengedni a felekezeti iskola. Így tavaly, az első évben 52 tanulója volt az állami iskolának és év végén pontosan fele ment át a vizsgán.

— Ez a székely nép? — kérdezi lehangoltan a pap.

A LÉLEK

Művészi lélek él a székely népben, a balladák világa. A jónak és rossznak ez a szélsősége mintha nem valóságos élet, hanem művészi túlzás volna. A kettősség, a belső meg-hasonlottság hajszolja a népet, mintha nem volna reális alapja az életének, mintha a mindennapok valósága helyett egy romantikus művészi alkotásban élne.

Másnap együtt utaztam vissza Erdőszentgyörgy felé a pappal és a megyebíróval. Már szinte kiértünk a faluból, amikor a szekér után szalad a falu postása, papirosokat lobogtatva a kezében. Megállítjuk a szekeret, átadja a hivatalos írásokat. Idéző a papnak és a megyebírónak a „lázítás” miatt, az adófellebbezéssel kapcsolatosan. És idéző jött mind a harminc embernek, aki nem fogadta el a bíró által kiszabott pótdótot. A pap fásult arccal teszi zsebébe az iratot. — Nem baj, még ezt is kibírjuk a többi után. — A megyebíró azonban nem tudja ilyen nyugalommal viselni a községi bíró hatalmaskodását.

— Nincs benne már semmi emberi érzés, — tör ki hosszas hallgatás után. — Eleget kínozott minket, nem tudnám sajnálni, ha akármilyen kínok között látnám. Én mondom, pedig testvére vagyok. Egy anya szült minket.

Megdöbbenve nézek rá, újra kérdezem, amit mondott. Igen, édestestvérek. Most veszem észre, hogy a két elszánt ellenségnek hasonlít az arca.

A nép lelki szakadékai szükségképen alakultak ki. A sok százados elnyomás alatt művészetében, népmesékben és csodálatos történetekben oldotta meg társadalmi kérdéseit, így vett lelkileg elégtételt a reánehazedő jogtalanságok miatt, mert másképen nem lehetett igaza. Így tett az utunk mellett balra elmaradó rettegett szentdemeteri kastéllyal is. A kastélyt és a velejáró uradalmat Zsigmond király adta Kemény Lőrincnek 1436-ban, amikor mindenfelé várakat kezdték építeni a nyugtalankodó parasztság

ellen. A néprege Nyujtódi, Balassi és Csáki urakkal épített a kastélyt, kik felváltva bírták az uradalmat, fejedelmi adományok alapján, mert ezek a földesurak bántak rosszul a jobbágynéppel. A nép így tudja és végeredményben ez a fontos: Nyujtódi, Balassi és Csáki kényurak, népszaroló, kínzó, kegyetlen emberek voltak, de a kastélyt (mely a nép elnyomásának eszköze), a maguk erején nem tudták befejezni. Az ördögöt hívták segítségül, eladták neki magukat, csak hogy munkájukat befejezze. Az ördög fel is építette a kastélyt, de ekkor bosszúból Balassiékát járomba fogta s roppant vaskéjével körülszántotta a vidéket, olyan mély árkot hasítottatott velük, hogy ma is látszik és a nép Balassi- vagy Ördögárkának nevezi. Akik akkortájt kint háltak marháikkal, hallották az éjszaka sötétjében, amint az ördög olyanokat csattintva rézostorával, hogy a vidék csendült belé, hajtotta a három urat „Hí Csáki, hí Balassi. Nyujtódi“ kiáltásokkal. A csöbiek később meg is találták az ördög ekéjének egy vasát, ami olyan nagy volt, hogy kilenc szekeret utolsó szegig megvasztak belőle s még egy fejszére való megmaradt.

Így vett elégtételt a nép az ördög által elnyomóin, így szolgáltatott igazságot. De még a nép sejtelve is csak a pokol beleavatkozásával tudta magyarázatát adni, miképen sülyedhetett a szabad székelység kényurak eszközeül. A mesékben való megnyugvás csak a vesztett fejsze nyele, az ilyen elégtételekből nem sok gyakorlati előny származott a népre, legfőntebb egy fejszére való vas, mert igazán ritka eset a csöbieké, akik kilenc szekeret tudtak még emellett megvaszni belőle. De hát a székel — tudjuk, sokra képes.

Egy másik monda már sokkal leplezetlenebbül árulja el a mesék társadalmi hátterét. Eszerint Balassi egyedül építette a kastélyt, a keze alatt levő székelyekkel, mint csapatvezér. Mikor a kastély készen állott, a népnek törvény szerint föl kellett volna kelnie hadra. Balassi azonban titkon arra bízta fel a falu népét, hogy ne keljen fel, majd a fejedelemhez fordult és bepanaszolta őket, mint engedetleneket s jobbágává tette. Ha ezt a mesét elemeznünk kezdjük, a szabad székelyek kötelező hadfelkelése, ellenszegülés esetén a jobbágyságra süllyesztés, a sok Balassi árulása, mind történelmi tény, úgyhogy ez a mese már nem is mese, hanem — pusztán valóság.

ELFELEJTETT TÖRTÉNELEM

A BÜNÖS UTÓPIA

A székely nép mai gazdasági és társadalmi életének, lelki válságának alapos megértése végett, vissza kell pillantanunk mélyebben a múltba, annál is inkább, mert ez a múlt lényegében ismeretlen. A köztudatban hamis utópiát tettek általánossá a székelységről, mely a többi utópiákkal ellentétben, fordított — amint székely voltához illik is, — valamikor valóság volt s csak később vált üres elméletté. A székely jobbágyságot, a föld igazságtalan birtoklását véka alatt rejtegették s a magyar közvélemény nem sejtette, hogy amikor a hagyományos felfogás szerint „székelyekről“ beszél, csak néhány száz előkelő családot ért alatta. A nép senkit sem érdekelt, keserves történetének nem akadt szószólója. Megismerése helyett megelégedtek a hamis dicsőítésével. Ez a téves felfogás akadálya volt annak, hogy a valóságos helyzetet megismerjék, amíg még lehetett volna segíteni a népen. Az utópia segítségével a magyarság egy nemlétező állapotot tekintett valóságnak s ezzel megnyugtatta lelkiismeretét. A székely nép közben pusztult, leszegényedett, szétzüllött. Élete külsőségei megmaradtak, de lelke nem a régi, élete belső tartalma kicserélődött. Nem mai ez az átalakulás, sok száz éve tart. A székely csak tréfáiban élt szűkebb hazáján kívül és akik ezeken a keserves, agyafurt tréfákon kacagtak, nem vették észre, hogy ez a halállal való tréfálkozás, a magáraulaltság, a végső menedék. „A székelyt nem kell félteni“, — így vélekedtek és ezalatt Istennek valami rendkívüli teremtményére gondoltak, amely mindent kibír. Ma azonban, amikor kérlelhetetlenül áll előttünk a valóság, a hosszas mulasztások eredménye, kisebbségi küzdelmet nem folytathatunk tévedésekre alapozva.

Mi okozhatott volna aggodalmat a multban, hiszen olyan szép elmélet élt a székelységről. Az utópia hirdette, hogy itt mindenki szabad, egyenlő és egyformán nemes, itt az elnyomást, a jobbágyságot nem ismerték, társadalmi súrlódások nem keletkeztek. Területi és személyes önkormányzata révén eszményi köztársaságban élt a nép, vezetőit maga választotta, a nemzetgyűléseken mindenkinek egyformán felszólalási joga volt. Csak két osztályt különböztettek meg: lófőket és gyalogosokat, mert a társadalom alapját a katonai szervezet képezte, de mindkét rend egyformán mentes az adóktól, az ünnepszámba menő ökörsütésen kívül. Királyi jog a gazdátlanul maradt birtokra sem terjedt ki, mert a nép a földet nem adomány, hanem ősi foglalás alapján bírta. A föld csak a rokonokra, vagy szomszédokra szállhatott, pénzért eladni nem lehetett. Az utópia jó szolgálatot tett, ezer évre meghosszabbította ezt az állapotot, amely a valóságban Mátyás király idejéig sem maradt fenn a maga egészében. Homályban tartotta a XV. századdal kezdődő tizenegy székely lázadást, a jobbággyá süllyedt székely népréteget pedig megfosztotta székely nevétől, hogy a név makulátlanul ragyoghasson. Az utópia szobrot érdemelne.

Érdeke volt ez az ámitás a közvélemény irányítóinak? Vagy a székely népnek? A történelem megadta a választ. Nekünk csak a tényekkel való számolás maradt. Az utópia állapota a székelységekre vonatkozó írott történelmi emlékeket megelőző időben volt valóság, ez a valóban eszmeinek nevezhető népközösség, melynek párját a feudális Európában hiába keressük, akkor élt a maga teljességében. Az első írott emlékek már a székelv társadalmi élet sorvadásáról, fokozatos bomlásáról beszélnek.

A székelyek választott főemberének hatáskörét már az Árpádházi királyok alatt „székelyek ispánja“ vette át, de hamarosan az erdélyi vajdák maguknak szerezték meg ezt a címet, a velejáró hatalommal és jövedelemmel együtt. Az ispánt már nem a nép választotta, hanem a király nevezte ki, az erdélyi vajdák személyében meg éppen idegen urak kerültek a székelység fölé, az önkormányzatnak és egyenlőségnek ez volt a két első csorbája. A székely grófság és az erdélyi vármegyei vajdaság között semmi különbség nem mutatkozik, az erdélyi vajdák a vármegyei rendszert vezették be a Székelyföldre is, a maga feudális hajlamaival.

A két osztály fölött hamarosan kifejlődött egy harmadik is, a magyarországi nemesség mintájára, amelyet itt primori rendnek neveznek. Először 1409-ben említik ezt az új nemességet, de Mátyás király alatt törvényesen is elismerik és rendszeresítik a székelyek három rendjét, az eddigi két szabad és nemes osztályt alárendelik a harmadiknak. Mátyás király egyik decretuma 1473-ban ezt írja: „Kereservesen panaszoznak nekünk a mi székely lovagjaink és gyalogjaink, hogy őket némely primorok nemzetségükből pénzbüntetéssel terhelik.“ A tehetősebb osztály már a XIV. században kivált a többi közül és nemcsak külön kasztot képezett, hanem a hivatalokat is igyekezett a maga embe-reivel betölteni. Különben a főtisztségek már régtől fogva csak bizonyos családokhoz voltak kötve, amelyek a foglalt földet is szétesztották egykor.

A székely nép egész története, jogainak elvétele, számtalan lázadása, mind a földkérdéssel kapcsolatos. A nép elkeseredetten, utolsó csepp véréig ragaszkodik földjéhez, amelyből mégis fokozatosan kiforgatják. Társadalmi rendszere katonai, de a katonai rendszer alapja a földtulajdon. Kezdetben a nemek és ágak szerint osztották fel a földet maguk között, hat fő- és huszonnégy alosztályra. De nem-sokára rokoni elágazások, kihalások és új birtokszerzések következtében a vérségi kötelékek elvesztették egységes és irányadó jellegüket, a birtok maga lett az irányadó és alapja a velejáró jogoknak, a hivatalviselési kiváltságoknak. Mikor a nép a pásztorkodásról a földművelésre tért át, a nem-zetségi földközösség helyébe a falvak szerinti földközösség lépett. A falunak közös földbirtoka volt, amelyet évenként, vagy nagyobb időközökben felosztottak a falusiak között s csak az erdő és legelő maradt közös. A felosztás sors-húzással, nyílvonással történt s az ilyen földet „nyílföld“-nek nevezték. De a XVI. században a magánbirtok már nagyobb részét tette a művelhető területeknek s ez nagy-részt a lófők és főrendiek tulajdonában állt, a közszékel-ynek nemigen volt magánbirtoka. Nagy a vagyonkülönbség és aránytalanság a három székely rend között. A harmadik rendet a gazdasági okok is szabadsága elvesztésére kény-szerítették. Az elszegényedett székelyek részint életszükség-letből, részint azért, hogy védelmet találjanak a hatalma-sabb birtokosoknál és tisztviselőknél, pártfogásuk alá ad-ták magukat, szolgálatukba szegődtek. Az eladósodott kis-

birtokosok zálogba adták birtokukat a hitelezőknek s így jobbágyi viszonyba jutottak a nagybirtokosokkal szemben. Megmaradtak régi földjükön, de azt most már az új birtokos számára művelték, tizedfizetés stb. feltétele mellett. Akiknek nem maradt semmiféle birtokuk, a főbbektől kaptak földet, amire ráköltöztek s így más földjén lakókká, „földönlakókká“ váltak s ennek fejében mintegy jobbágyi kötelékbe léptek földesuraikkal. Mások azért adták önként jobbágyságra magukat, azért telepedtek a primorok földjére, hogy a hadi fölkelés köteleességétől szabaduljanak, mert a földönlakók belső háborúk alkalmával 1562-ig mentesek voltak a fölkeléstől.

ZSELLÉREK, FÖLDÖNLAKÓK, JOBBÁGYOK

Az egyenlőségnek mind halványabb emléke marad. A királyok kiváltságokat osztogatnak ott, ahol kiváltságnak addig nem volt helye. A hatalmasabb családok a dolgok természete szerint uralomhoz jutnak. A királynak és embe-reinek tett szolgálataikért földadományokban részesülnek a Székelyföldre közeli megyék területén és itthoni súlyu-kat nagyban megnövelik külbirtokaik azokkal szemben, akik csak a székely nyílföldekre voltak utalva s ez egyik tényezőjévé lett az egyenlőség elvén alapuló egykori ki-egyensúlyozott székely társadalmi élet megbomlásának. Marosszéki családok már a XIV. században kapnak ado-mányt Küküllő vármegyei helységekre, mint Backamada-rasi Pál fiai Kisszölösre 1392-ben. Az erdőszentgyörgyi Medgyes-családnak Torda, Kolozs és Küküllő vármegyék 13 helységében voltak részjóságai. A kászsónszékiek 1462-ben Csikszenttamási Lázár Bálintot kényszerből „készek fejük felé felvenni“, amiért a Zsigmond császártól kapott törvénykezési jogukat megoltalmazta, a nép megegyezésé-ből szép birtokokat adnak neki és habár Lázár csíki, a kászsóni nemek és ágazatok felett megkülönböztetett elő-nyöket nyújtanak számára és utódainak a tisztségek vise-lésében, „szabad akarattuk szerint szolgálják, mint olyan jámbor földes Urokat“. Az elnyomás ekkorra már általá-nossá vált. Háromszéken a közrendűek már 1465-ben fel-lázadtak a főbbek ellen, házaikat lerombolták és elégették, ingóságaikat felpredálták. A lázadást nemsokára leverte a másik két rend és a lázadókkal visszaadatta az elrabolt ja-vakat, a lerombolt, vagy felégetett házakat pedig újra fel-építtette velük. Az első próbálkozás eredménytelen maradt.

Az 1466-ban Zabolán tartott Székely közgyűlés végzé-sében azt olvassuk, hogy a székelyeket „a közöttük élő

főbbek sokféleképen és sok megterheléssel szerfelett elnyomták s Magyarország királyaitól nyert régi törvényeikből és jogaikból teljesen kiforgatták és tőlük megfosztották“. A közszékltség a szegénység, a főbektől való elnyomatása és kínoztatása miatt kelt fel a felsőbb osztályok ellen. A felkelés leverése utáni egyességben végzik, hogy a székelv közösség ne legyen a nagyok és előkelők szolgálatára lekötve, hanem legyen szabad azt szolgálni, akit tesszik, kivéve azokat, akik az urak földjén laknak, de ezek se lehessenek örökös szolgák, hanem mehessenek oda, ahova akarnak, az uraknak pedig ne tartozzanak másképen szántani, aratni, kaszálni, vagy más munkát végezni. „hanem csak arra szép szerént felkérve“. A székelv nép nagyrésze már ekkor zsellérsorban élt.

Alig negyedszázad múlva, 1492-ben újabb lázadást készítenek elő Báthory István országbíró, erdélyi vajda és székelv ispán ellen, de a felkelést csirájában elfojtotta a vajda. „Mint ellenségre, erős haddal rontott reánk — írják az udvarhelyszékiek panaszos levelükben II. Ulászlónak —, közülünk sokakat ártatlanul megöletett, némelyeknek szeméit kiszúratta, birtokából kiforgatta, nejeiket, leányaikat elraboltatta“. Mint egy nyugateurópai rablólovag uralkodott a „szabad“ székelv népen Báthory, várat emeltetett magának a nép között, hogy jobban elnyomhassa és kifoszthassa a székelvseget. „Katonáit ránk küldötte, s mintha törökök lettünk volna, kiraboltatott, minden igaz jogunkból kiforgatott s néhányat közülünk száműzött.“

A székelv székelvben a férfiaáon kiháló székelv családok kiskorú lányait szolgálaihoz adta férjhez, örökségeiket elfogalta, „hogy a székelv örökségeket ilymódon megszerezve szolgálina, azokat közöttünk betelepüléshez segítse s közöttünk meghasonlást indítsen. Azt beszélte, hogy jobb lenne, ha a Székelvföldön bűdös dögök hevernének. mint-hogy székelvek lakjanak, kikkől semmi haszn nincs. Pedig Moldvában, Havasalföldön, Rác- és Törökországban, Kroáciában, Bolgárországban a patakokat a mi vérünk festette pirosra, s csontjainkból halmok emelkedtek“. „A vajda úr minket el akar pusztítani, a főembereket a szegényebbek közül ki akarja irtani, s őket, mint a nemesek zselléreit és jobbágyait szabadságaiktól megfosztani; azon kevés jövedelmet, amit eddigi hivatali szolgálataink után kaptunk,

az általa épített kastély számára foglalta le. Kívántuk volna, hogy a pénznek hírére se halljuk, mert némelyek kényszerítve voltak ezért örökségeiket eladni.“ Mikor a vajda a kastélyt építtette, a szegény székelyeket ökrökként járomba fogták a szolgálai és úgy hordattak velük, mint a barmokkal, maguknak fát és más szükségeseiket, „ami Székelyföldön eddig soha sem hallatott“. „A vajda úgy bánt a székelységgel — írja Szekfű, — mintha csak a Székelyföld az ő uradalma lett volna. Báthori székelyföldi garázdálkodása a valóságban rendszeres kísérlet volt arra, hogy a nagybirtok tipikus adminisztrációjával, a vármegyék példája szerint familiárisai hadával a szabad közjogi területet jobbagysorba szorítsa le és magántulajdonná tegye. Kezében lévén a jogszolgáltatás, aki nem akart familiárisa lenni és neki szolgálni, annak nyugodtan elvette birtokát, familiárisait a meglévő királyi várakban összpontosította, ahonnan egész vidéket nyomás alatt tarthatott, ahol nem volt vár, ott újakat építtetett. Miután a székelyek három osztályának felülvizsgálása és időnkénti beosztása, a lustra is a vajda hatáskörébe tartozott, érthető, hogy a székelyek személyes szabadsága és anyagi jóléte teljesen ki volt neki szolgáltatva. Még azt is megakadályozta Báthori, hogy a székelyek panaszaikkal a királyhoz menjenek, saját familiárisait küldte az udvarba, kiadva őket a székelyek küldötteinek.“ A népnek már nem volt ereje, hogy szabadságát és függetlenségét megvédje. A harcias katonanép nem gondolhat harcra a maga érdekei védelmében, kénytelen a kivándorlást választani. „Tudja meg Felséged bizonyosan, hogy fejünket tovább rá nem bízunk, még ha nőinkkel és fiainkkal együtt idegen földre kell is bujdosnunk. Ha a vajda úr ismét úr lesz felettünk, Felséged országából el fogunk távozni.“ Ez az egy biztos fegyver maradt a nép kezében és ehhez folyamodott végső esetben, ha Székelyországban elviselhetetlen volt az élet. A kivándorlásnak hagyományai voltak már ebben az időben. A Barcaság magyar faluit a Székelyföldről önkéntesen átszállingált telepések alapították. Ilyen rajokat bocsátott ki a székelység Moldova és Tordaaranyos földjére is. A Moldovába vándoroltak 1234-ben a románokkal, „majd csak nem egy néppé olvadnak össze“, amint a milkovi püspökség jelenti.

Ott nyugodtabb volt az élet és nem nehezedett rájuk az elviselhetetlenül súlyos katonai kötelezettség. Csoda-e, ha a sanyargatottaknak most is a kivándorlás jut eszébe?

A XV. században a székely társadalmi szervezet már elvesztette egyéni színét, a székelység és a magyarországi társadalmi rétegeződés között nem volt sok különbség. A feudális rend a Kárpátok legkeletibb kanyarulatáig hatolt. Nem ritka eset, hogy egész falvak már egyetlen ember tulajdonát képezik, mint Marosszentgyörgy és Kisfalud. Nemcsak egyes emberek, hanem egész helységek lakói válnak egy-egy földesúr jobbágyává. Benefalva székely lakói pl. Szentgyörgyi Tóth Miklósnak a jobbágyai, akiket 1508-ban a nemzetgyűlés szabad székelyekké tesz ismét és földesurukat száműzi, amiért ellen akar állni a határozatnak, de Zápolya János 1519-ben megsemmisíti a benefalviakat szabaddá tévő nemzetgyűlési döntést s a helység lakóit a száműzött földesúr fiának székely jobbágyaivá ítéli vissza. Ekkor már adományokat is osztogatnak székely területekre s hogy ezek jogtalanul történtek, mutatja az, hogy fellebbezés esetén a király megsemmisíti őket. A székely társadalom Hóman szerint mintegy kibővített, falusi jellegű képmása a magyar nemesi társadalomnak. A választott tisztviselő-arisztokrácia ugyanazon vagyonos családok folytonos tisztségviselése révén hamarosan születési arisztokráciává alakult át. Tisztségük címe rokonaikra és ivadékaikra is átszállt s a gazdagok, előkelők társadalmi rétegének osztálynevévé lett. A primorok és lófők osztálya pontosan fedi a magyar főnemesi és köznemesi osztályokat. Főember és lófő között a vagyoni határ három nyíl föld, vagyis három telek volt; főember csak az lehetett, akinek a falusi közösség földjéből legalább három telek után osztottak földet. A „földönlakók“, vagyis a székely birtokosok földjére telepített jobbágyállapotú székely és máshonnan bevándorolt földművesek, akik már a XIV. század végén feltűntek, nem tartoznak a székely nemességhez. Ezeknek száma folyton szaporodott, míg a XVI. században a közszékelyekkel olvadtak egybe és azok nagyrészenek jobbágysorba süllyedését idézték elő.

A székely nép XVI. századbeli története egy hatalmas lázadás. Állandó forradalmakkal, minden végső erejét összeszedve igyekszik megszabadulni a főurak elnyomásától,

viSSzaszerezni elvesztett szabadságát, hogy aztán az eredménytelen harcban végképen összetörve, tehetetlenül adja meg magát. A Székelyföld társadalmi, gazdasági és politikai élete teljesen átalakul. Száz év alatt nyolc forradalom pusztított végig a székely hegyek között és nyolcszor veretett le a kétségbeesetten küzdő székely nép: 1506-ban, 1519-ben, 1559-ben, 1562-ben, 1576-ban, 1696-ban, 1602-ben és 1603-ban. A magyarországi jobbagyság erejét 1514-ben végkép megtörték, de a székely nép több mint száz esztendeig állta az ott elvesztett harcot. Ennek a népnek ereje, szívóssága és értéke itt mutatkozott meg, nem más tetteiben.

Az előző század két forradalma után a közszékelység látja, hogy az elnyomás ellen hiába igyekszik felkeléssel védekezni, így a századfordulónál legalább az igazságszolgáltatást próbálja a régi, középkori demokratikus alapokon, az esküdtek visszaállításával megtartani. A székelység három rendje II. Ulászló elé járul, hogy Báthori István vajda példáján okulva, megerősíttesse őseitől örökölt külön nemzeti jogát. Az ősi jogokat most már „királyi kiváltság” alakjában kapja vissza, megcsorbítva azzal, hogy a királyi jog ezután a Székelyföldre is kiterjed hűtlenség esetén. A kincstár azonban egyelőre nem adományozhatja másnak az elfoglalt földeket, „mint székelynek s köztük lakó birtokosnak, hogy a székelység ne apadjon”. A jószágvesztést az előző lázadásokon okulva hozatták be a király emberei, akik a közhivatalokban földadományokra várnak. A székelyek tehát mint „ősi jogot” kapták, hogy földjük a közöttük lakó birtokosokra, vagyis nem székelyekre is szállhat. Érthető, hogy ez a jogrendezés nem állította helyre a nyugalmat. A székely nép jogaihoz való még elszántabb ragaszkodással felel a jogfosztásra. 1505-ben gyűlést tart Udvarhelyen, tüntetőleg a rég eltiport jog szerint, főkapitánya elnökölte alatt. A gyűlésen nem volt jelen sem ispán, sem vajda, a felülről reájuk ültetett urak hiányoztak, a régi szabadság utolsó fellángolása volt ez a gyűlés. Az itt hozott „Udvarhelyi Constitutio” szelleméből a bosszú érzik az elnyomó főrendűek ellen, de ugyanakkor a jogrendhez és szabadsághoz ragaszkodó nép lelkének tiszta levegője árad. A régi törvénykezést állítják vissza, hogy legyen ahol orvoslást találjanak a jogtalanságok ellen. A két felsőbb osztályból „Székelyország hatalmánál és tekintélyénél fogva” 17 bírót választanak, akik „az egész Székelyországban

akármi renden levő székelyek képét viseljék. Ha a bírák valamelyike Istenről elfelejtkezne s a maga hasznáért az igaz útról kitér, mindjárt ítéltesék örök számkivetésre“. Udvarhelyszéken nyoma sem volt már ekkor a Marosszéken még fennálló nemek és ágakszerinti tisztségviselésnek. Csak a szellem volt a régi, az emberek nem. A Constitutio sohasem vált tényleges hatóerővé.

A „HÁROM NEMZET“-NEK NINCS EGY ÉRDEKE

A három erdélyi nemzet többször keresi egymással az érintkezést, 1437 óta újabb uniók jönnek létre, amelyekben a három terület közös védelmet biztosít egymásnak. Az unió szorgalmazói és kezdeményezői legtöbbször a székelyek akik a vármegyéktől és a szászoktól várják, hogy függetlenségük és szabadságuk védelmében segítségükre legyenek. Sajátos vonás, hogy a székelység, mihelyt nem önmagára támaszkodik, hanem másokkal együtt, vagy mások mellett kell ügyeiért harcolnia, sohasem ismeri fel érdekeit, nem tudja, kihez kell csatlakoznia, ki hoz számára jót, vagy rosszat. A székelység csak addig vívott igaz és tiszta harcot, míg önmagából termelte ki az eszközöket, a módokat és a demokratikus értékeket. A hosszú befelénkezés miatt mintha elveszítette volna kifelé a tájékozódási képességét. Amikor függetlenségéért, a régi belső egyenlőségért harcol, a vármegyei nemességgel igyekszik szorosabbra fűzni a kapcsolatokat, pedig ezzel a feudális elnyomás rendszerének a Székelyföldön való terjedését könnyíti meg, mert a megyei nemesség csak pártolta a primorok földesúri hatalmának kifejlődését. Az idegenekkel való érintkezésével mindig önmagának okoz kárt. A XVI. századra kibontakozó szász egység a magyar királyokban látta saját fennmaradásának és függetlenségének biztosítékát, akik elhalmozták kiváltságokkal, tehát nem volt érdeke, hogy a székelység mellé álljon a királlyal és vajdájával szemben. De a két másik nemzettel való szorosabb kapcsolatot egyébként sem óhajtotta a szászság, melynek belső, társadalmi fejlődése homlok-egyenest ellenkező irányban haladt, mint akár a vármegyéké, akár a székelyké. E két utóbbi nemzetnél ekkor szilárdul meg a földesúri hatalom és tűnik el örökre, a középkori

szabadság. A szászoknak sikerült ezt a fejlődési irányt jó korán, gyökerében megszüntetniük. Mindemellett 1506-ban két uniós közgyűlést is tart a három nemzet, Tordán és Segesváron, amelyeken bizonyos külön erdélyi igazságszolgáltatást alakítanak ki. A vármegyék, székely és szász székek kiküldött bíráiból egy 43 tagú bíróság felállítását határozzák, amely rendezze a harminckét év óta támadt hatalmassági és minden más elintézetlen ügyet. Gyakorlati jelentősége ennek a határozatnak sem volt. A székelység már nem talált módot arra, hogy a visszaéléseket megszüntesse és a jogtalanul elvett birtokokat visszaszerezze. Ekkor jött a rendelet, hogy a királynak fia születvén, az ököradót be kell szolgáltatni. A Székelyföld megtagadta az engedelmisséget. „A székely nép — írja Szekfű — sohasem viselkedett olyan makacsul, olyan elkeseredett, szép szó és fenyegetés iránt érzéketlen módon, mint a XVI. század elején, előre sejtve, miként fogja 80—90 primor-család, a lófőekkel együtt, jobbagysorba alacsonyítani a 7—8000 szabad székely családot.“ A király sereget küld Tomori Pál vezérése alatt az „ellenszegülők“ ellen, de a székelyek a mai Marosvásárhely mellett megverik a királyi csapatot, maga Tomori is futással menekül. A királynak tett jelentésében „ügyefogyott“ népnek írja a székelyeket, akik „sem ember-től, sem Istentől nem félnek, joggal és jogtalansággal nem gondolnak“. Az elkeseredett nép bizonyára rászolgált erre a jelzőre a jogaiért való harc során. Tomori összegyűjti Belgrád, Szörény, Orsova, Temesvár és a többi végvárak német, román és pannoniái őrségeit, valamint zsoldosait s ezekkel újra a székelyekre törve, leveri a lázadókat és behajtja az adót. Ezzel az idegen túlerővel szemben a székely nép erejének össze kellett roppannia, a lázadás vérbefulladt. De hogy mennyire szociális háttere volt ennek a népi mozgalomnak és mennyire csak a szegénység készítette erre a lépésre a székelyeket és nem a dac, a pártoskodás, mutatja az, hogy két év múlva, amikor II. Lajos koronáztatása alkalmából a király ismét kiróttá az ököradót, a székelység könyörgőlevelet küld a királynak, hogy szüntesse meg az adó beszedését. A nemrég még szabad nép lelkéből az önzéret csiráját is kiölték.

A leveréssel és az adó beszedésével nem fejeződött be a megtorlás. Még ugyanabban az évben, 1506-ban gyűlésre hívják össze az öt székely széket a hagyományos agyagfalvi

rétre és törvénybe iktattatják vele, mint saját jószántából, önként hozott határozatot, hogy többé nem fog ellenszegülni az elnyomásnak. A népet kényszerítik, hogy a győztes királyi hatalom előtti meghódolása és hűsége biztosításául állítsa ki ezt a bizonyítványt. A székelység többé nem áll felkeléssel ellen „még akkor is, ha a király tisztviselői valakit törvénytelenül háborgatnak, s az országnak kárt, s a szabadságnak romlását okoznak is“. Végezték, hogy „ha valaki közülök pártot ütne, vagy arra gyűlést hirdetne, mint igaz tagtól elszakadott, közvégzéseik megrontója, ki hozzájuk méltatlan s nemzetük árulója, Székelyországban soha ne lakhassék, birtokát veszítse el“. Az Udvarhelyi Constitutionának a vezetők elleni szigorát itt kegyetlenül visszafordították a népre. A székelység árulójának sikerült törvénytől kimondatni azt, aki a nép jogaiért és szabadságáért fegyvert fogna. És ezt a határozatot a vajda végre is tudta hajtani, míg a nép éppen most panaszkodik, hogy Udvarhelyi Constitutionjának „kevés haszna van, mert a végzést senki végre nem hajtja“. A Székelyföldön pár évig néma csend van. Magyarországot megrázza az 1514-es pórlázadás, melyet a székely nemes Dózsa György szervez meg, de itthon nincs visszhangja. Nem véletlen, hogy a magyar jobbágyok nagy lázadását egy középük süllyedt székely nemes szervezi meg. A Székelyföld abban az időben a lázadások klasszikus földje és Dózsában a székely nép lelke élt. Hogy az itthoniak miért nem állottak melléje? Talán csak az idő volt rövid arra, hogy a lázadás Magyarországnak ebbe a legkeletibb részébe is eljusson. De egyéb okok is lehettek. A székely nép és a székely jobbágyság látóköre nem terjedt túl a székely székek határain, zárt rendszere gátolta ebben. A székelység ügyét különállónak gondolták még abban az időben, amit itthon lehet csak elintézni, a régi (magyarországitól különböző) népszabadság és az egyforma nemesség visszaállítása révén. A székely kiváltságok szelleme, amelyért harcolt, ebben az időben már nem előnyére volt a székely népnek, hanem hátrányára, mert gátolta abban, hogy az új idők levegőjét szívja be. Ugyanúgy, ahogy a Budai Nagy Antal kelyhesforradalma nem terjedt el a székelyek közé, nem terjed el most a Dózsa forradalma sem, mert a székelységet még ekkor csak a Székelyföld határain belüli kérdések érdeklik.

De ösztönzést itt is adott a nagy parasztforradalom. 1515 decemberében a székelyek megmozdulnak a vajda ellen. Igaz, hogy erőtlen ez a próbálkozás és amikor a vajda a szászokkal szövetezik ellenük, a mozgalom lehanyatlík. A székely nép ellenség számba megy a saját hazájában, míg a szászok azok, akiknek a vajda „a király után mindig az ő javukat és tisztességüket tartotta szem előtt“. A szászok jól tudták, hogy ha a székelyektől távöltartják magukat, javukra lesz. A székelység életében már úgyszólván nyoma sincs annak a szabad, demokratikus társadalmi rendszernek, amelynek nagy része az írott jog szerint még nem vesztette érvényét és amelyért a nép harcol. A vérségi kapcsolatok, amelyek valamikor a székely falvakat és székeket összetartották, ekkor már pókhálóként szétszakadoztak, a székely örökséget venni lehetett, s akinek pénze volt, az a székely birtokkal együtt a kapitányi, székbírói, esküdti hivatalt is megvásárolhatta magának. A pénz hatalmából mindinkább lehetővé vált a kevesek uralma, mely nem-sokára végkép felváltotta a régi székely szabadságot és egyenlőséget.

LÁZADÁSOK VEZÉR NÉLKÜL

A felkelésre készülés, a lázongás állandó életformává válik. „A székelyek még mindenik vajda ellen harcot indítottak.“ 1519-ben a csíki székelyek láznak fel Zápolya János erdélyi vajda ellen, noha a vajda előre tudja, hogy „e dolog kimenetele reájuk nézve jár biztos veszéllyel, mint-hogy az ilyen lázadások eddig is mindig nekik voltak kárukra“. A székely nép tehát lázonghat, eredményt úgy sem ér el, a vajda biztos a maga dolgában. A csíkiek lázadását Szentlélek várának a vajda részére történt adományozása váltotta ki, mert a székelyek a várat el nem adományozható székely örökségnek tartották. A lázadást leverték, a vajdának eggyel több vára maradt, amiből elnyomhassa a népet. Az udvarhelyszékiek a csíkiektől függetlenül Hagymási Miklós, Zápolya alvajdája ellen lázadtak fel, kinek embereit megölték és csakhamar olyan erőre kaptak, hogy Zápolya maga jött ellenük Budáról, nagyszámú hadsereggel. A lázadókat Daróc és Homoródszentpál között verte le, a lázadás vezéreit irgalmatlanul kivégeztette, a megyét rabolta és pusztította. Legnagyobb megtorlás pedig az volt, hogy a lázadásban résztvettek jószágait elvette és másoknak adományozta. A lázadások egymásután ismétlődnek és a nép utánuk fokozatosan mind nagyobb nyomorúságba süllyed. Összefogó, általános forradalomra nincs mód, az erők szétforgácsolódnak, hiányzik a vezér, az itthoni Dózsa György. A sok székely forradalomnak egy kimagasló vezére sem volt, akire hivatkozni lehetne, a forradalmakat maga az egész nép indította és vitte véghez, tehát a legigazabb, a legkeservesebb forradalmak voltak. A székelyek leverése után nyomban gyűlésre hívja Zápolya a lázadásban részt nem vett Háromszék primorjait és Prásmáron újra törvénybe iktattatja velük, hogy senki

semmiféle ürügy alatt pártot ne szervezzon. A vajda ezt a néhány főrendivel hozatott határozatot az egész székelysége kötelezővé teszi, ide süllyedt az egykor szabad népgyűlések gyakorlata. „Különben azokon, kik vakmerőségből résztvenni nem akarnának, e vonakodásuk nem segít, azok is, mint a jelenvoltak, egyenlő kötelezettség alatt állóknak fognak tekintetni.“ Ezt a háromszéki főrendiek által, az ottani lófők és gyalogosok mellőzésével és ellenére hozott határozatot az egész székelység ellen irányította. Megoszlás által kívánta gyengíteni a székely népet. De mintha maguk a háromszéki főrendiek is szégyellték volna cselekedetüket. Aláírásuk csak érthetetlen betűkben maradt fenn.

És a székelység mit tesz védekezésül? A szászokat emlékezteti ismét az unióra, „hogya ha bármikor a nagyok és hatalmasok, vagy bárki más által erdélyi atyáinkfiai közül bárki elnyomatnék, s magán segíteni ereje nem lenne, mindnyájan felkelni tartoznak“. De senki sem kelt fel. Sem a szászok, sem a vármegyék. A székely nép sorsára volt hagyva.

Amit elveszített a székelység, az egyenlőséget, a belső rendet és szervezettséget, azt a szászok megvalósították. Ebben az időben a szászság már teljesen kialakította magának közjogi és közigazgatási egységét, mely minden szászt magába foglal és egy nemzettestbe olvaszt. Az eddig különböző szabadságokkal rendelkező közszekelység is egy osztályba olvad, — egyetlen jobbágyosztályba. A székely nép egyenlőségét és szabadságát is meg lehetett volna tartani, ha lett volna, aki a székelységnek gondját viselje. És meg lehetett volna tartani a birtokát is. A szász nép ereje és egysége fejlődő gazdasági rendszerében van, míg szomszédjában a székelység folyton csak pusztul gazdaságilag és máig sem tudta összeszedni magát. A történelem mulasztásai nem a bajokat okozó rossz vezetőkön bosszulják meg magukat, hanem a népen. Mindenki hibájáért a nép szenved. A szászok ki tudták kerülni a jobbágyveszedelmet és a későbbi változások csak annyiból állnak, hogy a városok veszik át a falvak igazságszolgáltatását s míg a közszekelyek egyes magánföldesurak hatalma alá kerülnek, addig szász földön az önkormányzatukat elveszített községek a jól megszervezett városi polgárság vezetése alá mennek át. A meg erősített városok lesznek a szász élet biztos központjai, míg

a parlagon hagyott székelység ázsiai elhagyottságban él. Szamosközi leírása szerint a székelyeknek „városaik, vagy kerített helyeik nincsenek, az egész nemzet pásztorkodik, kunyhóik sárral tapasztott sövényekből állanak, szalmával vagy sással fedve. Ilyen palotákba vonják el magukat az eső ellen s minthogy mindnyájan mezei emberek, gyakori pusztításoknak vannak kitéve, s nincs elrejtett pénzbeli gazdaságuk, nem lévén bátorságos helyük arra; minden gazdaságuk szántóföldekből s kaszálókból állanak, melyek az ellenség ragadozásainak tárva állanak. Bárdolatlan boldonságból azt hiszik, hogy gyávaság kőfalak közé zárni magukat, azért a szomszéd szászokat féltékenységgel vádolják, holott ők maguk érdemelnék meg a kinevetést, a fricskázást, vagy még a vesszőt is, hogy oly gondolatlan vadságban élnek.“

A KÉTKULAC SOS NÉP

Kulacsos nép a székely, kétkulacsos — halljuk a mai vezetők vádját, amikor kétségbeesve mondanak le egy-egy terv megvalósításáról, amely a nép széthúzásán, a besugók árulásán bukott meg. Ezzel a néppel nehezen lehet egységes, átfogó kisebbségi életformát teremteni és kisebbségi harcot vívni. Két arca van a székely népnek s ha az egyikkel a közösségi érdekeket nézi, a másikkal az egyéni haszon után fordul. A lélek belső bizonytalansága a legnagyobb veszedelem. Aki hite szerint a legjobbat teszi, az sem biztos egészen a dolgában és annál inkább nem lehet biztos, minél lelkiismeretesebben vállalja a feladatokat. A székely nép lelkének meg hasonlottsága teszi bizonytalanná életét és küzdelmét. Nincs bizalma egymás iránt, nincs bizalma vezetőiben, a magyar uraknak egyet mond, a román uraknak mást és egymás között megint mást. Nem tudhatja, hogy három közül melyik a jobb és egyelőre még azt hiszi, hogy a három így együtt a legjobb. Ez a meg hasonlottság nem lelki betegség, nem gerinctelenség és nem csupán a mai viszonyokkal járó tünet, hanem mély gyökerei vannak a történelemben. Súlyos szenvedések alakították ki évszázadokon keresztül a léleknek ezt a sokrétűségét. A nép elveszítette a lelki támasztékot még a XV. század körül, amikor a véréből való urak ellenségeivé, elnyomóivá váltak. Az ellenség bántalmait talán elfelejti, de azt, hogy a vele egyenlőknek, a testvéreinek kellett szolgájává lennie, soha nem tudja megbocsátani. Itt nagy jóvátételre van szükség.

A meg hasonlóság a XVI. század elejéig csak belső volt, a székely nép önmagával, a belőle kinőtt hidrafejekkel viaskodott. Reménytelenül, a helyzetet teljesen félreismerve kapkod a megyék és a századok segítsége után, saját véreivel szemben, de a tájékozatlanság megbosszulja magát, a köz-

székelység mozgalma a főrendűeknek kedvez. A nemességet nem lehet legyőzni, a meghasonlás mélyre szánt a lélekben és állandósul. A kettős királyság korszaka még veszedelmesebb meghasonlást hoz. Az unió, melytől a székelység élete megmentését várta, felbomlik és a szövetség egykori tagjai most harcoló felekként állanak egymással szemben. A szászok Ferdinándhoz szegődnek, a székelyek és a magyarok Zápolya mellé sorakoznak. A székelység belesodródik az európai politika áramlatába, amely eddig kívül esett látókörén, természetes, hogy tájékozatlanul áll benne és nem tudhatja, mit kell tennie. Hűséget esküszik Zápolyának, aki ellen évtizedeken keresztül lázadásokat szervezett. Elfelejtette az egykori vajda kegyetlenségeit, vagy a nemzeti királyság eszméjét találta olyan nagynak, amiért egy ember bűneit meg kell bocsátani, vagy talán a remény biztatta, hogy ismét ura lehet saját sorsának? A két király részéről megkezdődik a lelkiismeretlen kűfárság a székely népért, amellyel eddig egyik sem törődött, de most ennek a katonai ereje dönti el, ki marad az úr Erdélyben. A küzdelem első eredménye a székely nép számára, hogy Péter moldovai vajda Ferdinánd biztatására, aki Bálványos-várat is neki ajándékozta, 1529 telén betör a Székelyföldre és három székely széket teljesen feldúl. „A Székelyföld füstben-lángban volt, romba és hamuba döntve.“ A főrendiek lázadást készítenek elő Zápolya ellen és a népet Ferdinándhoz akarják pártoltatni, de a mozgalmat elfojtják, a vezéreket kivégzik. A Székelyföldet a két király alatt folyton vér öntözi. A nép maga sem tudja, miért harcol, a lélek belekábul a tájékozatlanságba; az ellenséges Ferdinánd serege harcol a magyar zászló alatt, a székely csapatok fölött a török hold lengedez. A vérét ontó népnek semmi érdeke, hogy Zápolya-e a király, vagy Ferdinánd, üres eszköz a hatalomért versengők kezében. Lelkéből minden eszmei tartalom kihalt, a romlottság, az egyéni érdek keresése, a korrupció harapózik el. Az ellenséghez pártoló janicsárok feltűnnek és árulják a népet a császárnak. A szászoknak csak „külön kegyelmet és kedvezéseket“ ígérnek, de a székelyeknek pénzt. „Az egész székely nemzettel végezni lehetne 500 ezer forinttal, vagy kevesebbel.“ Pénzzel keresik az újabb árulókat, akiknek száma folyton nő. A székely ispán ferdinándpárti. A nép lázadásra készül 1541-ben és az ispán a szászoktól kér segítséget, azzal a figyelmeztetéssel, hogy „a székelyek

jobbágysai száma és ereje nagy“. A főrendiek árulásokkal keresték a német császár kegyét, a nemzeti törekvést a jobbágyságok tartották fenn.

Az önálló erdélyi fejedelemség alatt következik be a székelység nagy tragédiája. Nem lehet ezt az önálló fejedelemség rovására írni: most csak az eldobott kő lezuhanása következett be. A szociális helyzet a század derekán még súlyosabbá válik. Eddig csak a hazai urak sanyargatták a népet, most Fráter György állandó pénzzadó alá vonja. A székelység „utolsó rend“-jének a vármegyei adókeretbe való bevonását Fráter György országgyűlésileg vitte keresztül, így a vele szemben megkísérelt ellenállás az erő és fegyver beavatkozását jogosulttá tette. Az országgyűlésen pedig a székelyek részéről csak a főrendiek (Domini Siculi) jelentek meg, a communitas politikai megnyilvánulása itt semmi. Róluk, de nélkülük íródtak az adóvégzések. A forma most is az, mint régen: nem kötelesség, hanem ajándék. A székely nép újabb sebét is elleplezik, míg megbosszulja magát a veszedelmes takargatás. A köznép megtagadja az adófizetést, mire Martinuzzi előre kifizeti a székelység adóját a portára, ekkor küldi végrehajtóit a székely falvakra, hogy bélyegzett ökrökben kétszeresen szedjék be. A székelység egyedüli vigasztalása az volt, hogy mindez jogtalanul történik, tehát majd végeszakad. Izabella 1554-ben Ferdinándnak adja át az uralmat, aki ellen a székely nép mostanáig elkeseredetten küzdött. Fordult a világ, de megint csak úgy, hogy a székelység ismét régi ellensége kezébe került. Az első lépés, melyet a nép tesz új urához, szimbolikus: kéri, hogy szüntesse meg az adót és adja vissza régi szabadságát. De másképen is jelképes ez a lépés, a nép a nyitott kelepcebe megy: Ferdinánd már két évvel előbb tudakozza erdélyi biztosaitól, hogy az ököradót miképpen állandósíthatná majd évi adóvá. Most megteszi. Minden család egy ökröt tartozik neki és utódainak fizetni „minden időközön át“, emellett — tréfának is vehetnők — megerősíti régi adómentességi szabadságukat. A nép a következő évben be is fizeti az adót. Az összes székely székekből 4000 ökör sem gyűlt össze, holott régebben 40.000-re is felment az adóba elhajtott ökrök száma. Ez a tény legbeszédesebben bizonyítja a köznép rohamos elszegényedését. A lélekszám növekedett, az egykori kétszeresére, háromszorosára,

a vagyon pedig lezuhant az egykori tizedrészére. A köz szabadok a nemesek fennhatósága alá helyezik magukat, hogy ökrüket ne kelljen adóba adniok. A pásztorkodó székelységnek úgyszólván minden vagyonát az ökrei képezték, az adózáskor az ökrök egynegyed részét vették el, tehát minden egyes esztendőben vagyona negyedétől fosztották meg a népet.

Csak a köznép fizette a pénzbeli és ökoradót, a lófők és primorok kivonták magukat alóla, ők semmiféle terhet nem hordoztak, akárcsak a vármegyei nemesség. A nagy teher alatt nyögő nép sójának szabad használatát is korlátozza a császár, nehogy a székely só a kincstári só jövedelmének ártson. A hatalom szigorúan öröködik, hogy a Székelyföldön a kereskedelem legkezdetelegesebb formája se alakulhasson ki. „A székelyeknek a földjükön levő só csak magánhasználatra és házuk szükségére van megengedve, de nem kereskedelemre és üzérkedésre.” Ez is csak a köznépet sujtotta, mert a főbbeknek megmaradt a kiváltságos „nemesi sója”. A köznép elkeseredését végletekig fokozta, mikor Izabella visszatérése után, 1555-ben az udvarhelyi nemzetgyűlésen rendszerezték a Székelyföldön lakók, jobbágyok és szolgák helyzetét, a törvénykezés és igazságszolgáltatás „rég”i törvényeit, mely a székelység jogi életének alapját képezte egészen a XIX. századig, mert ez csak a primor és lófőrend javára szolgált, a közrend kizárásával. Beírták a két rend adómentességét és a megyei nemességgel egyenlő többi kiváltságait, mert a nemzetgyűlésen ekkor már a nemzet nincs jelen. A két felsőbb osztály törvényeket hoz saját maga javára, a harmadik rend pedig a forradalmakat és felkeléseket csinálja. A végzetes kettősség teljes szétválása bekövetkezett. A két első osztály részvétele a népi forradalmakban az volt, hogy egyszer mint Ferdinánd, máskor mint János Zsigmond párthívei, ígéretekkel, csábításokkal fölingerelték a közrendet és amikor a fölkelést a hatalom leverte, ők birtokot és kitüntetést kaptak, a közrend pedig büntetést és leigázást. Csak a Bebek—Kendi-féle összeesküvés volt tervben és végrehajtásban főrendiek műve.

SEGESVÁR, GYÁSZOS EMLÉK

A nép sorsa elviselhetetlen. A háborúk száma megsaporodván, sokkal többször kell a zászló alá állnia fejenként, mint régebben, Fráter György óta az országgyűlésektől folyton megszavazott rendkívüli adókat a székelysége is kivetik s bár kvótája kisebb a más két nemzeténél, még a 6—7000 forint is nagy terhet jelent a csekélyszámú és kereskedéssel alig foglalkozó kis őstermelő lakosságon. A szociális fejlődés a földönlakók osztályát gyarapítja, mind nagyobbá teszi az ürt gazdag és szegény székely között és hozzájárul a nagy tömegek forradalmasításához. Az 1562-i székely felkelés a legnagyobb szabású társadalmi forradalom, mely 1514 óta magyar földön bekövetkezett. A nép végső leszámolásra készült fel az urak ellen. Balassa Menyhért ügynökeinek a fejedelem ellen való bujtogatása, hogy „veszítsék el az ifjú királyt s akkor az egész ország Ferdinánd alatt egyesül, a vérontás megszűnik s a béke helyreáll“, csak az alkalmat adta a szociális elégtelenség kitörésére, melyben az egész Székelyföld minden közembere résztvett, Aranyosszék kivételével. Vezérek maguk is közemberek. Székely Antal hívja össze a székelységet Udvarhelyre, ahova hamarosan 40.000 ember gyűl egybe. Fővezérükké Pálfalvi Nagy Györgyöt választják, társaivá Gyepesi Ambrust és Bán Andrást. A lázadók esküt tesznek egymás hűségére, hogy szabadságuk kivívása előtt a fegyvert le nem teszik. A szomszédos szász székeket „szörnyű fenyegetésekkel“ igyekeznek megnyerni a felkelésnek, de a szebeniek csatlakozás helyett a székely követeket a fejedelemnek adják át: a székelység magára maradt, segítség nélkül. A felkelők Udvarhelyről Segesvár mellé vonulnak, ahol kétfelé válva, Holdvilág és Marosvásárhely irányába

haladnak és útjukban pusztítják a nemesi udvarokat. Néhány ezren Görgényre és Régenre mennek át, de vere-séget szenvednek. A sereg zöme a Nyárádmentén, a vajai réten állapodik meg. A király első hadseregét, melyet Majláth Gábor vezetett, szétverik. Most Radák László és Pekri Gábor udvarhelyszéki főkapitány jön ellenük a királyi hadak élén, majd nemsokára a király is megérkezik 20.000 emberrel. A székelyek közt már előzőleg az a hír terjedt el, hogy a király tetemes török segítséggel jön ellenük, most a hirtelen megérkezése hitelt adott a hírnek és a felkelőket megdöbbsentette. A királyi sereg kétoldalról támad, a szé-kelység hadsoraí megbomlanak, Bán nevű alvezérük a csata-térről megszalad. A király a holdvilági tábor ellen vezet-i seregét, oly nagy félelmet keltve, hogy a székelyek maguk viszik fogva elébe Nagy György és Gyepesi Ambrus vezére-i-
ket. A székely nép lázadásának siralmasabb véget képzelni sem lehetett volna.

A király seregével Segesvárnál állapodott meg, oda-hivatta a levert székelyek küldötteit, a főnépet és lófőket fejenként, a közrendből székenként 16 embert. A közrend számos esedező levelet adott be, igazolva, hogy nem a király ellen lázadt fel, hanem „a sok nyomorúság, kénytelenség, erőszakoskodás, miket a főnépek a közrenden elkövettek“, volt az oka a lázadásnak. A csíkiak elmondják, hogy az adó-szedők elveszik a szegény nép marháját, örökségét ma-guknak nemesítik és földönlakókat visznek rá. Ha végleg nem vehetnek semmit a szegényemberen, akkor ennek fejé-ben a bírságot viselő marháját veszik el. Néha kétszeresen veszik az adót. A király nevében pénzt zsarolnak ki, élést sarcolnak a néptől, amiben segítségükre vannak a lófők. A tizedet a disznókból, juhokból nem tíz után szedik, hanem hétből és esztendőn át a gazdával tartatják. Ezekért és sok másért lázadtak fel, „nem Őfelsége akarátja ellen“. De hasztalan, a király kegyetlen bosszút állott. Az elfogott vezetőket börtönbe záratta, Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust nyársba húzatta, a lázadás elfogott résztvevőinek orrát, fülét vágatta le Dózsa György egykori leverője fiának törvényszéke, hogy a megcsonkított emberek egész életük-ben figyelmeztetés legyenek a többieknek. „Vékával mérték a levágott füleket.“ A törvényszék elérte a célját, a szörnyű esemény rémülete évszázadok múlva is elevenen élt a nép emlékezetében. Most már országgyűlés szolgáltatja ki a köz-

szabadok tömegeit a két első rend önkényének. A segesvári gyűlés a Dózsa leverése után használt módszerrel a székely lázadás vezetői mellett az egész fölkelte néposztályt büntette és taszította még nagyobb szolgaságba. De nemcsak a jelent büntette, megölte a jövőt is. A nép teljes megalázásául felépítteti vele a király Udvarhelyen a „Székely támad“ és Háromszéken a „Székely bánja“ várakat, amelynek hivatása az elnyomást és a félelmet biztosítani a leverte lázadás emlékének ébrentartásával. A székelység végleg elveszíti azt az ősi kiváltságát, melyet különben már Ulászló megcsonkított, hogy a székely birtok, az „örökség“, még főbenjáró esetekben sem száll a királyra. Így a jus regiumnak a székely birtokra való behozásával, a társadalmi tagozódás teljesen egyenlővé vált a magyar vármegyékével. A segesvári artikulus szerint a szabad köznép jobbagysorba kényszerítik s viseli a földesúri szolgáltatások mellett az állami terheket is, a főnép és lófőség pedig nemesi sorba emelkedik, s ehhez képest rögtön a dézsmafizetéstől is felmentetik. A jobbagyokat földhöz kötik. Egészen véve a vármegyei területek jobbagyságának minden terhét kiterjesztik a székelységre, s ami nemesi jog van, az viszont a főemberek osztályára száll át, úgyhogy a székelység eddig egyenlő jogi osztályai közt ez a törvény egyszerre véglegesíti a teljes szakadást. A sóbányákat a fejedelem foglalja magának, s raktárából már csak a főembereknek ad ingyen sót, „mint a nemességnek a régi szokás szerint“.

A jobbagyságra szorított közszékelyek legnagyobb részt a király, illetve a fejedelem jobbagyaivá lettek s csak kisebb részük került már ekkor egyenesen főemberek hatalma alá. A székely köznép leverőit a fejedelem adományokkal jutalmazza, a népet és birtokát egyformán tulajdonukba adja. 1567-ben és 1568-ban két adománylevéllel Marosszéken 143, Gyergyóban és Csíkbán 215, Udvarhelyszéken 256, Sepsiszékbén 182, Kézdivén 90—100, Orbáiban 85, összesen közel ezer ház jobbagyot adományoz. Legtöbben 5—10—15 ház jobbagyot kaptak, de némelyek, mint Lázár István Szárhegyen 57-et, Andrassy Péter és Márton Csíkszentkirályon 42, Petki László és Mihály Muzsnán 44 ház jobbagyot és így tovább. A kialakuló nagybirtokok a Székelyföld szűkebb és szegényebb viszonyai között a magyarországi többezer holdas uradalmak arányainak felelnek meg. A fejedelmi és magánjobbagyok

arányszáma 1576-ban kettő az egyhez. A föld, amelyért mostanig a nép minden forradalma folyt, kiesik kezéből, minden községben több-kevesebb, a nagyobb községekben a nagyobb részé, néhol az egész község közrendűinek birtoka a fejedelemre száll. A társadalom alapjaiban zavarodik fel. Udvarhelyszéken a fejedelemnek 81 községben volt több birtoka (ami 1562 előtt a közrend tulajdonát képezte), mint a többi összes birtokosoknak. A királyi birtokok nagyságát, a székelyek kezében maradt földhöz viszonyítva mutatja az adó nagysága: míg a többi összes birtokosok 5—10—12 forintot fizettek, a fejedelem 33—45—59 forintot. Az elvett földet volt tulajdonosaik szántották, termését a fejedelem udvarához és az udvarhelyi várba vitték. A székelység a felkelés után oly siralmas állapotba jutott, hogy — mint 1571-i panaszlevelükben írják — „Istenről is elfelejtkeztek“. A fejedelem pedig a tőlük elvett birtokokat idegeneknek adományozta. A székely népet ennél rendszeresebben és következetesebben már nem lehetett volna pusztítani. A föld, a székely társadalmi rend és székely szabadság egyetlen alapja, ingó vagyonná vált és a régi, vérségi ősjogon való átszállása megsemmisítésével elvesztette nemzetfenntartó erejét. A székelység lelkének meghasonlottsága, önmaga ellen fordulása végzetessé lett, az egykor testvérként élő nemzet három rendje örökös versengő felekké változott, örökös ellenséggé. „Oly sebek a székely nemzet elnyomott osztálya szívében, melyek vérzései soha meg nem szűnnek...“ Az újabb forradalmak megmutatták ezt.

A belső meghasonlással párhuzamosan fejlődik a külső kétarcúság is. A hatalmasok versengése, az új janicsárok ügynökségei közt a népnek meg kell tartania egyensúlyát, ami csak úgy lehetséges, ha két arcot mutat, hogy közben elrejtse a harmadikat, az igazit. Miksa császár mindjárt az 1562-i forradalom leverése után felhívja a székelységet, hogy miután tudomására esett, mily zsarnoki elnyomás jármában élnek, „ő a székelyek nyugalmát, jólétét és díszét óhajtja“, tehát pártoljanak hozzá és elvett jogaikat visszaadja. A népnek hozzá kellett szoknia, hogy vezető szavainak ne adjon hitelt. Az erdélyi fejedelem a székely főbeket viszont birtokadományozással köti magához, ezzel magának biztosítja őket a császár csábításaival szemben, másrészt támaszt keres bennük a leigázott köznép ellen.

Úgy János Zsigmond, mint utódai ezt a módszert követik. Csak 1570 első hat hónapjában több mint ötven adományát ismerjük, mellyel székely falukat, vagy részbirtokokat osztott szét hívei között, ami természetesen újabb szociális hanyatlást jelentett a székelyek számára, akik fejedelmi jobbágysorukban mégiscsak jobban élhettek, mint köztük lakó magánosok uralma alatt. Udvarhelyszéknek ebben az időben 122 községe van, de ezekben primor csak 22 és lófő 405, velük szemben a több ezer jobbágyság. A helyzethez képest a társadalmi elégedetlenség tovább tart és maga a király kénytelen megállapítani, ha néha középük megy, hogy „főnép és lófő a mi községünkkel (a fejedelmi jobbágyság székelységgel), viszont az község a főnéppel és a lófővel nagy egyenlenségben volnának“. A földesúrrá tett lófők és főnépek minden módon maguk alá hajtják a községet, s a földönlakók száma, akiket a földesurak kitétek székely örökségükből, adósság, kölcsön, szolgáltatás kihasználásával egyre növekszik, pedig ez a jobbágysorba lefokozott székelység nem felejt el ősi szabad voltát s a fejedelmi és földesúri nyomással szemben folyton készül az újabb fegyveres felkelésre.

A székelység mai felfogásunk szerint nemzetet, fajt, vérbeli kapcsolatot jelent. De a történelem során nem így volt. A „vér és föld kapcsolata“ már a XV. században megszűnt, ettől kezdve, de különösen az 1562-i lázadás óta a székely népet elnyomói megfosztották nevétől is, a „székely“ nem népet, hanem osztályt jelent, egészen 1848-ig, a kiváltságosok egyik csoportját, amelyben a székelység zöme, a nyomorgó köznép nincsen benne. A székelység csak addig jelentett nemzetet, míg a nép a nemzeti királyok alatt szigorú belső szervezete szerint egyenlőségben élt és a királyi jog nem terjedt ki a földjére, míg megyei urak nem telepedhettek közéje, hogy hatalmi nyomással megfosszák birtokától a nép egy részét. Mert a székely jog és székely nemesség a földhöz volt kötve, akié lett a föld, azé lett a kiváltság is, a földjétől megfosztott vérszerinti székely a feudális rendszer jobbágytömegébe zuhan és székely származása nem jelent számára semmit. Így játszották ki a népet a maga nemzetiségéből is, ahová csak a jobbágyság eltörlése után kerülhetett vissza. „Nemesség a király tehet valakit, de székellyé csak az Isten“ — ezzel az üres mondással vigasztalódtak, lélekben ragaszkodva a székely név

ősi, faji jelentéséhez. Ebben az értelemben a székelyföldi urak nagyrésze nem volt székely, hanem adományozás útján jutott az egykori székely birtokhoz, csoda-e hát, ha a nép gyűlölettel nézett rájuk? És csoda-e, ha mind mélyebbre zuhan a belső meghasonlásban, látva, hogy saját vérét meghazudtolják és idegenek élnek nevével és jogai-val, melyre csak a vér és születés hatalmazhatott fel valakit. Maga a székely tisztség viselése, a *siculitas* joga, mely a vérből származást és ezzel járó jogok összességét jelentette, nem volt már a vérszerinti származáshoz kötve, hanem az ősi települők birtokainak, a székely lófők örökségének tulajdonához fűzték. Marosszéken a nemek és ágak közé is kerültek be idegenek, mint Apafi Lénárt, aki már 1492-ben főhadnagy a Jenő-nem Szomorú-ágán. A székely örökséget és a velejáró székely jogot pedig az örökösök bárkinek eladhatták — és túlságosan gyakran el is adták. Apafi Lénárt 25 forintért szerez meg 1497-ben Nyárádszentmiklóson egy egész lófőséget, majd egy újabb lófőségi tisztséget minden ahhoz tartozó örökséggel és székely joggal együtt. Szárhegyaljai Lázár András 1508-ban az egész Kisfalud községet megveszi pénzen. Már századokkal előbb telepedtek be a székelyek közé nagyobb csoportban idegenek, főleg besenyők, és később lengyelek, akik szintén székely jogot nyertek és a székely rendek közé besorozták. Viszont a nemes székely is kimehetett a Székelyföldről és nemességét nem veszítette el. „A székelyek földéről aki ki akart menni, szabad volt kimenni, és valaki valahonnan székelyek földre akart jöni, szabad volt jöni” — írja az egyik szokásbeli törvénygyűjtemény. Így a betelepült román is nemességet szerezhetett. A „natio” rendet és nem nemzetiséget jelentett. (Hungari = nobiles, siculi et saxonnes.) A Székelyföld nem ismerte a nemzetiségi kérdést és a nemzetiségi elnyomást, csak egyetlen formában: hogy a saját véreit fosztotta meg nemzetségétől és nyomta el.

A bűnös utópia pedig fejlődött, kialakult lassan. Werbőcz bevette Hármaskönyvébe, hogy a székelyek külön törvényeik szerint, egyenlő szabadságban és nemességben élnek. A lecsúszott, elnyomott népről megfélekedezett. És ez elég volt ahhoz, hogy a Hármaskönyvhöz ragaszkodó nemesi uralom évszázadokig ne lássa meg az igazságot. A történetírók segítségére voltak ebben, számukra is a székely népet csak az elnyomó nemesség jelentette. Oláh Mik-

lós a XVI. század közepén, pár évvel az 1562-i lázadás előtt, mikor a Székelyföldön az egykori rendnek már alig volt nyoma, ezt írja: „Mindnyájan nemeseknek tartják magukat, mint akik még a régi Hunok maradványai s nem is ok nélkül akarnak élni azon szabadsági elsőséggel, mert senkit sem szenvednek maguk között, hogy nagyobb szabadsággal bírjon egyik, mint a másik: a legkisebbnek éppen az a szabadsága, mint a legnagyobbak”. Istvánfi tovább adja, hogy a „székelyek még ezideig nem tudják, mi a szolgáltság”. A múlt század elején Kállay Ferenc „A nemes székely nemzet eredetéről” írva szinte bocsánatot kér, hogy a jobbágycérdést is meg merete említeni és hogy „félre ne értessek”, megjegyzi mentségül, hogy az elmondottak megtörtént dolgok. „Az idők Históriajában balgatagság volna speciális imputatiókat tenni a későbbi időkre és maradékra.” De ezt még napjainkban is kevesen értik meg. A székely nép történetét takargatják, mint szégyenfoltot.

Hogy a segesvári országgyűlés az egész gyalogrendet társadalmilag kiírtotta, az a király akarata volt, mert hatalma és fiscusi birtokai növekedésén fáradozott, a főemberek és a lófők pedig elősegítették, mert a birtokokból osztályrészt reméltek és kaptak is. Így saját vérük egy osztályát közakarattal nyomták el, abban a reményben, hogy ezáltal a másik két osztály vagyoniilag és politikai befolyásban erősödni fog. De ellenkező történt, valódi nyertes csak a király és fiscus lett, a többi mind zsákmányául esett a várnagyok, királyi ispánok és szabadosok önkényének. A jobbágyságba kényszerített közrend a főbbecket és lófőket adományul nyert birtokaik használatában gátolta s csak a királyi ispánok, a szabadosok és a behívott idegenek gazdagodtak meg. „Ehhez hasonlót a világtörténelem nem ismer” — kiált fel Jakab Elek, a székely történetíró. Néhány év múlva maga a megkímélt két első rend emel egymásután panaszokat a „közös” elnyomatás ellen, de a panaszok válasz nélkül maradnak. A tények egész sorával bizonyítják be, hogy az 1562-i leigázási törvény a főnépeket és a közrendet egyformán sujtotta. A földönlakókat, kiket a törvény szerint úgy bírnak, mint a megyei nemesek jobbágyságát, a király tisztartói a várak szolgálatára kényszerítik. Számukra a falu szántóiból és rétjeiből részt nem adnak, a peresnek ügyvédet fogadni nem engedik, a főemberek ősi örökségeit a várakhoz lefoglalták a kapitányok, az elszegé-

nyedett lófőket a vár és község szolgálatára és adófizetésre kényszerítik. „Sok székely otthon sem mert lakni, bujdosott a fogság elől.“ A fejedelem sok idegen népet hozott, kiváltképen Marosszéket teljesen azoknak osztotta, főemberek és lófők régi őseiktől kapott örökségeit jus regiummal, adománylevéllel elvették, házaikkal, földönlakóikkal s azok birtokaival együtt. A közrendűek, „egyptusi“ nyomorúságuk előadása végett az országgyűlésre akartak menni, de Báthori István katonái visszatérítik. Az idegen tisztartók, sőt a közülük valók is fogsággal, kalodával, tömlőccel, csepegtetéssel, fosztással büntetik, a nagyobb rész feleségestől, gyermekestől éhenhalt, mert földjeik elvétele után kenyér nélkül maradtak. A jogfosztottság mellé most az általános gazdasági leromlás és elszegényedés járul. Amely embernek eddig 12 ökre volt, annak most alig van hat, nagyobb részének egy sincs, amely faluból régen 32—40 eke ment ki, ma alig 8—10. Híre jár, hogy a jobbágy köznép ismét felkelésre készül és szabadságait fegyverrel akarja visszaszerezni. Ha ezt a pusztulást török, vagy tatár okozza, erősíti az ellenállását, a nemzeti összetartozás eszméjét, de így, mivel belülről jön a baj, csak a széthúzást, a belső meg hasonlást fokozza.

A HÍRES FARSANG

A köznép 1569-ben fegyverrel állt ellen a fiscus számára lefoglalt birtokai eladományozásának, de a fejedelem leverte a népet. „Sok székely esett el, sokan jutottak fogásra.“ A lázadókat büntetésül az elnyomást erősítő várak építésére rendeli az országgyűlés, hogy „bűneikről ezzel tartsanak penitenciát“. Itt már a törvény is paraszt embernek mondja őket, ami a legalsó fokozat. Mikor Báthori István és Békési között megindul a harc az uralomért, a székelyek följárlják szolgálatukat a fejedelemnek, azzal a feltétellel, hogy szabadságukat adja vissza. Báthori „nem alkudott“, de a Békésihez pártolt székelyeken a győzelem után véresen bosszulta meg magát. Vezetőik közül hetvenhatot kivégeztetett, birtokukat elkoboztatta és katonái között kiosztotta. Akit a harc megkímélt, a hóhérbárd és bitófa pusztította el. A székelység a meghasonlás mérgét itta, hol erdélyi, hol idegen urak csábításainak, ígéreteinek engedve fogott fegyvert, jogaira támaszkodva, a fejedelmek pedig terjeszkedésük és hatalmuk növelése végett kegyetlenül büntették.

Ezekben a harcokban a meghasonlás okai közé egy újabb sorakozik. A reformáció a nép hitbeli egységét is megbontotta, most már valóban semmi közös eszmei tartalom nincs, ami bár másodrendű vonatkozásban néppé tenné a székelységet, egységessé és összetartozóvá. Katolikus, református és unitárius székelyek egymással állnak harcban és pusztítják egymás életét, vagyonát, mint ellenségek. János Zsigmond az udvarhelyszéki unitáriusokkal rátör a csíki katolikusokra, de az egész Csík fegyverbe áll és leveri az udvarhelyszékieket. A csíkiak, mint legdicsebb napjaikra emlékeznek erre ma is. Báthori István és Békési Gáspár viszályában felekezetek szerint csoportosulnak az

emberek. Hiába mondták ki Tordán a vallásszabadságot, mindegyik egyház ellenségének tartja a többit és hívei állandó viszálykodásban élnek. A társadalmi osztályok szerinti tagolódás és széthúzás mellé most a felekezeti járult. A nép előtt nincs közös népi érdek. A jobbágy székelység most egymással perlekedik hitbeli kérdésekben. A sok baj közös eredménye a szociális nyomorúság, amely elviselhetetlen és amelynek okát a nép jogfosztottságában és földnélküliségében látja.

A közszekelység jobbágyságra süllyedésével megszűnt gyalogság hiányán már János Zsigmond úgy igyekezett segíteni, hogy a székely jobbágyságból némelyeket kiválogatott hadiszolgálatra, gyalogkatonául, akiket ruhájuk után vörös darabontoknak neveztek. Ezek tehát jogfosztottságukban is viselték a katonai kötelezettséget, amelyért régen a szabadság, a nemesség és az adómentesség járt. A Báthoriak még tovább fejlesztették ezt a gyalogkatonaságot, bizonyos kiváltságokkal is felruházva, Báthori István pedig orosz hadjárata idején a jobbágyságból zsoldosokat is toborzott. Ebben az időben a vörös darabontok alkották az állandó székely gyalogságot, mely a harmadik székely rendnek felel meg, de sokkal kevesebb szabadsággal. Hogy ez a hadi osztály ne apadhasson, birtokára azt a szigorú zárlatot hozták be, ami régen volt a székely nemes földön. Hogy a lovas katonaság száma is növekedjék, lófőiségi leveleket kezdenek adományozni, székelynek és nem székelynek egyaránt, aminek azelőtt híre sem volt. Jobbágyot és darabontot is emelnek ilyen levéllel lófőiségre, amivel földadomány csak ritkán jár, így csupán a hadkötelezettség terhe súlyosodik általa. A lófőnép az egykori közszekelység sorára süllyed, arra is kötelezik őket, hogy ha lovat nem tarthatnak a szegénység miatt, gyalog harcoljanak. Nemesleveleiket ezzel a záradékkal állítják ki.

A székely nép jogainak visszaigérése eszközzé válik, amellyel értelmetlen vállalkozásokba viszik bele. A törökök 1595 nyarán betörnek Havasalföldre, melyet Báthori Zsigmond nemrégén hódított meg s hogy most megvédje, hadba szólítja a székelyeket. A székely nép jogainak visszaadását tűzi ki feltételül. Báthori Feketehalmon „hosszas magával való tépelődés után“ ki is állította a tábori országgyűlésen az oklevelet, mellyel az összes székek jobbágyait felszabadította. Huszonnégvezren felül sereglettek össze a széke-

lyek a fejedelem táborába és vonultak le a Dunához, a török ellen, a Rudolf császártól kapott fekete puskákkal. A győztes hadjárat után Báthori megcsalta katonáit és a székely népet. A székely nemesség közbejárására a következő országgyűlésen, 1595. december 13-án erőszakos törvénnyel visszavonta szabadságlevelét. A főtörvényszék, amelyben csak nemesek foglaltak helyet, azzal az indokolással, hogy a köznép megszegte a szabadságlevél feltételeit és a nemesek házaira tört, vagyonukat, szántóföldeiket elfoglalta, erdőiket levágta (vagyis vissza akarta szerezni, ami az övé volt és ami most szabadságában ismét megilleti), megszüntnek jelenti ki szabadságukat, annál is inkább, mert a nemesség adománylevelei régebbiek voltak, mint a nép most visszaadományozott szabadsága és kinek régibb a levele, régibb a joga. Így a közrend adománylevele erejét vesztette, a népet pedig visszahelyezték paraszti állapotába, földesurai hatalma alá. A közszékség az országgyűlésen nem képviselhette és nem védhette magát, így csak egyetlen út maradt számára, a hagyományos forradalom. A nép elszántan szegül ellen a szolgasorsnak. Ez a téli felkelés, a székelyek „híres farsangja” méreteiben és borzalmaiban a nagy parasztforradalomra emlékeztet. Három egykorú marosvásárhelyi szemtanú (tanár, bíró és polgár) így jegyezte fel ezt a „siralmas” esztendőt: „1596. Mikor farsangban a fejedelem elment volna (Prágába), a székely urak minden székes helyre hadat gyűjtének, hogy a székelyeket a jobbágyságra visszakényszerítsék. Előzetesen az országgyűlés végzését minden székben kihirdették s a székek jegyzői által értesítették a népet, hogy előbbi földesuraiknak engedelmeskedjenek. A nép azonban, mivel a fejedelem még a kiosztott zászlókat, puskákat, dobokat nem vette el tőlük, nem akarta hinni, hogy a fejedelem akarná őket a régi szolgaságba visszahajtani. Elhatározták, hogy a nemeseknek nem szolgálnak, hanem egyedül a fejedelemnek s inkább ezerszer meghalnak, mintsem előbbi uraikhoz visszatérjenek, akiknek kegyetlenségeit eddig sem tűrhatték s későbbek ellenük fegyvert fogni, mintsem kiszolgáltatni magukat újabb kínzásoknak. A gyűléseken és a városokban kihirdették, hogy senki se merje előbbi urát elismerni, mert az olyan halállal lakol s aki velük ellenkezni merészel, azt fejfelé karóba húzzák. Kimondták és megesküdtek rá, hogy ha erőszakkal szol-

gaságra kényszerítik őket, mindenki fegyvert fog a nemesség ellen. Itt-ott meg is kezdték az erőszakoskodást, az urak üldözését és házaik lerombolását.“ Bocskay, a fejedelem helyettese hadakkal szállotta meg a Székelyföldet. Maroszáken, hogy a lázadást elnyomják és példát mutassanak, éjnek idején katonákat küldöttek a falvakba s összefogatták a lajstromba írt főbb vezéreket és megkötözve Vásárhelyre vitték be. Állítólag minden székben így cselekedtek. Akiket megfoghattak, kötözve bevitték székes helyeikre „s ott öltek meg szegény ártatlanokban nagysokat“. Maroszáken a falvakban éjjel összefogdosottakat „úgy hozták szegényeket, mint valami gonosztevőket. Másodnap sok nyársat faragtatának a város erdejéből és az akasztófához hordák a nyársakat. A székelyeket is odavitték és sokat nyársba vonának, sokakat felakasztának szegényekben“. Estére kelve ismét kiküldték a katonákat és más falvakban folytatták az elfogatást és kivégzést. Fővezérüket, Károli Andrást szintén elfogták és válogatott kegyetlenséggel végezték ki: lófarkához kötve hurcolták meg a városon, aztán az akasztófához vitték és „fővel le vonák szegényt s lábbal fel az ég felé a nyársba“. A híres farsang sokáig tartott. A vezetők után a kisebb résztvevőkre került sor. Ezeknek „orrát, fülét kezdék metszeni, de azt is oly kegyetlenül, hogy az orrát ajakastól metszették le, annyira, hogy csak a foga maradt szegényeknek és sok így is meghalt miatta; a fülét is akinek elmetstették, a nyaka felé húzták alá“. Az 1562-ben elvett jogok helyett újra megkapták az akkori büntetést. De a nemesség bosszúja ezzel nem ért véget, a lázadás minden egyes résztvevőjét büntetni akarták. A többiek számára „nagy deszka-lapockát csinálának, annak élt és fokot faragtak, avval kilencet ütöttek rajta a laposával, de az utolsót az élével vágták oda fenekére, hogy a fara csontja mind apróra törött miatta“. Sokan meghaltak abban is, a többi pedig nyomoréku maradt. „Ily rútul bántanak akkor a szegény szabadult székelyekkel, kik Havasalföldre mentek volt Báthori Zsigmonddal.“ Gyergyóba Apafi Miklós ment sereggel, Lázár András hívására, a felkelőket részint levágták, részint elfogták és vasnyársra húzással, akasztással kivégezték, akik pedig házakba menekültek, azokra rágyújtották az épületet és ott pusztultak el családotól. A csikiak és kászoniak, hallván a gyergyóiak veszedelmét, letették a fegyvert és visszatértek földesuraik, főleg Lázár

András szolgálatába. Apafi nagy zsákmánnyal tért meg otthonába, Ebesfalvára. Háromszéken ugyanígy verték le a népet és kényszerítették szolgaságra. A szakadék, a veszedelmes üreg áthidalhatatlanná mélyült a nép lelkében. Nem számíthattak sem a fejedelemre, sem a közülük kiemelkedőkre, mindenki ellenség. A székely népnek ezt a kegyetlen pusztítását az ország rendei közül is többen nem helyeselték és úgy találták, hogy a fejedelemnek kötelessége lenne a nemesség féktelen uralmát a nép felett mérsékelni, igaz, hogy csak azért, mert újabb lázadástól féltek.

Lázadás helyett ezúttal egyéb következett be. Rudolf császár kihasználta a belső széthúzást, a nép elkeseredését és jogainak, összes régi kiváltságainak visszaigérésével most ő vonja hadseregébe a székelységet, Báthori Endre fejedelem ellen. Megbízásából Mihály havasalföldi vajda 1599-ben betör Erdélybe. A székelység szabadságát egy kiváltságlevélben — melyet a magyar történészek egyrésze hitelesnek, másrésze hamisítványnak tart — visszaadja. A székely székek összes lakosait és azok örököseit és utódait kiveszi szolgai állapotukból, a nemesek hatalma alól és visszaadja mindazokat a jogaikat, melyekkel Mátyás király óta nem élhettek. Az évszázados pusztítás eredménye megvan, a székelység minden nemzeti és népi öntudat nélkül nagy lelkesedéssel csatlakozik az ellenséghez, a román vajdához, a székely nemesekkel és a fejedelemmel szemben. Érdekeit, hivatását nem ismerte fel? Ekkor már sem érdeke, sem hivatása nem volt azonos a székely és magyar urakéval, akik romlása főokai. A székely nép úgy viselkedett, mint minden nyomorúságos szolganép viselkedik hasonló helyzetben, mikor szervezetlenül, vezetők nélkül, szegényen csak saját anyagi érdekeit nézheti — és megdöbbenő figyelmeztetést nyújt a mai kisebbségi helyzet számára, mikor az évszázadokig tartó lelki szétzüllés veszedelmesebben mutatja következményeit, mint bármikor. Mihály vajda, aki több-ezer Havasalföldre kivándorolt székellvel jött be Erdélybe, a szervezett szászokban ellenséget talált, de az itthoni székelyek is ezrenként sereglenek zászlója alá. Azonban a székely jobbágyság magatartása sem egyöntetű, a nyugati Maros- és Aranyosszéket sikerül a fejedelemnek hűségében megtartani. A keletibb, ősi székely székekben Mihály fegyvereket oszt szét, a nép mindenhol fölkel, valamennyi háztól kiállítanak egy embert, még a 12 éves gyermekeket is.

A táborba gyülekezők a nemeseket és szászokat egytől-egyig megöléssel fenyegetik és „erősen fogadkoznak, hogy a nemesség vezérét, Csáki Istvánt minél előbb keresztbe kötve nyársba húzzák“. A császárnak, Mihály vajdának és fiának, Petrascu vajdának hűségére fölesküszik a székely nép és míg a harc megkezdődne, a nemesek udvarait pusztítja, gyújtogatja. A nép selimbergi győzelme után, ahol székely harcolt a Székely Mózes vezetése alatt Báthori seregében levő székelyek ellen, a Moldovába menekülő Báthori Endre bíbornok fejedelmet a csíki közsékelyek gyilkolják meg. A lelki anarchia teljes. A nép a bosszúban keres orvosságot felgyűlt fájdalmaira. Mihály vajda pusztító hada megkímélte a Székelyföldet, de a székelyek, „siralmas megmondani, vagy írni“, végigpusztítják. Az udvarházakat feldőlják és a székely urakat, kikről megtudták, hogy az ő atyafiaik halálában részük volt, legyilkolják. Égetnek, rabolnak, temérdek magán- és közvagyonot pusztítanak el. saját szülőföldjüknek okozva kárt. Miriszlónál, ahol Mihályt és a közsékelyeket leverik, szintén egymás ellen harcolnak a székelyek. Most már Marosszék gyalogjai is a vajda mellé csatlakoztak, így a székelyek háromnegyed része a Mihály seregében volt. A veszített csata után is tovább tartották magukat, végső erőfeszítéssel küzdöttek. A nemesség a megmaradt 1800 főnyi gyalogságot hegynek szorítja, de esküvel ígéri, hogy nem bántja őket, ha megadiák magukat. „Azok szegények a hitre lejöttek és az esküvés mellett, nem szánván az ártatlanokat, reárohant a nemesség és körülvévén, mind levágták nagy sivalkodással szegényeket. annyira, hogy mint egy halom, olyan volt a holttest. Azt mondták, hogy a holttest-halom alól vérpatak folyt ki.“

A miriszlói vereséget némelyek összefüggésbe hozzák a székelyeknek a Mócfolldre való letelepedésével. Eszerint a levett székely jobbágyság megmaradt része nyugat felé menekült, hogy otthoni urai sanyargatása alá vissza ne vihessék. Ez a kérdés nincs tisztázva, mert senki nem foglalkozott behatóan vele, a hagyományos történet szemlélet nem engedte. Tény az, hogy a mócok között sok székely elem van, ami székely nevükben, viseletükben, szokásaikban nyilvánul meg ma, amit a román történetíró, Moldován Gergely is elismer s mint mondja, „egyes székely családok ide való letelepedése nemcsak valószínű, de mondhatjuk,

bizonyos“. Mondani sem kell, teljesen beleolvadtak a román népbe.

A nemesség semmi közösséget nem érez a néppel, amely az írott jog szerint alig harminc évvel előbb még egyenlő jogú volt vele. Mert a főbb osztályok lélekben már évszázadokkal azelőtt elszakadtak a közszekelység túlnyomó tömegétől. Ugyanolyan ellenséggé válnak vele, mint az idegenekkel. A politikai viszályoknak látszó harcok lényegükben társadalmi osztályküzdelmek. Ez tűnik ki Mihály leverése után is, mert a nemességnek első dolga, hogy a lécfalvi országgyűlésen megsemmisítse a közszekelység visszatartott szabadságát. A népet újra jobbágyságba kényszerítik, habár ideje sem volt, hogy a futó szabadság ízét megkóstolja és ismét felépíttetik vele a Székely támad és a Székely bánja várat, melyeket a selimbergi győzelem után, mint jobbágyságba kényszerítésük emlékét, leromboltak volt. Hogy a nemesség semmiképen ne maradjon kárban, a felszabadult jobbágyság pusztítása által okozott veszteséget most a visszakényszerített jobbágysággal térítetik meg. A néptől elszedik a fegyvert és kiszolgáltatják régi uraiknak. Ez a székelység „híres farsang“-jának közvetlen következménye. De hogy melyek a napjainkig nyúló következményei, azt felmérni alig-alig lehet.

FÖLD NÉLKÜL

A Básta rémuralmára maradt Erdély fölött ismét megindul a versengés Rudolf császár és a Moldovába menekült Báthori Zsigmond részéről, aki most már harmadszor akarja visszaszerezni a fejedelemséget. Mindketten a régi eszközhöz folyamodnak a székelység megnyerése végett: visszaígérik szabadságát. Az agyonkínzott nép még mindig képes remélni. Bástáék ugyan értesítik a császárt, hogy a székelyekkel nagy a nehézség, mert ha ígéretük szerint úgy állítják vissza a szabadságot, ahogy János Zsigmond előtt volt, a köztük levő nemességet, mely tekintélyes számú, birtokaitól meg kell fosztani, mert földjük régen a köznépé volt s ilyenformán ezeknek más birtokot kell adni, de hogy honnan vegyék ezt, nem tudják, mert az egész tartomány el van pusztulva. Voltak olyan magyar tanácsosai is a császárnak, akik a székelyek felszabadítását határozottan ellenezték. Náprági Demeter erdélyi katolikus püspök azt javasolta, hogy miután a székelyeket fegyverrel hódították meg, nem kell szabadságukat visszaadni, hanem ismét szolgaságba kell hajtani őket és az érdemes nemeseknek vagy primoroknak jobbágyul adni. Báthori nem töprengett a nehézségeken, mert tudta, hogy az ígéret nem sokra kötelezi, ő ezúttal negyedszer adta vissza a székelyek jogait. A nép még mindig hitt, melléje állt és visszasegítette a fejedelemségre. Báthori 1601-ben ki is állította a kiváltságlevelet, de nemsokára lemondva a trónról, a viszály elülről kezdődött. A székely népből most kiemelkedik egy ember, aki kezébe kapja az ország kormányzását. Azt várhatnók, hogy az elnyomott nép érdekeinek képviselőjévé válik és ezt várta tőle a nép is, ezért sereglett köréje szülőföldjének, Udvarhelyszéknek lakossága, Maros- és Aranyosszékkal együtt. De nem így történik. Székely Mózes, aki nagy ado-

mányok révén nemrégén emelkedett ki a nép közül, az új nemesek közé tartozik és a gyűlölt elnyomó osztályt képviseli. A székelység vele szemben is meghasonlik. Csík, Gyergyó és Háromszék köznépe, a nemesség kivételével, Radu román vajda mellé csatlakozik, kit a császár hívott be Székely ellen. A brassói ütközetben Radu román, rác és székely hada legyőzi a fejedelem székelyekből, tatárokból és törökökből álló seregét. A székelység „mohácsi csatája” után „csak egy szántóföldön tizennégy gróf és nagyságos úr teste feküdt”. Magát Székely Mózes, mint három évvel előbb Báthori Endrét, egy csíkszenttamási jobbágy székely, Katona Mihály gyilkolja meg. Fejét levágják a Radu emberei, mint nemrégén a Mihály vajdát Básta katonái. A kör bezárul itt is. A székely nép meghasonlottsága miatt elpusztított egy nagy lehetőséget, meg kellett gyilkolnia saját fiát, kit a fejedelemségig emelt fel.

Báthori Zsigmond 1601-i szabadságlevelét nem semmisítették meg az utódai. Jogilag megmaradt a székely nép szabadsága 1762-ig, a határőrség felállításáig. De az a jogi és birtokegyenlőség, melyet az 1562-i törvény szétrombolt, többé nem volt visszaállítható. A negyvenezer fellázadt székely gyalogrendűtől elvett és a másik két rend között részint kiosztott, részint később idegeneknek eladományozott nagy birtoktömeget a nemes birtokosoktól nem lehetett visszavenni. A nép visszakapta jogait, földjei nélkül, de így a jogok a valóságban semmit sem jelentettek, hanem még kárára voltak, mert a jogok visszaadása megnyugtatta a felelősök lelkiismeretét és megakadályozta abban, hogy a nép szociális helyzetét meglássák. A főtisztviselőkből kifejlődött egy új nemesi osztály, a székely arisztokrácia, a régebbi primorság eltűnt, a lófőnép pedig 1612-ben megakarván magát menteni a nagy terhektől, szabadságát is elvesztette, lesüllyedt a jogilag szabad, de a valóságban jobbágy köznép színvonalára. A székely önkormányzat a törvényhozás, közigazgatás és igazságszolgáltatás terén nagyjában tovább él, de a most már csak két osztályra tagolódott nép nem emlékeztet a régire, a köztük levő szakadék át nemidalható. A régi székelység most a jobbágy köznép osztályában olvadt össze, az arisztokráciának pedig nincs gyökere az egykori népben. A fejedelmek 5—6 községet adományoznak az erdélyi uraknak — például a Toldalaghyaknak, — emellett 8—10 faluban részjóságot,

100—200 ház székely jobbággyal, ami által „teljesen székellyé válnak“. A nép pedig elvéte, csak hadi vitézségéért, mint jutalmat kapja vissza egykori birtokát. Emellett pedig viseli az adót, amit jogszerint nem lehet rákényszeríteni, de mint ajándékot rendszerezik. A több mint száz évig tartó állandó forradalom és pusztulás a népet teljesen megtörte, minden erejét kimerítette. A szegénység az urak elnyomásánál is súlyosabban nehezedik rá, a széthúzás pedig kiölte az összetartozás érzésében levő bátorságot és reményt, mely egykor a forradalmakat vezette. A XVII. századtól nem forrong többé a nép, hanem lesujtva, tehetetlenül, magába zárkózva hordozza sorsát. A nagy szociális veszteség után a szektázásba menekül, bódultan adja át magát a Székelyföldön született szombatosság eszméinek, hol a megcsúfolt keresztényi szeretet helyett a bosszúállás kegyetlen Jehováját találja vígaszul. Az üldözöttek már csak a túlvilágba vetik reményüket, így énekelnek:

Akkor békességünk, nemes szabadságunk

Elékerül, elhittük

Akkor a dullótól, fene kapitánytól

Nem ijedünk, rejtezünk.

A székelységnek a reformáció melegágyából kinőtt XVII. századi szektázása nagyjában ugyanazokból a mély társadalmi vonatkozásokból származik, mint a mai magyarországi népé, csak itt három évszázaddal hamarabb fejlődött ki a földnélküliségnek és személyi szabadságnak az a rendszere, amely nem nyújt biztos életlehetőséget a népnek. A hatalom most a szektázókat üldözi, sokan veszítik el életüket, százan meg százan minden vagyonukat és menekülnek Törökországba. A szombatosságok elkobzott vagyonát I. Rákóczi György feleségének és rokonainak adományozza. Az üldözött szektások maradványa keserű daccal szakad el magyar voltától a mult század végén, a sok évszázados szenvedést nem tudta megbocsátani és inkább zsidóvá tért át.

A székelység Mátyás király óta harcolt jobbággyá süllyesztése ellen s most, amikor törvény védené meg, önként kényszerül jobbágyságra menni. A sok forradalom után föld nélkül, kenyér nélkül áll és csak két lehetőség adódik, vagy a kivándorlás, vagy ismét az urak szolgálatába

való szegődés. Mindkét körülmény nagy veszteséget okoz a fejedelmek számára, mert a székely katonaság száma fogy általa. Az országgyűlések most a székelyek jobbágyságra térését tiltják meg évről-évre, de a tilalomnak nem sok eredménye van. Kenyérért, oltalomért, tíz forintos adósságokért, a katonáskodástól való mentesülésért tömegektől kötik le magukat a felszabadított székelyek a földesurakhoz és módosabb gazdákhöz. Akiknek birtokuk van és szabadságukban megélhetnének, a nemesek erőszakkal kényszerítik jobbágyságra, „kit szép szóval, kit ígéretekkel, némelyeket fenyegetéssel s személyük háborgatásával“, hogy örökségüket elfoglalhassák. Bocskai már parancsokat küld a székek kapitányainak, hogy „egyiket is ne engedje, hogy magát jobbággyá adja, vagy őt más jobbággyá tegye“. A nemesség visszaéléseit is igyekszik megszüntetni, de sikertelenül. „Sok felől adják értésünkre és mind a két fülünk tele van vele, hogy őket a kapitányok, királybírák és utána való gondviselőik terhelik, sokat közülük a nemesség elfoglalt és jobbággyává tett; a fejedelem zászlói emiatt üresen állanak. Ami a miénk, legyen ugyan a miénk, aki pedig más ember sajátja, azt mi nem kívánjuk.“ Mintha nyájon osztoznának. Maguk a székek is hoznak végzéseket azok ellen, akik „magukat kevés zabért, pénzért, eleségért elköötték“, de hogy mennyire eredménytelenül, mutatja az 1614-ben történt összeírás, amikor Udvarhelyszéken 46 nemessel szemben 1714 székely jobbággy- és zsellércsalád van. Lófő 682, gyalog 558. A jobbágyságnak különleges rendszere fejlődött itt ki, négyféle jobbággyosztályt különböztetnek meg: ősjobbággyot, kiknek száma a legnagyobb, fiskusivá tétel előtti jobbággyot, fiskusivá tett jobbággyot és fiskusivá tétel utáni jobbággyot. Ezek mellett felszabadítottat, libertinust 486-ot találtak. A nem székelyeket jövevény név alatt külön írták össze, összesen 311-en voltak. Bástáék 1602-ben, a nép szabadságának visszaadása után szintén összeírták volt a székelységet s ha a két népszámlálás adatait összehasonlítjuk, kitűnik, hogy az akkori lakosság 60 százalékat kitevő szabad székely tizenkét év alatt majdnem hatodrésszére, 11 százalékra csökkent, a jobbággy pedig az egykori 9 százaléknak ötszörösére emelkedett. Bethlen Gábor idején a székelység szabadságát biztosító oklevél oltalma alatt a székelységnek több mint fele élt jobbággy- és zsellérsorban.

A nemesség és jobbágyság kölcsönösen pusztítja egymást. Háromszéken Béldi Ferencet legyilkolják a jobbágyok és elfoglalják jószágait. A fejedelem bizottságot küld ki, hogy „az nemesség és szabad székelység között valami limitációt tennének“, de őket is megtámadják és abba kell hagyniok az egyeztetést. A nép nem engedi, hogy a „szabad“ székely a nemeseknek szolgáljon, mert vagy nemes valaki, vagy jobbágy és ha az ősjobbágyok, vagyis a Mihály vajda előttiék szolgálni akarják régi uraikat, „mind levágják őket“. A szétzüllés még teljesebb, mint valaha. Akik a gyűlölt uraknak szolgáló jobbágyokat pusztítják, ők maguk viszont szívesen állnak be jobbágnak a módosabb székelyekhez. Az urak erőszakkal iratják be jobbágyaikat a kimutatásba: „kik Mátyás király idejétől fogva nemzetségük szerint fiúról-fiúra jobbágyok voltak, és a szabad székelyek közé nem számlálták, levelet is egynéhányat hoztak elő az nemesek, kikbe régi fejedelmek idejébe megnyerték őket és a szabad székelyek közül kivötték“. Azzal fenyegetőznek különösen a háromszékiek, hogy ha a fejedelemnek holta történik, feleségestől, gyermekeستől mind levágják a nemességet. „In summa — írja a szék főkapitánya — valaki minden latorságokba, pártütésekbe nem consentiál vélek, csak annak nem szabad jobbágyot köztük bírni. Mi oka, kegyelmes uram, hogy a szabad székelynek is jobbágya vagyon? Oly lófejet is találok, hogy nálamnál több jobbágya vagyon székely, és nincs avagy igen kevés vagyon lófő, az ki magának jobbágyot nem szerzett és bírta Mihály vajda idejétől fogva. A szabad székely erővel kötné és köti magát jobbágyul az nemes embernek, főképen az, kinek valami kevés értéke vagyon, két okért: egyikért azért, hogy addig örömet jobbágy lészen, míg az had tart, az után megint nemes vagy szabad székely lészen, ha a had elfogy; másikért azért, hogy az értékesít, lófejet, darabontot, kiválogatta felséged közülök, az maradékja oly szegin, hogy a szabad székely oly örömet megeszi a korpát és a zabot, mint más az éliet, az korpát is pedig szűkőn kaphatja. Azt én bizonynyal merem affirmálni, hogy a szabad székely a szegénység miatt, főképen Maros- és Udvarhelyszéken annyira jutott, hogy ha nem tartanék ellent benne, és nem kergettetném, mind jobbágyul adná magát, ha pedig szolgálatjáért valaki nem táplálja, úgy is elbujdosik és pusztán hagyja örökségét. Ezekből ha én bennem kételkedik felséged, írjon ő magá-

nak Gubernátor uramnak felőle, ha különben találja felséged, ne tisztemet, hanem életemet vegye el.“

A nép baját, szenvedését és szegénységét nem lehetne tömörebben és megrázóbban összefoglalni, mint ahogyan ez a „népet kergető“ főúr önkéntelen vallomásában tette. A nyomorgó székely hol jobbágnak megy, hol felszabadíttatja magát, aszerint, hogy mikor melyik oldalon remél jobb életet. Némelyik nemesi pecsétjével erősíti meg jobbágyságra elköthető oklevelét. A körülmények egyre kedvezőbbek a belső romlás végzetessé tételére. A fejedelmek adófizetésre fogják a jobbágyságot — amelynek száma folyton szaporodik, mert „csak szegény Bocskai fejedelem idejétől fogva is közel hat ezer székely lőtt jobbágygyá“, — azt remélve, hogy ezáltal nemcsak a kincstár jövedelme gyarapodik, hanem a katonaság száma is, mivel ezután nem lesz érdemes jobbágnak menni. A társadalom képe hamar változik ismét, hat év alatt a nemesek száma majdnem megkétszereződött, a lófőké a kétszeresét meghaladta, a gyalogoké szintén. A jobbágyok visszaestek előbbi számuk kétharmadára, de emellett van még 12 százalék visszafoglalt szabados. A reform elérte célját. A hadviselő székelyek száma 41-ről 75 százalékra emelkedett s az egyharmadával megapadt jobbágyság adófizetővé vált. Földet nem kaptak, a szociális helyzet nem javult, csak a teher növekedett. A nép sorsa most sokkal rosszabb, mint előbb, a forradalmak idején.

Az új szabadság korszaka így indul el, hogy véghezvigye biztos pusztítását a jog és egyenlőség leple alatt. Nincs népi öntudat, nincs egységes eszme, nincs egységes cél, ami összetartaná és nemzetté tenné az egykori népközösség tagjait. A népet a fejedelmektől kezdve mindenki megcsalta, most nem hisz senkinek, még a testvérének sem és önmagának sem. A lelki széthullás, az ellenségeskedés, áskálódás és széthúzás a népi ismertetője a székelységnek és ezt a súlyos lelki örökséget cipeli, egyre gyarapodva, át a századokon. A kisebbségi sorsba alig tudott emellé még valamit átmenteni.

A SZABADSÁG PALÁSTJA

Bocskai végrendeletében megható szavakkal inti utódát, „sőt az Istenre kényszeríti“, hogy a székely nemzetet tartsák meg szabadságában, mert így „mind magának, mind az országnak birodalma örökösebb lehet“, de nem volt, aki szavait meghallgassa. A kiváltságok papiroson maradnak, az országnak birodalma pedig nem lett „örökös“. Találóan jellemzi az állapotokat az egyik külföldi író: A székelyek inkább kérkednek szabadságukkal, mintsem azzal élnek. Az önálló fejedelemség csak a meghasonlásnak, a romlásnak kedvez, a hatalom fölött versengő székely főurak egyrésze a fejedelmet támogatja, másrésze ellenzéket képez, a nép pedig, mint a főurak eszköze, hol a fejedelem mellett, hol ellene sorakozik fel. Számára csak az jelenti a történelmet, hogy egyszer a román, máskor a tatár seregek pusztítják végig a falvakat.

A közszékelység között némelyeknek, akik „kiérdemelték“, visszaadták földjeit, a többié a kincstár kezén maradt és fokozta a földnélküliek elkeseredését. Viszont a kisbirtokos közszékelység az általános leromlottságban mindig előnyösebbnek látja a jobbágyságot, és szívesen eladja földjét, hogy része lehessen a jobbágysorban, habár a jobbágyok terheit is megnövelték. Az általános nyomorúságban a földnélküliek csak azt látják, hogy semmijük sincs és nem veszik észre, hogy a birtokosok katonai terhei elviselhetetlenek és emiatt kénytelenek földjeiket eladni. Hogy a katonaság száma ne apadjon, az országgyűlés visszaállítja a régi törvényt, mely szerint aki székely örökséget akar eladni, tartozik előbb a rokonokat és szomszédokat megkínálni, viszont a székely örökséget igaz árán felül eladni ne lehessen, a „vitézlő rend“, vagyis az állandó katonasztály örökségét pedig örökáron el nem adhatja, csak

zálogba vetheti. Az alsóbb társadalmi osztályok folyton változnak, állandó, biztos társadalmi rend és élet nem alakulhat ki. A fejedelmek most külön kedvezményeket adnak azoknak a gyalog puskásoknak, akik lóval való szolgálatra kötelezik magukat, minek következtében a vörös darabont gyalogrend apadt le. A székelység katonáskodik, adót fizet a töröknek, a váraknak, hadisarcba, noha ősi mentességi joga az országgyűlés végzései közt sértetlenül él a levéltárakban. A teljes szegénység sem mentség az adózás alól, mert azok helyett, akiknek sem pénzük, sem marhájuk nincs, kifizeti más az adót, a szegényember pedig addig szolgálja adófizetőjét, míg tartozását megadhatja, némelykor egész életében jobbágya marad. A székelység, „eme legvitézebb és legharciasabb nép“, mint Verbőczy és később a Lipót-féle diploma mondja, rongyosan, bocskosan kezd megjelenni a közgyűléseken és a táborban.

Közben pedig folyik a küzdelem a betelepült nagybirtokosok és a nép között. A Toldalagi-család egyik sarja mint marosszéki főkapitány kieszközölte 1636-ban Rákóczinál a törvényt, hogy a Székelyföldön ius regiumnak helye ezután ismét nem lehet. A nép csak későre ébredt rá, hogy egykori kiváltságos jogának életrekeltése mekkora beláthatatlan veszélyt jelent számára és csak az urak érdekét szolgálja. Az adományos főemberek ugyanis azért vitték ezt keresztül, hogy általa a nagykiterjedésű adományos földjeiket, melyeket maguk is ius regium alapján kaptak és bírtak, örökre biztosítsák a maguk számára azáltal, hogy az ősi székely birtokokkal egy jogalapra helyezik és elejét veszik annak, hogy még kegyvesztettség, vagy hűtlenség esetén is a fejedelem visszavehesse tőlük és másnak adományozza, vagy a népnek visszajuttassa. A koronkai székelyek megindítják a több mint száz évig húzódó pert földesuruk, a Toldalagiak ellen, mert az uradalomnak székely birtokként való kezelése nagy terhet hárított a nép nyakára. Végül is úgy dönt az udvari rendelet, hogy keresék ki a határban a Toldalagiakhoz tartozó földeket, mert ezek ius regiumos részek és az eredeti székely jószágtól különböztessek meg s a tiszték a jövőben vigyázzanak arra, hogy a két különböző természetű birtokot össze ne zavarják többé. A nagybirtokosok a közös földek nyílszerinti felosztásánál is visszaéléseket követtek el, amennyiben az ülések száma szerint osztották fel azokat, mert

így többszörösen részesülhettek, ezért most elrendelik azt is, hogy a nyílföldek felosztása ezután a régi szokás szerint, a lakosok száma alapján történjék, a közlegelőt pedig a szabad székelyeknek szakítsák ki. A nép és földesurai közötti viszony természetére enged következtetni a rendelet további intézkedése: „mind a faluban, mind azon kívül elfoglalt utak mindjárást közhasználatra vissza adassanak és ennek utána nem a Mágnások tetszéséből, hanem a Tisztek parancsolattyából és a közjó tekintetiből változtassanak“. Toldalaghit kötelezik, hogy bocsássa szabadon azt a székelyt, akit a törvény ellenére jobbággyá tett, valamint azt a kezesét is, akit jogtalanul sokáig raboskodtatott.

A törvény által biztosított új szabadságnak ebben a korszakában a jobbággyá süllyedésnek változatos képei állnak előttünk. Marosszéken az egyik darabont búzáért és borjúért kötötte magát, a másik két ökörért, amíg megadhatja, a harmadik, hogy a hadtól megszabaduljon, a negyediket azért tették jobbággyá, mert asszonnyal gyarlós-kodott, az ötödiket pedig azért, mert „két szem szilvát lopott, szalonát is metszett“. És így tovább, mindenfelé. De mégis az erőszakos foglалás fordul elő leggyakrabban. A szentannaiak az egész falujukat eladták Marosvásárhelynek, maguk pedig a városba mentek lakni, mert a városi polgárság élete könnyebb volt. Balassy Mihály megvette a falut a vásárhelyiektől, a lakosság egyrésze pedig visszaszívárgott régi földjére, most már mint Balassy földesúr jobbággya.

A székely, akit egyszer sikerült jobbággyá tenni, éppen úgy a földhöz volt kötve, mint a vármegyei jobbágy, ura rendelkezett élete fölött. A jobbágy „mindörökké fiúról-fiúra kötötte magát örök jobbágyul, mit ha meg nem állana, ura mind falun, városban, mezőn, erdőn, nemes ember háta megett, malomban hozzányúlhasson és fel is akaszthassa“. A jobbágyság már nem kívánatos, a XVII. század második felétől csak erőszakkal, vagy büntetéstől való megváltással lehet a szabad székelyt jobbágyságra kényszeríteni a már meglevők mellé. A földesuraknak pedig jobbágyokra van szükségük, amin úgy segítenek, hogy egyre több románt és cigányt fogadnak fel, azokat a székelyeket pedig, akik annakidején kölcsönért zálogban kötötték le magukat, nem engedik felszabadulni, nem fogadják el tőlük a zálogpénzt. A feszültség a nemesi osztály és a köznép között állandóan

tart, minek eredményeképpen az urak bosszúból is inkább adják jövevényeknek a földet és munkát. A vagyontalan székely nép az egykori saját földjén háttérbe szorul a szintén vagyontalan idegenekkel szemben, a jelentős számú székely jobbágy pedig azonos sorban él a román és cigány jobbággal, mintha ősi jogon nem volna egyenlő földesurával a szabadságban és kiváltságokban. Legkétségbeejtőbb, hogy ezt az ősi egyenlőséghez való jogát nem tudja felejtetni a székely jobbágy, ami sokszorozza szenvedését és folytonosan bosszúra sarkalja, de ez a bosszú csak a XVIII. század végén robbanhat ki. A jobbágyokat cserélik a földesurak, zálogot vesznek rájuk, mint a jószágra, az elbujdosottak helyett pedig másokkal kárpótolja őket a fejedelem. A sajtáságos székely jobbágyhelyzet következtében nemes embereknek, vagy feleségüknek rokonai, vagy éppen testvérei nem egyszer jobbágyok, a nemesekről jobbágyokra szálló örökségre pedig a jobbágyok földesurai tartanak igényt, amiből a jogtalanságoknak, pereknek és viszályoknak végeláthatatlan hosszú sora származik. Jellemzően mutatja az egykorú vers a székely nép állapotát, elnyomott voltát az erdélyi fejedelemség megszűnése idején, amikor a „nyavalyás székely“ már csak bánattal szemléli, ami vele és körülötte történik:

*Oh nyavalyás székely, bizony téged szánlak,
Mert fő s vice tiszték az hátadon szántnak.
Szabadságnak csak az palástját viseled,
Sovány földeidet nagy panasszal éled.
Húzás s vonás miatt Istened se féled,
Tiszték hogy rád ültek, bánattal szemléled.
Hadakozó székely kevés vagyon immár,
Mert jobbággal tölt meg minden székely határ.
A tiszt öközöttük igen-igen kajtár,
Kit miben elérhet, nem kell ott több tatár.*

A Thököly- és Rákóczi-féle fölkelés a székelyeknél talált Erdélyben legerősebb támasztékot, a nép reméli, hogy megváltozhatnak sorsa, annál is inkább, mert Thököly az adómentesség visszaállítását ígérte. A mentesség a valóságban soha nem érvényesült, ellenben a fejedelemség megszűnése óta a Székelyföld azonos adózás alá esik a vármegyékkel, az ország adójának nyolcad részét, néha az ötödét is fizeti és emellett a rendkívüli adókat. A forma

szerint ajándékként és nem kötelességből. A birtokos nemes, kinek legalább 2—3 ház jobbágya van, nem fizet adót, de a jobbágytalan egytelkes nemes résztvesz az adózásban, „mivel nincs, ki ő helyette fizessen“. Ennek a kisnemességnek most fokozott érdeke, hogy jobbágyokat szerezzen. A szabad közsékelyek rendszeres adózás alá esnek, mivel katonai kötelezettségük a Rákóczi-forradalom leverése után megszűnt. A jobbágyság a szabadok adójának felét fizeti, miután hetenként három napot tartozik a földesúrnak szolgálni. A nép nem bírja a közterheket, sok faluból az erdőre és havasokra bujdosnak el. A katonai végrehajtók az elbujdosottak adórészét is felveszik az otthon maradtotakon. Az adózás a nemesek rendjét is szembeállítja egymással, a lóföket a birtokos nemességgel. A szociális kérdést kegyetlenül oldja meg, illetve nyomja el egyidőre az 1717—1719-ben végigpusztító éhínség és pestis, mely a székely nép egy részét kiirtotta, nagy tömegeket pedig kivándorlásra kényszerített. Csikban 25 faluból 11.348 halottat temettek el és 14.438 élő maradt. A nép eladva mindenét, csoportosan széled el Moldovába, Havasalföldre, a tömösi bánságba, Bihar megyébe, mert itthon a gazdagabb osztály csak ötszörös áron ad gabonát „az utolsó éhenhalásra jutott szegénység“-nek amely a holttestek evésére is rákényszerült, miután a döglött kutyák húsból kifogyott, azokat pedig, kik az erdők makkjából akarnak enni, megverik, kalodába állítják. A nép szembeszáll ezzel az erkölcsi és társadalmi renddel, házakat rabol ki s „igen hintegeti az szót közönségesen, hogy másét elvenni nem is volna véték“. A rablás forradalmi jelleget kezd ölteni, a fosztogatók csoportonként és zászlóval járnak, úgyhogy katonaságot rendelnek ki ellenük. Az éhínség enyhítésére annyi hatósági intézkedés történik, hogy az országutakon akasztófákat állítanak fel a lázongók példás megbüntetése végett.

A nagy pusztulás után a társadalmi osztályok aránya is megváltozott lényegesen. Udvarhelyszék 1721-i hivatalos összeírásakor nemes család volt 211, lófő 2096, kiváltságos 348, jobbágy 1276, zsellér 365. A lakott belső telkek száma 3460, ami mellett az elhagyott, lakatlan telek, melyeknek gazdái meghaltak, vagy elbujdostak, 1038, közel negyedrészt. A kivándorlók túlnyomó része az alsóbb, szegényebb osztályokból került ki, de ezt a mostani kivándorlást megelőzőleg már nagy tömegek bujdosztak el a román fejedelem-

ségekbe a Rákóczi-forradalom leverése után, akiket a fő-kormánysház nemrég egyévi adómentességgel igyekezett visszacsalogatni. A még így is jelentékeny jobbágyság, zsellér és kisnemes számát ezek a kivándorlók apasztották. Ha ezeket az új összeírás számadatait egybevetjük az 1614-ivel, száz év alatt a nemesség majdnem nyolcszorosára szaporodott, de még mindig csak 8 százaléka az összes lakosságnak, a főek 16-ról 41 százalékra emelkedtek, a jobbágyság 30-ról 23 százalékra apadtak, míg a zsellérek száma alig változott. Ellenben a közrendű szabad székelyek osztálya teljesen eltűnt s vele odalett az egykori szabad székely társadalom utolsó maradványa. Most már csak nemesek és szolgák vannak.

Az adófizetők száma megfogyott, de az adó változatlan, mert a székelysége egyösszegben vetik ki, nem a lélekszám vagy fizetőképesség alapján, így a meghaltak, vagy eltávoztak adóját is a megmaradt kevés népnek kell fizetnie. „Némelyek majd minden jószágukat másnak obligálták, némelyek annyira adósok, hogy a fejük sem szabad, annyi kölcsön pénzbe és adósságba verték magukat, hogy maradványuk sem sufficiálhat lefizetésire.” A „maradványokon” Mária Terézia igyekszik segíteni a század derekán, de erre alig kerül sor, mert mire intézkedéseinek előnyeit élvezhetnék, a székely nép élete alapjaiban rázkódik meg. A székely határőrség felállítása alkalmat nyújt a társadalmi ellentét, a jobbágyság évszázados elfojtott bosszújának kirobbanására. A madéfalvi veszedelem, mely lényegében a nép lázadása a nemesség ellen, a határőrség felállítása nélkül is bekövetkezett volna előbb vagy utóbb, legkésőbb 48-ban, mert gyökerei a sok évszázados székely lázadásokból szívták táplálékukat. Ellenben Bukow báró munkája, mely alkalmat adott a népi forradalom kirobbanására, jó volt arra, hogy a mozgalom belső társadalmi okairól elvonják a figyelmet és a nép leoldóklásáért csak az osztrákokat tegyék felelőssé.

SICULICIDIUM

A székely nép és székely nemesség között végzetes a meg hasonlítás, amikor 1762-ben Bukow tábornok jogtalanul és erőszakkal megkezdi a határőrség felállítását. A székelység három táborra oszlik érdekei szerint és egymással küzd akkor, amikor egységesen kellene ellenállnia.

A tisztségeket viselő főnemesség érdekből az uralkodónak akar kedvezni és segédkezet nyújt Bukownak a nép ellenállásával szemben, a szabad lófők szabadságukat védik és szembeszállnak a nemességgel, a jobbágyság pedig nagyrészt örömmel veszi a határőrség tervét, mert a szolgaságtól szabadul meg általa. A széthúzás, a három ellentétes érdek, a népi egység hiánya okozza most is a székelység tragédiáját. A szabad lófők ellenállnak mind a kényszernek, mind a hitegetésnek, hogy csak azért történik a sorozás, „hogy lássa őfelsége, mily szép nép lakik e helyen és dicsekedhessék velük“, a jobbágyságra süllyedt közszékelyek nagyrésze azonban önként jelentkezik és áll a mérték alá, különösen Gyergyóban, ahol a nép jórésze a szárhegyi gróf Lázár-család jobbágya, mert a tisztek azt hirdetik, hogy „aki János király idejétől kezdve jobbággyá lett“, ettől az állapottól a katonáskodás által megszabadulhat. A székely főnemesség szolgai módon áll be az elnyomás eszközéül. Jósika Imre kapitány azzal akarja rávenni az udvarhelyszéki sorozás megkezdésére Borsai Nagy István alkirálybíró, aki még semmi hivatalos értesítést nem kapott, hogy ezzel „igen kedves dolgot fogna a nemes szék Bukow őexcellenciájának tenni“, báró Daniel István pedig rendelet nélkül is támogatja a sorozást, mert „a fejedelemnő és a haza üdve lebeg szeme előtt“. Borsai az egyetlen tiszt a Székelyföldön, aki nem rokonszenvez a határőrség gondolatával, és az udvarhelyszéki nép egységesen is áll ellent

Bukownak, noha itt a jobbágyság az utóbbi negyven év alatt majdnem megkétszereződött. Csíkban és Háromszéken kitör a népi lázadás. A nép már nem annyira a határőrség felállítása ellen harcol, ez a kérdés másodrendűvé zsugorodott, hanem a saját dolgait intézi, a szociális kérdéseket igyekszik megoldani. A főurak látva, hogy a jobbágyok örömet állnak be a hadseregbe, erőszakkal tartják vissza jobbágyaikat a földjükön, nehogy munkaerő nélkül maradjanak, a határőrséget pedig csak a szabad lófősből akarják felállítani. A jobbágyság és lófőség ilyen módon egyformán ellenségévé válik a nemességnek és elérkezettnek látja az időt a leszámolásra a háromszázéves elnyomás és sok visszaélés miatt. A fegyverhez jutott nép az urak és nemesek ellen fordul, a szék tömlőcét megtámadják — úgy látszik, ez minden igazi forradalom kezdete, — az udvarházakat rombolják és gyújtogatják, az erőszakkal földjeiken visszatartott jobbágyokat, most ők is erőszakot használva, magukhoz vonják és felfegyverzik, az újabb és régebbi, 30—40 esztendő óta ítéleteket, szerződéseket erőszakkal megváltoztatják, a befizetett adókat visszakövetelik, birtokokat foglalnak el, „azt kiáltván közönségesen, hogy a fegyvereknek felvétele oka és áruelőjük a nemesség lett volna“. 1763 januárjában a csíkiak a Várdotfalván gyűlésre jött székely tisztviselőket és nemeseket megtámadják, a felfegyverkezett nép körülveszi a házat „és szándékuk az, hogy mindnyájukat kivonván a házból, rendre megöldösék“ s csak akkor engedik szabadon, amikor megígérték, hogy az 1740 óta fizetett adókat visszatérítik és a már felfegyverzett jobbágy székelyeket nem követelik vissza. Jellemző, hogy a katonatisztek a végső veszedelemben sem siettek a nemesség segítségére, habár azok „könyörgő levelet“ küldtek hozzájuk.

A forradalom legelkeseredettebb Csíkban, ahol a szegénység is a legnagyobb. A csíki tisztok segítséget kérnek a többi székek tisztjeitől a felkelés elnyomására, mert különben a tavasz nyíltával általános néplázadás tör ki s az 1514-i „kegyetlen keresztes had által történt példák szegény hazánkban megújulnak és mindennek végső veszedelembé borulnak“. A társadalmi forradalom zavarosan kapcsolódik össze a határőrség felállítása elleni küzdelemmel. A népet rákényszerítették a fegyverfelvételre s ezek most fegyveres kézzel dúlnak, rabolnak, vérengzenek, a nemes

embereket üldözik, fosztogatják, főleg a volt tisztviselőket. Eddig csak por és hamu voltak — mondják, — ezután másként lesz. Most már a fegyvereket hiába akarják visszavenni tőlük, nem adják, mert „meg akarják kóstitatni a puska magvát azokkal, akik megérdemlik“.

A forradalmi készülődés az egész Székelyföldre kiterjed, a székely nép mellé a román jobbágy kerül társul és együtt állanak a küzdelemben. Mint gróf Haller Pál, Csíkszék volt főkirálybírója írja jelentésében, az udvarhelyszékiek állandóan gyűléseznek s megesküdtek, hogy a többi székeleket mind haláláig el nem hagyják s mihelyt jeladást vesznek (Csíkból?), régi fegyvereikkel felkelnek ők is. A románokkal is egyezkedtek és leveleztek. Udvarhelyt egy lófőt vezérükké választottak s mert látják, hogy az ő nagy uraik nemcsak elhagyták őket, hanem fel is jelentették, azokat is kiirtják. Állítólag Lengyelországba is követeket küldöttek. A románok arra készülnek, hogy mire tavasszal az erdők kizöldülnek, bő zsákmányuk lesz s meggazdagodva mennek ki Romániába. Ha a székelyeket erőszakkal fogják megfékezni, ezek is kivándorolnak Moldovába, ahol, mint beszélik, a vajda 4000 családnak ajánlott fel egy külön területet. Más feljegyzések szerint a moldovai fejedelem ügynökökkel csábította a székely népet a kiköltözésre, ezek a hírek befolyásolták a nép gondolkodását és magatartását s később több ezer család valóban kivándorolt. A csíkiak közül sokan már házukat is eladták és megitták az árát.

Legöntudatosabbak az udvarhelyszékiek. A jobbágságbeliek bizalmatlanságán áttör a székely egyenlőség öntudata, mely a szolgaság két évszázadában csak homályosan élhetett. A szabadokkal együtt szemére hányják a nemességnek, hogy tőlük elkülönözte magát, pedig „az előljáróját elvesztő tábor előljáró nélkül vakoskodván, akármilyen nagy erővel bírjon, mindazonáltal egy halomba dől“. Figyelmeztetik őket, hogy köztük csak „gradus“ különbség van, de jogilag egyenlően nemesek mindannyian, a nemességnek nemzeti, hitbeli kötelessége lett volna, hogy a terheket nyakukból levegye, a jogtalan adózást, mely évi negyven ezer forintra is felment, a kvártélytartást, katonaállítást megszüntesse, mert „keservesebb a törvényeik és kiváltságai elenyészése haláluknál“. A nép szava a pusztába kiált. Bukow tisztán látja a forradalom igazi rugóját, ezért nem is lép fel nagyobb szigorral és majdnem igaza van,

mikor a királynőnek azt írja, hogy a székelyek önként vették fel a fegyvert és a nép lázongását tisztviselői önzésének, fondorlatainak s a köztük levő nemességnek tulajdonítja, akik nem akarták, hogy a nép alóluk felszabaduljon. Akik önként vették fel a fegyvert, a nemes emberek és tisztviselők elleni bosszúból tették s ki is töltötték rajtuk bosszújukat. A Bukow mellé beosztott Bruckenthal báró még inkább nem bánta a zűrzavart, mert azt várta tőle egyenesen, hogy a székelyek kiszöknek Moldovába és helyükbe minél több császári katonát lehet betelepíteni. A nép azt hiszi, hogy lázongásával végre a saját javát szolgálja, de nem veheti észre, hogy hibáján kívül az egész székelység sorsát ássa alá, mert körülötte embertelenül kegyetlen érdekek harcolnak. A székely nép lába alatt már nincs talaj, minél inkább küzd ősi szabadságáért, annál mélyebben süllyed bele a sötét tragédiába. Érdekét nem ismerheti fel a székelység, mert nincs egységes nemzeti érdeke. Elöl saját vezetőivel, hátul ellenségével találja szembe magát. Örök tragédiájának örök kerete ez.

A sorozás közben folyik, a szabad lőfő népet erővel kényszeríti mérték alá a székely főnemesekből álló sorozóbizottság, melynek élén sepsikőrőspataki gróf Kálnoky Antal lovassági parancsnok áll, aki Háromszéken elnyomta a lázongást és egymásután esketi fel a székelyeket. Udvarhelyen báró Siskovics rendeletére a nép pártján álló Borsai alkirálybírót néhány társával elfogják, mert maga is megesküdött a nép szövetségkötésekor és a többi székülőket is esküre buzdította. Borsai csak annyit mondott elfogatásakor, hogy lelkiismerete nyugodt, de egyik társa, atyhai Simon István Szentersébeten odakiáltotta az összegyűlt népnek: „Hazánk miatt fogtak el, mert soha sem akartam eladni magamat“. Borsai nemsokára meghalt börtönében, mint némelyek sejtik, erőszakos halállal, a megriasztott Udvarhelyszéken pedig „négy vagy öt székely nemes ember afölött tanácskozott, hogy a székelyek élére állván, Moldovába vezessék ki őket, ahol a vajda sok ezer ember számára földet ígért“.

Legnagyobb baj, hogy a forradalom nem egységes és nem általános, nincs vezéralakja és ebben hordja már most bukásának a csíráját. A falvakban a papok irányítják a népet, de nem egységesen, az egyik szervezi, a másik ellenzi úgy a lázadók, mint a határőrök közé való beállást. Udvar-

helyen a magára hagyott és tájékozatlan nép még most is a tisztekhez és főnemésekhez folyamodik, hogy őket „alábbvaló, de nemességben egyenlő gradusban levőket, tudatlanokat ily terhes s majd elviselhetetlen ínségük idejére magukra ne hagyják, mint eddig, hanem oltalmazzák az ő kiváltságaikat“. A nép érzi, hogy a nemesség az ő vezéréül és nem ellenségéül van rendelve, de a nemesség nem érzi meg ezt.

1763 végén gyalakúti gróf Lázár János, bethleni gróf Bethlen Miklós és ontopai báró Siskovics József veszi át új megbízással a sorozás vezetését s most sikerül kieszközölni a királynő határozott rendeletét a határőrség felállítására vonatkozólag, mivel eddig csak kívánsága volt Mária Teréziának a terv megvalósítása, a székelyföldi erőszakoskodás pedig csupán a sorozóbizottság túlbuzgóságának a következménye. A patens kihirdetésére a szabad nép mindenütt egyhangúlag tiltakozik és most már ragaszkodik ahhoz, amit Bukow maga is kijelentett előző évben Csíkszeredán, hogy a királynő csak önkéntes katonaságot kíván és senkit sem akar erőszakkal kényszeríteni. Eddig 500 forint büntetéssel való fenyegetéssel kényszerítették őket a jelentkezésre, de viszont azt ígérték, hogy a nemesektől függni nem fognak, adót nem fizetnek, külföldön nem kell katonáskodniuk, de mindez csak ígéret maradt, így inkább készek tovább fizetni az adót, ami ellen harcoltak, de nem katonáskodnak. A nemességnek azonban most már kezében van a rendelet és megbosszulhatja magát a szabad székelységen, amiért az ellenük való lázadást szította. Gyergyóban a katolikus papság segédkezése mellett minden lőfőt, darabontot és szabad székelyt összeírnak, az egyetlen nemesekig bezárólag, a főnemesség természetesen mentes. Mire Csíkba ért volna a bizottság, a felcsíki falvak férfilakosságának nagyrésze, mintegy 1200 ember, a Moldova felőli határhegységbe menekült, 1763 karácsonyán, csikorgó téli hidegben, azzal a szándékkal, hogy a kényszer elől végső esetben Moldovába vándorolnak ki. Siskovics erre télidőben kiűzette katonáival a kivonultak zömének falujából, Madéfalvából „nagy sírás-rívás között“ az otthon maradt asszonyokat és leánygyermekeket, a fiúkat pedig, kiket leginkább szíven visel a nép, fogva tartotta, hogy ezzel visszakényszerítse a férfiakat. Ezt szándékozott tenni a többi falvakkal is, de az volt a válasz, hogy a csík-

szeredaiak is menekülésre készülnek. A havason, a téli zord idő dacára is szabadon táborozó székelyek beizenték, hogy semmiféle fenyegetésre, „egészen az akasztófaig“ nem adják meg magukat s a sorozóbizottság küldönce előtt „a nép átokra fakadt a tisztviselők és nemesek ellen, mint akik e nyomorúság okozói“. A nemességből álló sorozóbizottság jutalmat tűz ki a „bujtogatok“ kiadására (három plébánosra gyanakodtak), a nép pedig segítséget kér a háromszékiektől és udvarhelyiektől. Kászon felől már rég tömegesen húzódott a nép a csíki határhavasok aljába, a bizottság ágyúkkal fenyegetőzik, mire a felkelők visszaüzenik, hogy „még az ágyúkon is keresztül mennek, nemcsak elébe“. És nemsokára, mikor Háromszékből újabb tömegek érkezésének hírért kapják, az egész csíki csapat, a kiűzött asszonyokkal és gyermekekkel együtt lebocsátkozott Madéfalvára. Udvarhely és Gyergyó szintén csatlakozásra készült. Siskovics báró altábornagy, a bizottság katona tagja attól tart, hogy a közelgő háromszékiek és az előttük levő csíkiak közé szorul s hogy a nép győzelmét minden eszközzel megakadályozza, kegyetlen lépésre határozza el magát, amit a bizottság elnöke, Lázár gróf is helyesel. 1764. január 6-án éjszaka három órakor Caratto alezredessel, kinek csapatában császári katonaság, draganyosok és a Kálnoky ezred magyar huszárai vannak, körülfogatja Madéfalvát, hol a „lázkodók“ örök állítása nélkül alusznak, beléágyúztat s a felijedt, össze-visszaszaladó népet katonáival lekaszaboltatja. A nép ellenállást próbált meg s főképp a háromszékiek arra buzdították egymást, nehogy valaki magát megadja, mire a támadók felgyújtják a falut. Komoly ellenállásról szó sem lehetett, a támadó seregben egyetlen ló esett el, s egyedül egy magyar huszárhadnagy kapott könnyű sebet a karján.

A székelyöldöklést, a siculicidiumot részben a székelek hajtották végre, értelmi szerzője pedig Siskovics báró volt, ki a bécsi haditanácshoz intézett jelentésében is egyes számban beszél magáról, mint intézkedőről. A társadalmi forradalmat elnyomták és megbosszulták a határőrség érdekében tett gyilkolás ürügye alatt, büntetlenül. Siskovics báró elárulta intézkedésének igazi hátterét, mikor azzal igazolta tettét, hogy a székely nemzeten, hogy egységes legyen, minden évszázadban egyszer eret kell vágni s ezt az érvágást végezte el ő. Úgy végezte el, mint elődei

a megelőző tíz székely forradalom alkalmával, a bajok orvoslása helyett elvágta az ereket.

A székely ellenállás megszűnt a vérkeresztelővé vált vízkereszt nap barbársága után. Madéfalva üresen maradt, a holttestekkel és a házak üszkeivel. A nép ijedten menekült, a háromszékiek véres fejjel szaladtak még aznap haza, éppúgy az alsó- és felső-csíkiak is és kegyelemért esedeztek. Kegyelmet könnyebb volt kapni, mint igazságot.

A sorozás most már akadály nélkül ment végbe. A csíkiek ezredese a madéfalvi vérengző, Caratto Manó lett. Az első székely ezred számára összeírtak Csík, Gyergyó és Kászon székben 4982 családfőt, majd Háromszéken a másik gyalogezeredet és még egy huszárezredet. Besorozták az 1—16 éves fiúgyermeket is, hogy senki meg ne szabadulhasson. Mindazok a nemesek, akik a nép leverése körül érdemeket szereztek, most kapitányi és ezredesi rangot kaptak a határőrségben, amelynek tisztjei azonban túlnyomó részben idegenekből állottak. Így indult el a székely nép élete ismét egy évszázadra. Mária Terézia vizsgáló- és büntetőbizottságot küldött ki a csíki mozgalom vezetőinek kikutatására és megbüntetésére, aminek az lett a következménye, hogy a nép ismét tömegesen szökött meg és vándorolt ki tovább Moldovába. Amikor Bukovina 1775-ben ausztriai tartomány lett, Hadik András tábornagy ide telepítette át Moldovából az ott lézengő több ezer székely családot, amelyek itt külön székely falvakat alapítottak, mint Istensegits, Fogadjisten, Andrásfalva.

A határőrség is megvalósult, Bruckenthal kívánsága is teljesült, minden a legjobban történt. Csak a néppel nem törődött senki. A SICVLICIDIVM betűi római számmal 1764-et, a székelygyilkolás évét adják ki, mintha valami mágikus kör zárult volna be itt — és valóban bezárult a székely népi mozgalmak története. A székelység többé nem próbálkozott forradalmakkal, nem próbált egyelőre ellenszegülni az osztrák elnyomásnak sem, megtört az ereje, megadta magát sorsának. Gyermekkoromban még hallottam, hogy a sírva vigadó székely így adott szót a táncnak: „Hej, Bukov, Bukov, Bukkental“. A székely nép tudja, hogy mit sirat ezzel.

VESZTETT ÜGY

Negyvennyolc kevés változást hozott a székely nép számára. A határőrség felállítása annakidején részben megoldotta a székely jobbágyság ügyét, anélkül, hogy a jobbágnak földet kellett volna adni. A besztercei környéki román határőrség felállítása javulást jelentett a román nép szociális helyzetében, a szabadságot hozta a jobbágyság helyett és a nép örömmel fogadta, negyvennyolcban pedig a román jobbágy megkapta telkét és földjét, a jogrendszer azonban székely jobbágyot nem ismer, a magyarság abban a megnyugtató hiszemben él, hogy a Székelyföldön csak betelepített jobbágyságok vannak. Pedig a székely nép többször alkalmat adott panaszával, hogy bajaira felfigyeljenek. Már a határőrség felállításának évében nagyszabású tanúkihallgatást rendel el Mária Terézia a jobbágyság, zsellérek helyzetére vonatkozólag, amelynek során Udvarhelyszéken főleg a gróf Eszterházy- és gróf Lázár-családok ellen panaszkodnak a jobbágyság, hogy a heti munkán kívül súlyos rendkívüli szolgálatokkal terhelik őket. A főkegybíró mintegy orvosként „igen kemény parancsal” újra összeszedeti a jobbágyságtól és a zsellérektől a fegyvert, minden székben. Udvarhelyszéken 1788-ban 252 jobbágytartó nemes és főúr volt, kiknek egy része azonban nem lakott a szék területén, a jobbágyság családok száma pedig 1927. Két év múlva József császár megírja a székelyföldi útja után Szébenben „elhamarkodott” rendeletét a jobbágyság felszabadításáról, amelyet halála után sietve hatálytalanítanak. Nem is lehet egyebet várni, hiszen a tisztségeket századok óta ugyanazok a főurak töltik be. Udvarhelyszéken például a főkegybíró a XVII. század közepe óta a XIX. század végéig a Daniel-családban jóformán apáról fiúra szállt. A nép közmondás-

ban örököltette meg, hogy ez mit jelentett. „Isten az égben, Mária Terézia Bécsben, Daniel István a székben.“ József császár halála után a székely nemesség a régi alkotmány visszaállításáért lelkesül, a jobbágyság pedig a József újításainak fenntartásáért készül sorompóba állni.

Erdélyben még rosszabbak a társadalmi állapotok, mint Magyarországon. A román jobbágyságnak most is vezetői vannak, akik tiltakozásra szervezik a népet. Az urak ellen izgató „parasztok dekrétumát“, melyet román papok terjesztenek, csakhamar Székelyföldön is olvassák: „Rajta hát egész parasztság, könyörülj magadon, emeld fel botodat, vasvilládat, baltádat a kegyetlen, ingyenélő, húzó-vonó, országpusztító, királytlopó urak ellen“. Az erdélyi nemesség a Hora-felkelés borzalmainak felújulásától tart és a székely székek vezetői is felkészülnek az ellenállásra, de fölösleges, a székely nép nem támad, a dekrétum hangja nem a székely népé. A székely jobbágyság a jog útját keresi. De amikor a jobbágyság szabad költözködési jogát tárgyaló 1791-i erdélyi országgyűléshez kérvényt intéz Udvarhelyszék néhány községének székely népe, hogy a jobbágyság alól szabadítsák fel, vezetőjük ellen lázadás miatt eljárást indítottak. A körülmények nyomása alatt az országgyűlés mégis törvényt hoz, hogy a jobbágy elnevezést és a vele egybekötött örökös személyszerinti leköötöttséget és röghözkötöttséget eltöröljék, de a törvény végrehajtása elmaradt. A jobbágyság helyzete ettől kezdve olyan rendezetlen, hogy még ugyanabban a faluban is más és más a jobbágy helyzete, aszerint, hogy milyen volt a földesura. De nemcsak a jobbágyság, az egész székely nép kérését intéz az országgyűléshez elviselhetetlen helyzetének javítása végett, „A nemes Székelységnek alázatos könyörgőlevele“ címen. Főleg az adók elviselhetetlenek. A Bethlen-féle rendszerrel az adó nagyságát a fizetőképesség, a föld minősége szerint állapították meg a vármegyékben és Székelyföldön egyformán, úgy, hogy a székelység eddig önként megajánlott segítségét mintegy tartozásképen való adózásra változtatták. A székely nép nem tudja felejtetni, hogy ez jogtalanul történt és „a szerfelett való haza és atyafiúi szeretet okozta minékünk“ — amint írják. Emlékeznek, hogy a XVII. század nehéz háborúinak idején „a lehetetlenségig buzgó szeretet annyira mozdította szívét a székely nemzetnek, hogy a más két nemzet terhes adó-

jának felsegítésére (noha nem tartoznék) pénzbeli segédelmet ígérne, hogy így az országot, melyet sok véres ütközeteknek veszedelmei közt külső ellenségei ellen karja erejével oltalmaz, belső szorongattatásai között anyaikepen táplálná“. Ennek az lett a következménye, hogy fizették az adó egy részét a szászok helyett is, emellett katonáskodtak, a szászok pedig katonai szolgálatot sem teljesítettek. De hiába esedezik most a Székelység a Statusokhoz. A jogokat ekkor már ismét nem papirossal kérték, vagy biztosították Erdélyben. Hora és Closca volt az idők embere, csak-hogy az övékhez hasonló lépést a székelység nem tehetett.

A székely népnek vesztett ügye van itthon, a nagy európai háborúk következnak és a székelység fiai nyugaton harcolnak az akkori idők idegenlégióiban, olyan ügyekért, amelyek az ő érdekeiket nem szolgálják. Ott vannak Európa hadszínterein mindenütt, küzdenek a „népek csatájában“, de győzelmük soha sem az övék. Itthon többször próbálkoznak a határőrség eltörlésével, de az ilyen gyűléseken résztvevő katonákat bebörtönözik és ezzel vége. Komolyabb ellenállásra csak egyszer kerül sor még, az 1809-es insurrectio során, amikor az összes 18—50 év közötti lófőket és armalistákat gyalogos és lovas hadrakelésre szólítják. Udvarhelyszéken 40 falu nem lustrál s a lustráltak közül is „a szabad székely Communitások a mustrán egyenesen megvetették az insurrectióbeli kötelességet, Udvarhelyen lármás tumultust tettek, egy postulatumot adtak be a permanens deputaciónnak, mely ebből állott: a nemesek tovább ne uralkodjanak, a szabad székely renddel aequalizáltassanak és a jobbágyság szabaduljon fel általjában s hasonlólag aequalizáltassanak stb.“ Mintha a népi öntudat ébredezni kezdene, a szabad székelyek kérik jobbágyságtól felszabadítását. Népi programot rövidebben megfogalmazni nem lehetett volna, de megsemmisíteni sem, mint ahogy itt tették. Katonaságot hoznak a „renitensek“ ellen, megtörik őket „és most legalább kénytelen-ségből csendesség van“. A vezetőket vasra verik és bíróság elé viszik, mint a status rabjait, az insurrectiót pedig végrehajtják. 1819-ben összeírják a jobbágyság földjeit, de a jobbágyság csak kivételes esetekben tudja megmondani, mennyi az övék. Az „alkotmányos élet“ szünetel. A szabad székely legényeket erőszakkal, kötéllel fogják katonának, minden faluban egyszerre, egy órában, éjjel 12 és 1 között.

Amikor a legények előre megtudják, átszöknek Havasalföldre. Az előljáróság előre kiszemeli az alkalmas ifjakat, akikre majd rácsapnak s hogy ez milyen módon történt, megőrizte a népdal:

*A gazdagnak öt-hat fia, nem bántják,
A szegénynek, ha egy van is, elfogják.*

Wesselényi Miklós báró számára elkészült a talaj, „eljött a tevé ideje“. Jobbágyságot besorozni nem engedte, hogy ezzel adja tudtára a királynak a katonafogdosás törvénytelenességét. Az egész székelység, mely nemrég kérte a jobbágyság felszabadítását, teljes lélekkel mellette áll, ki szintén a jobbágyság érdekeiért harcol. Mikor Marosszék ülésén az elnök eltiltja a szótól, mert nem lévén birtoka Marosszéken, „nincs joga felszólalni“, a nép Makfalván telket vesz neki. Az 1834-ben végre összehívott országgyűlésre a székely anyaszék, Udvarhely választja követéül s Wesselényi, az ellenzék Széchenyi-szellemű vezére, mint a székelység küldötté harcol a népi és nemzeti jogokért. A nép bajait gyökerében kell gyógyítani, mert „valamely lényeges hibának kell rejtőzni ott, hol a más országokhoz mérve hasonlíthatatlanul csekély adómenynység ekkora teherrel súlyosodik a népre“.

A székelyföldi helyzetről kitűnő rajzunk van közvetlenül a szabadságharcot megelőző időből. A történetíró Kővári László 1842-ben ad számot arról, amit látott. „A két Homorod két pártja az — írja, — hol legtöbb a jobbágyság, hol úgyszólván minden nyomon jobbágyság panaszaiba botlunk. Különös ügy-e? Jobbágyság a székelyföld szabad mezején, a feudalizmus ily nagyszerű nyomain e helyen, mely idegent betelepülni nem engedett, lakosa pedig az elsőtől az utolsóig mind nemes és szabad. Mondhatom, nem a legfelderítőbb látvány. S ki kell mondanunk, hogy az itteni jobbágyság a közülük kiemelkedett tisztek zsarolásai, kényszerítései s vásárlásai által buktak le jobbágysággá. Egyelőre vérárulás-szerűleg ötlük szemünkbe s szemükre vetethetők, hogy még Hellász és Róma is megkímélé önfaja méltóságát, csak azokból tartott szolgákat, akiket legyőzött s megölni is szabadságában volt. Mire jutott aztán a nép, melyről azt mondja az írás, hogy nemes és adóment. Hiába! Nem tudták elhinni, hogy a mult veti el a

jövendő aratását. Jobbágyok lettek. E nevet ugyan eltörlénálunk a múlt század, de mást helyibe nem hagyta. Azonban igen oly törvénytörvénypontokat, mely három-négy napot kíván hetiben egy gyalogszerestől, mely megtiltja ugyan a penaticum-féle húzavonásokat, de meghagyja a tizedneműeket. S mit ad a népnek kárpótlásul szabadságért? Nyomorult telket, szűk mezőt, s azon jogot, hogy lemondjon személyes lételéről s földesura pereljen érette, s ha a földesúr iránta goromba, szegények ügyvéde oltalmazza perét, azon ember, ki nem pártfogolhatja a szegény igazságát, mert a földesúr kegyéből az, mi lett, s ha ellene szól, kenyerét veszíti.“

Magyarországon az úrbéri viszony rendezve van, de nálunk nincs. Ott arra készülnek, hogy a robotot és tizedet pénzen váltsák meg és lehetőleg örökváltságot vezessenek be, „hiszen a hódoltakat nem méltányló Róma legyőzöttjeinek is megengede ennyit“, bankot készülnek állítani, melyből önmegváltására pénzt vehessen a nép, Erdélyben pedig most alakítanak bizottságot úrbéri terv kidolgozására. „Ott már falvak válták meg magukat, itt most készülnek verni a törvényes békót, ott a nép kezét fogott urával, itt ha valami javadalmat nyujtanak nekik, reszketve veszik el, nem foghatja meg a nép, miként lehessen valamit nyerni azoktól, kiket eddig persa engedelemmel csak félni és gyűlölni tanult.“

A szabadságharchoz akkor csatlakozik minden erejével a székelység, amikor Magyarországon már leverték: a vesztt ügyhöz. De így legalább az az érdem jutott számára, hogy legtovább folytatta a küzdelmet a szabadságért. A magyar közvéleménynek a Székelyföldről alkotott téves felfogása volt az oka, hogy a székelyek egészen a tizenkettedik óráig nem vehettek olyan részt a nemzeti küzdelemben, amilyen megillette volna őket. Kossuth jellemzően mondja, hogy milliók vannak Magyarországon, kik az Erdéllyel való egyesülést kívánják, de kevesen vannak, akik Erdélyt és „különösen az oly igen érdekes Székelyföldet“ ismernék. Ellenben maga is végzetes tévedésben él, mikor azt hirdeti, hogy a székely nép „eredeti szabadnép típusát, minden feudalizmusi fertőzéstől tisztán“ tartotta meg. Milyen nagy lehetett a sötétség, mely Erdély keleti részét körülvette! Kossuth szavai fényt vetnek arra, hogy a magyar jobbágyságot felszabadító mozgalom miért nem terjedt ki a Székelyföldre is. Mert a jobbágyszabadító törvénynek a Székelyföldre kiterjedő érvényességét nem mondták ki, mivel „ott elvileg jobbágyszabad és birtok nem lehetett“. A magyarságnak ez a tájékozatlansága és a székelységet nem ismerése súlyosan megbosszulta magát.

A székely nép sokáig nem tekinti magáénak a szabadságharcot, az úrbéreseket meg egyenesen ellenszegülnek a felkelésnek. Az itthoni meghasonlás negyvennyolcban is megtermi a maga gyümölcseit. A székely nép nem tudja hová kell csatlakoznia. Néhány vezetője megmutatja a helyes utat, de a nép a sok évszázados keserű tapasztalat után nem bízik vezetőiben és tétovázik, amikor követnie kellene. A nép alsó rétegét annakidején a jobbágyságtól való szabadulással csalogatták a határőrségbe, most a határ-

őrségtől ígérik megszabadítani, ha csatlakozik a szabadságharcához. De a határőrségben lévő magyar tisztek is a fekete-sárga színt tisztelik és befolyásolják a határőröket, annyira, hogy a ditrói század letépi a nemzeti zászlót és szidalmazza a magyar kormányt. Sokan akadtak a nép között is, akik pénzért szolgálják az osztrák érdekeket s a csiki székgyűlésen azt kívánják, hogy „maradunk a régi mellett, nem kell az unió“. 48 nyara a székelységhez intézett felhívásokkal telik el, melyek között a Wesselényié figyelemzteti a székelyeket, hogy nem a románok ellen kell harcolniok, mert azok sorstársai. Háromszéken valamivel könnyebben ment a dolog, mert ott több volt a szabadabb szellemű magyar tiszt és nemes. A székel diákok és elszármazott értelmiségek sietnek haza, hogy felvilágosítsák a népet. Mégis egy véletlen félreértésnek köszönhető a közhangulat megváltozása. Báró Vay királyi biztos olyan pompával jelenik meg a Székelyföldön, hogy a nép azt hiszi, maga a király, csak titkolják. A katonák közt megváltozik a hangulat, úgy gondolják, hogy ezután már nem szabad az unió ellen beszélni, mert a király megbünteti őket emiatt. Egymás után alakulnak meg a nemzetőrségek valamennyi székelben, de az úrbéresek tiltakoznak, nem iratják be magukat — mint mondják — addig, míg felszabadulásuk ügye el nem dől. Vay még augusztusban is azt írja a belügyminiszternek, hogy kevés hajlamot lát a nemzetőrség iránt, sőt itt-ott ellenszenv is mutatkozik. Különösen Marosszékelben van így, hol gróf Tholdalagi Ferenc főkirálybíró a márciusi reformok ellensége s az egész tisztikar párthívei közé tartozik. De maga a katonai főparancsnokság is céltudatosan akadályozza a magyar és székel lakosság nemzetőrségi szervezkedését, míg a szász és román nemzetőrséget hathatósan támogatja fegyverrel és kiképzőkkel.

A márciusi forradalomnak olyan kevés kapcsolata volt a Székelyfölddel, hogy az itteni nép — szinte humoros eset — jónak látta 48 őszén külön szabadságharcot indítani. A hagyományos agyagfalvi rétre a régi szabad népgyűlések mintájára „megdúlás“ büntetése alatt összehívják az egész székel nemzetet 24—50 éves korig „ideiglenes székel kormány és székel nemzeti tábor alakítására s a székelység régi szabadságai visszaszerzése végett“. Hosszú századok óta ez volt az első székel nemzetgyűlés — és napjainkig az utolsó. A nép lelkes örömmel fogadja, de

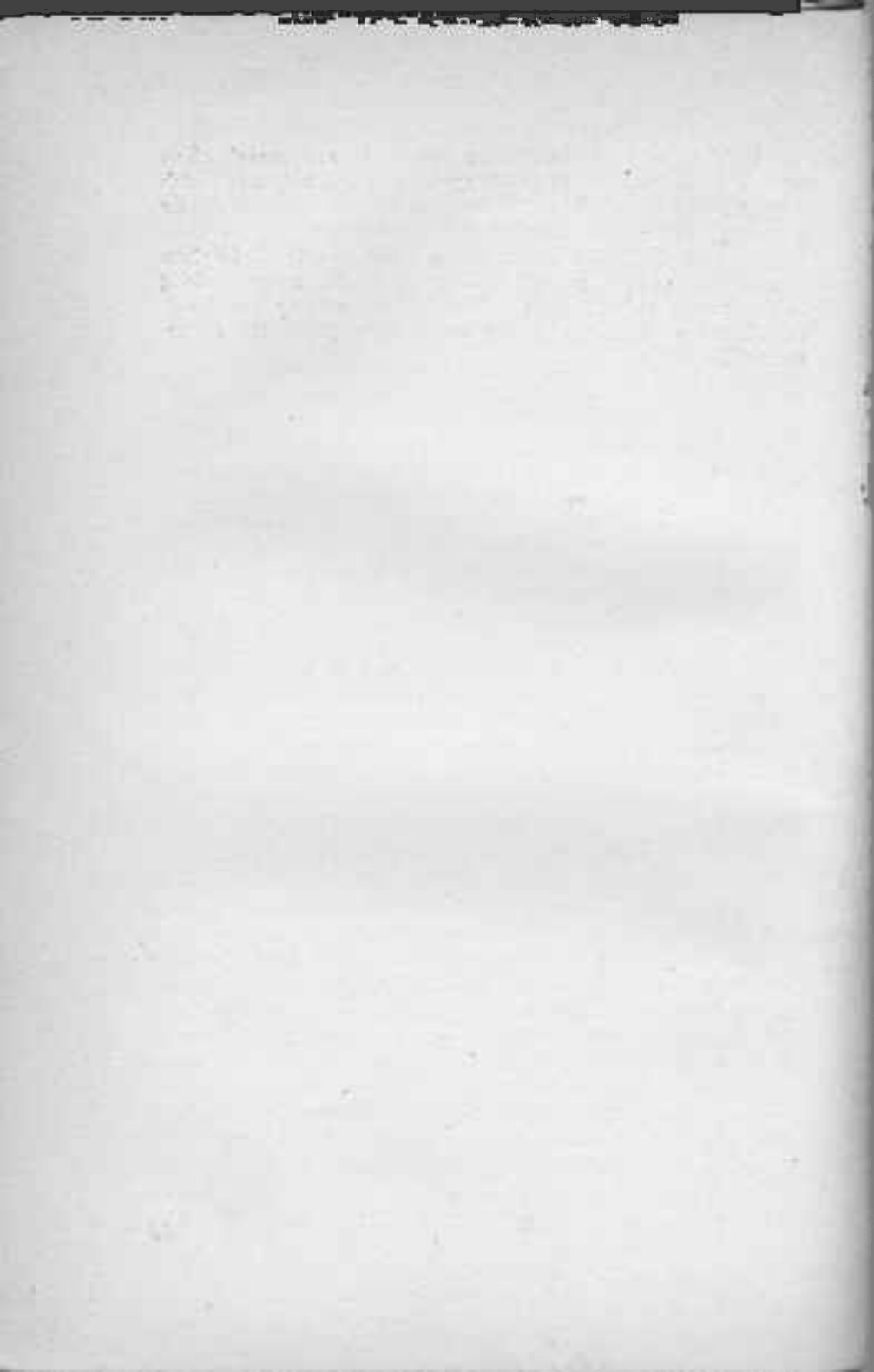
nem így a székely arisztokrácia és a királyi biztos. Gróf Tholdalagi jelentést ad be a gyűlést összehívó Berzenczey László képviselő és kormánybiztos ellen s visszahívását ajánlja, ami hamarosan meg is történik. A királyi kormány-szék és biztos, miután a gyűlés tervét nem sikerült meg-hiúsítani, keresztül viszi, hogy ne a magyar kormánybiztos összehívása alapján, hanem a kormánysszék utólagos enge-délyével és felügyelete alatt jöjjön össze s elnökét a kirá-lyi biztos jelölje ki. Így gyűlt össze október 16-án a lila kikiriccsel teleszórt agyagfalvi rétre a 60.000 főnyi székely Csíkból, Gyergyóból, Háromszékről, Marosszékről és Ud-varhelyszékről. A nagyszerű népmozgalom láttán hinni lehetett, hogy a magyarság sorsa nem Szebenben és nem Balászfalván dől el. De a gyűlésen semmi sem volt az egy-kori szabad népgyűlések szelleméből. Legelőbb is a kirá-lyi kormánysszék rendeletét olvasták fel, mely figyelmez-tetés volt arra, hogy nem maguk intézik a maguk sorsát, majd a nemzeti érzés más kifejezési formát nem találva, Dorschner csiki ezredes fejére vörös csákót tettek, aki így mondta el tört magyarsággal az esküt, amit később éppen ilyen nyilvánosan szeptett meg. A gyűlés határozatai közt nincs egy lényeges és figyelemreméltó pont sem, az ellen-őrzés jól működött. Mindössze annyi történt, hogy a romá-nokat és szászokat is felhívták a magyar kormány elismerésére és kimondották a szebeni főhadvezetőségtől való füg-gés megszűnését. A rengeteg nép csalódottan távozott. Azok-ról a kérdésekről, amelyek a felhívásban álltak, szó sem esett, a székely szabadságokról és úrbéresekről hallgatott a vezetőség. A hatás megmutatkozott pár nap múlva az első nagyobb ütközetben, Marosvásárhely mellett, hol a le-hangolt székely csapat vereséget szenved. Maguk a sereg tisztjei nemrég még Szebenben jártak utasításért azokhoz, akikkel most szemben állottak és meglátszott rajtuk ennek a bénító hatása. Nem tudtak egyik oldalhoz sem csatla-kozni szívvel-lélekkel. Az agyagfalvi gyűlés elnöke, gróf Mikó Imre eltűnt a nép közül a gyűlés után. A tisztiek meg se próbálták lelkesíteni a katonákat, „mintha a nemzet becsülete nem is érdekelte volna őket, fatális közönnyel néztek mindent, sőt mintha örvendtek volna a székelység csüggeteg egykedvűségén...”

Ilyen lelki hangulatban nem lehetett szabadságharcot folytatni. Marosszék 3000 főnyi sereg előtt hódolt meg,

Udvarhelyszék báró Heydte másfélezernyi katonája és néhány ezer román és szász lándzsás előtt. Csíkot Dorschner, mint császári biztos, újra leigázta, a katonaságot újra visszatérte az osztrák főhadvezérség alá, mely most Háromszék körülzárására adta ki a rendeletet. Háromszék önvédelmi harca, mintha a székelység népi öntudata ide összpontosult volna a végső veszedelemben, páratlan és fel-emelő látvány. Berde Mózsza kormánybiztos népgyűlést tart, amelyen a szék elfogadja az általános katonakötelezettséget és fegyverfelvételt. Ezzel a katonai rendnek — mely kifogásolta, hogy csak ő köteles védeni a hazát — régi óhaja teljesül s az osztályok közötti súrlódás legfőbb oka megszűnik. Gábor Áron legendás alakja kerül előtérbe, aki saját maga készítette ágyúkkal látja el a székely sereget és a felerészben udvarhelyszéki Mátyás-huszárok híre cseng a fülünkbe. Amikor a körülzárt Háromszéknek Gábor Áron bemutatja ágyúit, a nép csüggedését határtalan lelkesedés váltja fel. Kézdivásárhelyen valóságos arzenál épül máról-holnapra. Naponta két új ágyút öntenek, a fegyvergyár különböző osztályai nagyüzemszerűleg dolgoznak, a gyutacsgyártást, a löporkészítést, golyóöntést Gábor Áron felügyelete alatt a város különböző részeiben végzik, a sepsiszentgyörgyi lányok naponta 111.560 töltényt készítenek. A Kossuth-kormány innen szállítja a fegyvereket, a munkások és vezetők megszabott fizetést kapnak, a fegyvergyár az ország nagyvállalatává fejlődik, hogy nemsokára majd az oroszok nyomtalanul eltüntessék a föld színéről.

A hajdani demokratikus élet visszfénye tűnik fel a kardcsattogások között. Berde minden ügyet népgyűléseken, nyílt tanácskozásban beszél meg, ahol mindenki hozzászólhat, így ismét egységessé vált a székelység élete és érdeke ezen a kis területen és ebben gyökerezik az öntudatos, sikeres küzdelem. Bem hozza az igazi szabadságharc szellemét. A székelység jóvá akarja tenni, amit eddig huzavonákban, belső pártoskodásban elmulasztott. Közel 40.000 ember áll önkéntesen a lengyel szabadsághős zászlója alá 1849 tavaszán. Petőfi ennek a fellendülésnek idején jön Erdélybe és örökíti meg ismét egy századra, hogy a székelyek közt minden változatlan, „nem fajult el még a székely vér“. Amit odahaza meglátott, azt nem volt ideje itt is észrevenni.

Csíkban és Háromszéken a románság a nemesek ellen izgatja a katonákat és jobbágyokat. Udvarhelyszék több helyén sorra elfogják az el nem menekült nemeseket, de a székely úrbéresek nem követik példájukat. Ők az írott jogokra várnak. S a forradalom után szerte Erdélyben tulajdonul kapja a román jobbágy a földet, melyet eddig földesurának mívelt, csak a birtoktalan székely néz határozatlanul a jövő elé. Pedig ott csak a pusztulás és kivándorlás várja.

KISGAZDÁK PUSZTULÁSA

ÚJ TÖRVÉNY, RÉGI GYAKORLAT

A kiegészítés után (1867), mikor a feudalizmus politikai és gazdasági ereje csökkent az országos jobbágyszabadítás következtében, a székely népet az új idők új eszközeivel forgatják ki vagyonából. Az arányosítás és tagosítás ürügye alatt a gazdagabb birtokososztály a törvény segítségével teszi rá kezét a volt úrbéresre, de különösen a szabad kisgazdatársadalom birtokára.

Az arányosításról, vagyis a közös területek felosztásáról intézkedő 1871 : XXI. törvény, mely az egész országra egységesen intézkedik, a közvagyonokat és az úrbéri viszonyokból eredő birtokállapotokat rendezte „az egyéni magánjog figyelembevételével“. A jobbágyszabadítás óta a volt úrbéresek egyrésze nem kapta ki részét a székelység vagyonának közel felét kitevő közbirtokokból, amelyeknek használata emiatt a régi jobbágyrendszer alapján történt még mindig. Az új törvény szerint 1848 után az elkülönítés alapján keletkezett úrbéres közbirtokosságok közös erdeje általában feloszthatatlan, azaz arányosítás útján nem osztható szét a tagok közt magántulajdonná, az úrbéres legelők pedig csak akkor oszthatók fel, ha a földesúrtól való elkülönítést 1871-ig még nem hajtották végre, de ezek is csak abban az esetben, ha a felosztást a részeseknek legalább negyedrésze követeli. A törvényt tehát vonatkoztatják a negyvennyolc előtti székely úrbéresekre is, akiket a szabadságharcig nemlétezőknek tartott a jog, noha az adókat úgy szedték be tőlük, mint az ország többi jobbágyaitól. Ez az intézkedés azonban nem érintette előnyösen a volt úrbéreseket, akik legelőjük felosztását várták, annál is inkább, mert kétféle elbánásban részesítette őket az úrbéri elkülönítés késedelme következtében. Az arányosítási törvény az úrbéresekkel szemben előnyben részesítette a régi szabad

székely közbirtokosságok tagjait, kiknek megengedte a havasok felosztását a közös birtokosok többségének kérésére, a legelők felosztását pedig bármely részes kérésére és az erdőkből a száz holdon felüli részesnek kiszakítási jogot adott. Ez az utóbbi intézkedés nyíltan a nagybirtokosság érdekében történt, akiknek hatalmas erdőrészei így szabaddokká váltak, míg a székely kisbirtokosság és a volt úrbéresesek továbbra is közös birtoklásra kényszerültek azokon az erdőkön, amelyeknek túlnyomó részét kiszakították a nagybirtokosok számára és így jövedelmük alaposan lecsökkent.

A részesedési aránykulcs megállapítása még nagyobb veszteséget jelentett a nép számára. Ha a közös birtok utáni adót, vagy más terheket a közös birtokosok egyéni kivétel alapján fedezték, akkor ezeknek a teherviseléseknek arányában állapították meg most a részesedés hányadát, ahol pedig ilyen szokás nem volt, ott az egyesek egyéni tulajdonát képező belsőség és a külső birtokok területe arányában, a belsőséget háromszorosan számítva. A székely közföldek ősi törvénye szerint azonban a közösség minden lakóját egyenlő rész illette volna meg. A közföldeket (erdőt és legelőt) mindenki szabadon és egyenlően használta a múltban, a maga szüksége szerint. Most a szegényebb népréteg közös földjét magántulajdonul kapták meg a gazdagabbak, mondhatni ingyen, azért a csekély pénzért, amit adóba fizettek. Ilyen olcsón senki sem szerzett földet a XIX. században, még afrikai gyarmatosítással sem. Ahol pedig a magánbirtok alapján „arányosítottak“, ott az új gazdagok és betelepülők jártak jól az ősi székely lakosság rovására, mert azokhoz a hold földekhez, amiket pár koronáért vettek meg az itthoni nyomorúságban elszegényedett családoktól, most ingyen kaptak még egy annyi, vagy kétszerannyi bükk- és fenyőerdőt. A nép pedig nem sejthette előre, hogy amikor végszükségben egy-egy hold földjét eladja, elveszíti vele erdőit és legelőit is a havason. A törvényhozó urak tudták, hogy miképpen kell megfogalmazni az arányosító 1871 : LV. törvénycikket a „közjavakhoz való jogosultság mértékének meghatározására“.

Régebben, mint láttuk, amikor nemcsak az erdő és legelő, hanem a szántóföld is közös volt a falvakban, nyilanként osztották szét a használható területeket sors-

húzással, egyenlően a lakosok között. A társadalmi osztályok egymás fölötti elhatalmasodásával az egyenlő osztozkodás is megszűnt. A jobbágyrendszer törvényesítése után a társadalmi rang szerint osztják a földeket. Marosszéken 1570 táján „egy közlófőnek is két annyit kellett az falu földében adni, mint egy parasztnak, az főembernek annál is többet“. Csíkbán a nemes két részt, lófő és darabont egy részt, a paraszt fél részt kapott. Némely helyen a magánbirtok mellett a XIX. századig fennmaradt a közös föld és annak felosztási rendszere. Marosszéken a XVIII. század végén a jobbágyos nemes ember négy nyilat, a szabad székely kettőt, a darabont és jobbágy egy-egy nyilat kapott a község szántóföldjéből. A közös földek hasznát, melyet a foglaló őslakosság jobbágyságba süllyedése előtt egyenlően élvezett, most az adományok útján birtokhoz jutott, betelepült nemesség élvezi túlnyomó részben. 1562 után ha lófő telepedett a faluba és házat vásárolt magának, szántóföldet, szénafüvet és rétet a falutól kért, mely kétszer annyit osztott neki, mint a parasztnak. A nyílföldeket örökbe „adták“ a lófőknek és primoroknak, míg a közszékelyeknek csak használatra. Ezeknek tehát már ekkor „arányosítottak“ egyszer. „Mikor a község megszaporodott, ha szinte idegen nemzet szállott közükbe is, házhelyet kellett neki adni“ és újra felosztották a közföldet olyanformán, hogy az új embernek is annyi jusson, mint az ő társadalmi rendjén lévő többieknek. Ha a paraszt meghalt, öröksége visszaszállott a falura, hogy esetleg majd új jövevény kapja örökbe. Emellett az 1562-i lázadás után nemcsak a magánbirtokot vették el a közszékelységtől, hanem a községi közös földekből is jelentékeny területeket szakítottak ki és adományoztak el a fejedelmek. Ez szintén arányosítás volt. A közös erdőket még a XVII. század végén is „mind szegénynek, mind gazdagnak szabad volt irtani“. Az irtványok magántulajdonná váltak, de csak a gazdagabbak szaporították ily módon is a magántulajdonaikat. Aki a faluba „beszállt“, három forintot fizetett a falunak pénzben, vagy áldomással és mehetett a közös erdőt használni. A falu megengedte „kinek meg akarta engedni“, hogy a falu erdejéből foglaljon, de tudni lehet, hogy kiknek „akarta“. A foglalás és irtás az arányosítás harmadik módja a multban, a birtokarány eltolódásának egyik eszköze. Így ért-

hető, hogy a XVI. században a magánbirtok már nagyobb részét tette a mivelhető területeknek s ez nagyrészt a lófők és főrendűek tulajdonában állott, a közszékelységnek nemigen volt magánbirtoka. A harmadik rend a közösnek maradt nyílföldekre van utalva, melyeknek nagyrésze már magántulajdonná vált s a számbelileg is szaporodó szegény néposztálynak mindinkább elaprózódott, mind kisebb nyílföld jut. A XVIII. században a csíki jobbágyok már semmi részesedést nem kapnak a közös földekből, legelőkből és erdőkből.

Az 1848 körüli időkben a közvagyonok felosztásánál a részesedés kulcsa a régi házhelyek száma és nagysága, amit az 1846—47. évi XV. t.-c. is megerősített. A részesedés itt is egyenlően kellett volna történi, valamennyi lakos között, de ki beszélhetett volna erről, amikor a vezető réteg érdeke mást kívánt és az egyenlőtlen felosztást évszázados gyakorlat „szentesítette“. Eszerint a közföldekből részt kaptak azok a nagybirtokosok is, akik nem laktak a faluban, ahol az osztozás történt, hanem csak belső telkük és birtokuk volt ott (mint még annyi más községben). A fejedelmek egykori telek- és birtokadományozásainak áldása nem apadt ki, most több évszázad múlva hallatlan bőséggel kezd csörgedezni. A földesuraknak, kiknek 15—20 községben van kisebb-nagyobb birtoka, most 15—20 községben szakítanak ki a nép közbirtokából mégegyszer annyi területet magántulajdonul, olyan községekben, ahol soha nem laktak, csak ott levő birtokaik jövedelmét élvezték. Bizonyára maguk az adományozó fejedelmek sem gondoltak arra, hogy az adománylevélben megnevezett birtokokon kívül még egyebet is adnak. A falvakban ma csak az unokái élnek azoknak az embereknek, kiknek korában ez az osztozás történt, mégis tudják és emlegetik ma is, hogy jogtalanul történt ez, a „nagygazdák“ javára. Mert nemcsak a földesurak, hanem a módosabb székely gazdák között is akadt, kinek több községben volt bennvalója, vagy pedig ugyanabban a községben több bennvalóval rendelkezett. Az arányjogokat 1848 után pénzzel is meg lehetett venni. Ez a felosztási mód mégis őrzött valamit az egyenlőség emlékéből, mert az egy telekkel bíró gazdák egyformán részesedtek a közvagyonból, birtokuk nagyságára való tekintet nélkül. Az 1871-i arányosítási törvény azonban a magánbirtok nagy-

ságát is figyelembe veszi a részesedési hányad megállapításánál, tehát fokozottan részesednek a közbirtokokból azok, akik évszázadokkal előbb már kivették részük. Ezen is túlmenőleg a végrehajtás során részesítik a közvagyonokból azokat a birtokosokat is, akiknek nincs telkük a községben, hanem csak külső birtokuk. Az ilyen „bebíró“ 1871 előtt soha nem részesedett a közös birtokok hasznából és a közös javakhoz törvényes jogosultságuk most sincs, de jellemző, hogy a helyi bíróságok legtöbb esetben a külbirtokosok részesedése mellett döntenek. Megkezdődnek az elkeseredett küzdelmek az arányosítás körül, amelyek négy évtizeden keresztül folynak a Székelyföldön. Csíkszatószezen és Csíkszentmihályon pl. jogosultnak tartották azt is, akinek csak külső birtoka volt a községben, Zabolán, Kőrösön és máshol kizárták őket. Ez a bizonytalan és zavaros állapot 35 éven keresztül tartott, míg végre 1906-ban a Kúria úgy döntött, hogy a külsőségek birtokosainak csak akkor van joguk részesedésre, ha külsőségeik az illető községben fekvő régi belső telekhez tartoznak és ez a belső telek is tulajdonában van a külbirtokosoknak. Mégis a helyi bíróságok különböző álláspontot foglalnak el ezután is és határozataik fellebbvitel hiányában legtöbbször jogerőre is emelkedtek. Így állapította meg a külbirtokosok illetményét a csíkszeredai törvényszék. Gyergyóremete, Csíksomortán, Csobotfalva stb. községekben. Ez a bírói rendelkezés azt a helyzetet idézte elő, hogy némely közbirtokosságban 20—30 különböző községben lakó birtokos jutott a részesedők közé. Az összes jogosultak neveit felsorolták az arányosítási ítéletekben, a részesedési arányokkal együtt és ezzel végleges tulajdont szereztek a külbirtokosok is, a törvény téves magyarázata jóvoltából. Végre 1908-ban törvényre emelték a Kúria döntését, de a harminchét év alatt történt visszaéléseket nem lehetett megmásítani, sok kisember birtokából szereztek így némelyek nagy vagytonokat.

ARÁNYOSÍTÁS

Mélyreható következményekkel járt, hogy az úrbéreszek helyzete tekintetében Erdély és Magyarország között nagy eltérés volt. Erdély az úrbéri ügyek rendezése terén teljesen elmaradt s mivel még a Cziráky-féle 1819. évi összeírást sem léptették életbe, itt a jobbágytulajdon egyszerűen a birtoklás alapján alakult ki. Az 1848. évi tényleges helyzet alapján váltak tulajdonossá a volt úrbéreszek. A Székelyföldön legtöbb helyen a nemesi közbirtokosságok az úrbéresekkel vegyesen alkották a birtokközösségeket, ahol a földesúr és úrbérései közös hasznélvezetet gyakoroltak. Az ilyen „úrbéresekkel vegyes közbirtokosságok“ arányosítása rendjén a volt földesúr saját művelése alatt álló „majorsági“ birtokát az úrbérései által használt belső és külső birtokkal együtt vették alapul az ő részesedésének kiszámításánál és a földesúrra bízta, hogy a közösségből így kiszakított részből adja ki úrbéresi illetményét, vagy pedig kiegyezték velük. Hogy aztán a földesúr milyen igazságosan elégítette ki volt úrbéréseit, gondolni lehet abból, hogy némely helyen még 1860 után is bért fizettek a volt jobbágyok földesuruknak a jobbágytelkek használatáért, melyeket a törvény az övéknek nevezett. De annak a résznek is, melyet kikaptak, csak korlátozott tulajdonosai voltak, mert az arányosítási eljárást módosító 1880. évi törvény is kimondja, hogy nem képezhetik egyéni felosztás tárgyát az arányosítással kapcsolatosan elkülönített úrbéri erdőilletmények. Csak a legelőkből kérheti a volt úrbéres, hogy az úrbéri elkülönítés folyamata alatt illetménye külön s amennyire a körülmények engedik, többi birtokával egyesítve hasíttassék ki. Ellenben a szántásra nem alkalmas legelőkből csak a volt földesurak

és azok a részes felek kérhetik illetményük kiszakítását, kiknek egyéni illetménye a 100 kat. holdat meghaladja. A felosztás alkalmával aztán eltérően állapították meg sok esetben, úgy az arányjogosultságot, mint az osztókulcsot, az egyéni illetményeket pedig saját tulajdonná szakították ki, a törvény ellenére. Az úrbéri elkülönítések folytán keletkezett közbirtokosságokban a volt úrbéresek és jogutódaik a jobbágytelki állományok terjedelme szerint részesedtek.

A közbirtokok felosztása gyakoribb volt a Székelyföldön, mint más vidéken. Ez elé akart korlátot emelni elvileg az 1871-i arányosítási törvény, amely azonban a legelőkre nézve minden közbirtokosnak feltétlenül, a havasokra nézve a birtok arányában való többség kérésére, tekintet nélkül az egyéni illetmények nagyságára, megadta az elkülönítési jogot. Ennek alapján a legelőket és havasokat tömegesen osztották fel. Az erdők felosztása meg volt nehezítve, de a közbirtokosságok találtak kibúvót. Az erdőterületet, melynek felosztását kérték „havas”-nak nevezték meg s ezen az alapon a törvényszékek felosztás alá vették az erdőket. Így osztották fel Kibéd, Szováta, Etéd, Kisgalambfalva udvarhelymegyei, Málnás háromszéki, stb. községek erdőközbirtokosságát. Lehetetlen birtokviszonyok és telekkönyvi állapotok keletkeztek s a perek egész áradata zúdult a birtokosságra. Kibéden pl. a különben is csekély terjedelmű illetményeket annyi darabban szakították ki, ahány helyen az erdők feküdtek. Egyes parcellák ötven öl hosszúságúak és félöl szélesek. 1880-ban aztán úgy segítettek egyszerűen ezeken a bajokon, hogy a más művelésre nem alkalmas közös legelőkből és havasokból is csak annak szakították ki részét, akinek illetménye a 100 holdat meghaladta. A nép a felosztásból származó tényleges hátrányokat sem látta be, csak azt tartotta szem előtt, hogy a gazdagok kiszakíthatják a maguk részét és így ragaszkodtak ahhoz, hogy ők is kiszakíthassák a magukét, akármilyen kevés is. A még tilalom alá nem esett másnemű művelésre is alkalmas legelőket osztják most fel sietve, minek következtében némely közbirtokosság egész legelőjét elveszíti és súlyos áldozatok árán kénytelen később ismét összevásárolni közös legelő céljára a szétosztott területeket. (Csíktapolca). Az 1908. évi törvény végül úgy segített a népen, hogy mindenféle legelő felosztását meg-

tiltotta, természetesen a 100 holdnál nagyobb illetmények kivételével.

Az arányosítás a nyolcvanas évek végéig a törvény szellemében történt, a földesúri illetmények elkülönítése után a birtokközösséget úgy az úrbéreseket, mint a 100 holdon aluli illetményeseket fenntartották. A kilencvenes évek elején azonban rájöttek, hogy miképpen lehet a törvényt kijátszani. A részesek telekkönyvi kiigazítási kereslettel több helyen átváltoztatják a közbirtokossági vagyont némely személy egyéni illetményévé, anélkül, hogy az úrbéri eljárás szabályait alkalmazták volna. (Pl. Ditróban, Csíkszentmártonon.) Máshelyen „újraarányosítás” útján alakították át a közös használatú tulajdonokat egyéni szabad tulajdonokká az élelmesebb illetményesek, kik a többi illetményesek arányrészeit is összevásárolták tömegesen. Természetesen ezt csak azok a nagyobb birtokosok tehették meg, akiknek pénzük volt hozzá. Emellett minden községben akadtak ügynökök, akik fakereskedők, vállalkozók részére a 100 holdon aluli, közösségre kényszerített illetményesektől és az úrbéresektől megvásárolták illetményeiket. Vagy pedig, maguk a közbirtokosok állottak össze csoportokká és iratták át színleges vásárlási szerződéssel egy „csoportfőre” ingatlan jutalékaikat és így teremtettek maguknak 100 holdon felüli illetményeket, melyeknek elkülönítését kérték s később megosztottak rajta. A nép érezte, hogy ha a gazdagok kikapják illetményüket, az a méltányos, hogy mindenki kikaphassa.

Az arányjogok csoportosítása és összevásárlása révén elkövetett „visszaélések” miatt a Kúria 1902-ben megváltoztatja addigi álláspontját és nem engedi meg többé az újraarányosítást, hanem úgy dönt, hogy úrbéri úton többé már azok a birtokosok sem követelhetik illetményeiknek természetben való elkülönítését, „akik azt kellő időben és helyen a törvény értelmében sikerrel kérhették volna”. Annál kevésbé kérhetnek újraarányosítás útján elkülönítést azok, akik annakidején a törvény szerint elkülönítésre jogosítottak nem voltak és csak a végrehajtási eljárás befejezése után szerezték a 100 holdon felüli illetmény-mennyiséget. A törvénykezés feudális szelleme nem tűrhette az egyéni tulajdon képződését. De ezt a végzést hiába hirdették ki, nem szűnt meg a különszakítás kérelmezése és elrendezése, így Gyergyóalfaluban a bíróság

akadálytalanul rendelte el 1906-ban és végre is hajtották az újraarányosítást, miután az ellene beadott tiltakozásokat — állítólag tetemes összeg árán — a beadók visszavonták.

Nem kell azonban azt gondolni, hogy a törvény ellenére véghezvitt újraarányosítások a nép javát szolgálták. A falusi kisbirtokosság kívánta illetményének elkülönítését, mert a kétféle mértékkel mérő törvény belekényszerítette ebbe a magatartásba, de nem vette észre, hogy ezzel magának is kárt tesz, mert az arányosítást kihasználó „arányjogvásárlók“, akik támogatják elkülönítési törekvéseiben, ugyanakkor kiforgatják vagyonából. Elül-hátul ellenséget talál, ez a székely nép hagyományos helyzete, akár szabadságáért, akár vagyonáért harcol. Ezért pártolták a helyi törvényhatóságok a törvényellenes újraarányosítást és elkülönítést. A század végén ugyanis nagy üzleteket kötnek és nagy vagyonokat szereznek a vállalkozók az arányjogokkal. A közbirtokossági tagoktól, kiknek egyéni illetményük száz holdon alul volt és akiket így csak a közös használat joga illetett meg, összevásárolják ezeket a közös használatra jogosító arányjogokat. Az adásvételi szerződést vásár tárgyává teszik. A megbízott ügynökök, vagy közvetlen kisebb vásárló vállalkozók százával gyűjtik össze az ilyen örökvásári szerződéseket és nyereséggel tovább adják, rendszerint nagyobb fakeskedő cégnek, vagy részvénytársaságnak. Sokszor öt-hat kézen mennek keresztül a szerződések, amíg összegyűlnek tömegesen egy kézben. Az egyes arányjogokat 10—30 koronáért vásárolták össze a kisgazdáktól, Udvarhely megyében egy forintért is, de sűrűn fordultak elő vásárok, ahol egy liter pálinka, harisnya, pár krajcár volt a vételár. A szerződések olyan értékpapírként szerepelnek, amelynek árfolyama van. Ez az árfolyam a felső bíróságok egy-egy határozata folytán emelkedik, vagy esik és a szerződések csoportosításával, a telekkönyvi hatóságok értesítése nélkül, tetszésszerűen illetményeket alakítanak 100 holdtól 5—6000 holdig. Az ezer holdakat szinte ingyen vásárolták össze, a nép nagy tömege pedig föld nélkül maradt.

A közösségbe kényszerített kisbirtokosok nem voltak tulajdonosai arányrészeiknek a törvény szerint, hanem csak hasznélvezői (ezért harcoltak a közösség ellen), így az összevásárolt arányjogokkal is csak a használati jogot

lehetett volna eladni, csak ez képezhette vásár tárgyát és nem maga a föld. A törvény határozott megsértésével az alsó bíróságok „birtokváltozás“ cím alatt szabad egyéni tulajdonná alakították át az összevásárolt tulajdonhányadokat. A helyi bíróságoknak ez a törvénytelen eljárása veszedelmessé vált és mindenféle jogosulatlan törekvésnek tág teret nyitott. A mérnök feladatává tették, hogy az egyéni tulajdonokat megállapítsa és „elhelyezze, ahogy tudja“, az arányosítási eljárás legéletbevágóbb kérdéseit a mérnök oldotta meg, — mint Sebess Dénes írja — mindig a közösségben maradtak rovására. Érdekes, hogy arányrészvásárlások, összesítések és kiszakítások a felsőbb bíróságok elé mégsem kerültek. Az érdekelt vitás kérdéseit békésen intézték el, úgy hogy az elégedetlenkedőket lekényeztették. Az arányosítási eljárás során a közérdek képviselte hiányzott az alsó hatóságoknál. A „csoportképviselők“ a magánérdek befolyása alatt állottak. Így emelkedtek jogerőre olyan ítéletek, amelyek a község nyilvánvaló érdekeibe ütköztek, egvességek, amelyek alakilag és tartalmilag törvénytelenek voltak.

Nagy károsodást szenvedtek a kis parasztbirtokosok azáltal, hogy a részesedési jogosultság és az aránykulcs nem volt pontosan megállapítva. A közös használatra rendelt ingatlanokból olyanok is tetemes nagyságú részesedéshez jutottak, akiket nem illetett meg, vagy pedig beszámították az aránykulcsba a pusztá legelőt, havast, erdőségeket és ezek után nagy kiterjedésű erdőségeket adtak a kisbirtokosok megkárosításával. Némely község milliókra menő veszteséget szenvedett ennek az eljárásnak következtében. A régi joggyakorlat ellenére, mely a belső telkek alapján osztotta szét a földeket, most némely községben egy nagy erdőbirtokos megkapta a község erdőségeinek kilencetized részét s a szabad székely birtokosságnak egytized rész maradt. Megtörtént az is, hogy egy nagybirtokos arányosítási illetményeként egy személyben összeszámítottak nagyobb erdőbirtokokat és tulajdonképeni közbirtokossági erdő nem maradt fenn.

A mult század végén a fa ára emelkedni kezdett, ami még fokozta a birtokközösségekből való szabadulás vágyát és egyéni birtokok létesítésére való törekvést. Úgy a hazai, mint a külföldi tőke igyekezett üzletkörébe vonni a kitűnő minőségű székelyföldi fenyőerdőségeket. A köz-

birtokosságok befolyásosabb vezető emberei útján hatolt be a nagytőke bomlasztó hatása a birtokközösségekbe, hogy nagy nyereséggel egyszerre taroljon le óriási erdőségeket, amelyeknek hasznából több nemzedéknek kellett volna részesülnie. A század elején meggyorsul az erdők pusztítása, ami által talán még nagyobb veszteség érte a székely népet, mint az arányosítási visszaélésekkel. A kisbirtokosok legnagyobb része meggondolatlanul dobta oda vagyonát, csekély árért. A vállalkozók pedig azáltal, hogy a közösségre kötelezett, megkötött jutalékokat ezzel a megkötött jellegükkel terheltlen olcsó áron vették meg, hihetetlen nyereségekhez jutottak. A székelyek annak örvendettek, — hogy munkabérük van az erdők kitermelése révén.

A telekkönyvek, melyeknek alapján az osztozkodás történik, nem megbízhatók, mert annakidején felületesen vették fel őket. Ez nagy zavarokat okozott, mihelyt a faterjesztet növekedett, mert az üzleti spekuláció tág réseket talált a hiányos telekkönyvek útján a visszaélésekre. Több helyen szükséges az újrafelmérés az arányosítás során, mert pl. Gvergyószentmiklóson a telekkönyvi és kataszteri adatok hatezer holddal kevesebb közbirtokossági területet tüntettek fel, mint a valóságban volt. Máshol viszont az történt meg, hogy az újrafelmérésnél pár ezer holddal kisebb területet találtak, mint ami a telekkönyvbe bejegyezve állt. Csík-Tusnádon már tizenkét éven keresztül folyt az arányosítás, mikor az egyes illetmények elhelyezése során rájöttek, hogy felmérés és osztályozás nélkül képtelenség keresztülvinni. A birtokosság elvesztegetett tizenkét évet, elköltött egy csomó pénzt és kezdhetné elülről a munkát.

A közigazgatási és erdészeti hatóságok tétlenül nézik a földbirtokspekulációk sorozatát, amely rövid idő alatt átalakította a Székelyföld társadalmi és gazdasági helyzetét. A megyék főispánjai felhívják jelentéseikben a figyelmet az arányosítás káros folyamatára, de eredménytelenül, Csík vármegye főispánja azt írja 1901-ben, hogy mióta az erdőket állami kezelésbe vették (1898) az a hír terjedt el, hogy az erdők az állam tulajdonába mentek át, a tagosítás és arányosítás behozásával pedig a szegényebb osztályt az erdők használatából kizárják. Jellemző a népnek ez a hiedelme arra, hogy az arányosítás miképen folyt

le. Ennek hatása alatt jogosulatlanul megtámadták az erdőket. A gyors egymásutánban rögtönzött fűrészgyárak és fakiviteli vállalatok a fa árát hirtelen felemelték, minek következtében a közbirtokossági jogosultak soronkívül vágták az összes erdőket. „Ma már nagyobb kiterjedésű zárt erdőségeket hiába keresünk. Az erdőkihágások fokozott megbüntetése viszont ismét egyik oka lett az elszegényedésnek. Az a helyzet Csikban, hogy a héthónapos télre nincs elég tűzifa, nincs épületfa, de nincs erdőség sem. Egy kat. hold lucfenyő erdőt melynek értéke 300—700 koronáig becsülhető, pálinkáért, gyapjúért 1—2 koronáért adnak el. Általában annyi forint az ár, ahány holdas a föld. Az arányrészeket a lakosság nagy tömege adta el, ezek rövidesen vagyontalan földönfutóvá lesznek.“ Udvarhely és Háromszék megye főispánjai azt írják, hogy az erdők és legelők közössége megszűnik, az erdők és legelők egyesek tulajdonába jutnak és a lakosság zöme elszegényedik. Mindez az ország tudtával, az ország színe előtt.

A kisebb illetmények arányjogvásárlás útján történt egyesítése és a közösségből való kiszakítása révén a nép többségét jelentő kisgazdák szenvedtek hátrányt. Minél kisebbé vált a közösben maradt terület, annál kevésbé lehetett azt közös gazdálkodásra előnyösen használni. Volt olyan 4227 lakosból álló község, ahol a 12.972 holdat kitevő közbirtokból 5—10 egyén 9000 holdat egyéni tulajdonná változtatott át és csak 3972 hold maradt az állandó közösségre kötelezett birtokosok használatában. Volt község, ahol a 13.592 hold közös ingatlanból néhány ember részére 10.000 holdat különítettek el, mint egyéni birtokot, a fennmaradó 3592 holdon pedig 6146 lakos „élvezte“ a közös használatot. Más községben 3793 hold közbirtokból 2600 holdat alakítottak át magántulajdonná és 5105 lakos osztozkodott a fennmaradt rész hasznélvezetén. Érthető ezeketán, hogy „a hatalmasok javára megindított arányosítási eljárások némely helyen forradalmi jellegű kitérőseket okoztak, máshol pedig katonaság és csendőrszuroy támogatta a hatóságokat az ingatlanok birtokbaadásánál“.

A nép most meg akarja akadályozni az arányosítás folytatását. Több, mint 150 községből küldenek feliratot, kérvényt, panaszt a közigazgatási és erdészeti hatóságokhoz, minden kérvényen százakra menő aláírással. A tár-

sadalmi romlottság itt is megmutatkozott. A kérvényeken a közbirtokossági vezetők nevei állanak első helyen, akik formáságból tiltakoznak a vagyonszétválások felbontása és elfecsérelése ellen, de ugyanakkor az ügyiratok közt fekvő szerződésekben, mint arányvásárlók és elkülönítésre igényt tartók szerepelnek. A középbirtokosság tömege, a kisemberek, meg sem tudják ítélni annak a folyamatnak lényegét, amely őket kisajátította elidegeníthetetlennek tartott vagyonaikból.

Az arányosítás és a tulajdonközösségek megbontása, amit kezdetben a kisbirtokosok is kívántak, csak hátrányos változást hozott létre a földbirtok megosztásában. A parasztbirtokosok állandó jellegű közösségeit átváltoztatta egy-két ember magántulajdonát tevő nagybirtokká. Latifundiumokat teremtetett ott, — mint Sebess Dénes írja, — ahol azok nem voltak. Parasztxisztenciák nyomán épített fel nagy vagyonekat. Ezeknek a változásoknak hatása az első években még nem mutatkozott a maga teljességében, mert a fakitermelés során kapott munkabérek ideig-óráig pótolták a szegényebb lakosság számára az erdők elvesztett használatát, de az elvesztett tulajdont nem pótolhatták és a kopárrá vált erdők alól a székelység nemsokára a kivándorlásban keres menedéket. Az erdők és legelők közössége ha teher is volt, de állandó haszonélvezetet biztosított a részeseknek, ami nagyjelentőségű volt a községek társadalmi és kulturális életében. A kiarányosítások előtt a közös használat joga odakötötte a legkisebb birtokú községi lakost is a község társadalmához. A kivándorolt, munkakereső, egyéni birtokában eladósodott kisbirtokos a közös haszonvétel jogánál fogva elszakíthatatlan kapoccsal volt odakötve a földhöz és a „székely nemzethez“. Ennek most vége lett, a földhöz kötő kapocs elszakadt.

Az arányosítási törvény gondoskodott arról, hogy a székely is bizonyos erdőterületet kapjon, ugyanígy az egykori székely és román jobbágy is, de megelégedett arról a szabad székelyről, akinek semmi, vagy csak igen kevés vagyona volt.

TAGOSÍTÁS

A székely kisgazdatársadalom rohamos pusztulásának az arányosítás csak egyik okát képezte, mellette ott volt ugyanakkor a tagosítás és a lelkiismeretlen bankpolitika. A tagosításra, a birtokok egyesítésére a legnagyobb szükség lett volna a Székelyföldön, ahol hihetetlenül apró parcellákra forgácsolódott szét a föld, de ahogy a tagosítást végrehajtották, nagyobb kárral és veszedelemmel járt, mint maga a birtokelaprózódás. Már 1736-ban az a panasz, hogy a székelyek kevés és sovány földje az örökösödések következtében úgy el van aprózódva, hogy egy telken 2—3 testvér és osztályos atyafi lakik külön-külön házikókban, éppen így szétforgácsolódtak a szántóföldek is apró részekre, úgyhogy a sűrű népesség nem előnyére, de hátrányára van a gazdálkodásnak. Az adófizetés szaporodását növeli, hogy a székely fiúk mihelyt megházasodnak, külön válnak szüleiktől, úgyhogy ahol ma egy adófizető van, pár év múlva, két vagy három fiú házassága következtében, 3—4 adófizető lesz — az „élő kincstár“ gyarapodására. A románoknál ellenben két vagy több házas fivér lakik egy házban, egy szolgálatot teljesít földesurának s egy adófizető számba megy. A székelyek közt kevés jobbágnak van örökölt telke és földje, a földesúr a magából hasít ki a jobbágnak egy-egy darabot s lakást is zálogba, vagy másként szerez neki. A szabad székelyek jelentékeny része, mivel tetszés szerint költözködhetik, elvándorol az ország minden részébe, városába, sőt Magyarország szomszédos területeire is, Nagyvárad és Debrecen vidékéig. 1848-tól a század végéig a Székelyföld gazdasági állapota birtokelaprózás tekintetében is megdőbbentő változásokon ment keresztül. A földbirtok szabad forgalma, az osztrák polgári törvénykönyv rendszerén alapuló korlátlan megoszthatósága követ-

keztében az egész Székelyföldön sűrűn állottak elő 100 négyszögölön aluli ingatlan részek, sőt 15—20 négyszögölös parcellák is. Ha egy gazda meghalt, örökösei annyi részre osztották egyes földjeit, ahányan voltak. 1902-ben a Székelyföldön 70 százaléknál több a két holdon aluli birtokok száma.

A székelyek hegyes vidékein a szántók és rétek nagyon kis határokon belül is annyira elütők minőség tekintetében, hogy a tagosítást egyesek érdekeinek megsértése nélkül csak legnagyobb lelkiismeretességgel és odaadással lehet végezni. A kiscgazda számára a falu közelében lévő félhold jó szántóföld többet ér, mint tíz hold tag messzi a kavicsos hegyoldalon, amit háznépével és kevés igavonó marhájával nem tud megművelni. A múlt század végén megindított tagosítás a törvénytelenések sorozata volt. A mérnökök alvállalatba adták ki segédeknek a munkát, szakvézettség nélküli emberek osztályozták és mérték a földeket, olyanok, akik nem estek a bíróságok fegyelmi jogköre alá. A „mérnöksegédek” között iparossegédek, elcsapott községi jegyzőírnokok és hasonló kétesmultú vállalkozók dolgoztak, akiknek nem volt mit veszteniök és néha ők maguk ajánlották fel a gazdáknak, hogy pár forintért nagyobb földet hasítanak ki. A „négyszemközt uraknak” — amint a nép nevezte őket — ez a megvesztegethető volta lehetetlenné tette a tagosítás igazságos keresztülvitelét. „Akik a tagosítással kapcsolatban a belterjes gazdálkodás meghonosításával akartak a bajon segíteni, nagyon rossz szolgálatot tettek a székelységnek — írja Máthé József, — mert a pénzemberek és nagyobb birtokok malmára hajtották a vizet, sőt mindig azok kezdeményezésére és azok által oldották meg, akik siettek minden előnyt a maguk javára, a székely nép kárán is biztosítani. A legjobb helveket szakították ki maguknak s hogy a nép ellenálló erejét gyöngítsék, elhúzták a tagosítást 5—10 évig. Nem bánták már a szegények ekkor, bár akárhol csak szakítsák ki illetményüket. Aki 10—15 évvel előbb batyuval a hátán jött ide, földbirtokossá lett, a nép pedig elesett nemcsak a jobb helyektől, hanem a közlegeltetéstől, szabad erdők használatától is.” A becslés elleni panaszt ugyanaz a bizottság bírálja el, így a panaszokat többnyire elutasítják. Az egy-kétholdas birtokok legnagyobb része leszorul

a megélhetés teréről, ezek szolgáltatják a kivándorlás legnagyobb százalékát.

A tagosítás és arányosítás rengeteg költségét a községeknek kellett fizetniök. Egy-egy falura 30—40.000 forintot vetnek ki tagosítási díjúl akkor, amikor adóhátralékukat sem képesek fizetni a gazdák. Némely község tagosítása egy adó forint után 30—200—400 koronába került. A tagosítással nyert új birtok a tagosítás költségeit sem éri meg. Az állam nem nyújtott előleget a költségekre, a gazdák úgy az arányosítás, mint a tagosítás költségével állandóan hátralékban vannak. Alig van tagosítási ügy, ahol az eljárást sokszor évekig meg ne akadályozta volna a pénzhány és az ezzel kapcsolatos mérnöki késedelem. De más körülmények is késleltették a tagosítás lefolyását. Udvarhely megyében a század elején három évnél tovább akadt fenn bíró hiányában. A hosszúra nyúlt tagosítás alatt a helyzet bizonytalansága miatt helyes gazdálkodást folytatni nem lehet. Az adók között, mint újabb adónem szerepel az arányosítási és tagosítási adó. „A székely kisbirtokosnak tehát azt is meg kellett fizetnie, hogy őt földönfutóvá tesszik.“ Vannak olyan községek, ahol a birtokoknak 70 százaléka 5 holdon aluli. A szegényember ezt az 5 holdat három helyen kapja ki, amiből semmi haszna nincs, de hátránya az, hogy egy hold földért egyévi jövedelmét kell a tagosítás költségeire áldoznia. Késlelteti az eljárást az, hogy a telekkönyvek helyesbítését is a tagosítás során végzik, a birtokosok költségén, holott ez a kiadás az államot kellett volna terhelje, mint az első fölmérés hibáinak kiigazítása.

A tagosítást egy-két birtokos kérésére is elrendelik, a törvény az érdekelt birtokosok bár egynegyed részének hozzájárulását sem kívánja. Emiatt valósággal megszarnolják a birtokosokat a tagosítási kérelmekkel. Értéktelen parcellák tulajdonosai, árverésen potom áron ingatlanhoz jutott pénzügyintézetek a tagosítás kérésével való fenyegetéssel adnak túl ingatlanaikon. Érthető, hogy a század elején a parasztbirtokosság a legnagyobb ellenszenvvel viseltetik a tagosítás iránt és megszüntetését kívánja. Makfalva például 1895 óta közvetlenül a háború előtti évekig állt tagosítás alatt és ismételten folyamodott az eljárás megszüntetéseért. Bikfalván úgy védekezik a lakosság a tagosítás ellen, hogy a kisbirtokosok csoportot alakítanak és a cso-

port összterületben adatja ki tagjainak járandóságát. Ezen a területen aztán mindenki a régi rend szerint 5—6 dűlőben helyezkedik el és szerződésileg, kötbér terhe alatt kötelezi magát, hogy soha tagosítást nem kér. Albis községben a kisbirtokosok 20 dűlőben helyezkedtek el és mindenki ott kapta illetményét, ahol azelőtt bírta, fizették azonban a 15.805 korona tagosítási költséget.

Az arányosítást a szászok nem hajtották végre, de a tagosítás gazdasági előnyeit belátva, egymásután kérték rá az engedélyt, és igazságosabban valósították meg, nem lett belőle nemzeti veszedelem. A székelyek közt ellenben a nép határozott ellenállása, kérése, könyörgése dacára viszik keresztül sok helyen. „Mindenfelé lehet hallani, hogy különösen a csiki székelység tökéletes elszegényedésének, elzüllésének oka a tagosítás lesz, de nem tétetett egyetlen lépés a kormánynál, esetleg a képviselőháznál, az állapotok megváltoztatásáért. Szörnyű állapot az, mikor egy törvény végrehajtása egész nemzedékeket, egy életerős fajt semmisít meg.“

A veszedelmet sokan látták és sokan felhívták rá a figyelmet, szóban és írásban, szinte érthetetlen, hogy mégis így történt minden. 1902-ben Tusnádon a „székely kongresszus“ három napon keresztül tárgyalta a székely nép kérdéseit, de gyakorlati eredménye mondhatni, semmi sem lett. Nem is lehetett. Az országszerte feltűnést keltett székelyföldi elszegényedés és kivándorlás „tanulmányozására“ olyan emberek gyűltek össze, akik a néppel kevés közösséget éreztek. Akik valóban a nép hangját szólaltatták meg a lényeges kérdésekben, azokat elhallgattatták. Amint valaki elmésen megjegyezte, a hivatalos minőségben jelenlévők „negyedrésze arisztokrata, fele idegen, másik negyedrésze pesti úr és még egy negyede zsidó“. A kongresszus helyéül Tusnádot választották, ahol üdülésnek is lehet venni a három napot. A székely falvakban az arányosítás és tagosítás körüli harcok dúltak. Papolc község kisbirtokossága levelet intézett a kongresszushoz, mely tömören tárja fel az egész székely kisbirtokosság helyzetét. „A folyamatban lévő arányosítás és tagosítás folytán — írják — Papolc község kisbirtokossága a pusztulás szélén áll, szeretett hazánkra nézve, mint adózó polgárok megszűntünk számot tenni s minden habozás nélkül kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy az ezutáni meg nem élhetés

miatt ki kell vándorolnunk. Okozza pedig ezt az, hogy erdeink használatából, melyhez ősi jogok csatoltak, kizáratunk, legelőink baromtenyésztésre nincsenek, ami van az silány, köves talajú, szarvasmarhatenyésztésünk tehát teljesen veszendőben van az égbekiáltóan igazságtalan erdőarányosítás és előre látható mezőtagosítás folytán. Mert a tagosítás révén a csekély számú, tagosítást kívánó nagyobb birtokosok által szántóföldeinknek a síkon fekvő termékenyebb részei vétetnek el s mi vagy a kopár, sziklás, agyagos, vagy a mocsaras helyekre szorítottunk ki, hol semmi se terem. Ilyen viszonyok között itt maradni vérrel szerzett drága hazánkban képtelenek leszünk.“

A papolciak mentő gondolata is a kivándorlás, mint őseiknek pár száz évvel ezelőtt, pedig most már a huszadik században vagyunk. A régi hagyomány nem veszített erejéből, mert a régi életkörülmények nem változtak. A kongresszus végighallgatta a levelet, aztán megállapította, hogy formahiya van benne, és az irattárba tette. Az egyik felszólaló kifejti, hogy az arányosítási törvény a székely közbirtokokra nem is vonatkozhatik, mert a közös birtok nem a magánbirtok járandósága, hanem a személyé. Ha a székely közös birtok a magánbirtok járandósága lett volna, akkor mindazok, akik magánbirtokukat eladták, a közös birtokot többé sohasem használhatták volna. De ahol az arányosítás nincs még végrehajtva, a közbirtokot minden székely úgy használja ma is egyes vidékeken, mint akkor használta, amikor minden birtoka megvolt. „Égbekiáltó igazságtalanság, hogy a minden székelyt egyforma nemesi jogon illető közbirtokot felosztják oly emberek között, akiknek erre joguk nincs, mert 1848 előtt itt birtokuk nem volt. Az igazságügyi miniszter úgy nyilatkozott, hogy azért nem tehet pillanatnyilag semmit, mert kötve van a keze annyiban, amennyiben ezen 31 év óta (1871) fennálló törvény segítségével jogügyletek kötettek, amelyeket ő hirtelenséggel nem érinthet. Volt-e bizonyos embereknek joguk a közbirtokokhoz, akiknek ma nagy birtokuk van? Soha! A székely nép most arra ébred, hogy kimagarázták szépen a birtokából s azt elveszik olyanok, akiknek semmi érdemük e föld megtartásában. A gyergyóvidéki birtokosok nem is álmodtak arról, hogy 20—30 forinton eladott szántóföldjeik révén megfosztódtak a közös birtokukhoz való joguktól is.“

Ez a hang kirívó volt a kongresszus nyugodt hangulatából, ellene is állottak egyöntetűen a többi résztvevők. A kongresszus kijelentette, hogy a felszólaló „félreértette az egész kérdést” és ismert rögeszméjét adta elő. Amikor pedig egy másik résztvevő azt tette szóvá, hogy Csík felső részében társulatok vannak, amelyek a népet félrevezetik, hogy arányjogokat vásárolhassanak és ezeknek még a közgazdaság is kezére játszott, az elnök kijelenti, hogy hatóságok és testületek megsértése esetén megvonja a szót. A föld nélkül maradottak kérdését egy arisztokrata azzal intézi el, hogy „amiért birtokot nem szerezhett, azért a székely nem tért a szocializmusra soha”. Nem tért, mert ősi gazdasági rendszere a jogcsorbítások előtt jobb volt az új szocializmusnál, ahhoz akart ragaszkodni. Másik felszólaló emlékeztet, hogy régen mindenkinek, szegénynek, gazdagnak egyformán kiszakították a részét a felosztás alá kerülő közvagyonokból. Most sokan azzal érvelnek, hogy csak a 100 holdon felüliek úzhatnak okszerű erdőgazdálkodást. Gyergyóalfaluban a nagybirtokosok 1900-ban négyezer holdnál többet kaptak ki és ma, két év múlva már csak egyetlen birtokosnak áll 300 holdnyi erdeje. Mégsem szólna az ellen, hogy a kisbirtokosok közösségben maradjanak, ha olyan rengeteg költség nem terhelné a közösséget, — éppen annyi, mint a nagybirtokosok több ezer holdjának kiszakítása előtt, amit viszont akkor a nagybirtokosokkal közösen hordoztak. Gyergyóalfaluban a multévi vágterületből csak öt holdra esett egy fa, a kisebb illetménnyel bírók nem kaptak semmit. Lehetetlen ezekkel megértetni, miért ne adják el illetményüket, amikor abból hasznót nem látnak. Ha valaki kikapja illetményét, méltányos, hogy mindenki kikaphassa. Egyedül ezzel lehetne a jogok eladását is megakadályozni, mert a birtokos, ha a fát eladja is, a földtől nem könnyen válik meg. Mondani sem kell, elvetette ezt az indítványt a kongresszus. És az összegyűlt előkelőségek tárgyaltak tovább arról, hogy miképpen lehetne a székely kivándorlást megakadályozni s ugyanakkor kitelepíteni a Székelyföldről az elszegényedett családok százait, valamint miképpen lehetne az itthonmaradottakat leszoktatni arról a rossz szokásukról, hogy bánatukban pálinkát isznak, nem járnak templomba és a birtokuk utolsó maradványára is adósságot vesznek fel a bankból.

A bajok lényegét senki sem érinti. Aki tisztán lát, figyelmeztetése üres szó marad, a kiarányosítás és kitago-sítás pedig folyik tovább és pusztítja a népet. A papság tes-tületileg is szót emel többször a székelység „eme pusztító két „járványa“ ellen. Simon Péter 1903-ban azt írja a József főherceg előszavával díszített könyvében: „Egyes községeknek a népe kétségbeesésében úgy gondolkozik, hogy hagyja meg neki az állam az ő beltelkeit, külső bir-tokait pedig: erdőit, havasi kaszálóit vegye át magának és arányosítsa úgy, ahogy neki tetszik. Csak kímélje meg a költségektől! Aztán mennyit csalják, — ha szabad így mon-danom — ezt a szegény népet! Sok községben egyszer már megcsinálta a mérnök az arányosítást. Tömérdék költségbe került. Erre a felsőbb hatóság azt mondja: ez a munka nem jó. Másodszori arányosításhoz fog a mérnök, még mi-előtt megalkuszik a községgel. Így nem egy községnek kell a tagosítást és arányosítást többször is megfizetnie. Senki, de senki a népet nem pártolja! Egy-egy erős elnyomja a gyöngék ezreit: a tagosító mérnököket lekenyerezik a gaz-dagok, ezek ahol akarják, ott kapják ki tagjukat. A székely köznép arra a meggyőződésre kezd ébredni, hogy az egész tagosítást és arányosítást az ő vesztére azért találták ki, hogy az ő kárán mégegyszer talpra állítsák az eladósodott „urakat“ és nagyobb birtokosokat. Nem lehet tehát csodál-kozni, hogy a viszony az „urak“ és a székely köznép között nagyon hideg lett.“

A PÉNZ

A székely nép a hitelszervezetek terén is lemaradt a körülötte élő románsággal és szászsággal szemben. Míg a szász pénzintézetek százezreket fordítottak évente a szász nép kulturális céljaira, addig a magyar bankok tönkretették a székely népet, kiforgatták vagyonából és kiüldözték idegen földre. Amikor a század vége felé a megyeszékhelyeken felállították a takarékpénztárakat, ez nem segítséget jelentett a népnek, hanem újabb veszedelmet. A bankoknak nem volt szilárd alapjuk, legtöbbször kalandos vállalkozásokból születtek és nem azzal a céllal, hogy a pénzügyi életet megszervezzék, hanem hogy minél többet nyerjenek az alapítók és minél hamarabb. A régóta fennálló, szilárdan megalapozott altruista szász és román bankokkal nem vehették fel a versenyt, így hivatásuk sem lehetett a Székelyföldön, annál is inkább, mert altruista munkát egyáltalában nem végeztek.

A szászok 1835-ben alapították az első takarékpénztárakat Brassóban. Nemcsak Erdélyben az első takarékpénztár ez, hanem egész Magyarországon. Már kezdettől fogva nem a nyereség volt ennek a banknak a célja, hanem a szász nép segítése, a takarékoság előmozdítása. 1841-ben alakul a második hasonló jellegű bank Szebenben, a szászok tehát már a negyvennyolcas forradalom előtt jóval megvetették hitelszervezetük alapját, amelyen aztán könnyű volt építeni a Bach-korszakban és a kiegyezés után. 1871-ig még 13 újabb bankjuk alakul. 1872-ben létrejön az első román pénzintézet, a nagyszebeni Albina is, egy egyszerű román tanító szervező munkájának eredményeképpen. Két év leforgása alatt újabb tizenhét román bank alakul a Székelyföld körül. És a magyar bankok hol maradtak? Számukra csak most kezd pirkadni, de az évtizedes mulasztást többé nem lehet kipótolni. A társadalmi és politikai

vezetéshez szokott középosztály szárazra vetett halként élt az osztrák elnyomás alatt, most azonban megnyíltak ismét a közpályák előtte és bevezethetett a rég óhajtott vízbe, duzzadó erővel, fokozódott uralkodási vággyal. A szász bankok nagy jövedelme jó gazdagodási lehetőséget mutatott. A Székelyföld megyeszékhelyein megnyílik egy-egy megyei vagy városi takarékpénztár, amelyeknek vezetésében ugyanazok a személyek helyezkednek el, akik a közelet egyéb helyeit is elfoglalták. Patriarchális pénzügyi élet kezdődik, a nevesebb családoknak megvan a maguk bankja, amelyek nem annyira pénzügyintézetek, mint hatalmi eszközök a néppel szemben. A jobbágyszabadítással és földosztással megcsorbult birtokuk gazdasági erejét pótolni kell és ez nem történhetik másképpen, csak ha a nép pénzben visszaadja azt, amit a földesurak a felszabadítás által elveszítettek. A falusi nép nehéz gazdasági válsággal küzdök, a kivándorlás ebben az időben a legnagyobb. A székelyek úgy tolulnak az új bankokba, mintha ezek a megváltást hozták volna. Hónaponként újabb takarékpénztár születik. A régiekben a megye kormánypárti vezetőosztálya foglal helyet és ha már politika lett a bankból, az ellenzék is megalakítja a maga pénzügyintézeit, mert „az új társadalmi rétegek szintén elhelyezkedést keresnek”. A bankok szemben állanak egymással és a politikai ellentétek elmélyülésével mind élesebb lesz a harc közöttük. A Székelyföldön az összes takarékpénztári részvények néhány száz ember kezében vannak, ezek gazdagodási vágyának van kiszolgáltatva a többi sok százezer.

Úgy az ellenzéki, mint a kormánypárti bankoknál húsz-huszonöt százalékos osztalék természetes dolog, pedig ez a „tisztességes polgári hasznót” háromszor is felülmulta. A megszorult székely gazda 10—16 százalékra kapja a kölcsönt a banktól (sőt némely bank 20—22 százalékot is vesz kamatként), amely ezt a pénzt 5—6 százalékért szerzi meg. A takarékpénztárak eltitkolják ezt az óriási hasznót, nem mint kamatot számolják el, hanem nagyobb részét kezelési, ügyvédi és más díjakban nyugtázzák. A földművelés 3—5 százalékot jövedelmez, a gazda pedig 10—15-öt kénytelen fizetni a bankba, így ha teljes jövedelmét kamatba fizeti is, emellett az évi jövedelmének legalább a kétszeresével még megterhelik. Feltartóztathatatlan pusztulás zúdult a nyakába annak, ki a székely pénz-

intézetekhez fordult kölcsönért. A százalékok vasszigora szerint tíz év alatt egész vagyonát odavesztette — és még akkor is megmaradt változatlanul az adóssága. „Nem egyéb ez, mint törvényesen szabályozott uzsora.” A székely pénzügyintézetek törlesztő kölcsönt nem adnak, a jelzálogkölcsön mellett nagy előnyt nyújtanak a váltón alapuló személyi hitelnek, ami a földművelő nép gazdasági életével káros ellentétben van. A váltó minden három hónapban esedékes, ügyesen kezelve rendszerint éppen akkor, amikor a gazdának nincsen pénze. A bankok viszont biztosan tudják, hogy a megterhelt birtoknak akad majd vevője a bírói árverésen és megkapják a pénzüket. Az arányosításnak és tagosításnak ebben a zavaros korszakában a földvásárlás előnyös dolog, a pénzügyintézetek működése a közép- és nagybirtok kialakulását támogatja. A sok kis pénzügyintézet a maga korlátlan kamatlábjával a birtokviszonyoknak olyan hullámzását és átszoportosulását idézte elő, amely még ugyanazon fajú lakosság által lakott vidéken is veszedelmes lett volna. A földeket potom pénzért árvereztetik el a bankok. Csíkménaságon egy hold földet 33 fillérért, máskor egy koronáért adtak el. Az árverések 75—80 százaléknál úgy az adós, mint a hitelező veszít, de még így is kifizető a bankoknak ez a pénzügypolitika. „Ezeknél az istentelen bankoknál szinte az összes székely kisbirtokosság el van adósodva, az adósság a birtokra betáblázva, — írja egy szemtanú. — Vannak községek, mint pl. Ménaság Csíkban, ahol az egész határban alig van egy hold tehermentes szántóföld. Ha a székely-bank akarja, minden percben dobaveretheti az egész község határát. Mi lesz a következménye? A lakosság egyik része Romániába vándorol ki, a másik itthon marad modern jobbágnak.” Földvásárlásra nem adott pénzt magyar bank a népnek. Udvarhely megyében a század elején eladásra került egy 280 holdas birtok, pályázott rá a szomszédos román és egy magyar község. De elegendő pénze egyiknek sem volt. Az Albina azonban adott pénzt a román községnek és az vette meg a birtokot.

A székelyföldi magyar pénzügyintézetek részvényesei között alig volt más, mint székely „úr” és tehetősebb székely gazda, tehát még azzal sem mentegetőzhetünk, hogy a székely népet az idegenek, a zsidó, örmény, vagy száz szász tőkés uzsorázták ki. „Székely nyúzza a székelyt.” A takarékpénztári törvény úgy volt megcsinálva, hogy a takarékpénztárak

pénztárak a betétek magukhozvonásával óriási jövedelmet nyújtó üzletet képeztek, minden kockázat nélkül s amellet minden szakképzettség nélkül lehetett vezetni őket. 1900-ban Udvarhely megyében 32, Csíkban 23 és Háromszéken 26 pénzüintézet volt. Működésükre jellemző ez a néhány kiragadott adat: A Baróti Takarékpénztár Rt. alaptőkéjének tízszeresét helyezte el váltókban és kötelezvényekben, osztaléka 16 százalék. Az Erdővidéki és Csíkszeredai Takarékpénztár Rt. alaptőkéjének kilencszeresét, illetve hatszorosát adta ki váltóba. A Sepsiszentgyörgyön lévő Háromszék-megyei Takarékpénztár osztaléka 20 százalék.

A múlt századból ezt a pénzügyi örökséget vette át a székely nép a huszadik század küszöbén. „Eladó ország” volt a földje és hamarosan vevő is került rá. A jól megszervezett román bankok, az Albinák jelentkeztek a közelben, mintegy 70 pénzüintézet, 53 millió cselekvő tőkével. A székely pénzüintézetek a gazdaságilag teljesen leromlott székely nép hiteligényeit nem elégíthették ki, a román bankokra is szükség volt, amelyek viszont készséggel nyitották meg pénztáraikat a magyar gazdák előtt. Az Albinának határozott célja volt: a román nép gazdasági fejlesztése. Egymásután üttette meg a dobát a székely birtokok fölött s ültetett be azokba egy-egy román. Mert a románok nem vándoroltak ki, vagy legalább is sokkal kisebb mértékben, mint a magyarok. Csak a székely járt el úttalan utakon, megpróbálni a szerencsét, megkeresni a hontalanság kenyerét. Vannak községek, amelyek 30-60—100-200 ezer koronával szerepelnek az Albina adósainak listáján. 1900-ban csak a marosvásárhelyi telekkönyvi hivatalnál 3446 esetben 3,170.543 korona terhet írtak be a telekkönyv lapjaira. „Aki ezelőtt 10—20 évvel ismerte a Székelyföldet, ma elijed látásán. Közintézményei is eladósodtak. Csík megyének többmillió korona alapja van s mégis betáblázták az Albinánál.” Maga a megye szerepelt a román bank lapjain, azt mondhatnók, jelképes értelemben. Gyergyóban már nem is akadt vevője a dobrakerült birtoknak.

Csík megyében az egyes egyének birtokait nem az egyénekre, hanem egész családokra közösen vették fel, minden ok és alap nélkül. Azóta az unokákra szállott, az akkor felvett hét tulajdonos helyett hetven tulajdonos van. A végrehajtási törvény értelmében egyik társbirtokos adóságáért az egész csoport közösnek telekkönyvezett birtokát

elárverezik, s a nagy telekkönyvi zavarok miatt sohasem lehet tudni, hogy tulajdonképen milyen birtoktest kerül árverésre. Az ilyen végrehajtások napirenden vannak. Gyergyóremetének négyezer telekkönyve közül nincs ötven, amely a tényleges birtoklásnak megfelelne. Minden birtokosnak csaknem minden birtoka egészben vagy részben a mások nevén áll, így senki sem tulajdonosa a saját birtokának, hanem csak haszonélvezője és sohasem tudja, melyik percben veszik el tőle, — a mások adósságáért. Itt is előálltak természetesen a „vállalkozók“, akik a zavarból rendszeres üzletet csinálnak olyanformán, hogy az idegen néven álló birtokokat összevásárolják a telekkönyvi tulajdonosoktól, kölcsönt vesznek fel rá s a harmadik „jóhiszemű“ birtokos elárverezteti.

Gyergyóremete községnek és a vele egysorban lévő községeknek hitelttelekkönyve nem volt, birtokukra törlesztéses kölcsönt fel nem vehettek. A szegény földműves tehát oda fordult kölcsönért, ahol a telekkönyvek azonosságát nem követelték. Így jutott Gyergyó és Csík megye nagyobb része lelketlen uzsorások kezére.

A magyar pénzügyintézetek évtizedeken keresztül végezték káros munkájukat anélkül, hogy a helyi hatóságok, vagy a kormány bármit is tett volna ellenük. Maguk a hatóságok is érdekelve voltak a bankoknál. A székely pénzügyintézeteknél a népi érdekek szolgálatának halvány nyomát is hiába keressük. Annál bűnösebb ez a mulasztás, mert körül úgy a románság, mint a szászság példát mutathatott volna. Az altruista szász pénzügyintézetek vezetősége idejében felismerte a nemzetiségek harcát és a román nemzetiséggel küszködő szászok számára altruista kölcsönöket nyújtott, a románok viszont a nemzetiségi propaganda érdekében, az Astra számára és egy erős társadalmi vezetőosztály kialakulásának céljaira ezreket és ezreket vontak el bankjaik évi nyereségéből. A székely néppel nem törődött senki. Ellenben megkezdődtek nálunk a bankbukások. Az egymás ellen irányuló verseny a szilárdságot és megbízhatóságot rombolta, emellett hiányzott az ellenőrzés, az egységes irányítás és megszervezettség, ami úgy a szászoknál, mint a románoknál megvolt. A század végén egymásután buknak meg a bankok, amelyek közül egyesek, mint az Ugron-féle Székely Egyleti Takarékpénztár, egész vidékeket pusztítanak el.

A Székelyföld pénzügyi életét a század elején új alapokon próbálták megerősíteni. Több oldalról mozgalmat indítottak a takarékpénztárak uzsorája ellen, majd az 1898-i hitelszövetkezeti törvény alapján a székely községekben is hamarosan hitelszövetkezetek létesülnek. 1901-ben már 25 hitelszövetkezet működött Udvarhely megyében, Háromszéken 19, Csíkban 13, melyeknek az lett volna a céljuk, hogy megmentsek a székely gazdákat a váltókölcsonktól. A hitelszövetkezetek szervezete és tevékenysége valóban népi jellegű volt, csak a vezetőik személye körül akadt itt is, ott is baj. A székely értelmiség nem élt hivatása tudatában, „altruisztikus hajlamok hiánya miatt” nem bizonyult legmegfelelőbbnek a szövetkezetek vezetésére, ezért már a kezdet kezdetén felmerült a gondolat, hogy „alkalmas egyének betelepítésével kell megtermékenyíteni a talajt”.

A NÉPESSÉG CSÖKKENÉSE

Az elszegényedett székelység a múlt század derekán „mozgó elemmé” vált. A Romániába való vándorlást nem tartják veszedelemnek az illetékesek, hanem ellenkezőleg, a társadalmi bajok helyes megoldásának vélik, mert a nép „férgese, a söpredék” távozik el, amely itthon csak bajt okozna. A kivándorlást nemhogy megakadályoznák, hanem még a század elején is titkolni igyekeznek a hatóságok, pedig akkor már annyi székely él Romániában, mint itthon két megyében. Az írók, kik a kivándorlás káros következményeire igyekeznek felhívni a figyelmet, a századfordulónál előszeretettel hasonlítják a székely népet a homokhoz, a futóhomokhoz. Mint Hegedűs Lóránt írja, „szerte van fújva Romániában a székelység, mint a homok: néhol csak egy-egy szem, néhol vastagabb réteg s mindenhol szűrődik bele a talajba”. A múlt század végén az egész Magyarországon megindult kivándorlás a Székelyföldön érte el a legnagyobb mértéket, mert előidézője, a szegénység is itt vált a legnagyobb méretűvé. Az új román királyságban keresett alkalmazott a székely, kitűnő munkaerő, a vállalatoknál éppen az a helyzete, mint Magyarországon a nyugatról jött munkásoknak, jobbnak, szakképzetebbnek tartják. Ez a munka európai törvénye, nyugatról kelet felé. Természetes folyamatnak látszik tehát a székely munkások beözönlése Romániába és ha nem lett volna elég természetes, elősegítették a törvény érvényesülését a hazai munkaadók, akik a székely munkást itthon alkalmatlannak, megbízhatatlannak és lustának nyilvánították.

A székelyeknek Romániába való áttelepülése mindig tartott a történelem folyamán, mióta írott emlékeink vannak. A közvetlen szomszédság kötelező erővel bírt a népek kicserélődésére, a székelyek átszivárogtak Moldvába és

Havasalföldre, a románok pedig Csíkba és Háromszékre. A két vidék és két nép kölcsönösen menedéket nyújtott egymásnak. Az első magyar bibliát Moldvában fordították 1466-ban, Rákóczi György pedig Erdélyben kinyomatja a román bibliafordítást. A Székelyföldre közelebb esett Románia, mint Magyarország, háborúk, éhínség, pestis oda kergették ki a lakosságot és oda kergette ki legfőképp az itthoni elnyomás, amely ellen az egyetlen menedék mindig a kivándorlás. Az 1718. évi éhínség és ötven évvel később a madéfalvi veszedelem nagy tömegeket űz ki egyszerre, majd a székely fiúk felét katonának fogdossa, másik felét száműzetésbe kergeti a katonai szellem. A harmadik nagy kivándorlás a szabadságharc után történt, amikor az abszolutizmus halálos ítéletei, valamint a katonai szolgálat elől menekültek ki ezrenként. A szabadságharc utolsó ütköztetésében, a Nyergestetőn elesetteknek a romániai székelyek állítottak emléket.

Ezek a „kibujdosások” kényszerből történtek, de annak a mozgalomnak, amely a XIX. század közepén indul meg, kizárólag társadalmi és gazdasági okai vannak. A jobbágyszabadítással az addig lekötött úrbéres szegénység szabaddá válik, költözködhetik, és nem szívesen marad egykori földesura szolgálatában mint napszámos, cseléd, önállóan pedig képtelen megélni kis birtokán. Romániában jobbnak látszanak a kereseti viszonyok. A volt úrbéresek mellett az egykori szabad székelyek, kiskgazdák is kezükbe veszik a vándorbotot, de ennek a rétegnek a kiözönlése csak az arányosítás és tagosítás idejében indul meg óriási mértékben, a kiskgazdatársadalom pusztulásának eredményeként. Amint itthon emelkednek a közterhek, fogy az ősi birtok és apad a kereset, úgy nő a kivándorlók száma. Ezt a folyamatot kezdetben a háziipari cikkekkel és borvízzel Romániába bejáró szekeresek közvetítették, akik ismerve Romániát, jó helyet tudtak cselédek, munkások és mesterlegények számára. Nemsokára ezek a közvetítők visszaéltek a szülők bizalmával, gyermekeket is felszedtek áruval megterhelt szekerekre, előzetes megbízatás nélkül is nem egyszer s ott adták el őket, ahol a legtöbbet fizettek értük. Ára volt a székely gyermekeknek keleten s emberkereskedés számba ment némely szekeres munkája. Koós Ferenc bukaresti magyar esperes felhívására vezették be a hazai hatóságok a hatvanas években

a gyermekek ellenőrzését, de a felnőtteket semmi sem gátolta. A háromszék megyei alispáni hivatal kimutatása szerint 1874-ben egy évre szóló útlevéllel kiment 3177 egyén, 5—15 napra szólóval 1207, tehát egy év alatt a Moldovába és Havasalföldre kimenők száma 4384 volt. 1875-ben egyéves útlevéllel kiment 2174, 5—15 napival 995, összesen 3169 ember. Egyharmad kereskedési célból ment ki, vissza is jött, egyharmadnál több napszámosmunkát keresett s nagyobb része ezeknek is visszajött, a többi cselédnek ment, de csak néhány jött vissza. És hányan mentek útlevél nélkül? A hivatalos adatok nem pontosak, a havasokon keresztül állandóan közlekedtek a szökevények. Aki nem volt pénze útlevélre, vagy iratai nem voltak rendben, az ismert hegyi utakon átbujkált és ezek jelentették a kintmaradók legnagyobb részét.

A Romániában élő magyarok számát a század végén 250 ezerre teszik, akik közül mintegy 100.000 csángó. A Rumänischer Lloyd százezerre teszi a számát azoknak a magyaroknak, akik tartózkodási engedéllyel vannak Romániában; — ezek a székely kivándorlók. Legnagyobb részük Csík, Udvarhely és Háromszék megyékből ment be. Az Országos Statisztikai Hivatal 1880—1890-ig összehasonlítva a természetes szaporodást a tényleges szaporodással, a három megyéből 22.079-re tette a hiányzók számát, akiknek nagyobb része akkor állandó jelleggel Romániában tartózkodott. 1890 és 1900 közötti tíz év alatt a születések és halálozások alapján kiszámított természetes szaporodásnál kevesebb volt a tényleges szaporodás, és pedig: Csík megyében 2060, Udvarhely megyében 4073 és Háromszéken 5241 lélekkel. Ez újabb tíz év alatt tehát újabb 11.377 ember vándorolt ki a három megyéből. A kiadott útlevelek száma évről-évre több. A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara kerületét alkotó székely megyékben 1899-ben 9422. 1900-ban 9638 és 1901-ben 10.322 útlevelet adtak ki. Legszomorúbbak az 1900. évi népszámlálás adatai, melyekből az tűnik ki, hogy tíz év alatt Háromszék megye 42 és Csík megye 17 tiszta székely községében apadt a lakosság, azzal szemben, hogy a vármegyék valamennyi román községének jelentékeny szaporodása van. A kivándorlás főfészkei a kézdi járás és a csiki járás régi Kászon széke.

A tényleges szaporodás csökkenése mellett a székely megyékben a születések és halálozások számán alapuló ter-

mészertes szaporodás is csökken, ami szintén a kivándorlás következménye. 1869—1880-ig a népszámlálás adatai szerint az évi átlagos szaporodás így alakul: Háromszéken 0—0·25% apadás, Udvarhely megyében 0—0·25%, Csíkban 0·25—0·50% szaporodás. Ezek az adatok még elég kedvezőek Erdély többi területéhez viszonyítva. Ellenben a következő tíz évben, 1880—1890-ig az általános szaporodás bár 0·25—0·50% Udvarhely, Csík és Háromszék megyékben, de jóval alul marad az erdélyi átlagon s a Déli-Kárpátok vidéke és a Tótföld kivételével az egész országén. 1870—1900-ig, harminc év alatt a szaporulat Csíkban 19·31, Udvarhely megyében 11·74 és Háromszéken 8·68%, az országos átlag pedig 23·15%, tehát egyetlen székely megye sem éri el az országos átlagos szaporodást, sőt Udvarhely és Háromszék az erdélyi 14·17%-os átlag mögött is elmarad. Ha a kivándorlás nem lett volna olyan nagyméretű, ez alatt a harminc év alatt az ország átlagos szaporodása szerint csak egyedül Udvarhely megye népessége a 118.000 helyett 130.000-re kellett volna szaporodjék. Így azonban csak ennek az egy megyének a területén 43 községben apadt a lakosság harminc év alatt, szaporodás helyett. A székelység masculin nép, míg szerte a világon több a nő, mint a férfi, itt kevesebb leány születik, mint fiú. Emellett a nők nagyobb mértékben vándorolnak ki megélhetés után, ami hozzájárul ahhoz, hogy az itthoni társadalomban a férfiak vannak többségben, ami a szaporodás csökkenésének is egyik oka.

A század elején Magyarországon ezer lélekre jut 39·43 élveszületés, 27·05 halálozás. Átlagos szaporodás 12·38. A Székelyföldön, az itteni társadalmi viszonyok következtében jóval alacsonyabbak az arányszámok. Az élveszületések száma 36·23, a halálozása 27·70, átlagos szaporodás 8·25. Legkedvezőbb az arány Csíkban, ahol az élveszületetek száma nem egyszer az országos átlagot is túlhaladja, negyvenen felül emelkedik. Udvarhely megyében a szaporodás 5·86, messze alul marad az országos átlagon, Háromszéké még kevesebb. Ez utóbbi megyének Kézdi járásában a 39.908 lakos tíz év alatt 36 lélekkel szaporodott. A nemzetiségi megyékben nagyobb a szaporodás, mert kevesebb a halálozás. A székely gyerekeknek több mint egyharmada hal meg 7 éves kora előtt, a halálozások 17%-a veleszületett gyengeség miatt van. Csík megyében az 1900. év folya-

mán 1726 gyermek halt meg 7 éven alul, ami 48·88%-át teszi az összes haláleseteknek és 33·31 százalékát az élveszülötteknek. Háromszéken 1472 gyermek halt meg 7 éven alul, ami a haláleseteknek 41·19, az élveszülötteknek pedig 30·40%-át jelenti. Udvarhely megyében 1794 gyermek halt meg 7 éven alul, 50·61%-a az összes halálozásoknak és 42·36%-a az összes szülötteknek. Az 1899. évi népmozgálommal szemben 1900-ban a következő eredményeket találjuk: Csík megyében 208, Háromszéken 123, Udvarhely megyében 840 lélekkel kevesebb a szaporodás. Egy év alatt! Nem kiragadott példák, hanem a kor általános képe.

SZÉKELYEK A REGÁTBAN

A székelység tehát fogy, elmarad a nemzetiségek versenyében, a köztudatban mégis az a felfogás él, hogy túl nagy a szaporodása, nem kell a kivándorlás miatt veszedelmet látni. A székelyt „nyugtalan vére, kalandvágya“ hajtja ki, tehát az a „csodálatos“ természet az oka mindennek, amit a társadalmi és gazdasági bajok meg nem látása következtében valóban csodálatosnak tarthattak. Azt nem vették észre, hogy itthon már ügynökök, közvetítők csábítják kivándorlásra a népet. A faluban lakó közvetítő az, aki az italt is árulja, előlegeket oszt és jó üzleteket csinál a munkások közvetítésével. A mezei munkások idehaza is kereshetnének annyit, mint Romániában, mert megtakarítanak az utazási költséget. Odakint piszkos barakkokban laknak, a rossz víz, posványos, fülledt levegő és rossz élelmezés megtámadja egészségüket. Esős időben és ünnepnapokon fizetést nem kapnak, bérük kiadásáért ráadás-képen megdolgoztatják, az előlegekért kamatot szednek, kötelezik őket, hogy csak a vállalat kintinjában vásároljanak, a megmaradt bérükből pedig közvetítési díjat vonnak le. Így az itthonról nagyra látszó napszám a valóságban kicsire olvad.

A kivándorlók közül legjobb helyzete az iparosoknak van. A magyar cipész és asztalos a jó munka fogalmát jelenti a század derekán Romániában, a magyar kocsi-gyártókkal pedig senki sem tudja felvenni a versenyt. Ezek a székel megyékben, Budapesten, vagy a ország nagyobb városaiban szereztek ipari képzettségüket, a Romániában felnövő iparosnemzedék azonban már képzettség nélkül maradt ipariskola hiányában, sokszor pedig még elemit sem járnak, úgyhogy az iparostanulók túlnyomó részben sem írni, sem olvasni nem tudnak. Ezek a század végén nem tudják felvenni a versenyt a beözönlő német és olasz

ipari munkásokkal, úgyhogy a magyar ipari munkások szívesen cserélik fel iparosmesterségüket a cselédi szolgáltatásokkal. A romániai gyáripár 1884 után kezd fejlődni, a német és francia tőke több gyártelepet létesít, az államtól kapott nagy kedvezmények segítségével. A gyárak kezdetben munkáshiányban szenvedtek, mert a román nép alig foglalkozott iparral, Románia területén az iparosok hosszú időn át a magyarok voltak, így a most meginduló gyárak az állammal kötött szerződésük ellenére is kénytelenek magyar munkásokat alkalmazni. A magyar kisiparosok és iparossegédek gyári munkásokká válnak, az állami fegyvergyár és az államvasutak gépgyáraiban nagyszámmal kapnak alkalmazást a magyar lakatosmunkások, azonban ezeket 1894-ben egyszerre elbocsátották s helyüket a 8—10 év alatt nevelődött román iparosokkal, vagy a vallásukkal és nevükkel együtt elrománosodott magyarokkal töltötték be. A Tabács nevű bukaresti városrészen lévő gép és öntőgyár kezdő munkásai, a művezetők, mintázók és segédmunkások legnagyobb részét magyarok voltak, a Mandrea-féle nagy cipőgyár 600 munkása közül 300—400 magyar volt, akik külön magyar szakosztályokban dolgoztak, az állami gyufa- és dohánygyárakban is nagy számmal dolgoztak 4—5 évig magyarok; még többen, különösen nők, a papírdobozgyárban és az állami nyomdában, de 1894 után valamennyiüket elbocsátották. Az azugai üveg-, posztó-, kékfestő- és sörgyárak munkásai 1900-ban is nagyrészt magyarok, főleg székelyföldiek. Ekkor azonban házhelyvásárlásra és lakóház építésére kényszerítették őket, amelyre a pénzt előlegezte a gyár, hogy majd részletekben levonja a munkabérékből. A helyhezköötöttség a beolvadást is eredményezte volna, s hogy ezt elkerüljék, a munkásoknak fele elhagyta a gyárat. A század végén a székely iparosoknak és gyárimunkásoknak Romániában már nem volt mit keresniök.

Az állandóan Romániában tartózkodó székelyek legnagyobb tömegét a cselédség teszi. A székely gazdasszony, házvezetőnő, szobalány, szakácsnő, gyermekgondozó, mosónő annyira megszokott, hogy szinte nélkülözhetetlen Romániában. Mint egyik író mondja, fel kellene állítani Bukarestben egy székely szakácsnő és egy székely szobalány szobrát. Főzművészetük olyan elismert, hogy vannak nagy számmal román úri házak, ahol évtizedeken keresztül csak székely szakácsnőt alkalmaznak. Nem ritka eset,

hogy egy szakácsnő egész életét éli le egy helyen, sőt gazdája férjhez is adja. A férfiak mint konyhaszolgák, házikocsisok, istállólegények, bérkocsisok (muszka egyenruhában), asztali inasok nyernek alkalmazást. Az utóbbiak a román nyelven kívül rendesen tudnak keveset franciául és németül is. Ezek a cselédek jó fizetés mellett végeznek hosszabb-rövidebb ideig szolgálatot.

A mezei munkások közül telepedik meg aránylag a legkevesebb. Esztendőnként pár hónapot töltenek Romániában, aratás, cséplés, kaszálás ideje alatt, folytonosan hullámozva az ország területén. Itt a munka pár héttel hamarabb kezdődik, mint Erdélyben, tehát már a tavasz végén megindulnak egymást érő csoportokban a székelyek Csíkból Moldova felé, Háromszékről Havasalföldre. Általában 5—6000-re lehet tenni azoknak a számát, akik a Székelyföldről évente megfordulnak Romániában, mezei munka keresése céljából. Nagyrészüket nem véletlenül indul, mert tavasz végén több uradalom ispánja — a logofet — átjön a Székelyföldre és jó bérek ígéretével összetoborozza a mezei munkásokat, szerződést köt velük, hogy június elsején majd jelentkezzenek munkára. A napszámosok kisebb csoportokba összeállva, átkelési munkásigazolvánnyal mennek át Romániába. Az előre fel nem fogadott munkások tömege Bukarestbe, Ploiestibe és a nagyobb városokba özőnlük, kaszával, kapával, sarlóval a vállán, ahol egyes jól ismert magyarországi származású korcsmárosnál üti fel tanyáját. Ezek a „munkásközvetítő irodák” az egész Székelyföldön általánosan ismertek a munkásnép között. Ide jönnek az uradalmi logofetek s az alkudozásnál a korcsma tulajdonosa viszi a közvetítő szerepet, aki ezért százalékot kap. A székelyek a munkaidőre 3—6-os csoportokba állanak, asszony és férfi vegyesen és egyik társuk mindenben képviseli valamennyiüket a munkaidő alatt. A 28 kevés kalongvabúza learatásáért kapnak 1 frank 20 banit (1 frank = 97 fillér), minden négy kalongya után egy liter pálinkát. Napjában csak kétszer van étkezés, reggel semmi, viszont egy héten húsétel így is csak kétszer van. Mivel az élelem silány, az uradalmi korcsmáros jól keres, tőle szereznek be a munkások minden élelmiszert. A logofet mindig a munkások között van és az aratás befejeztével kiválasztja a legkisebb kévét, leoldja derekáról a mérőszíjat, megállapítja, hogy mennyi hiányzik abból a

törvényes nagyságig s a learatott 40—50 kalongya csak 30—40-nek számít. Ítélete ellen nincs fellebbezés. A fizetésnél előbb a korcsmáros kapja ki a részét s a munkás csak azután a megmaradt pénzt. Nem egyszer megtörténik, hogy a székely csapatokat, mikor munkahelyükre érnek, az eső két-három hétig is meggátolja a munkában s ezalatt úgy eladósodnak, hogy a vállalt munka elvégzése után nincs mivel hazajönniök. És mégis folytonosan vándorolnak ki, még így is érdemes, csak itthonról szabaduljanak. Vannak olyanok, akik az egész évet Romániában töltik. A visszamaradt „csellengők“ napszámoskodnak a nagyobb városokban, a galaci és brailai kikötőkben, nagyrészüket favágónak áll be s most a kapa és kasza helyett kecskével, fűrészzel és fejszével a vállán keresi a munkát. A század végén famunkások is vándoroltak ki; a romániai nagyipar kifejlődése óta gyárakban, építkezéseknél, bányákban kapnak napszámosmunkát.

A székely ipari termékeknek kelet felé mindig jó piaca volt, a XVI. században Szmirnáig, Konstantinápolyig, Egyiptomig elkalandoztak egyes élelmes kereskedők a székely ipar termékeivel. A székely bőráruk, a csíki és háromszéki kordován, a „szőttes“ árúk, faárúk nagy és kelendő piacra találtak Romániában és a távolabbi Keleten. A székely ipar piacát biztosította 1875-ben a Monarchia Romániával kötött vámegegyezménye, mely szerint Románia az épületefát, vasat, kőszemet, bőroket stb. vámmentesen bocsátja be és alacsony vámot vet az üveg-, posztó-, gyapjúárúkra. De Románia 1884-ben beszüntette az egyezményt és megindult a vámháború, minek következtében a szép virágzásnak indult székely kisipar, amelynek egyedüli piaca Románia volt, hamarosan csak szép emlék maradt. Románia önálló gyártelepeket létesített, nagyjából Erdélyből betelepített vállalatokkal és emberekkel.

Sem a földművelés, sem az ipar már nem volt képes a székelységet itthon eltartani, a nép méginkább menekült a szomszédos országba. Románia kínálta eleinte a munkát, míg az itthoniak soha sem vettek tudomást nyomoráról, annyira el voltak foglalva más, „fontosabb“ kérdésekkel. Olyan munkára vállalkoztak, amelyet itthon nem fogadtak volna el, de ott képesek voltak mindenbe belefogni, ami megélhetést biztosított. Az itthon magára hagyott székelységgel természetesen Romániában sem törődött sokat az

állam, a konzuli hivatalok, melyek védelmükbe kellett volna vegyék a kivándorlókat, közömbösséget, sőt némi ellenszenvet tanúsítottak a kivándorlók iránt, akiket „javíthatatlan, züllött népnek“ néznek. A kivándoroltak tíz évi ott-tartózkodás után elveszítik magyar állampolgárságukat, de románt sem kaptak egy esetben sem, így egyik állam kötelékébe sem tartozó, levegőben lógó tömeggé váltak. Így állott a század végén 20.000 ember. Igazi futóhomok élet. Dacára annak, hogy nagy területen egy tömegben laktak néhol a magyarok (pl. csángók), sem nemzetiségüket, sem anyanyelvüket nem ismerte el az állam. Sokan beolvadtak a románságba és ezek a kintmaradtak hangoztatják, hogy ők jó románok, a felserdülő ifjúság pedig már letagadja magyarságát, amely nincs előnyére. A székely cselédeket, mivel semmiféle hatóság számon nem tartja és védelemben nem részesíti, kihasználják. Erkölcsei életük hanyatlak. A szép székely lányokat a nagyobb városokban rekedt, kivénült székely nők kerítik hálójukba és közvetítik a szerelmi viszonyokat. Összeállnak a székely lányok románnal, bolgárral, göröggel és olasszal is, akik azonban igen ritkán teszik feleségükké, rendszerint esztendőök mulva kiadják nekik az utat, az idegen alattvalók a lányok szerzeményét is magukhoz véve eltűnnek. A leánykereskedők munkája révén a balkáni államok „rosszhírű“ házaiban otthonos a máshonnan száműzött magyar szó és nemsokára Amerikában a bukott leányt hungara, vagy madzarli néven ismerik.

A román kormány 1900 februárjában kiutasította a munkanélkül kóborló székely munkásokat, illetve elrendelte kitoloncoltatásukat. Az eset itthon különösebb feltűnést nem keltett. „Nálunk alig vették figyelembe, — írja Bartha Miklós lapja. — Kinek esik meg a lelke, hogy télvíz idején elkergetik őket onnan, ahol még mindig menedéket találtak. S ki pirul el amiatt, hogy tolong úton ütlegetik ki a nemes székelyek csapatait a határszéli havasokba? Az ország vezetőit más belső bajok, vagy személyes harcok foglalkoztatják, a nagyközönséget pedig a búr-háború érdekli. Az ország másik felében elégszer felpanaszolták már, hogy a székelyek extra bajaikkal terhére vannak az országnak. A felelős hivatalos vezetőség idehaza azzal a naiv érveléssel védekezik, hogy úgy kell nekik, minek mentek innen ki. A kivándorlást tagadók most hallgatnak. Egyetlen

mentségük, hogy csak a züllött elem, csak a társadalomnak és közigazgatásnak ártalmas elem húzódik ki, amelytől jó szabadulni, az egyetlen mentségük szétfoszlott. Románia bölcs, a kivándorlók proletárjait visszakergeti, az értékes, hasznos elemet magának tartja. Hogy idehaza mi lesz az elüldözöttekkel, arról is ugyan ki gondolkozik? A székely munkásokkal soha sem törődtek. A nép gyámolítói gyanánt szereplő emberek pálcát törtek felettük. A székely munkás lusta, követelő, ki nem elégíthető, a székely cseléd körmös és rosszraajló. Ezt terjesztették róla nyíltan, nemritkán hangadó emberek. Répa, cukorkapálásra inkább dacból, mint szükségből tótokat vittek, míg a székely kapások Moldovában éltek két éven át a rossz termés és rossz bánásmód nyomorúságait. Deszkavágásra idegenből románokat szerződtettek, míg a székely fejszés munkások távol nyomorgó családjuktól, Romániában szigorognak s isszák meg keserves keresményüket a zsaroló kantinokban.“

MUNKÁSVISZONYOK ITTHON

Így történt. Idehaza nem alkalmazták a székely munkást. A székely nép kivándorolt, idehaza pedig a birtokosok, akárcsak az alföldi uradalmak, idegen munkásoknak adják a munkát, behozott tótoknak és románoknak. A múlt század végén és e század elején több székely nagybirtokos dolgoztatott egész nyáron tót munkásokkal, így Ugron Zoltán, Székely György országgyűlési képviselő, kilyéni birtokos, Bogdán András sepsiszentgyörgyi, Béli Tivadar bodolai birtokos stb. A marosvásárhelyi és botfalusi cukorgyárakban tót munkások dolgoznak, 1901-ben csak a botfalusi gyár 450 tót munkást alkalmazott. A marosvásárhelyi cukorgyárban a világháború után is tót volt a munkavezetőék egyrésze, az egykor betelepítetteknek az utódai. A székelyföldi birtokosok nyár elején elmennek a felvidékre és faluról-falura járva szedik össze a tót munkásokat. Előleget, útiköltséget adnak és erős kötést csinálnak, hogy hat hónapig ellátják munkával őket, esős időben is élelmezik, stb. Mert a tót „engedelmes“. A székely munkással nem követhetnek el minden zsarnokságot, mert egyszerűen ott-hagyja gazdáját, de a messziről hozott tót ki van szolgáltatva, nem mehet könnyen haza, különösen akkor, ha pénzét csak a kikötött hat hónap leteltével kapja meg. A székely munkás nyomorog, a tót 160—200 koronával megy vissza a Székelyföldről a munkaidő leteltével. A század elején azonban már a tótok sem jöttek, mikor megismerték az itteni állapotot. Az egyik udvarhelymegyei székely középbirtokos 1901-ben, hogy a körülötte élő, szerinte haszontalan székely munkásokat megbosszulja, Mezőhegyesről hozott aratómunkásokat. Fizette a szállítási költséget, az ellátást, emellett 2—3 korona napszámért kellett adnia, míg az itthoni munkások 1—2 koronáért sem

kaptak alkalmazást. A szokatlan viszonyok között végzett aratás olyan rosszul sikerült a birtokosra nézve, hogy az összes termése sem jövedelmezett annyit, amennyit az aratásért kellett fizetnie.

Az idegen munkásokkal dolgoztatok azzal érveltek, hogy nem kapnak székely napszámot. Valóban, a kivándorlás miatt idehaza nemegyszer beállott a munkáshiány. A munkásokkal dolgoztató székely gazdák szorgos dolog idején nemegyszer megakadtak „s nemritkán csaknem olyan drágán kellett fizessék a mezei munkásokat, akárcsak a magyar földön“. És abból, hogy a napszám magas, azt következtették, hogy nincs ok a kivándorlásra. Pedig a napszám nem volt magas, Udvarhely megyében mindenhol jóval alatta maradt az országos átlagnak, pedig a napszámoknak itt is éppen annyi terhe volt, mint az ország többi részében. A napszámos itthon csak esetenként kapott munkát, kapálás, kaszálás, cséplés idején. Mászor sem munka, sem napszám nincs. Amely szegényembernek néhány hold földje van, ezen is kell dolgozzék, éppen az általános gazdasági munka idején, ezért áll be a munkásszükséglet és ezért „drága“ a napszám. De nincs munka akkor, mikor a székely ember is ráérne dolgozni. Nincs kereset a fő mezei munkák közötti időben és télen, mert nincsenek állandó iparvállalatok, nincsenek nagyvárosok, nincs forgalom, nincs pénz. Nem jókedvűből, hanem szükségből kóborol a Székelyföld szegény népe. Elmegy abban a hiszemben, hogy máshol állandóbb keresetre talál. Ha sikerül, rendezi itthoni dolgait, adósságait, ha nem sikerül, kint marad, beleromlik a küzdelembe, elvész. A székely erdőket irtó fűrésztelepeket nagyrészt máramarosi román és felvidéki tót munkásokkal népesítették be az idegen vállalkozók. Ezek tényleg „állandóbb“ munkások, mert otthonuktól messze, ki vannak szolgáltatva a vállalatoknak, akárcsak a székely munkások a határokon túl. De bebizonyosodott tény, hogy a székely erdei munkásokkal senki sem versenyezhet. A háromszéki répatermelő gazdák szintén tót munkásokat hozattak, de meg kellett győződnie, hogy a tótok ebben a munkában sem versenyezhetnek a székely munkással. Itthon hangsúlyozzák a tisztábban látók, hogy ha kivándorlás nem volna, a Székelyföldön soha nem állana elő munkáshiány. És mégis hozzák az idegeneket. Amikor ezt a kérdést a közvélemény előtt szóvá teszik és a székely

munkások alkalmazását kérik, Ugron Zoltán bátran kiáll nyilatkozatával: „Sajnálom, hogy az idén is nem hoztam tót munkásokat, mert a szénám renden hever, lóherém nagyrészen lábon áll (júl. 20), mert részébe szántam 30 holdat és 3, mondd három holdat vettek ki. A Székelyföldön csak középbirtok van s ez a legszorgalmasabb és legértelmesebb tulajdonost sem bírja ellátni, nem annyira a rossz föld, mint a rossz munkáviszonyok miatt. A székely többnyire makacs, engedetlen s ugyan kinek kell az olyan napszám, vagy munkás, amelyik nem engedelmes, de okoskodik és olykor okosságát a munkakerülésre használja fel.“ Ezzel bizonyítja Ugron, hogy jó hazafi és nem hazafiatlanságból hozta a tótokat az elmúlt években. De nagyon jellemző az itthoni munkáviszonyokra, amint elmondja ez a „legértelmesebb tulajdonosok“ egyike, hogy miért nincs kaszása és kapása. Siklói munkások mentek hozzá szegődni és ígért nekik havonként 22 koronát, kosztot és naponként kétszer pálinkát: június—október hónapokra (akkor, amikor a napszám ellátással 90 fillér Udvarhely megyében, az erdélyi átlag 100 fillér, a magyarországi pedig 120). A siklódiak 24 koronát kértek, de mivel a két korona különbséget nem kapták meg, hazamentek. Két nap múlva, vasárnap felküldött utánuk Ugron 24 korona ígérettel, de azt kívánta, hogy kapát, villát, kaszát és fejszét is hozzanak magukkal. A siklódiak, akikben egy kis önérzet is volt, azt válaszolták, hogy nem mennek, nem koptatnak annyi szer számot és vissza sem cipelik. Az előző évben ugyancsak 22 koronáért dolgoztak havonként Ugronnak, most 24 koronáért sem kívánták azt a munkát. Hogy tulajdonképpen miért nem kívántak a székelyek itthon dolgozni és milyen volt a székelyföldi munkásokkal való bánásmód, azt elmondja Máthé József, a marosvásárhelyi Székely Társaság titkára, hivatalos minőségében, bátran és őszintén:

„Fáj hallanom, — írja — hogy egy székely nemes úr, kinek ősei a székelyek honában, székely munkások között és segítése mellett éltek és boldogultak századokon keresztül, a mostaninál bizonyára nagyobb birtokon, ma nélkülözni kénytelen a székely munkásokat.

Volt alkalmam látni azt a bánásmódot, amelyben az egyes ú. n. udvarok munkásait részesítik.

Láttam, hogy az erdővágó munkásokat, amiért este hátukon egy-egy kötegecske „kapcaszáritó“ fát vittek haza,

ami közbe legyen mondva, régi szokás, megverették, pincéjükbe zártatták és jutalékuk egyrészétől „kárpótlás“ fejében megfosztották.

Láttam, hogy a „részipen“ csinált széna, sarjú, lóhere és más takarmány hányadát nem kapta ki a munkás, mert „nem csinálta jól meg“. Hiába szabódott szegény, hogy az eső miatt nem lehetett,

Láttam, hogy csenevész, biztos pusztulás előtt megölt juhok húsából főzettek kaszásoknak, aratóknak ú. n. jó ételt; kukacos szalonnát, penészes túrót és vámgabona rostaalját (félbúzaszem, félrozs, árpa, zabszem, csenkesz és borsó) sütöttek meg munkáscipóknak, ami körülbelül úgy néz ki, mint az utca „szíváj“ sara.

Láttam, hogy ilyen ellátás mellett pálcás bíró asszisztálásával kellett aratni 6—7 krajcárért egy kalongya (25 kéve) búzát, rozsort, olyan kévékből, melyeken az ispán keresztűlszúrt singes mérője a kötésnél sem ért átal.

Láttam, hogy az erdővágó munkástól a héten átal előlegezett szükséges élelem, túró, szalonna, hagyma puliszkaliszt, kenyér, pálinka ára fejében egy egész heti keresmény beégett, pedig szegény szűken evett-ivott, hogy csak munkarejét pótolhassa, hisz egész héten, reggeltől-estig dolgoznia kellett. Ott állott hátánál a felügyelő.

Láttam, hogy ilyen munka mellett családi, nem várt bajok miatt felvett és meg nem téríthető előlegért elvették a munkás malacát, borjúját, attól a munkástól, ki a tavasztól-őszig ugyanannak az uraságnak dolgozott. No hát, az ember még akkor se kutya, ha székely.

Amit leírtam, saját szememmel láttam, különböző helyeken.

Elismerem, hogy egyes birtokosok túlkapásaiért nem illethetünk váddal minden birtokost, de viszont következtések maradván, néhány henye munkás miatt — ilyenek minden nemzetben vannak — ne ítéljük el a székely munkásokat.“

A székely napszámosok a lakosságnak közel negyed-részét teszik. A század végén hivatalos kimutatás szerint Udvarhely megyében az összes lakosság 10—12 százaléka napszámos, ami körülbelül az országos középarány, Csík 14—16 százalékkal már az ország legtöbb napszámosai küzködő néhány megyéje közé tartozik, míg Háromszék 16 százaléknál több napszámosával az országos csúcspontra,

egyetlen megye éri még el: Máramaros. A „viharsarok“ vidéke három osztállyal áll lennebb a 12 százaléknál. Azonban a hivatalos kimutatásnál sokkal nagyobb százalék napszámos, mert közéjük kell venni azokat is, akiknek 3—4 hold földjük van, de ebből nem tudnak megélni, így Csík megye 128 ezer lakosságából 1901-ben 30.000 napszámos. A kivándorlás szabályozása végett többször kérik itthonról, hogy munkásközvetítő irodák révén foglalkoztassák a székely munkásokat az Alföldön, ahol a mezei munka szintén két héttel előbb áll be, éppen úgy mint Romániában. De amikor az udvarhelyi kereskedelmi és iparkamara javaslatot tesz a kormánynak egy székelyföldi munkásközvetítő iroda felállítására, a székelyföldi hatóságok azt a nézetet vallják, hogy fölösleges, mert a kínálat és kereslet magától kiegyenlítődik. Munkáshiányról csak a nagybirtokosok és a hatóságok panaszkodnak, a maguk igazolására, a székely nép pedig munkába áll napi 20—30 krajcárért is, nemcsoda viszont, ha a birtokos így rosszabbul jön ki, mintha 2—3 korona napszámot fizetne. A hivatalosan kimutatott napszámbérek mellett olyan is gyakran van, amely a szegény embereknek téli megszorult helyzetükben adott pénz 40 fillérenkénti (sőt 32 filléres is van) törlesztéséből áll. Jellemző, hogy Udvarhely megye területén 1901-ben cselédkönyvet 1359 darabot adtak ki, 1902-ben 1650-et, míg munkásigazolványt csak 28, illetve 15 darabot. Munkásnak lenni nem volt kíváncsú.

A kivándorlás, melyet hivatalosan még mindig csak „kiutazásnak“ neveznek, egyre fokozódik. Most már új területeket, eddig meg nem hódított „munkapiacot“ keres a székelység. 1901-ben megbukott a Székelyegyleti Takarékpénztár a lelketlen vezetés következtében és több ezer családot sodort romlásba, amelyeknek nagyrésze kivándorlásban keresett menedéket. A kivándorlókat csak megvetés éri az itthoni hatóságok részéről. Mint Dániel Gábor udvarhelyi főispán vádként írja, „sokszor maguk a szegénységgel küzdő szülők küldik leányaikat, mihelyt annyira nőttek, szolgálatra, csak hogy ne kelljen tartásukról gondoskodniok — és szolgálnak legtöbb esetben csaknem ingyen, az eltartásért, vagy ezen felül oly potom bérért, melynél 10—15-ször többet kereshetnének gyári vidéken. Nagy részük elaljasodik — és „megérdemli“ a megvetést, mert kicsapongó életet folytatva, nemcsak rokonaikat, hanem a

községet is kórházi költségekkel terhelik. Sokan, különösen a Romániába kimentek közül nem is térnek vissza, elpusztulnak a távolban, vagy jobb esetben idegenekhez mennek férjhez s gyermekeikkel együtt idegenek közé olvadnak“, amit a pusztá megvetéssel szintén el lehet intézni. Miután Románia 1901 tavaszán munkásai megvédése érdekében több nehézséget gördített a „kiutazó“ székelység elé, ezek most Amerikába és Afrikába vetik reménységüket. A hazai hatóságok úgy igyekeztek enyhíteni az új kivándorlás veszedelmén, hogy az Amerikába útlevelet kérőknek, akik már az útra felkészültek, több esetben Romániába szóló útlevelet állítottak ki. Ez az eredeti módszer azonban nem bizonyult hatékonynak, az amerikai kivándorlók száma évről-évre nőtt. Csak Udvarhely megyéből 1902-ben (az amerikai kivándorlás második éve) 84, a következő évben pedig már 412 útlevéllel mentek ki az új hazába. Csík megyéből 1903-ban 383 és Háromszék megyéből 239 kivándorló ment Amerikába. A Romániába távozók száma a beutazási nehézségek dacára is változatlanul nagy, Udvarhely megyéből 913, Csík megyéből 3.459 és Háromszék megyéből 5.750 egyén ment a „belföldre“. A három székely megyéből az 1903. év folyamán (a máshova is távozókkal együtt) 13.130-an vándoroltak ki, azaz az összes lakosság 3·4 százaléka. A székely anyák, mintha csak jelképes értelmű volna a dolognak, már nem Magyarország számára szülik gyermekeiket. Ez az eset végre vallomásra bírja az udvarhelyi alispánt is. „Mindaddig, míg Amerika felé a kivándorlás nagyobb arányokban meg nem indult, véleményem az volt, hogy Udvarhely megyét illetőleg kivándorlásról és ezzel kapcsolatos veszélyekről beszélni nem lehet. Kalandos természete (még mindig csak ez!) most már más vállalkozásba hajtja s ebben főként az a sajnálatos, hogy míg a múlt és megelőző években Amerikába utazó székely csupán magában utazott ki, most mind inkább kezdenek családjaikkal együtt kiutazni. Ezek pedig a Székelyföldre nézve elveszték.“ Újabban már nemcsak Amerikába, de Afrikába is kérnek útlevelet. A búr háború után fellendült építkezéseknél, mint hírlik, 20—30 koronát kap egy nap-számos s elég, hogy ezt egy ember, ki állítólag onnan jött haza, elbeszélje s másnap már 14 másik ember folyamodik útlevélért. A futóhomok természete ez, arra megy, amerre a szél fújja. Aki Amerikába menekülhet itthonról, az irí-

gyelt ember. A többiek megsiratják, de inkább amiatt, hogy ők is nem mehetnek velük. Egy szemtanu így írja le az első nagyobb székely-csapat elindulását: „Szenterzsébetről, a híres szombatos Péchi Simon falujából 23 erőteljes, derék 25—30 év körül levő székely állott útrakászen 1901. év őszén. Az egész község gyászban volt, a falu aprajánagyja a templomban gyűlt össze, ahol a falu lelkésze könnyek között búcsúztatta el a szomorú csapatot övéitől és adta fel nekik az úri szent vacsorát s aztán a harangok bús kongásától kísérvé indult el a 23 erős karú, elszánt magyar ember messze, távol az édes szülőföldről.” Ez az üres kalandvágý.

És kik szöktek át Romániába? Az 1902. évben a sorozókötelesek közül hiányzott Alcsíkban 123, Felcsíkban 338, Gyergyóban 112, Tölgyesen 116, Csíkszereda városában 9, Háromszék megyében 1107, Udvarhely megyében 203. Ezek sehol feltalálhatók nem voltak, eltűntek.

Az Amerikába való kivándorlás egészen a háború kitöréséig fokozatosan nő. Egy-egy kivándorló 170 forintot vesz fel kis birtokára, mert ennyi szükséges az útra. Minden kivándorló ügynökké válik azáltal, hogy a hazaküldött levelekben napi három dollár (15 korona) és még ennél is több keresetről ír. A század első éveiben már annyira rendszeressé vált az Amerikába való utazás, hogy egyes községekben szakszerű kioktatásban részesülnek a kivándorlásra készülők. A telepítő vállalat ellátja a kivándorlókat népszerű angol nyelvtannal, melyből a helyi megbízott rendszeres leckéket ad.

Így készült fel a székelység a huszadik századra, amely fokozott megpróbáltatások elé állította és csoda-e, ha nem tud most erősen és szervezeten állni a küzdelemben?

„Nem azon csodálkozom, — írja Simon Péter a már említett könyvében —, hogy a székely nemzet, amelynek kis hazáját a jó Isten elárasztotta a természet csaknem minden kincsével, oda jutott, ahol most van, hanem csodálkozom azon, hogy a lovagias magyar nemzet, mely annyszor adta nagylelkűségének jeleit még ellenségeivel is szemben, saját édes testvérét, a székelyt az anyagi és erkölcsi romlásnak, sőt a nemzeti pusztulásnak ily végzetes lejtőjére jutni engedte.”

ELMARADOTTSÁG

Ki is viselhette volna szíven a székely nép sorsát és ki emelhetett volna szót hivatalosan az érdekében, amikor előljárói és főleg képviselői többnyire idegenek voltak, a hazaiak pedig a több százados primori hagyomány szellemét vitték tovább. 1872-ben megszüntetik a régi székeket és a Székelyföld közigazgatását magyarországi mintára szervezik át. Hamarosan híre futott az országban, hogy a Székelyföldön a nép szegénysége miatt csekély összeg árán lehet mandátumhoz jutni. Hogy a liberalizmus áldásaiban a székelység is részesüljön, megjelentek az önjelölt képviselők, akik eddigi kerületükben megbuktak és itt próbálnak szerencsét. A székelység kiváltságainak visszaigérése nemcsak a fejedelemség korában bizonyult alkalmas eszköznek a nép megnyerésére, a képviselőjelöltek most, a XIX. század végén lelkiismeretlenül ígérnek programbeszédekben a régi „székely privilégiumok“ visszaszerzését s a népnek nincs más választása: vagy ezekre szavaz, vagy régi elnyomóinak utódaira. Akik tényleg a nép képviselői, legtöbbször megbuknak (Orbán Balázs, Bartha Miklós) saját szülőföldjükön. Hogy melyek ennek a mélyen járó okai? Az egyik századvégi választást említem fel csak ízelítőül. A székelykeresztúri szolgabíró vizsgálatot indított „négy etédi fiatal“ ellen és börtönt helyezett kilátásba számukra, amiért Orbán Balázs képviselőjelöltnek négy fáklyát gyújtottak. A választás előtt a szolgabíró aláírásokat gyűjtetett a községi előljárókkal, hogy azt fogják képviselőnek választani, „kit a szolgabíró, ki a kerületért már is sokat tett, fog ajánlani“. Kilátásba helyezi, hogy az ajánlandó személy ő lesz. A meetingben a kormánypárt elnöke az alispán és a három választókerület alelnöke a három szolgabíró. „A hivatalnokok azt hiszik, — írja Bartha Miklós lapja — hogy nem a nép,

hanem a párt fizeti őket. Lehet is valami alapja, mert ha egyszer a nép fog fizetni, akkor meglehet, hogy háromszoros lesz a számla, mint némely szolgabíró és Ludas Matyi számlája. Csík megyében pártmozgalmak nincsenek. Minden tanult ember, még a tanulatlan is, hivatalban van. Ezek egy szövetséget képeznek a nép érdekeivel szemben, a saját érdekeik mellett. A nép vezetők nélkül tehetetlen (ez az örökös visszhang a székely nép ajkáról), pedig a népért alig tesznek valahol kevesebbet, mint itt. Bár itt is akadnának egyszer már urak, mint Udvarhelyszéken, kik a népet védelmükbe veszik és az elnyomottakat pártfogolják, mert itt kényuralom alatt nyögünk, juhok türelmével“. Gyergvóban rátámadnak az asszonyok és gyermekek a százfőnyi korteshadra, kik között a szolgabíró is jelen volt, és elkergetik. „Nem akar jobbágya, zsellére lenni a nép a Lázár-pártnak“. Az egykorú dal jellemzi a helyzetet:

*Csikországa, Csikországa
Vármegye lettél — de Árva.*

Ilyen körülmények között érthető, ha a székelység érdekeit nincs aki képviselje ott, ahol szükség volna rá. Ipar, kereskedelem tekintetében az ország legelmaradottabb része, pedig a gyenge gabonatermő Székelyföldön az ipar fejlesztésével lehetett volna a lakosság kereseti lehetőségét biztosítani. A rengeteg erdőség hazája, Csík- és Udvarhely megye az 1890. évi kimutatásban az ország legalacsonyabb százalékat mutatja faipar tekintetében, az összes lakosság százalékában Csík faipara 0·20—0·30, Udvarhelyé 0·30—0·40, csak Háromszék megye emelkedik fel egy százalékra. A fürdők és üdülőhelyek hazájában az „üdítő- és elszállásolási ipar“ országosan a legrosszabb. A Székelyföld gyár-ipara rohamosan fejlődik visszafelé. Görgény, Nagyalmás, Borszék, Zalánpatak, Felsőárpás üveggyárai eltűntek, az 1763 óta virágzó bükszádi üveggyár is kénytelen beszüntetni üzemét 1898-ban, mert nem bírja az osztrák versenyt, nyersanyagának egy részét távolról kellett szállítania és szállítási kedvezményt nem kapott. A székely kolónia, mely évszázadokon keresztül virágzott a gyár körül, elnyomorodva széledt szét. Éppen így a többi gyárak munkásai. Csíkszentdomonkoson, Orláton, Balánbányán és Tömösön megszűntek a rézhámorok; Fülén, Homoródon, Kirujban és Miklósváron a vashámorok; Csíkszentmárton, Csíkszent-

király, Csíkszereda panoráma eltűntek. Megszűnt a paradisi gyufagyár is, a kimeríthetetlen mennyiségű só tartalmazó sóbányák nem működnek, a mezőváros visszasüllyedt századok előtti állapotába s szegény falu lett belőle. A század végén építeni kezdett vasutaktól lehetett volna várni, hogy fokozzák majd a vidék idegenforgalmát, fellendítik ipari és kereskedelmi életét, amely addig már csak a rossz közlekedési viszonyok miatt is pusztulásra volt ítélve. Azonban a fővonalat a székelység kérése ellenére úgy vezették, hogy az messze elkerülte a Székelyföldet. A százok és románok érdekét volt ki képviselje ebben az ügyben. Nem kapott vasutat ez a Romániától magas vámsorompóval elzárt, az ország központjától és a nyugati kultúrától távoleső vidék. Úgy gondolkodtak az ország vezetői, hogy a székelység, ha ezer éven keresztül dicsőn fenn tudta tartani magát, ezután is fenntarthatja vasút nélkül. Erdélyben a naszói és topánfalvi havasok egvrészét kivéve, a román és szász lakosság már évtizedek óta el volt látva vasúttal, mikor a székelység még hírből is alig ismerte. „A magyar kormány úgy építette Erdélyben a magyar vasutakat, mintha a székely halál ellensége lett volna a magyarnak.” Csak nagykésőre építették ki Székelykocsárdtól Marosvásárhelyig, majd Szászrégenig a vonalat, de ez is csak kis részben járt be székelylakta vidéket és még később a Héjjasfalva—Udvarhely-i, majd a Brassótól Sepsiszentgyörgyig, illetve Kézdivásárhelyig terjedő vasutat. Ezeknek a vonalaknak mind az a sajátsága, hogy zsákutcában végződnek, a Brassóból kiindulok pedig Brassónak és a szász barcaság egy részének szolgálják érdekeit. Az a helyzet, hogy Marosvásárhelyről később jut el az utas Csíkszeredába, mint Bécsbe. A legdrágább zónadíjtétel is a székelységre nehezedett. Hosszas küzdelem után a minisztérium még a múlt században engedélyt adott Apahida—Marosvásárhely és Marosvásárhely—Segesvár összekötésére, de a vonal sohasem épült ki. Ugyanígy tervek készültek Marosvásárhely—Erdőszentgyörgy—Etéd—Kobátfalva—Székelyudvarhely —Oláhfalva—Csíkszereda összeköttetésére, ami szintén csak kívánság maradt. Nem sokkal a háború előtt épült ki Madéfalván keresztül Szászrégenig a vonal, hogy az egyetlen székely körvasút teljes legyen, de ez csak Háromszék és Csík megyét hozta valamivel közelebb Marosvásárhelyhez, Udvarhely megye éppen olyan távol maradt a világtól és

szomszédaitól, mint azelőtt. A Vásárhely—Udvarhely—Csíkszereda vonalon Udvarhely és Vásárhely között 81 kilométer lett volna az út, míg Héjjasfalva—Kocsárd felé kerülve 243 és a mulasztások jóvoltából így van ez ma is. Udvarhelytől Csíkszeredáig 50 kilométer lett volna a távolság vasúton, míg Héjjasfalva—Brassó felé ma is 254. Ez a körülmény pusztulásra ítélte a Székelyföld ipari és kereskedelmi életét. A „székely“ vasutak építésénél a munkások Bánfihunyad környékéről hozott románok voltak.

A szegénységgel, a gazdasági és erkölcsi lezülléssel együtt növekedik az alkoholfogyasztás, kölcsönösen segítik elő egymást. A Székelyföldön csak pálinkát fogyasztanak, ez szinte nemzeti ital, mintha az ősi pogány vallás szertartásait és révületét keresnék benne. A múlt század végén az állam egyedáruvát tette a szeszesitalokat és eltiltotta a pálinkafőzést, amely évszázadok óta szokás volt a székely házaknál. Most az állam árverés útján adta bérbe az italmérési engedélyeket és ezzel vált az alkoholfogyasztás, mint társadalmi betegség, általánossá. Eddig 10—15 székely gazda között oszlott meg falunként a korcsmárolási jog, akik azonban félannyit sem kerestek együtt, mint az új bérlők. A beköltözött zsidó kereskedők ingyenes „ismerkedési estélyeket“ rendeztek, amelyeken bemutatták borukat és feldicsérték pálinkájukat. Mivel ezentúl csak a korcsmában lehetett pálinkát találni, ez a hely vált hamarosan a falu központjává, ez kezdte az irányt adni a községi és egyházi ügyek intézésében. A korcsmák révén az alkoholfogyasztás rohamosan terjed. 1900-ban az egyénenkénti szeszfogyasztás a Székelyföldön 5·4 liter, míg az országos átlag 4·7. Az idegen bérlők vagyonokat szereznek az üzleten és nagykiterjedésű földbirtokokat vásárolnak. Csak a gyergyószentmiklósi adóhivatal 950.000 korona adótöbbletet számolt el egy év alatt italmérések után.

Az alkoholt azok fogyasztják inkább, akiknek a táplálkozásuk silány, lakásuk rossz. A székelység 20 százalékának táplálkozása nem kielégítő. A búzát, rozst, árpát kupánként a boltba hordják pálinkáért. Az iskolásgyermek között nagy számmal vannak olyanok, akiknek naponkénti tápláléka 1—2 darab rozs- vagy árpakenyér, kevés rántottkáposzta vagy saláta, főtt krumpli, zsírnélküli reszelt, vagy laskaleves és a gyenge táplálkozás hű kísértője, a pálinka. A táplálék hiányossága miatt a székely napszámosok

a nehéz munkában túlerőltetődnek, korán megöregednek, ivadékaik elsatnyulnak. A lakásviszonyok szintén rosszak. A lakóházak 25 százaléka egyetlen fűthető szobából s pitvarból áll és kb. 65 százaléka nedves, szűk, rosszul szellőztethető, kellően nem fűthető, földes talajú. Nemcsak a régi házak, az újak is. Sajnos, ezek a viszonyok azóta, 30—40 év alatt is keveset változtak. A társadalmi romlás újabb tényezőjéül járul a cselédtörvény, amelyet eddig csak az urak használtak ki konkubináció céljára, de amely most már a szegényebb osztályúak törvénytelen együttélésére is széles lehetőséget nyújt.

MENTÉSI KÍSÉRLETEK

Telepítéssel igyekeztek megoldani a század elején a székelység itthoni elszegényedésének kérdését. Ez a módszer már a negyvennyolcas időkben is foglalkoztatta a „honfikebleket“ és azóta, a világháború kitöréséig, állandó témája a vezércikkíróknak és a hazafias egyesületek előadóinak. Mindenki elmondta a maga véleményét a telepítésről, mindenki megtette a maga javaslatát és mindenki bebizonyította, hogy a mások javaslatai nem jók. A „túl-szapora“ székelység kitelepítését ajánlották a magyar Alföldre, az erdélyi vármegyékbe, sőt a saját tulajdonát képező földjére, a havasokba is, csak azzal nem foglalkoztak, hogy fellendítsék az életet és megélhetést nyujtsanak idehaza. A sok vitatkozásban elpárolgott a telepítési lendület, csak jelentéktelen próbálkozások történtek. De ez a kis-méretű telepítés sem azért történt, hogy a vagyontalانونkon, a földönfutókon segítsenek, ezekkel nem tartották érdemesnek foglalkozni, hanem azokat a gazdákat vitték el, akik itthon is 2500—3000 korona vagyonnal rendelkeztek. A ruthén földön ellenben megtalálta a kormány a helyes módot, többezer hold földet vett bérbe, amit a vagyontalan ruthéneknek osztott szét holdanként 3 forint bérért. Gondoskodott számukra havasi legelőkről is, amikor a székeleyeket itthon kiforgatják földjükből és legelőikből. Az itthoni telepítés különben már rég megkezdődött, Háromszéken még a XVII. században, de román lakossággal. A Felvidéken már évek óta folyik a ruthén akció, amikor végre a „székelyföldi kirendeltséget“ is megalakítják, hogy a nép helyzetét tanulmányozza és gazdasági, kisipari életének fellendülését elősegítse. A kirendeltség tagjai azonban hamarosan arról panaszkodnak, hogy a székelység nem áll lelkesedéssel mögöttük és nem támogatja mun-

kájukban. Nem csoda, hiszen ez az „akció“ is abban a szellemben történik, amelyet a tusnádi kongresszuson volt alkalmunk megismerni. A székelység pusztulásának lényegbevágó okait, a tagosítási és arányosítási visszaéléseket, a földkérdést nem érintik. Amint a hivatalos jelentés mondja, „a Székelyföldön oly sok panaszra okot adó birtokrendezési eljárásokra közvetlen befolyása nem lehetett az akciónak, mert a bírói eljárások közigazgatási befolyástól függetlenek“. Egyszerű ez az indokolás. És ha már lényeges segítséget nem hozhattak, rendeztek szalmafonó, vesszőfonó és hársfonó tanfolyamokat, hogy a szegény népet hozzászoktassák a gondolathoz, hogy földjei helyett ezután már ebből kell megélnie. Mondani sem kell, ezek a tanfolyamok nem örvendtek nagy népszerűségnek. A kivándorlás megakadályozása végett is történnek lépések, de meg kellett győződni arról, hogy a külföldi keresettől eltiltani a népet addig, míg itthon nem tudnak munkát adni neki, annyit jelent, mint megélhetése elé gátat vetni. A Székelyföld egyes vidékei csak addig nevezhetők túlnépesnek, míg a nép munkaereje egyedül csak a földművelésre fordítható, de ha a földnek arannyal, vassal, rézzel, sóval és közzénnel tele hegyeit megnyitják, ha a havasok között gyárak emelkednek, ahol a gyapjú, marhabőr, kender, len és az erdők rengeteg fája feldolgozásra kerülhet, akkor nem kell túlnépesedéstől féltetni ezt a vidéket.

A földművelés szinte az utolsó tényezője lehet az élet fellendítésének, hiszen a századfordulónál Csík megye összes területének 46·85 százaléka kötött birtok, Háromszéknek pedig 47·55 százaléka, mégis a kirendeltség munkája túlnyomó részben a földművelésre vonatkozott. Az arányosítás után a gazdák rávetik magukat a föld feltörésére, az egyéni tulajdonná vált legelőket felszántják, a feltétlen erdőtalajon álló erdőket kiirtják. A feltört új területek nagyrésze azonban pár év múlva elkopárosodott, használatlanlanná vált. Az egykori erdők helyén egyre nagyobbra terjeszkednek a kopár területek. Nemcsak erdő, de legelő sincs, az állattenyésztés fokozatosan romlik. A kirendeltség 1902-ben megkezdett munkája az, hogy jóvátegye némileg a kárt, amit vele egy időben az arányosítás és tagosítás okoz. Új legelő-erdőket engedélyezett a minisztériummal, Csíkban 20 közbirtokosság erdejében 7055 holdat, Udvarhely megyében 36 közbirtokosság erdejében 7036

holdat és Háromszéken 7505 holdat 58 közbirtokosság érdekében. Néhány helyen bérlet útján létesítenek közös használatú legelőket, de főleg a már meglevők feljavításán fáradoznak. Udvarhely megyében 34, Háromszéken 26, Csíkbán 8 községben végeznek legelőjavítást 1907-ig. A székelly akció keretében rövid idő alatt szép számban létesítenek gazdaköröket, hogy bennük előadásokkal oktassák a népet a szakszerű gazdálkodásra, de ezek az egyesületek csak a módosabb gazdák érdekeit szolgálják. 1907-ben Udvarhely megye 91 gazdakörének 4856 tagja van, Háromszéken 30 gazdakör áll fenn 1414 taggal és Csíkbán 18 kör 1234 taggal. A gazdakörök keretében több helyen népkönyvtárat is létesítenek, ez az első komolyabb lépés a népnevelés terén. A hitelszövetkezeti élet fellendül, 1907-ben a három megye területén már 78 ilyen szövetkezet működik, 241 községre kiterjedve és 18.226 taggal. Fogyasztási szövetkezet Udvarhely megyében 29, Háromszéken 9, Csíkbán 4 van. A tejszövetkezetek is kezdenek feltűnni, öt év alatt a három megyében 14 alakul. A kirendeltség tenyészállatokat, szarvasmarhát, juhot, sertést oszt ki szép számban, a Magyar Gazdák Értékesítő Szövetkezete pedig néhány fiókot állít fel a gyümölcs, lóheremag, vaj, tojás értékesítésére, valamint a vetőmag és gazdasági gépek beszerzése végett. Egy-két mintagazdaságot és mintaméhest létesítenek, a székellykeresztúri és csíksomlyói tanítóképzőhöz gazdasági szaktanárt rendelnek, Sepsiszentgyörgyön és Gyergyószentmiklóson állami gyümölcsfaiskolát nyitnak meg. A mezőgazdaság évszázados tespedése alól rügyek hajtanak ki itt-ott, hogy aztán a négy évig tartó háború és következményei elpusztítsák ennek a késő tavasznak a hajtásait.

A munkásság helyzetén is igyekeznek javítani a kirendeltség, habár nem olyan hatékonyan, mint a mezőgazdákén. Néhány ezer embert beírnak állami segéllyel a gazdasági munkás- és cselédpénztárba, munkásközvetítést szerveznek, részint hogy a romániai kivándorlásnak elejét vegyék, másrészt, „hogy a fejlettebb gazdasági viszonyok közé időszaki, főként aratómunkára elszegődtetett székellyek kiadósabban (!) dolgozni megtanuljanak, mert itthoni munkájuk eredménye testi erejüknek, ügyességüknek és értelmességüknek egyáltalán nem megfelelő. Az ország belsőjében ismételtén megfordult székelly gazdasági munká-

sok teljesítménye mindjobban megközelíti az elismerten kitűnő alföldi munkásokét. 1907-ig 6138 székely férfi fordult meg a magyarországi munkapiacon és „javult meg” az alföldi uradalmakban, amelyeknek a cselédekkel való bánásmódját ma már szintén ismerjük.

A gazdasági fellendülés, amely a kezdet kezdetén tört össze, a székelység életében alig érezte az áldását és hatását. A nagyobb bajok, a még lényegesebb tényezők, amelyek segíteni meg sem kísérelték, súlyosan lehúzzák a mérleg másik karját. A fakitermelő nagyipari vállalatok amikor kihasználták a területet, elmennek és a nép várhatja, míg ismét felnőnek a fenyőerdők. A kisipar megszűnt, mihelyt nagyipar keletkezett s a kisiparosok jövedelem nélkül maradtak. Viszont az erdőtulajdonos siralmasan kevés pénzt kap a fájáért. A kormány úgy akart ezen segíteni, hogy megnehezítette a fa eladását. Csík megyében árveréssel kell úgyszólván kieroszakolni a fa eladását. A külföld a hazainál 15 százalékkal olcsóbban hozza be faipari áruit, Petrozsényben és Kovásznán a bőséges székely fa helyett Romániából szállított fát dolgoznak fel, az állam pedig jutányos áron szállítja a határontúli fát.

A törvények egyre oda irányulnak, hogy az arányosítás során közösségre kényszerített kisbirtokosok közös földjére minél jobban kiterjesszék az állami kezelést. Az érdekelt kisbirtokosok tiltakoztak ez ellen, mintha előre éreznék, hogy nemsokára a román agrárreform az állami, illetve községi kezelés téves értelmezésével kisajátítja majd közbirtokaiknak nagyrészét. Már 1879-ben ugyanolyan rendszabály és üzemterv alá helyezték a közbirtokosságokat és a volt úrbéresek tulajdonába átment erdőket, mint az állami, törvényhatósági, községi és hitbizományi területeket. Nem csoda, ha félték a kisbirtokosok és igyekeztek eladni arányrészüket. Az erdők állami kezelésbe vételénél (1898) a volt úrbéresekkel azt a kivételt tették, hogy a törvény nemcsak az arányosítással kiszakított közös erdőjük felett rendelkezik, hanem azokon is, amelyeket ajándékozás, vétel, csere útján szereztek és használtak közösségekben. Az állam által szükségesnek látott erdei munkákat saját munkaerejükkel és saját költségükön kell végezniök. A közbirtokossági erdők ügyét intéző gyűléseken a birtokosok nem egyenlően, hanem jogosultságuk arányában szavaznak. Ugyanez a törvény elrendelte azt is, hogy össze

kell írni a volt úrbéreseknek esetleg elosztva kezelt erdő-
illetményét is, ha a felosztás nem bírói úton történt. Állami
felügyelet alá estek azok az erdők és kopár területek is,
amelyeket nem a volt úrbéresek összesége szerzett, hanem
csak egyrészük. Az 1908-as törvény megtiltja az olyan köz-
legelők felosztását, amelyek eke alá eshettek, a 100 hold-
nál nagyobb illetmények kivételével. Közvetlenül a háború
előtti évben pedig elrendelik, hogy kötelesek társulattá ala-
kítani legelőjüket azok a volt úrbéresek, akik részüket el-
különítették vagy tagosították. Sőt némely vezető ember
azt is ajánlotta, hogy az egész székelység minden földjét
kötött birtokká kell átalakítani. Ezek az intézkedések a
háború utáni földreformnak szolgáltatták ki a közbirtoko-
kat, amelyek semmiképpen sem eshettek volna kisajátítás
alá, ha kis magánbirtokokként bírták volna a közbirtokos-
sági tagok.

A N A G Y V Á L T O Z Á S

FÖLDREFORM

A közbirtokosok több helyen az erdők használatát egészen a községnek engedték át, amely magára vállalta a részesek adóját és az erdőhasználat fejében a tagoknak néhol használati díjat is fizetett. A nép eladta erdőit az adóért. A telekkönyvezés alkalmával hivatalosan is kivették volt a kezéből: a közös erdő és legelőbirtokok közül azokat, amelyeknek jövedelmét időnként községi terhek hordozására is felhasználták, vagy amelyeknek használatát közbirtokossági szervezet hiányában a község szabályozta, a politikai község tulajdonául jegyezték be és használták ezeket azok is, akik az arányosításnál már kiszakították részüket a közvagyonokból. Így a székely nép erdőinek egy részét a mult század végén vesztette el; a haszonbérelő a maga tulajdonába vette. Leplezett kisajátítás volt ez, mert a nép nem rendelkezhetett földjével, mit a község tulajdonába írtak be. Keveset enyhít ezen a helyzeten az, hogy tovább is kapott ezeknek a községeknek a lakossága bizonyos haszonélvezetet a saját erdeiben, mert ez az eljárás nem segíthetett a létminimumon alul tengődő óriási számú törpebirtokos helyzetén. A vezetőség szűklátókörűsége és kapzsisága megbosszulta magát a népen, a rosszul elindított folyamat szigorú, logikus következményei napjainkig tartanak. Ha a község által használt erdőket és legelőket a telekkönyvezésnél nem a község tulajdonául írják be, a világháború utáni földreform nem vehette volna el ezeket, míg így a községi birtokokat kisajátították és a székely nép elesett földjétől.

Ma, a még nagyobb romlás azt mutatja, hogy a községi birtokok rendszere mégsem volt a legrosszabb. Igaz, hogy a „felesleget“ bérbeadták idegeneknek, rendszerint román pásztoroknak, holott ezek a területek a birtokosok

használatában jobban jövedelmeztek volna. A falvak határának túlnyomó része a közös birtokhoz tartozott, magántulajdonba csak kis rész volt felosztva, annál nagyobb csapást jelentett tehát a néhány hold terméketlen földön tengődő gazdák számára a közbirtokok kisajátítása. Ezekre a területekre nagy feladat várt, mert a népesség folytonos szaporodása a mívelhető földnek olyan elaprózását vonta maga után, hogy a lakosság csak a közbirtokok jövedelmének fokozásával tarthatta fenn magát. Az 1921. évi agrártörvény olyan végrehajtása is gazdasági létalapjában támadta volna meg a székely népet, mely a törvény szerint az akkori szükségletnek megfelelő területeket mentesíti a kisajátítás alól, de ahogy a törvényt végrehajtották, illetve semmibe vették, az ennek a népnek pusztulását célozta. A törvény értelmében a községi, úrbéri és közbirtokossági legelők összegéből csak az a rész esik kisajátítás alá, mely meghaladja a község szükségletét, ugyanígy a hasonló jellegű erdőkben is csak annyi sajátítható ki, amely meghaladja a családfők után 5—7 holddal számított kiterjedést, s ezek a területek is csak más községek közbirtokának létesítése végett vehetők el. Ennek ellenére az egész Székelyföldön a politikai községek tulajdonát képező összes legelőket és erdőket, a szükségletre és terjedelemre való tekintet nélkül, teljes egészükben kisajátították. Sok községben az összes közlegelő és az erdő kizárólag a politikai község tulajdonánál volt telekkönyvileg bejegyezve, így ezek minden közlegelőjüket és erdőjüket elveszítették. Elvették többszáz községtől azokat a birtokokat, amelyeket az agrártörvény létesíteni rendelt az azokkal nem bíró községek részére is. A községi birtokok kisajátításánál egyetlen esetben sem tették vizsgálat tárgyává, hogy más község kielégítése végett van-e szükség rá, hanem a kisajátításokat „nemzeti célokra” rendelték el. A jogtalanságokat felsorolni lehetetlen volna. Csíkban, Tapolca, Várdotfalva, Csomortán és Csobotfalva községek 15.118 kat. hold közös tulajdont képező erdő- és legelőbirtokot vesztek el, Gyergyó-Tekerőpatak község 510 hold ősi legelőjét szintén kisajátították. Olyan községek, melyeknek többszáz lakosa van, kik még egy holdnyi egyéni birtokkal sem rendelkeznek, máról-holnapra ősi közvagyonuk nélkül maradtak.

A közbirtokosság legelőinél a törvény nem szabja meg, hogy családfők szerint mekkora a legkisebb terület, amely

nem sajátítható ki, de úgy intézkedik, hogy azokban a községekben, ahol még nincs közlegelő, hegyes vidékeken családfőként 10 holdat, ahol pedig a lakosság főfoglalkozása állattenyésztés, 20 holdat kell kisajátítani. Nyilvánvaló, hogy a közbirtokosság megtartható legelője sem lehetett volna kisebb ennél. Dacára annak, hogy a Székelyföld lakossága ősidők óta állattenyésztésből él, mert a mezőgazdaságra alkalmas területe igen kevés és silány, a megtartható közlegelőt egyetlen közbirtokosságnál sem számították a 20 holdas mérték szerint. De még 10 holdat sem hagvott meg az agrárreform számtalan közbirtokosságnak. Ménaság közbirtokossága, melynek silány földje csak minden harmadik évben kerül vetés alá, 502 családfő után legkevesebb 5020 hold közlegelőt igényelhetett volna kisajátítás útján, ellenben a saját tulajdonát képező 161 hold legelőjéből is 126 holdat kisajátítottak. Borzsova közbirtokosság 827 hold legelőjéből 38 holdat hagytak meg, holott 202 családfője volt. Topolca közbirtokosság 400 családfőjének 492 hold legelője maradt, Csobotfalva közbirtokossága 1280 családfőjének 269 holdat hagytak meg, stb. Némely községet a kisajátítás úgy sujtott, hogy ősi legelőjéből a minden község számára létesíteni rendelt közlegelő megszabott területének egyharmincad része sem maradt. Azok a legelők, amelyeknek kisajátításánál a legsúlyosabb törvénytelenések fordultak elő, román vagy vegyeslakosságú községek mellett fekszenek.

Az erdők kisajátítását magánegyénekkel szemben a törvény 200 holdig engedi meg. A közbirtokossági erdőknel a megtartható mennyiség családfőként 5 hold, ahol a lakosság faiparból él, 7 hold. A törvény a közbirtokosságok kisajátítás alól mentes területét nem a közös tulajdonosok összesége, hanem csak a községben lakó családfők száma után állapította meg s eszerint a számítás szerint is egy családfőnek járó erdőilletmény csaknem harmincszor kisebb a magánerdőbirtokos megtartható területénél. A kisajátító hatóságok még ezt a legkisebb mértéket is megcsonkították és törvényellenesen óriási erdőségeket vettek el. Bár a székely nép házi faiparral évszázadok óta foglalkozik, a kisajátítások során mégsem alkalmazták egy közbirtokosságnál sem a 7 holdas mértéket. Olyan erdőket is sajátítottak ki, melyek az 5 holdas számítás szerinti meghagyandó területnek csekély hányadrészét sem teszik

ki. Ménaság, Szentmihály, Tapolca közbirtokosságtól egyenként többezer holdat vettek el abból az erdőterülethől, melyet a törvény szerint még pótolni kellett volna. Habár az erdőket is csak szomszédos község számára lehetett kisajátítani a törvény szerint, az összes erdőkisajátításokat, melyek sokszázmillió értékét képviselnek, kivétel nélkül nemzeti célokra rendelték. A székelység erdőségeinek jelentékeny része államvagyonná vált.

Több helyen a kisajátítást szenvedő közbirtokosságoknak meghagyott terület 30—40 kilométerre fekszik a falutól, míg az igénylők a közelebb fekvő és sokkal értékeesebb erdőt kapták. Elvették a községi iskolák céljára az arányosítás céljára az arányosítási törvények alapján a közbirtokosságok birtokából kiszakított területeket, valamint a községi terhek viselésére a közbirtokosságok által önként ajándékozott birtokokat is. A kisajátítás módja és mértéke felett olyan bizottságok döntöttek, melyeknek sok tagja előtt a telekkönyv, kataszter s a közbirtokossági javak természete teljesen ismeretlen volt s olyan is akadt, akinek még a legelemibb képzettsége is hiányzott. Csoda-e, ha visszaélések történtek? Csik megyének négy olyan községe van, melyeknek közös tulajdont képező községi birtoka mellett 259 egyénnek egy-egy holdnyi földje sem volt, — de a kisajátításkor még a közös birtokuktól is megfosztották őket. A kisajátítási ármegállapításnál is nagy károk érték a községeket. A bizottság többnyire a telekkönyvi területet vette alapul, amely pontos felmérés nélkül volt feltüntetve s különösen erdőknél óriási eltérések mutatkoztak. Emiatt milliókat érő területeket kártalanítási ár nélkül sajátítottak ki. Csik megyében Tapolca, Várdotfalva, Csobotfalva és Csomortán mintegy 2000 hold erdőt vesztett el így. Az ármegállapítás hozzávetőleges osztályozás alapján történt. Olyan hold erdőket, melyeknek értéke 10—12.000 lej volt, 200—900 lej kisajátítási árért vettek el. A közlegelők kártalanítási árát az 1913. évi koronaérték alapján, lejben 1 : 2 arányban állapították meg. Olyan ellenérték, amellyel a kisajátítást csaknem elkobzásnak lehet nevezni, emellett a kisajátítás éveiben a szű pusztítása is nagy károkat okozott az Ókirállyal szomszédos erdőségekben, ahol a háború alatt másfél éven át harcok folytak. A csikmegyei erdők sok tízezer holdon kiszáradtak,

százmilliókra ment a kár, melyet ennek folytán a községek és közbirtokosságok szenvedtek.

Az agrárreform végrehajtásának igazságtalanságait emlékiratba foglalva, 1922-ben a székely megyék harminctagú birtokos-küldöttsége átnyújtotta az egyik magyar képviselő vezetésével Calinescu földművelésügyi miniszternek, aki megígérte, hogy minden sérelmet okvetlen helyrehoz. de nemsokára a legsérelmesebb határozatokat helybenhagyta az agrárbizottság, melynek elnöke éppen Calinescu volt. A földreform súlyos gazdasági válságba sodorta a székely népet. Az állattenyésztés, a kisgazdák létfeltétele egyszerre megszűnt, mert nem volt hol folytatni a hegyi és és havasi gazdálkodást. A lakosság az erdők tövében fa nélkül maradt, eltűntek az évi ingyenes „vágterületek“, ahonnan a családok tüzi- és épületfával látták el magukat. A terhek megnövekedtek, a közbirtokok nem fedezik sem az állami, sem a községi adókat, mint régen, ezeket mind elő kell teremteni a semmiből. De nemcsak a birtokosokat sujtotta a kisajátítás, hanem a földnélküli napszámosokat is, akik az arányosítás óta közbirtokossági tagok maradtak a magánbirtokuk elvesztése után is. A kisajátított erdők után kényszerbért nem fizetett az állam 1930-ig, a kisajátítás árát sem adta meg, kamatot sem kaptak a tulajdonosok, de az erdők után járó terheket (erdőkezelési járulék, erdőőrzési díjak) behajtották a kisajátítást szenvedett birtokosokon és községeken. Végül kisajátítási kötvények útján rendezték a helyzetet, a kisajátítottak jelentős károsodásával. Az igényjogosultak, habár sok helyen elég kiosztani való föld lett volna ahhoz, hogy a törvényben előírt egyénenkénti 7 holdban részesüljenek, mégis csak 3–4 hold földet kaptak, főleg ha magyarokról volt szó. Ezzel a kis birtokkal pénz és gazdasági felszerelés nélkül nem kezdhettek semmit, így nagyrészüket hamarosan eladta és maradt ismét föld nélkül, ahogyan volt.

A közbirtokossági erdők állami kezelése azt eredményezte a háború után, hogy jobbra írni-olvasni alig tudó erdőöröket állítottak a járási erdőgondnokságok élére, ahová az impériumváltozással is érvényben tartott törvények szerint csak erdőmérnökök lettek volna kinevezhetők és ezek az erdőörök végezték a szakteendőket a milliárdokat érő erdőségekre nézve. Aztán regáti erdészek jöttek, akik a közös vagyonokon az önkényes rendelkezések töme-

gét hajtották végre. A közbirtokossági állami autók fenn-
tartására, erdészeti közegek részére lakóházak vásárlására,
állami tisztviselők részére jelentékeny famennyiség adomá-
nyozására voltak ráutalva. Az állami ellenőrzés gyakorlá-
sában a hatósági közegek visszaéltek — mint az egyik par-
lamenti felszólalás mondja, — sikkasztás, csalás, megvesz-
tegettetés és okirathamisítás egymást követte. A földmíve-
lésügyi minisztérium a kisajátítások után jóval, 1928-ban
kezdett jogalapot keresni a közbirtokossági erdők kisajátí-
tására. Valamennyi székelyföldi erdőgondnoksággal jelen-
tést készítettett a közbirtokosságok eredetére vonatkozólag,
majd a kormány a kisajátított községi birtokokból néhány
községnek visszaadott egyes területeket „községi erdő és
legelő” céljára. A közbirtokosságok ügyeinek intézése nagy
nehézségekbe ütközött, üzemterveik elkészítése százezrekbe
került és jóváhagyása éveket vett igénybe. Az évi vágási
területeket a legkörülményesebb eljárással kapják ki és az
értékesítést csak árverés útján engedélyezik, amit legtöbb
esetben nem íthón, hanem Bukarestben tartanak. Az erdő-
törvény úgy intézkedik, hogy a közbirtokossági ülésen a
járásbíró elnököljön és ő gyakorolja a fegyelmi jogot az
igazgatóság felett, amelynek tagjait elmozdíthatja és úja-
kat nevezhet ki helyettük. Határozatai ellen nincs fellebbe-
zés, így a közbirtokosság az egyetlen intézmény, amely per-
rendtartási jogorvoslattal nem élhet. A közbirtokosok a
mezőgazdasági adót minden terület után megfizetik, de ha
az egyes tulajdonosok fát adnak el, fakereskedőknek minő-
sítik őket a hatóságok és kereskedelmi adóval róják meg.

HITELELET

„Bankjaink“ működése a kisebbségi sorsban nem hasznára volt a székeltségnek, hanem határozott kárára. A pénzügyintézetek nem vállaltak feladatot kisebbségi életünkben, noha vagyonuk a kisebbségi magyarság vagyonából állt. Míg a szász bankok a közhatalomváltás után a pesti és bécsi összeköttetések helyett siettek új kapcsolatokat teremteni Bukarestben, addig a magyar pénzügyintézetek elzárkóztak az új fővárostól, „speciális erdélyi bankpolitikát“ akartak teremteni. Ez a sajtósárgos erdélyi bankpolitika pedig hű másolata lett a hatvanhetes kiegyezés utáni idők pénzügyi életének, a bankok igazgatóságaiiban nagyobbára a politikai élet vezetői ültek és osztottak mindazokban a hibákban, melyeket elődeikben kárhoztattak, mintha közben nem lett volna trianoni szerződés. A hagyományos kör szabályosan bezárult itt is. Az osztalék volt a vezetők számára a fontos, nem a nép élete. Pedig kész leckét és kész példát szolgáltatott számukra a szász bankok, hogy miképpen kell kisebbségi népnek berendezni a maga pénzügyi életét. 1912-ben a szászok kezelésében lévő idegen tőkék közel tízszeresét tették ki a saját tőkéjüknek és évi tiszta nyereségüknek közel egyharmad részét, 726.000 koronát fordítottak jótékony célra s ebből 456.000 korona az egyházaknak és iskoláknak jutott. Ekkora értékű összeggel a háború után pénzhányában bezárt összes felekezeti iskoláinkat fenntarthattuk volna. És mit mentett át a három székel megye egyik országból a másikba? 1922. december 31-én Háromszék megyének 9 pénzügyintézete volt 5,901.400 lej alaptőkével, Csíknak 7 intézete 3,340.000, Udvarhely megyének pedig 6 pénzügyintézete 1,900.000 lej alaptőkével. Kevés pénzvagyvon, de arra még mindig elég, hogy a hagyományos hiteléletet lehessen folytatni belőle.

A Székelyföld pénzügyi helyzete rosszabb az erdélyi átlagnál. A háború előtti tétel, hogy „a székelység életében úgy politikailag, mint gazdaságilag érzik annak az összetartozandóságnak a hiánya, mely e fajt nagyobb gazdasági erők gyűjtésére és egységes irányú vezetésére évtizedeken át képtelenné tette“ — most is áll. A lej stabilizációja előtt, 1928. év végén az erdélyi magyar jellegű pénzintézetek tőkevagyonának csak egynegyede, 226 millió lej tőke esett a Székelyföld (Maros és Aranyos megyét, valamint a két Küküllő és Brassó megyék székelylakta vidékeit is bele-számítva) 37 pénzintézetére, dacára, hogy a székelység legalább egyharmada Erdély másfélmilliónyi magyarságának. A szövetkezeteknél már arányosabb volt a vagyon megoszlása. Az említett területen a hitelszövetkezetek anyagi helyzete 1929. december 30-án így állott (a százalékok a szindikátus székelyföldi és összes vagyonának arányát mutatják):

üzletrészállomány	4,868.000 lej	30 : 70%
tartalékalapállomány	5,484.000 „	50 : 50%
takarékbetétállomány	76,533.000 „	48 : 52%
kihelyezett összegek állománya	108,500.000 „	48 : 51%

Ez azt mutatja, hogy a Székelyföldön inkább hitelszövetkezetekre, mint pénzintézetekre van szükség. 1929 végén Udvarhely megyében 32 szövetkezet működött a bankszindikátus, illetve G. H. Sz. kötelékében, Háromszéken 21 és Csíkbán 11, amelyeknek taglétszáma és vagyona így oszlott meg:

	tagok	kihelyezés	üzl. tőke	tart. alap
Udvarhely	11.242	58,506.622	2,718.488	1,585.935
Háromszék	7.865	31,976.475	1,675.851	1,089.891
Csik	3.809	16,733.017	1,552.952	429.193

Ezek a falusi hitelszövetkezetek, melyek közül némelyek, mint a kászonaltízi, etédi, bögyözi, kibédi és siménfalvi 4—5 millió lejes kihelyezéseket tudtak eszközölni, rendszeres hálózattá kezdtek kiépülni a közhatalomváltozás második évtizedében és úgy látszott, hogy megalapozzák a székelység hiteléletét. 1931 végén az Erdélyben működő 312 hitelszövetkezetből 135 esett a tágabb értelemben vett

Székelyföld területére, számuk tehát megfelelt a székelység számarányának, ha pedig vagyoni állapotukat tekintjük, éppen kedvező volt a helyzetük. A konverziós adósságrendezés azonban elpusztította ezeknek a falusi hitelszövetkezeteknek nagyrészt, legalább is annyira, hogy azóta nem kölcsönözhetnek ki pénzt. De a konverzió más oldalról mégis sokat segített a székelységen. Az adósságrendezést megelőző években a Székelyföld eladósodása megdöbbentő méreteket öltött. Nagy általánosságban számítva egy családra eső vagyon 5640 lej volt és a fejenkénti vagyon 1340, ellenben az adósság az összes vagyonok kétharmadát képezte, ami a békebeli eladósodottság kétszeresét jelentette, noha a békebeli ötszázalék jövedelem helyett most legfőntebb kétszázalékot lehetett elérni. Az eladósodottság a konverziós rendezés folytán, a városi tartozásokat is beleértve, mintegy 40 százalékkal csökkent, és még ezután is megmaradt adósságként a székely vagyon értékének 40 százaléka. Ennek a még mindig túl magas adósságnak a veszedelmét egyedül az csökkenti, hogy 17 év alatt kell törleszteni. A békeidők adóssági százaléka az akkori aranykorában számított vagyonértékhez képest 40-19 százalékig terjedt, tehát a székelység a konverzió után is ott maradt az eladósodottság tekintetében, ahol a világháború előtt állott, de kereseti és jövedelmi lehetőségei legalább egyötödére estek vissza. Emellett a vagyon értéke az aranyérték viszonyában egyharmadára esett, ellenben az adók számösszege a békebelinek legalább tizenöt-húszszorosára emelkedett.

A Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank, de különösen a Transylvania Bank a székelyföldi egyházak és magánvagyonok bevonásával igyekeztek fokozni erejüket és egysegésíteni hálózatukat, de a nép nem sok hasznot látott ebből, mert a konverzió előtt éppen úgy szedték a negyvenszázalékos kamatot és úgy árverezték el az adós kiscigány birtokait, mint a többi pénzintézetek. A betétkamatok túl magasra emelésével fokozták a bajokat s végül kénytelenek voltak kényszeregyezséget kötni, részint világgazdasági okokból, de főleg a helyi versengés káros befolyása miatt. Ma nincs egyetlen összefogó, jól működő pénzintézeti központ, amely a hitéletet irányítaná, visszleszámolási kölcsönt venne fel a Nemzeti Banktól. A banktőke irányító szerepe ma is változatlanul fennáll a székelység sorsának

intézésében, de ez a banktőke nincs a székelység kezén. Kezdeményezés történt olyan irányban, hogy a konverzió által széttronsolt vagyonekat nagyobb tőkeközpontokba tömörítsék, de ez a törekvés azok előtt a legkevésbé népszerű, akik a legilletékesebbek volnának a megvalósítására. Nem akadt olyan szélesebb látókörű pénzügyi ember vagy intézmény, amely összefogná a székelységnek majdnem egy évszázad óta szétzüllesztett közvagyoni erejét, ha pénzintézetekké átváltozott formában is. Érthető ez a „hanyagosság“, hiszen egy népi érdekeket szolgáló pénzintézet nem engedhetné meg azt, amit a mai bankok megengedtek, hogy vidéken is 70—80.000 lejes tantiémeket adjanak egy-egy igazgatósági tagnak. A tágabb értelemben vett Székelyföld közérdeke és vagyoni helyzete nem tűrhet el 37 önálló pénzintézetet legalább 300 igazgatóval, 300 felügyelővel és ugyanannyi tisztviselővel, nem fizetheti 36 pénzintézet súlyos adóterheit és nem viselheti fenntartásának más költségeit abból a kevés jövedelemből, amit a fejenként átlag egy holdnyi mezőgazdaságilag művelhető föld nyújt, amikor ezen a kis földön 40 százalékos adósság van, melynek még kétszázalékos kamatát is alig lehet kikeresni.

A konverziós adósságrendezés folyamán a magyar bankok meg nem engedhető módon jártak el a gazdákkal szemben. Sok helyen magánegyességet erőltettek az adósokra, akik így az adósság megfizetésének magasabb százalékát vállalták magukra, mint amit a törvény megszabott. Különösen az egyik, kiterjedt fiókhálózattal rendelkező nagyobb magyar bank vált híressé az adósai tönkretéve miatt. Ez a bank 1931-ben kényszeregyességet jelentett be és hitelezőivel előnyös százalékarányban kiegyezett. A kényszeregyesség után jött a konverziós törvény, melynek ötvenszázalékos kedvezményét szintén igénybevette, majd ezek után a kényszeregyességi eljárás megszüntetését kérte. 1934-ben több vidéki fiókját bevonta kolozsvári központjába és onnan indított pert az összes adósai ellen, akik a Székelyföldön 250—300 kilométerre estek a kolozsvári bíróságoktól. Az adósokat senki sem vette védelmébe. A városi adósoknak, akik csak 1932-ben jelentették be konverziós igényüket, a bank nem ismerte el konverziós kedvezményüket azzal az indokolással, hogy 1934-ben nem jelentették újra be ezt az igényt. A pénzintézet százszázalékig perelte azokat az adósokat, akik más bankokkal

egyességet kötöttek. Ugyanakkor ez a bank 20—30 százalékkal elégítette ki saját hitelezőit. Betétei nagyrészt annakidején a székelyektől kapta, visszafizetésükre viszont csak 20—30 százalékban köteles. A nép megadással viselte sorsát, az évszázados tapasztalatok fatális fásultságában csak annyit próbált kérni, hogy a súlyos perköltségektől kíméljék meg, Kolozsvár helyett otthon döntsenek a sorsán.

FÖLDKÉRDÉS, TERMELÉS

Az erdélyi magyarság falusi rétegének mintegy 60 százalékát teszi ki a falusi székely nép, de ennek a nagy tömegnek 85—90 százaléka nem tud megélni a földből és mellékkeresetre szorul. A földbirtok igazságosabb megoszlása igen nehéz kérdés, hiszen alig egy évtizeddel ezelőtt volt a földreform, mégis a szegénység változatlanul megmaradt. A művelhető terület kevés ahhoz, hogy a régi gazdálkodás szerint a lakosság életfenntartását biztosítsa. Tanulságos összehasonlítani a mai helyzetet a háború előttivel, amiből kitűnik, hogy habár sok vagyontalan család jutott egy kevés birtokhoz, a gazdasági helyzet, a szegénység nem változott, mert a törpebirtokok nem tudnak megélhetést biztosítani tulajdonosaiknak. 1916-ban az ötven holdon aluli birtokokok, gazdasági cselédek és munkások, kereső férfiak számadatait így mutatta a statisztika Csík, Háromszék, Maros és Udvarhely megyékben:

Foglalkozási csoport	Összesen	%	Magyar	%
Kisbirtokos (kisbérelő)				
20—50 kat. hold	14.494	9·8	12.177	10·6
10—20 kat. hold	24.647	16·6	20.125	17·6
5—10 kat. hold	26.683	18·0	20.913	18·3
5 holdon alul	32.227	21·7	23.239	20·3
Földnélküli földműves,				
juhtenyésztő, kertész	1.527	1·0	978	0·9
Földnélküli gazd. cseléd	13.783	9·3	10.575	9·2
Földnélküli mezőmunkás	35.130	23·6	26.428	23·1
<hr/>				
Összesen:	148.491	100·0	114.435	100·0

Legnagyobb százalékot a földnélküli mezőmunkások jelentettek, akik a többi földnélküliekkel együtt az ötven

holdnál kevesebb birtokú népesség 33·9 százalékát tették ki és az összes lakosságnak egyharmadát. Ezek a nincstelenek hiába jutottak egy kevés földhöz, nagyrészüket amit kapott is eladta és 1929-re már odaalakult a helyzet, hogy például Csík megyében 11.625 családnak volt semmi, vagy fél holdnál kevesebb vagyona, Háromszéken 10.063 családnak, ami mindkét helyen a családok negyedének felel meg. A legpontosabb kimutatás, az egvényes adók 1930—31. évi statisztikája így mutatja a székelység vagyoni helyzetét (a 20 holdon felüli birtokosoknál az erdők is be vannak számítva):

Megye	Lakosok száma	Művelés alatt álló terület Ha.	Birtokosok száma	Egy birtokosra esik Ha.
Csík	146.584	65.201	41.271	1·5
Háromszék	130.646	76.062	40.159	1·8
Udvarhely	136.358	85.894	<u>43.068</u>	1·9
	413.588	227.157	124.498	1·7

Valóban az általános szegénység képe ez, ahol egy birtokosra négy hold föld sem esik (egy hektárt kerekén két holdnak számítva), ha pedig az összlakosság számát vesszük tekintetbe, egy lélekre alig egy hold föld jut. A birtokmegosztás helyzete még kedvezőtlenebb viszonyokat mutat, mert 124.498 birtokos közül 111.444-nek, azaz 89·4 százaléknak van tíz holdnál kevesebb földje, ebből pedig a Székelyföldnek csak a legjobban termő vidékein lehet megélni. Az öt hektáron aluli (0—10 hold) birtokosok helyzete így alakul a számok tükrében:

Megye	Művelés alatt Ha.	Birtokosok száma	Egy birtokosra esik Ha.
Csík	43.954	38.755	1·1
Udvarhely	23.259	33.410	0·7
Háromszék	43.140	39.279	1·0
	110.353	111.444	0·9

A tíz holdon aluli birtokosokra tehát átlag két hold sem jut, ami a birtoktalanok (csak belsőséggel rendelkezők) nagy száma miatt van. A háború előtt a fenti kimutatás szerint a tíz holdnál kisebb birtokú, vagy teljesen birtoktalan nép az ötven holdon aluliaknak 73·6 százalékát jelen-

tette, ami az összes lakosság arányában még kevesebbet tett, 1930-ban pedig a 0—10 hold közötti birtokosok a három székely megyében az összes birtokosoknak 89·4 százalékát jelentik, ami az elszegényedésnek megdöbbentő bizonyítéka. Egy másik kimutatás szerint az őstermelő lakosság 74 százaléka nem birtokos. A három megye lakosságának 90·2 százaléka él falun az 1930. évi népszámlálás adatai szerint és ennek a rengeteg népnek mind a földművelésből kellene megélnie, egy pár hivatalnokcsalád kivételével. A falvak elnéptelenedése, az elvándorlás fokozottabb mértékben tart, mint a háború előtt, az új országhatárok között megnyílt az út Bukarest és az Ókirályság felé, a nép pedig tömegesen özönlött át a Kárpátokon, különösen a közhatalomváltozás utáni első évtizedben. Bukarest fejlődésnek indult, pezsgő élete nemcsak a cselédeknek nyújtott alkalmazást, hanem az iparosoknak is, különösen a kőművesek és ácsok számára jelentett új Mekkát a főváros, ahol márol-holnapra nőttek ki a többemeletes paloták, az alkalmazott munkások között pedig akkor még nem tettek nemzetiségi különbséget, és ha tettek, csak a székely munkások javára, mert értelmes, dolgos és megbízható alkalmazottnak találták őket. Bukarest utcái hangosak voltak a magyar beszédűtől, az ország városai közül itt lakott a legtöbb magyar. Ugyanebben az időben az Amerikába való kivándorlás is fellendült, aki csak tehette, menekült itthonról. A gazdasági válság és később a nemzetiségi arányszám alkalmazása azonban lezárta a székely ipari munkások elől a regáti munkahelyeket, már csak a szolga és a cseléd kaphatott elhelyezkedést a városokban, legutóbb pedig a férfiak már hiába mennek el, semmiféle alkalmazást nem találnak. Csak a fiatal lányokat fogadják be a nagyvárosok, a nép itthonrekedt a faluban, de évszázados gondolkozásának megfelelőleg nem az itthoni új életlehetőségek megteremtését keresi, hanem az elvagyódás nosztalgiájával enyhíti nyomorát. A nép semmit sem kezdeményez magától, csak az otthon elhagyását; évszázados élettapasztalatai belevésték a tudatalatti meggyőződést, hogy itthon nem lehet semmit kezdeni, itthon nem lehet az életet jobbat tenni, csak az elvándorlás segíthet. Ahol gazdasági jellegű újítás történt a közhatalomváltozás óta, mindenütt az „urak“ voltak a kezdeményezők, tanítók, orvosok, ügyvédek, gazdasági szakemberek, akiknek legtöbbször kemény

harcot kellett vívniok a néppel, míg az új utakra elindíthatták. A nép nem ismeri a körülötte folyó élet menetét, törvényeit és irányát, képzetlenségében és tájékozatlanságában nem tudja, hogy mit jelent számára a mai kor, a mai életkörülmények, így természetes, hogy nem tudja, mit kell tennie, mik az igazi szükségletei és azokat miképpen érheti el. És vezetői naívon keveset tettek abban az irányban, hogy szellemi képzetlenségét pótolják. Az az egy-két ember, aki beállott a falu szolgálatába, kivétel és nem jelenti a vezetők általános szellemét. Pedig a székelységnek megélhetést lehet biztosítani a maga földjén, ha a népet tényleg néppé teszik, hogy öntudatosan dolgozzék egy nagyjából körvonalazott egységes gazdasági munka keretében.

A Székelyföld túlnépesedéséről nem lehet beszélni, mert a három megye az ország leggyérebben lakott vidéke. A lakosság száma az 1930-as népszámlálás szerint Csík megyében 146.584 lélek, Háromszéken 136.358 és Udvarhely megyében 130.646, az összes lakosság tehát 413.588 lélek, a három megye területe együtt 11.307 négyzetkilométer, az átlagos népsűrűség pedig négyzetkilométerenként 36,57, ami majdnem csak fele az országos átlagnak (61). Csík népsűrűsége meg éppen csak 29. Ha a föld mégsem tudja eltartani a rajta élő népet, ennek legfőbb oka a rossz gazdálkodásban van, hiszen a mezőgazdaság a nép kilencven százalékánál ma is úgy folyik, mint évszázadokkal ezelőtt, az állattenyésztés végzetesen lehanyaglott, noha a föld erre volna a legmegfelelőbb. A művelhető terület (szántóföld, kert, rét és kaszáló) az egész területnek 38,34 százalékát teszi ki, de ennek egyharmada (az egyszázalék kert kivételével) minden évben műveletlenül áll a hármashatárrendszer miatt, amelyet aránylag csak kevés helyen váltott fel a szabadgazdálkodás vagy tagosítás. A nép nehezen barátkozik meg a belterjes gazdálkodással, többtermeléssel, pedig gazdasági jövőjének csak ez lehet az alapja, és ahol próbálkozások történtek, az eredmény mutatja, hogy milyen hatalmas érték hevert eddig parlagon. A három megye területének 46 százalékát borítja erdő (ma jelentős részében kiirtott, kopár terület), ami rendszeres kitermeléssel és fásítással szintén nem veszedelmet, hanem biztos megélhetési alapot jelentene. A 14 százaléknyi legelő a szarvasmarhatenyésztés szempontjából nagyfotosságú, ha

a lakosság ismét hozzászokik a régebben nagyon virágzó állattenyésztéshez.

Az 1936. évi *Statistica Agricola* adatai szerint a művelhető területek túlnyomó részén, 60·1 százalékan termelnek gabonaféléket, legtöbb zabot, utána búzát, holott a szemtermelésnél sokkal jövedelmezőbb volna a takarmányfélék termelése, amelyeknek ma még csak 9·2 százaléknyi helyet szorítanak. A kukorica és burgonya egyforma területet foglal el, mindkettő 11·2 százalékot, míg a hüvelyeseknek 3·8, a zöldségféléknek pedig csak 0·9 százaléknyi tér jut. A terméshozam a mostohább természeti viszonyok ellenére is eléri az erdélyi átlagot, az ókirályságbelit jelentékenyen meg is haladja, ami a székely nép viszonylag fejlett mezőgazdasági kultúráját mutatja, noha a szászok mellett, valamint a magyarországi átlag mellett jóval elmarad. Egyik fiatal közgazdászunk nemrég hívta fel a figyelmet arra, hogy noha a Székelyföldön a gazdálkodás ma semmivel sem rosszabb, mint Erdély legtöbb más vidékén, mégis okszerűbb gazdálkodással a székelység nyomasztó helyzetén sokat lehetne javítani a jövőben. A számításokból kitűnik a székely gazdálkodás helytelen és tarthatatlan volta, mert noha a nép földje túlnyomó részén gabonát termel, mégis a Székelyföld ma ugyanúgy, mint a háború előtt, gabonabehozatalra szorul. A három megye egész gabonaszükséglete évenként 116 ezer tonna, ezzel szemben a termelés jó közepes évben sem több 82 ezer tonnánál, így a hiány 34 ezer tonna, azaz egy lakosra számítva 83 kg. A Székelyföld gabonaszükségletének egyharmadát csak behozatal útján tudja fedezni, ami évente legalább 120 millió lej kiadást jelent a népnek. Emellett az állattenyésztés is fokozatosan hanyatlóban van. A három megye egész marhaállománya 1935-ben csak 155.595 darabot tett ki, ebből 21.047 ígásőrkör, 63.423 pedig fejőstehen volt, a lakosság húsfogyasztása viszont az országos átlagfogyasztás szerint évi 63.880 szarvasmarhát igényel és ezt az igényt az ökrökön és fejősteheneken kívül fennmaradó 71.125 szarvasmarhából kellene kielégíteni. Ez azt jelentené, hogy évente csak 11.000 darab kerülhet eladásra az állatállomány leapasztása nélkül, ami túlságosan kevés szám, ha figyelembe vesszük, hogy ez jelenti a nép egyik legnagyobb mellékjövedelmét. Ténylegesen azonban ennél jóval nagyobb mennyiség kerül eladásra, aminek következménye részint

az, hogy a székely nép húsfogyasztása az országos átlag alá süllyedt, részint pedig az, hogy állatállománya évről-évre apad. Tíz év alatt, 1925-től 1935-ig, a három megye szarvasmarhaállománya 205.084-ről 149.943-ra, évente tehát átlag 5500 marhával csökkent, ami a székelység vagyonának lassú elszivárgását jelenti. A sertésállomány ugyanez idő alatt 76.584-ről 52.144-re esett vissza, a juhállomány 1925-ben 331.018 darabot tett ki, 1935-ben pedig már csak 218.282 darabot.

A székelyföld állattenyésztésének leromlását, illetve állatállományának mai helyzetét így tárja elénk a kimutatás, Erdélyhez és Romániához viszonyítva:

Terület	Ló		Szarvasmarha		Juh		Sertés	
	egy km. ² e	100 lakosra	egy km. ² re	100 lakosra	egy km. ² re	100 lakosra	egy km. ² re	100 lakosra
	e s i k d a r a b							
Székelyföld ..	3 9	11	13·7	38	19·3	53	4·6	13
Erdély	4·7	9	15 6	29	27·3	50	9 4	17
Románia	7·3	22	15 3	23	40·0	63	11·0	16

Ezek az unalmasnak tetsző számok fejezik ki ridegen a nép elszegényedését, amely a falvak mindennapi életében évről-évre forróbb és egyre égetőbb pusztítással tör előre. Jövedelmet csak a burgonyatermelés jelent, melynek 150 ezer tonnányi fölöslege az Ökirályságba vándorol s cserébe tengeti jön innen a székely vidékekre. A káposzta és hüvelyes-termék csak fele annak, amit a magyarországi fogyasztás arányában a székelységnek fogyasztania kellene, s ennek a mennyiségnek is egytizedét a híres, jórészt eladásra kerülő háromszéki lencse teszi. Cukorra a romániai átlagos fogyasztás alapján 90 millió lej ad ki a székelység, míg a tejből, amely egyik legnagyobb jövedelmét jelenti a tejszövetkezetek felállítására óta, csak 40 millió lejnyi bevétele van, így a tej ára még a cukornak is bár felét sem fedezné, ha a székely nép cukorfogyasztása nem állana az országos átlag alatt. A három megyében a lakosságnak a terményeken kívül legalább 150 millió lejért kell élelmicikket vásárolnia, hogy mai alacsony életszínvonalát fenntarthassa.

A pénzért vásárolt élelmiszerek tehát összesen mintegy 270 millió lej kiadást jelentenek, amiből csupán csak a táplálkozás költsége fedezhető, amihez még a ruházkodás, adó, dohány, szeszesital, világítás, stb. költsége járul. A kendertermelés is csak felét fedezi a szükségletnek, a lentermelés még kevésbé van elterjedve, a gyapjú pedig az egykori híres juhtenyésztő vidéken a szükségletnek csak egyharmadát fedezi, a többi pénzrel kell venni. Évi 200 millió körül van az az összeg, melyet a székelység ruházkodásra kénytelen elkölteni. A székely nép, ha jelenlegi szegényes, nyomott életszínvonaláról is nem akar mélyebbre süllyedni, évente 500 millió lejnyi készpénzkiadásra kényszerül élelem és ruházat terén, mely összeget mezőgazdaságon kívüli jövedelemből kell előteremtenie.

„A Székelyföld önellátása nem jelszó, hanem lehetőség“, ez a leszűrt eredménye a három megye gazdasági helyzete és lehetőségei tanulmányozásának. A hiányok megmutatják, hogy mire kell a mezőgazdasági termelést irányítani és ennek a termelésnek a lehetőségei megvannak úgy az éghajlatban, mint a talaj mennyiségében és minőségében, s ha még az ipar is (amiről ma alig beszélhetünk) fellendül némileg, a ma elvándorolni kényszerülők jelentékeny része itthon juthat megélhetéshez. „A Székelyföld ma még messze áll attól, hogy minden gazdasági értéke kibontakozhatott volna“. Művelhető területeinek szakszerű megdolgozása jóval több embert igényel, mint amennyi ma itthon dolgozik. A belterjesebb és észszerűbb gazdálkodás mellett a mezőgazdasági termények értékesítésének megszervezése a másik fontos feladat, hogy a jövedelmezőbb termeléssel, a minőségi színvonal emelésével párhuzamosan biztosítódjék a piac és az ár színvonala. Az eddigi szervezett értékesítési kísérletek tőke hiányában nem haladhattak előre, de ugyanez az akadálya a belterjes gazdálkodás és független kisgazdatársadalom kialakulásának, mert forgótőke hiányában a kisgazdák nem haladhatnak a korral, nem alkalmazkodhatnak a piac igényeihez, tartózkodniuk kell a beruházásoktól és ki vannak szolgáltatva a közvetítő kereskedelem önkényének.

Ma nincs mezőgazdasági hitel, nincs bank, ahonnan a nép pénzt vehetne fel. Az 1930. év elején Udvarhely megyében 32 falusi hitelszövetkezet működött több mint 11.000 taggal és 58 millió lej kihelyezéssel, Háromszék megyében

huszonegy hitelszövetkezet közel 8000 taggal és 17 millió kihelyezéssel, Csík-ban pedig 11, mintegy 4000 taggal és 17 millió kihelyezéssel. A kihelyezések nagy száma az eladósodás óriási méreteit mutatja, de ezek a hitelszövetkezetektől felvett adósságok nemzetgazdasági szempontból nem jelentettek olyan veszélyt, mint a magánbankok hitelezései. A konverzió után azonban ezek a hitelszövetkezetek számbavehető kikölcsönzést nem tudnak eszközölni, minden gazdasági újítást elsősorban a hitel hiánya akadályoz meg, mert a székely népnek szegényes életberendezésében nincs készpénzvagyon. A székelyföldi értékesítési kezdeményezések szövetkezeti úton történtek, ugyanilyen alapon működik a brassói Ágisz és a kolozsvári Pitvar, amelyek elsősorban a Székelyföld ipari és gazdasági termékeit igyekeznek közvetlenül juttatni el a vevőkhöz, de pénz hiányában nagyobb méretű munkát nem végezhetnek, tevékenységük inkább csak a népművészeti jellegű háziipari dolgokra szorítkozik.

NÉPESEDÉS

A népesedési állapot sem nyújt a jelenben kedvezőbb képet. A Székelyföld néptelenedik, részint az elvándorlás nagysága, de még inkább a természetes szaporodás csökkenése miatt, ma még fokozottabb mértékben, mint a háború előtt. A legutóbbi hivatalos kimutatás alapján (Institut Central de Statistică: Anuarul Statistic al României 1935 și 1936) a három székely megye népmozgalma így alakult 1910 és 1930 között:

	1910	1930	szapor. %
Csík megye	136.785	146.584	4.6
Háromszék megye	134.994	136.358	1.0
Udvarhely megye	132.211	130.646	—1.2

Húsz év alatt tehát mindössze 1.4 százalékkal szaporodott a három megye lakossága, a legmagyarabb Udvarhely megyéé pedig egyenesen apadást mutat, holott az országos átlag a háború után fokozatosan nőtt és köztudomású, hogy Románia egyik legszaporább országa Európának. A kisebbségi magyarság elmaradt a nemzetiségi versenyben. A kimutatás aránylag kedvező két utolsó évében 1934-ben és 1935-ben a három székely megye természetes szaporodása ezer lakosként 7.3, illetve 7.0, míg az egész országé 11.7, illetve 9.6 volt. A szaporodást csak a falu jelenti, mert a székely városok határozottan visszafejlődnek, születési eseteik számát meghaladja a halálozásé. 1934-ben az öt székely város átlagos „szaporodása“ a születés és halálozás alapján —1.9 volt, ez csökkentette le megyei átlagban a falusi lakosság 8.1 szaporodását, 1935-ben pedig —2.1 volt a városi és 7.8 a falusi természetes szaporodás. A külön városi és falusi lakosság szerint közölt adatok nem azonosak az összes lakosság adataival (az említett hivatalos statisztikai

évkönyv is megjegyzi, hogy ezek nem végleges számok, de mivel pontosabb kimutatás nincs, ezt kellett használnunk), annyi mindenképen megállapítható, hogy a városok magyarsága még jobban fogy, mint a falusi nép, amit a városok lakosságának fokozatos csökkenése is bizonyít. A városok természetes szaporodása az egész országban gyengébb a falvakénál, az említett két évben 3.0 és 1.4, de a magyar városok még ezen is jóval alul maradnak. A székely falvak természetes szaporodásának csökkenését, ugyanúgy, mint a városokét az egyke okozza, amely a háború óta fokozatosan tért hódít, különösen Udvarhely és Háromszék megyében, noha a nép az „egyke” szót nem ismeri. Ennek a társadalmi betegségnek itt még nincs népi neve, de névtelenül is szemmeláthatólag pusztít. Míg a falusi székely nép természetes szaporodása 7—8% körül van, addig az országos falusi átlag 12—14% körül, tehát közel kétszer akkora. De amíg a természetes szaporodás csökkenésén sajnálkozunk és veszedelmeit számíthatjuk, még nagyobb hátrányt jelent az elvándorlás. 1920 és 1930 között, tíz év alatt 33.266 ember vándorolt ki a három megye területéről, a természetes szaporulatnak több, mint kétharmada, ami azt jelentette, hogy a háborús veszteségek után a békeévek első tizedében a Székelyföld megközelítőleg annyi népvesztést szenvedett, mint a háború pusztításai által: 49.339 lélekszámot kitevő természetes szaporulattól csak 16.073 lélek maradt itthon. Ennek az áradatnak gátat kell vetni, a székely népet hozzá kell kötni saját földjéhez, hogy ne legyen továbbra is futóhomok Nagyrománia területén.

A nemzetiségi viszonyok alakulásáról nincs egységes kimutatás, ellenben különböző statisztikák alapján a románosság jelentős növekedését állapíthatjuk meg. 1934 végén így oszlott meg a Székelyföld lakossága nemzetiség szerint a megyei főorvosi hivatalok jelentése alapján:

	Román	%	magyar	%	más	%	összesen
Udvarhely	7.885	6.03	119.468	91.46	3309	2.51	130.662
Csik	14.953	10.42	125.336	87.42	3101	2.16	143.390
Háromszék	25.828	18.34	112.961	80.25	1976	1.41	140.756

A legmagyarabb Udvarhely megye tehát 91 százalékban magyar, míg Háromszék csak 80 százalékban. Ismeretes az a törekvés, hogy azokat, akiknek családjában román ős is

fordul elő, románnak könyveljék el. A románság kritériumául az orthodox és görögkatolikus vallást tekintik, holott sok görögkatolikus vallású székely is volt a háború előtt a székelyföldi román görögkatolikusok mellett. Ez az utóbbiak külön egyházakba tömörültek, külön román iskoláik voltak, akik mellett a görögkatolikus vallású székelyek számát a tusnádi kongresszus 1902-ben 22.000-re tette és ezek részére, kik főleg Csikban és Háromszéken laktak, magyar görögkatolikus püspökség felállítását javasolta. Az is ismeretes, hogy az erdélyi magyarság kereszténységre térésekor a görögkeleti vallást vette fel és a magyar történészek nagyrésze azt tartja, hogy a mai görögkatolikus székelyek vallásának eredete idáig nyúlik vissza. De ennél a magyarázatnál sokkal fontosabb figyelembe venni azt a tényt, amelyet számos oklevél igazol, hogy a székelyek a XVI. század óta, a fokozatos elszegényedés következtében igen gyakran térnek át görögkeleti vallásra, hogy ezáltal mentesüljenek a papi bér fizetése alól. Ősi székely nemesi családok tagjait találjuk az oklevelekben Vazul és más román keresztnévvel, míg a család többi ága megmaradt római katolikusnak vagy protestánsnak. A nagybirtok kialakulásával és a földesúri hatalom kifejlődésével ennél is fontosabb tényező járul a vallási kérdéshez, olyan, mely szoros kapcsolatban áll a jobbágykérdéssel. Erdély úgy él ugyan a köztudatban mint a vallásszabadság klasszikus földje, de ez nem akadályozta meg abban a földesurakat, hogy jobbágyaikat és a községükben lakó szabad székelyeket vallási alapon üldözzék. A merészebb történetírók ennyit bátrak voltak bevallani már a múlt században és ennek keretében próbálták megmagyarázni azt, hogy a földesurak miért változtatták át az uralmuk alatt álló magyar falvakat román lakosságúvá. Mert ez történt a Székelyföld sok községében, főleg Marosmegyében, ahol a földesúri rendszer legáltalánosabban volt elterjedve. Több marosmegyei község, mint Szentlőrinc, Sárd, Mosony, Nyárádszentandrás, Marosszentgyörgy, Bárdos, Szabad, Tófalva, Maroskeresztúr, Nyárádtő, Meggyesfalva stb. székely községek a XVII. század elejével kezdődőleg elrománosodtak vagy elpusztultak. A földesurak magyarok voltak és nagyrészt katolikusok, képtelenségnek látszik tehát, hogy az elrománosodásnál vallási szempont játszott volna közre, hiszen a románok görögkatolikusok maradtak és maguk a földesurak létesí-

tettek számukra görögkatolikus templomot és hoztak bele görögkatolikus papot. De az sem hihető el, hogy a román jobbág্যokat azért telepítették volna, mert katolizálásukat inkább remélhették, mint a protestáns magyarságét. A hit-beli kérdés csak ürügy volt, a külszín, mellyel eltakarták a lényegét. Azért terelték történészeink is erre a figyelmet, hogy a súlyosabb igazságot ne kelljen kimondaniok. Az át-alakulás hátterében a jobbágyszerzés áll. Tótfalva esete megvilágítja az elrománosodások történetét. Tótfalva lakói az 1614-i és későbbi lustrákban szabad székelyek, akiket a községbe adományozás útján telepedett földesúr csak két módon tehetett jobbággyá: vagy erőszakkal, vagy ha önként szolgálatába állnak. Miután ez az utóbbi nem történt meg és a székelyek jobbágyságra kényszerítése büntetéssel járt, ha kitudódott, a földesúr egy újabb, harmadik módszerhez folyamodott: a székely református lakosságot román vallásra igyekezett téríteni, hogy mint románokat büntetés nélkül tehesse jobbágyaivá. A nép egvrésze áttért, a másik rész ellenszegült, mire a földesúr széjjelverte őket, helyükbe pedig románokat telepített. Ez történt a XVIII. század kezdetén. „A polgári szabadság ily megsértése ellen senki sem lépett ez időben fel“, csak a szomszédos csejdi ref. egyház-község próbálta az egyház jogait megvédeni, de eredménytelenül. A tótfalvi ref. egyházközség 1756-ban megszűnt, földjeit, kaszáloít, templomhelyét a földesúr, Bálintith István báró foglalta el, harangját pedig körtefáji udvarába szállította. A csejdi egyházközség sokáig folytatta a pert az elpusztult egyházközség vagyonaért, de a földek részint a földesúr, részint a Tótfalván létesült görögkatolikus egyház-község birtokában maradtak. Ez a vázlata a székely községek XVIII. századbeli pusztulásának. Kisebb-nagyobb eltérésekkel így folyt le mindenütt a változás. Meggyesfalva földesura, gróf Kornis Zsigmond, Erdély akkori kormányzója a község református népének katolikus vallásra térítését használta fel eszközül. A kormányzó 1716-ban karhatalommal elfoglalta a református templomot, jezsuitákat telepített belé, az ellenszegülő népet pedig szétverte, a falut a földdel egyenlővé tette, Marosvásárhely közvetlen közelében. Az üldözött protestánsok elköltöztek, helyükbe a földesúr román jobbág্যokat telepített. A katolikus templom megmaradt, de hívek nélkül, a község tiszta románná lett. Testvéregyházközsége, Székelykakasd, ahová annakidején

nem ért el a földesúri hatalom, ma is tiszta székely község. Hasonló sors jutott osztályrészül Sárd és Mosony községeknek, pusztulásuk oka a hűbériség. Nemkülönben Nyárádszentandrás, Marosszentgyörgy és Nyárádtő községeké is. Szentlőrinc, Bárdos és Szabad átalakulásánál közrejátszott részben a török és tatár pusztítás, a földesurak kevesebb akadály árán cserélhették fel a székely lakosságot románokkal. A szentlőrinci elpusztult ref. egyházközség földjeit, templomát és parochiális épületeit 1661-től 1701-ig a tompai ref. egyházközség bírta, de akkor a szentlőrinci román pap híveivel együtt erőszakkal elfoglalta, „amint egyik szemtanú állítja, „a román püspök parancsolatából“ s végig a román egyházközség tulajdonában maradtak a földek és épületek. Medgyesfalvához hasonlóan Marosszentgyörgyön is elfoglalja a földesúr a református templomot s amikor a magyarok kivesznek, románokat telepít helyettük, Nyárádtőn 1768-ban a jezsuiták foglalják el a református esperesség templomát, mire a magyarság pusztulni kezd, román egyház létesül és a magyarok egyrésze is elrománosodik. Remeteszeg székely lakóit a Lázár-család üldözte ki a faluból és helyükbe a Bánd- és Bergenye közti hegyen lakó románokat telepítette be. Gerebenes lakói 1602-ben már mind románok, de beírták őket a szabad székelyek, lófők és nemesek lajstromába, mivel „azt mondgyák, hogy székely földön laknak“.

Ezek a tények azt is bizonyítják, hogy a Székelyföldre került románság szándékos elmagyarosításáról vagy éppen elnyomásáról nem lehet beszélni, az viszont kétségtelen, hogy a keveredés és beolvadás kölcsönös volt, de a mai elv alapján a magyarság is magyarnak tarthatna sok románt, kinek ősei között magyarok vannak. És mennyi azoknak a száma, akik a Kárpátokon túl olvadtak bele a románságba, a többévszázados kivándorlás folytán? Ha a nemzetiségi alakulást szándékos befolyás irányította volna, alig képzelhető el, hogy a székely fővárosnak nevezett Marosvásárhely közvetlen közelében miképpen alakulhattak ki tiszta román vagy jelentéktelen magyar kisebbségű falvak, melyeknek lakói magyarul sem tudnak, holott sok van közöttük Szabó, Kovács, Kerekes, Keresztes stb. nevű. Hasonló a helyzete Csíkbán Vasláb, Gyergyóbékás és Bélbor községeknek, melyek megmaradtak színromán telepeknek a csíki székelység között, távol és minden összeköttetés nélkül a nagy

román tömegekkel. Ellenben még a múlt század legutolsó éveiből is van példa arra, hogy Háromszék megyében tösgyökeres székely családok tértek görögkeleti hitre, mert saját egyházuk terheit nem bírták, a román egyház pedig nem kívánt tőlük anyagi támogatást. Arra is volt eset, hogy magyar gyermekek a román iskola ingyenes oktatását élvezték. Az 1910. évi népszámláláskor a magyar hatóságok annyi román lakost írtak össze a három székely megyében, közékük számítva a román vallású székelyeket is, hogy most, egy negyedszázad múlva és román uralom alatt a fent ismertetett 1934. évi jelentések a három megye területén mindössze 5307 románnal mutatnak többet ki, vagyis 11·7 százalékkal.

SZELLEMI ÉLET

A hitbeli kérdések szoros kapcsolatban állottak a gazdasági kérdésekkel, melynek hátrányát a magyar egyházak és elsősorban a magyar nép szenvedte. Nem csodálkozhatunk a román egyházakba való áttéréseken, ha ismerjük azt a terhet, amelyet az egyházi adó jelentett a nép vállán. A Székelyföldön az egyházi és iskolai szükségleteket mindenhol a nép fedezte a század elejéig, amikor az iskolák nagyrészt átadták az államnak az egyházközségek, ötven évre terjedő szerződésekkel. A papbér kérdését ellenben ekkor sem rendezték és ez az ügy mai napig a magyar társadalomnak mondhatni, legrendezetlenebb kérdése. A papbér-fizetést utoljára a nagyszebeni General Commando szabályozta (a székely népnek, mint határőrségnek minden ügye ennek a katonai parancsnokságnak hatáskörébe tartozott) 1804-ben, mégpedig olyan kitűnő módon, hogy az a kisgazda, akinek 12 kalongya búzája termett, ugyanannyi bért fizetett a papnak, mint az a nagybirtokos, akinek 500 kalongya búzát arattak évenként. Így állott elő az a helyzet, mely több mint száz éven keresztül nehezedett a népre, hogy a papi bér kisebb gazdáknál meghaladta az állami adók 4—500 százalékát, de az egész népnél átlagban is magasabb volt 160 százaléknál. A szokás és helyi viszonyok községenként másképen alakították időközben a papbér fizetésének kulcsát, ma 15—60 kalongya között váltakozik az a felsőhatár, amely után egész kepet fizetnek a gazdák (minden évben külön megállapítva), ami azt jelenti, hogy a 15, illetve 60 kalongya búzánál többet termelő birtokosok ugyanazt az adót fizetik akkor is, ha tízszer annyit termelnek, azaz tízszer gazdagabbak, mint a megállapított határt csak alig meghaladó társaik. Ez a helyzet rengeteg vizályt és széthúzást okoz, de az egyházak nem mernek hozzáfogni

a rendezetlen ügy igazságosabb szabályozásához. A kepe-megváltás terve a múlt század közepe óta állandóan kísért, de éppen az egyházak voltak azok a múltban, amelyek elzárkóztak előle, mivel a természetbeni fizetést biztosabbnak és állandóbbnak tartották, most azonban amikor szívesebben elfogadnák, a körülmények nem engedik a megvalósítást. A századok dézsmáját, melyet luteránus papjaiknak fizettek, a magyar állam sietett megváltani az országos alapból, melyhez adóival a székelység is hozzájárult, de a székel nép vállán ott maradt a teher.

Az államnak átadott iskolákat a közhatalomváltozás után a román állam vette át, mely egyideig teljesítette a szerződéseknek azt a pontját, hogy az állami iskolák egyik tanítója mindig olyan vallású kell legyen, mint a községben levő nagyobb egyház, hogy az énekvezéri teendőket is végezze. Ezért a szolgálatért az egyház lakást ad a tanítónak és a kántori képét. A szerződések megkötése annakidején legtöbb esetben felületes és hiányos volt, aminek káros következményei lettek. Újabban a még szolgálatban lévő magyar állami tanítóknak csak feltételesen, évről-évre a minisztériumhoz beadott külön kérvény alapján engedik meg a templomi szolgálatot, attól téve függővé ezt a működésüket, hogy milyen odaadással és eredménnyel illeszkednek bele a közoktatásügyi miniszter munkatervébe. Az egyházközségek mintegy harmadrészének már nincs kántortanítója.

A kisebbségi sorsba került magyarság részére súlyos veszteséget jelentett, hogy az egyházak annakidején átadták iskoláik nagyrészét az államnak, mert csak a hitvallásos iskola biztosíthatja a magyar ifjúság magyar nyelvű tanítását és nevelését az új viszonyok között. A román állam 1919-ben 373 magyar és 25 román tannyelvű elemi iskolát vett át a három székel megyében, Udvarhelyen, Csíkbán és Háromszéken, de a román tannyelvű iskolák száma az új uralom alatt hamarosan, az első pár évben meghaladta a magyarokét, hiszen csak Háromszék megyében a minisztérium két rendelettel egyszerre 27 magyar iskolát szüntett meg, illetve változtatott át románná. Az állami iskolák nagyrésze magyar tagozattal működött 1930 körül; ezekben a nemzeti tárgyak kivételével magyarul folyt a tanítás, a harmincas évek elején azonban észrevétlenül, egyszerű tanfelügyelői rendeletekre megszűnt a magyar tanítási

nyelv és csak a hittant taníthatják a lelkészek magyarul, az iskola igazgatójának ellenőrzése mellett. A minisztérium kimutatása szerint 1933-ban Udvarhely megye területén még 71 magyar tannyelvű állami iskola állott fenn (papiroson), Háromszéken 80, magyar tagozatú állami iskola pedig 8, illetve 19, míg az 1936—37. tanév végén már a hivatalos kimutatás is elismeri, hogy a Székelyföld egyetlen megyéjében sincs magyar tagozata egy állami iskolának sem, magyar tannyelvű állami iskolának pedig már a nevét sem ismerik. A kultúrzóna, melyet Anghelescu közoktatásügyi miniszter egyszerű rendelettel léptetett életbe 1924-ben, meghozta eredményét, a Székelyföldön a román oktatás általánossá vált. A Regátból és a románlakta erdélyi megyékből idetelepülő tanítóknak nyújtott kedvezmény valóban vonzó volt: ötvenszázalékos fizetésemelés és a korpótlékidő négyévenkénti számítása azok számára, akik csak négy évig vállalják a kultúrzónás munkát, ugyanilyen fizetésemelés, háromévenkénti korpótlék és 20 hold települési föld azoknak, akik végleg itt maradnak. A minisztérium 1937. év folyamán a román papokat is bevonta a kultúrzónás munkába, jogot ad a tanítói vizsga letételére azoknak, akik közülök vállalkoznak, hogy tíz évig a Székelyföldön tanítói szolgálatot is végeznek.

A felekezeti iskolák helyzete kevésbé alakult jobban, mint az államiaké. Számuk évről-évre csökken. Az 1930-31. tanévben a római katolikus, református és unitárius egyházak már csak 160 elemi iskolát tartottak fenn a három megye területén, azóta ez a szám közel egyharmadával csökkent. A tanköteles gyermekek túlnyomó része állami iskolába jár; a tanulók nem tudnak románul, a tanító csak románul beszél velük, így nem csoda, ha a gyermekek nem értik meg azt, amit tanulnak. Ez a módszer arra vezet, hogy sem románul, sem magyarul nem tudják a tananyagot. Az iskolából kikerült gyermekek mind a román, mind a magyar szöveget csak a legnagyobb nehézséggel tudják elolvasni, mert nem ismerik a két nyelvben a betűk különböző kiejtését, a cica helyett csikát olvasnak, ha pedig a csikát látják leírva, kszikának ejtik ki, így nem csoda, ha a magyar szöveg értelmét sem találják meg. Az analfabétizmus növekedik az iskolát végzett ifjúság között, melynek nagyrésze a nevén kívül pársoros levelet tud legfontosabb nagynehezen leírni, amelyet

elolvasni még nehezebb. Az 1930. évi népszámlálás szerint az írni-olvasni tudás alapján a Székelyföld az ország egyik legműveltebb részének bizonyult, a három megye lakossága 81·8 százalékban tud írni és olvasni, míg az erdélyi átlag 68·3, az országos átlag pedig csak 57·0 százalék volt. De az itt számbavett nemzedék még nem az új iskolarendszer szerint nőtt fel. Az iskolai végzettség tekintetében szintén jól áll a három székely megye.

A falun élő középiskolai végzettségűek nagy számát (5·3, míg az országos átlag 4 százalék) az elhelyezkedni nem tudó magyar ifjúság okozza, amely részint az érettségi vizsgák szigorú volta, részint anyagi okok, részint pedig az elhelyezkedés kilátástalansága miatt nem szerezhettek diplomát. Az elemi végzett falusiak száma miattuk marad az országos átlagon alul. Ellenben feltűnő, hogy a diplomás emberek száma a székely falvakban csak egytized százalékkal haladja meg az országos átlagot, ami azt a jól tudott tényt bizonyítja, hogy a végzett magyar fiatalok menekülnek a faluból, ahelyett, hogy mint orvosok, gazdasági és jogéleti vezetők a nép szolgálatába állítanák életüket és tudásukat. A számok bizonyítéka annál súlyosabb, mert a székely falvakban élő diplomások számát túlnyomórészt a papok jelentik, kikből néhol kettő-három is van egy faluban a felekezeti megoszlottság miatt, míg a román falvak hasonló számú diplomásaiból a pap csak egyet jelent.

M A R O S S Z É K

TELEPÜLÉS

Nem egyidejű Marosszék keletkezése a belső székekével, hanem későbbi település. Aranyosszékkal egyidőben IV. László ajándékozta a székelyeknek ezt a területet a királyi földből 1298-ban, a tatárok és kunok ellen viselt harcaik jutalmául. 1332-ben már véglegesen megtelepült falvak, egyházak és templomok vannak rajta, a pápai dézs-mák jegyzéke közel negyven önálló egyházközségről számol be. Az egykori szék területének határait ma már csak régi okmányokból és leírásokból állapíthatjuk meg, mert a többszöri megyerendezés során sok változáson esett át az egykori egységes közigazgatási és nemzetiségi terület anynyira, hogy teljesen elmosódtak határai, a szék beolvadt a szomszédos megyékbe, hol úgy, hogy azokkal teljes egészében egyesült, hol pedig úgy, hogy egyes területeit más vármegyéhez, vagy éppen székely székekhez csatolták. Legpontosabban Orbán Balázs leírása alapján határozhatjuk meg Marosszék egykori területét, ezért a továbbiak során ezt vesszük alapul. A Székelyföldnek a Mezőségbe benyúló ékalakú nyúlványa volt, csak keleti részén érintkezett az udvarhelyszéki településekkel, minden más oldalról a megyei rendszer, az idegen életforma és nagyrészt idegen népek vették körül, ami sok mindenben megmutatta hatását a szék életében. Területe mintegy 1450 négyzetkilométer, melynek egységét a rajta élő székely nép egysége, származása és települése képezi. A széket 125 falu és két város: Marosvásárhely és Nyárádszereda alkotja, mely utóbbi ma tulajdonképpen nem számítható városnak. A falvak száma változott az idők során, sok elpusztult közülük, emléküket csak az okmányok és határnevek őrzik, sok összeolvadt, viszont néhány új község is alakult. Némely falu, mint Kendő, Szabéd stb. élete hosszú vándorlás volt a szék területén, míg mai helyére letelepedett. A mezőségi részen, a szék idegenek közé nyúló szigetén még fokozottabban volt bizonytalan a székely falvak élete, mint bennebb. Az elromá-

nosodás is hamarabb megkezdődött. Sósptak 1511-ben már elpusztult székely falu, mely később újra benépesül, de kétharmadrészben román lakossággal. A Mezőbándi tó melletti Fekete és Feketelik nevű két székely községből a XVI. század elején eltűnik a lakosság, területét három szomszédos falu osztotta fel maga között és egyúttal eltiltotta a románságot az oda való településtől, így lakatlanul állott hosszú ideig, míg végül mégiscsak román települők szállották meg és lakják nagyrészt ma is. A székely jellegű falvak száma fokozatosan apadt a történelem során, viszont ugyanígy szaporodtak a román jellegű települések. Az előrenyomult mezősegi székelyek mind összébb szorultak, mintegy tömörülni igyekeztek, hogy jobban megállhassák helyüket a románság tengerében, Mezőbándba pl. hat-nyolc falu olvadt bele, hogy erősebben állhasson. Mintegy harminc elpusztult székely falut ismerünk, nyomtalanul tűnt el tehát az egykori településeknek negyedrésze, nem beszélve a ma meglévőknél arról a nagy számáról, amelyek lassanként elveszítették magyar jellegüket.

A községek általában nem olyan nagyok, mint Csíkbán, Gyergyóban és Háromszéken, de sűrűn egymás mellett sorakoznak, néha egészen összeérnek, úgyhogy két hosszú házsor vonul végig a völgyön, többkilométeres távolságon, a folyóval párhuzamosan haladó utak mentén. Különösen a Nyárád középső szakaszánál szembetűnő ez, mely az ország egyik legsűrűbben lakott vidéke. Egész Marosszék egy széket alkotott a múltban, eltérőleg a belsőbb székektől, melyek többnyire fiúszékekre is tagolódtak. Mint közigazgatási egység, azaz székely szék 1789-ig állott fenn változatlanul, ettől kezdve nincs nyugodt élete. Az 1876-i megyerendezés végül is a régi Torda vármegye felsőrészével egyesítve Maros-Torda megyévé alakítja, három járásra osztva fel, ilyenformán a magyar lakosság még közvetlenebb kapcsolatba került a román vidékekkel s egyre többet veszített hajdani sajátságaiból. Az 1918 utáni román megyerendezés azután végleg kiforgatta Marosszéket az egykori egységes jellegéből, a Kisküküllő völgyét leszakította róla, viszont új vidékeket csatolt hozzá nyugaton és az így megalkotott Maros megye járásai között a lehető legtöbb részre szétosztotta a marosszéki falvakat, amelyek így ma nemsokat éreznek az egykori összetartozás biztonságából és melegéből.

A NÉP

Lakossága tarka képet nyújt, a magyarokon és románokon kívül szászok, cigányok és zsidók vannak jelentős számban. 1638-ban a cigányok vajdája, Vallon Péter nagy adományokat kap Marosszéken a székelyektől elvett földekből Kisfalud, Náznánfalva, Bergenye és Boos községekben, de a XVI. században törökből kereszténnyé lett földesúrral is találkozunk Szentkirályon, ahol a reformáció után adományul kapja a kolostort a hozzátartozó jószágokkal együtt, majd még másik hat községben jut birtokokhoz. A földesuraknak ekkoriban már feles számú cigány-jobbágvaik vannak, de nagyrészüik sátorokban élt és vándorolt a mult századig, amikor falvakban telepednek le, vándorkereskedést űznek, kovácsok, kocsisok, némely helyen, mint Kele-mentelkén és Mezőcsáváson a földművelésre is áttértek, Vásárhelyen pedig a céhek is alkalmaztak cigány munkásokat. A zsidók betelepődése a szabadságharc után indult meg rohamosan, de némely helyen már régebben nagy számban éltek, így Náznánfalván, ahol 1794-ben viszály támad köztük és a székely lakosság közt, mert a közterhek viselése alól addig kivonták magukat, amit a község nem akar tovább tűrni. Székgyűlés elé terjesztik az ügyet, ahol kiokosodják érveiket, hogy miért nem tartoznak viselni azokat a terheket, melyeket a székely lakosság visel, mert pl. „úticsinálással azért, hogy rajta járnak, nem tartoznak, idegenek is járván azon, akik nem csinálják. A parasztság az uraságé lévén, többet nem kívánhat, mint azt, mely conditio alatt telepítették.” A székgyűlés a zsidóknak adott igazat és biztosította számukra továbbra is a kiváltságos helyzetet. Legnagyobb számban Marosvásárhelyt, Náznánfalvát, Marosszentkirályt és Erdőszentgyörgyöt szállották meg, zsinagógájuk több helyen van. A szászok Régen vidékéről és a Kisküllőmentéről szivárogtak be kevés számmal,

többségük Vásárhelyen telepedett meg. Örmények is jelentős számban élnek Vásárhelyen, Mezőbánon, Hodoson és Erdőszentgyörgyön, nagyobbára kereskedők, néhányan földbirtokosok. Ezeket a kisebb nemzetiségeket a magyar környezet és magyar kultúra részben eggyé olvasztotta a magyarsággal.

A legrégibb marosszéki népszámlálás az 1720—21. évekről való, közvetlenül azutánról, amikor a kuruc világ és az utána következő bujdosások, valamint szörnyű pestis-járvány tizedelte meg a lakosságot, ami kitetszik abból, hogy 902 népes telek mellett 441 üres telket találtak. A szék 127 helységében 4725 háztartás volt, a lakosság száma pedig 38.602, amely osztályok szerint így oszlott meg: nemes 1545 (4%), pap és tanító 100 (0.26%), polgár és jobbágy 36.957 (95.5%). A zsidók számára külön rovat van, de ekkor még egy sincs bejegyezve. A következő, 1829-i kimutatás 88.032 lakosról számol be, ilyen megoszlásban: pap 227, nemes 4150, honoratior 121, polgár 125, paraszt 83.511. Mintegy száz év alatt tehát több mint kétszeresére szaporodott a lakosság, amelynek igen kevés százalékát jelentette a nemesség, mert a szabad emberek is nemtelenek voltak. Újabb népszámlálás a szabadságharc előtti évekből, 1846-ból van, amikor a szék lakossága 87.400 lélek, majd 1869-ből, amely 90.109 lakost mutat ki. De legmegbízhatóbb az Orbán Balázs számítása, aki faluról-falura járva szedte össze az adatokat és helyesbítette az előbbi kimutatásokat. 1870-ben megjelent könyve Marosszék lakosságát 91.008 lélekben mutatja ki. Nagy előnye, hogy a vallásfelekezet szerinti megoszlást is feltünteti, amely a következő volt: református 48.034, római katolikus 15.697, görögkatolikus 12.641, unitárius 7116, görögkeleti 5520, zsidó 944, luteránus 285, és idegen 771 lélek. Ezekből végre a nemzetiségi megoszlásra is lehet következtetni, habár a vallás nem megbízható a nemzetiségi hovatartozás eldöntésénél. Mert nem lehet pl. egyszerűen románoknak tartani a görögkatolikusokat és görögkeletieket, amint az író külön is kiemeli, mivel túlnyomó többségük magyarnak vallja magát, csak magyarul tud és istentiszteletüket is magyarul tartják. Orbán Balázs 6200-ra becsüli Marosszék ekkori román lakosságát, 84.808 székellyel szemben. Az újabb népszámlálásoknál Marosszék már Maros-Torda megyébe van olvadva és fontosabb adatait hozzávetőlegesen

a belőle alakult marosi felső, marosi alsó és nyárádszeredai járás adatai alapján kapjuk meg. Az 1900. évi népszámláláskor a három székely járás lakossága így oszlott meg anyanyelv szerint: magyar 78.745. román 22.682, szász 302 és egyéb 1736, összesen 103.465 lélek. Marosvásárhelynek 19.522 lakosa volt, kik közül 16.705 magyar, 1864 román. 686 szász és 267 egyéb anyanyelvű. Önként kínálkozik az alkalom ennek a kimutatásnak a vallásfelekezeti szerinti adatait összehasonlítani az anyanyelv szerinti bevallással, amiből kitűnik, hogy a kettő mennyire nem fedte egymást. A három járás 22.682 román anyanyelvű lakosával szemben 26.607 görögkatolikus és görögkeleti volt, Marosvásárhelyen pedig az 1864-gyel szemben 2385. Vidéken élt 1481 izraelita, Vásárhelyen 1658.

A három székely járás magyar nyelvterületén 1900-ban 18 kisebb román sziget fordult elő. Tiszta magyar község 81 volt, vegyes lakosságú magyar többséggel 23, román többséggel 30 és tiszta román 3. A vegyeslakosságú falvakban tehát a magyarságra nézve alakult hátrányosan a helyzet, a beolvadás őket fenyegette nagyobb mértékben. A tiszta magyar községekben 54.872 magyar élt, a magyar többségűekben 18.665, 5700 románval szemben, a román többségűekben 4185 magyar, 15.736 románval szemben, míg a tiszta román három községben 999 román és 23 magyar. Azért is szükséges ezeknek az adatoknak részletes ismeretése, mert az újabb időkben hiányzik a népesedési adatok pontos feldolgozása, a világháború óta pedig kimutatások hiányában lehetetlen megközelítő képet is rajzolni a marosszéki magyarság helyzetéről. Hogy mégis valamennyire tájékozódhassunk a mai helyzetről, egyházi adatok alapján végezhetünk számítást. A három magyar egyház nyilvántartása szerint a régi Marosszék területén a református, római katolikus és unitárius hívek száma 1937-ben 98.289 volt, de ezek a számok nem azonosak a marosszéki magyarság tényleges számával, amely ennél jóval magasabb. Hiányoznak az egyházi kimutatásokból pl. a szektások, pedig a szektázás az egész Marosszéken igen elterjedt, nagyobb mértékben, mint a székelység bármely más vidékén. Különösen a Nyárad és Küküllő mentén hódított tért a szektázás a világháború óta, több helyen imaházuk van, némely községben kettő is. Tanulságos összehasonlítani ezeket az egyházi adatokat a régebbiekkal, amiből kitűnik,

hogy a marosszéki magyarság az idők minden mostohasága ellenére is életerősen szaporodik.

Év	Ref.	Róm. kat.	Unitár.
1869.	48.034	15.697	7.116
1900.	54.032	14.047	7.171
1937.	67.761	22.164	8.364

A marosszékiek szaporodása régebben is nagyobb volt a székelyföldi átlagnál. Maros-Torda megye szaporodása 1880 és 1890 között évi 1—1·25%, míg a Székelyföld többi részéé csak 0·25—0·50, majd a következő tíz évben valamivel az 1% alá esik. Ez utóbbi évtized alatt a születések és halálozások alapján 20.426 lélekkel szaporodott, ami 12·5%-ot jelentene, de tényleges szaporulata csak 14.743 lélek, azaz 9%, ami az elvándorlás jelentős méretét mutatja. Ezek az adatok az egész megyére vonatkoznak s hogy a székelység szaporodása nem érte el ezt az arányt, bizonyítja a románság fokozatos térhódítása. Habár a marosszéki székelyek szaporábbak voltak a belső székelységnél, mégis a románsággal nem vehették fel a versenyt. A megye román lakossága 1880—1890 között 15·9%-kal szaporodott, míg összes lakossága csak 12·2%-kal, a következő tíz év alatt pedig a románság szaporodási százaléka 24·8, szemben az összes lakosság 22·3%-ával. A románok szaporodása inkább a megye románlakta vidékein emelkedett a köztük vagy szomszédjukban élő magyarság rovására, míg a régi szék vegyeslakosságú falvainak többségében változatlan maradt az arány, egy-két községben a románok kerültek előnybe, viszont másik néhány községben a magyarok. A legújabb időkben is megközelíti a megye szaporodási arányszáma a régit, természetes szaporodása ezer lakos szerint 1934-ben 8·8 volt, míg az erdélyi átlag 8·1. Nagy pusztítást végzett Marosszék magyarságában a mult század második felében a gazdasági leromlás miatt megindult kivándorlás, hiszen csak 1869-től 1880-ig a marosi alsó járás 48 községe közül 34-ben apadt a lakosság, a marosi felső járás 42 községe közül 33-ban, a nyárádszeredai járás 48 községe közül pedig 25-ben, összesen 4553 lélekkel. Közrejátszott ugyan a járvány pusztítása is, a megye két másik, románjellegű járása majdnem hasonló csökkenést szenvedett, de a következő tíz évben csak a szék járásaiban apad a lakosság a gazdasági körülmények hatása alatt, újabb

5·4%-kal. Az apadást mutató 14 község közül csak egy volt vegyeslakosságú, a többi tősgyökeres székely község. Ha pedig az 1900. évi adatokat állítjuk szembe az 1869-ivel, a megye csökkenést mutató 28 községe közül 20 Marosszék területén van, harminc év alatti apadásuk 9·8%-ot tesz ki, 9010 lélekkel. Némely székely községben 20—36%-os apadás mutatkozott ez idő alatt. A jelen század első négy évében így emelkedett azoknak a száma, akik útlevéllel mentek Romániába megélhetés végett: 310, 406, 512 és 822, de sokan voltak ezenkívül, akik a Mezőségre távoztak. A század elején megindult az amerikai kivándorlás is, évente 100—200 kivándorlóval és fokozódó lendülettel.

Műveltség tekintetében Marosszék magyarsága semmivel sem maradt el a többi székelyektől. Marosvásárhelyen hosszú ideig jogi akadémia állott fenn a királyi tábla mellett. Hatalmas közművelődési alapja volt a marosszékieknek az „Ósmarosszék székhavasa“, melynek 15.700 kat. holdnyi területe Szovátától Gyergyóig nyúlt fel és a század elején közel két és félmillió korona értéket képviselt, évi jövedelme pedig 20.000 korona körül mozgott. Ez a közös erdő 1876 előtt a 127 marosszéki község tulajdonát képezte, ettől kezdve a megye törvényhatósága kezelte, de tovább is változatlanul nem a megyének, hanem a régi 127 községnek képezte közös vagyonát, jövedelme is csak ezeknek a községeknek egyetemét érintő közművelődési célokra volt fordítható, tudományos, iparügyi, gazdasági és humanisztikus célokra egyformán osztva meg. Ez a nagy vagyon azonban úgyszólván elveszett a világháború óta a székelység számára, habár jogi helyzete semmit sem változott. Régente ösztöndíjakat adtak belőle, iskolákat segélyeztek, az utóbbi húsz év alatt azonban egyetlen lejt sem kapott a tulajdonos 127 község a jövedelméből. Kezelését a megye román közigazgatási szervei végezték, de a számadások szerint a hatalmas erdőség semmit sem jövedelmezett. Végre három évvel ezelőtt új üzemtervet készítettek és megkezdték a jövedelmeztetést, de a megye úgy kezeli az erdőt, mint sajátját, jövedelmét megyei célokra fordítja, a tulajdonos községek semmit sem kapnak belőle. A marosszéki falvak mindent elkövettek, hogy legalább iskolasegélyként kapjanak részt, de az egész összeget a vármegyház építésére utalták ki. A székely népnek most már valóban kevés lehetősége van az önmaga művelésére.

GAZDÁLKODÁS, IPAR

Marosszék gazdálkodása a mult század végén az állattenyésztésről a gabonatermelésre tért át, az utolsó negyedszázad alatt, 1903-ig a búza vetésterülete megkétszereződött, noha a föld inkább az állattenyésztésnek kedvez. Így a terméseredmények nem igazolták a helyességét annak, hogy a bevetett terület egyharmadán búzát termeljen a nép és egyharmadánál nagyobb területen pedig csak kukoricát. Amint a bevetett területek nagysága növekedett, úgy esett a termelés értéke. Nem is csoda ez, hiszen már 1847-ben panaszkolta Kővári László, hogy még a falusi iskolákban is hamarabb tanítanak Rómáról, mint a szántásról, a nép gazdasági nevelése érdekében pedig azóta sem sok történt. Régebben jó dohánytermő vidék volt, de a század elején abbahagyták és a marosvásárhelyi cukorgyár felállítására óta a cukorrépatermelés terjedt el, mint ipari termelés.

A gabonatermelés terjedésével előállott a szarvasmarha-állomány megcsappanása. Míg 1721-ben egy adózó háztartásra 3·1 szarvasmarha jutott, 1895-ben egy gazdaságra csak 1·8. Ennek legfőbb oka a nagykiterjedésű közös hegyi legelők felosztása az arányosítás és tagosítás során, amelyeken régebben mindenki annyi marhát tarthatott, amennyit akart. A következő 10 évben, 1905-ig, ismét nagy a csökkenés, az ezer lélekre eső darabszám leesik 340-re, 105-tel kevesebbre, mint tíz év előtt volt.

A marosvásárhelyi székhellyel megalakult székely kirendeltség gazdasági útmutatásokkal és segélyekkel eredményes munkát végez, 1909-ig létesített 115 gazdakört a megye területén, 103 népkönyvtárat, 19 tejszövetkezetet, 21 állatbiztosító szövetkezetet, 50 hitelszövetkezetet, 180 községre kiterjedve és 23 fogyasztási szövetkezetet. Emellett

legelőterületeket létesített még, tenyészállatokat osztott szét, gazdasági előadásokat és tanfolyamokat tartott. Működésének eredménye, hogy kiépült a székely körvasút Marosvásárhelytől Gyergyóig, de az egyébként rossz közlekedési viszonyokon már nem segíthetett. Így nagyobb ipari élet nem fejlődhetett ki, csupán csak Marosvásárhelyen, a vidék tovább tengődött háziiparával, melyet a modern ipari termelés válságba sodort. Majdnem minden marosszéki községnek megvolt a maga sajátos háziipari foglalkozása, gazdasági eszközök, faedények készítése, agyagipar, gyékény- és szalmafonás stb., amellyel a téli hónapokban megkereste élelme egyrészét, századok óta. Iparost és kereskedőt csak 369-et írtak össze 1720-ban Marosszéken, de ez akkor aránylag nagy szám volt, mert az egész Székelyföldön mindössze 552 iparost és kereskedőt találtak. Ezek azonban majdnem valamennyien a vásárhelyi céhekben éltek, a város 15 céhe fejlett ipari életre enged következtetni. Az ezutáni időkben Vásárhelyen még 9 ipari céh alakul, ami a céhszellem erős uralmát mutatja. A falusi ipar jóformán csak a pálinkafőzésből állott, amely aránytalan nagy mértékben el volt terjedve, valamint a serfőzésből. Az ipari fejlődés oda alakult, hogy 1900-ban a szék területén 817 iparos volt, Vásárhelyen magában emellett még 1232. A műhelyek kicsiny voltára mutat az a körülmény, hogy a vásárhelyi vállalatok 56·8%-a, a vidékieknek pedig háromnegyed része segéd nélkül dolgozott. Nagyobb gyárvállalat, amely húsznál több segéddel dolgozott, csak kettő akadt a szék területén Vásárhelyen pedig hat. A tíz évvel előbbi állapothoz képest több iparágban csökkent a munkások száma, így a szeszgyáraknál 39, téglagyáraknál 37%-kal. A vidéki nagyobb ipartelepek a szovátai fűrészárugvár, a nyárádszentannai fűrésztelep, a mezőbándi gyapjúfésülőgyár, valamint a Vásárhely melletti Medgyesfalván lévő szeszgvár, kőkemence, tengeri-termékek gyára. Marosvásárhelyen ekkor 14 gyár működik, legnagyobb a gőzfűrésztelepe, valamint az állandó válsággal küzdő cukorgyára. Valamennyi gyárvállalat rohamosan egymásután, sőt szinte egyszerre, 1893 és 1902 között alakult, túlnyomó többségük az első évben. Ettől az ipari fellendüléstől azt lehetett várni, hogy fellendíti az egész Marosszék életét, de nem így történt, a rendszeres ipari élet nem tudott gyökeret verni.

A közhatalomváltozás utáni földreform a román parasztság javára szolgált elsősorban, mert vegyeslakosságú, vagy román falvakkal szomszédos magyar falvakban előnyben részesítették a románságot. Az ilyen vidékeken különben már a világháború előtt jobban állott gazdaságilag a román parasztság a magyar falusi népnél, amint ezt annakidején Barabás Endre részletesen kimutatta. A földreform ezer holdon felüli nagybirtokot mintegy tizenhetet talált a régi szék területén, közülük kettő a 2500 holdat is elérte. Nincsenek kimutatásaink a földreform pontos mértékéről és módjáról, meg kell elégednünk a jelenlegi birtokmegoszlásnak a háború előttivel való összehasonlításával. Sajnos, még ebből sem ismerhetjük meg pontosan a régi szék helyzetét, mivel kimutatásaink az egész megyére vonatkoznak. Az 1895. és 1931. évi adatok szerint a megyében így alakult a megművelt területek birtoklása (az erdők nincsenek beleszámítva, a román kimutatás 1 hektárát pedig ke-
reken 2 kat. holdnak vettük):

	Birtokosok száma		Megművelt terület
	1895	1931	1931
0— 10 k. holdig	24.795	40.847	137.702 k. hold
10— 20 „	5.221	7.178	99.240 „ „
20—100 „	3.338	3.043	84.154 „ „
100—500 „	290	190	36.114 „ „
500-on felül	76	6	4.156 „ „

Szembetűnő a tíz holdon aluli kisgazdaságok számának szinte kétszeresére való növekedése, de ez a réteg csak számbelileg gyarapodott, gazdasági jólétében alig, hiszen átlagosan egy gazdaságra 3·3 hold föld jut, amiből egy családot nem lehet eltartani. Sajnos, a marosszéki falvak lakóinak nagyrésze ebbe a rétegbe tartozik és talán még ezen az átlagon is alul van, mert tömören lakja földjét, míg a románság nagykiterjedésű területeket birtokol. Már a századfordulónál a marosszéki kisgazda szántóföldje 1·5 holdból állott átlagosan, ahová a 4 holdról zuhant le 1720 óta, a nép fokozatos szaporodása következtében. A gazdálkodás mai irányát mutatja, hogy 1935-ben a földművelésügyi minisztérium kimutatása szerint a megye területén bevetett 170.627 hektár területből 131.386 hektár gabona-neműekkel volt bevetve, a kaszáló és más takarmányfélékkel művelt terület pedig csak 17.330 hektárt tett ki. A ga-

bonaneműekkel bevetett területből legnagyobb részt a kukorica foglalja el, míg a takarmányfélék közül a lóhere. Az állattenyésztés hatósági támogatás mellett fokozatos fejlődést mutat, a lóállomány 1925 és 1935 között 8780-ról 14.548-ra emelkedett fel, de ez a gyarapodás inkább a román gazdák javára történt. A szarvasmarhaállomány az utóbbi évben 77.444 darab volt, tíz év alatt csak 5687-tel szaporodott. Míg 1930-ban mintegy 12.000 szarvasmarhát szállítottak ki a megyéből, 1936-ban csak kétezret. A fejőstehenek száma is csökkent, pedig a tejtermelés és értékesítés érdekében komoly kezdeményezés történt. Ez annál feltűnőbb, mert a megye falusi lakossága gabonaneműekből és más egyebekből behozatalra szorul, mit az állattenyésztés utáni jövedelmével fedez, így a mai állapot az életszínvonal csökkenésére mutat. A simmenthali marha tenyésztésének fejlesztésére 1935-ben hatósági támogatással szindikátus alakult, egyébként a szarvasmarhaállományban ezt a fajtát 15 év alatt az állomány 15%-áról 85%-ára emelték a megyében.

Az ipari életben nagy fellendülést jelentett a közhatalomváltozás utáni években a fakitermelés óriási mértéke, de ez néhány év múlva megcsappant és azóta elakadt a vidék ipari és kereskedelmi élete. A fűrésztelepeken kívül a többi gyárvállalatokat elsodorták az új idők viszonyosságai, a megye területén 1936-ban nyilvántartott 22 vállalat között csak öt van olyan, amely 1919 előtről maradt, a többi 19 megsemmisült. 1919—1936 között 17 új vállalatot alapítottak. Ez utóbbiak közül Marosvásárhelyre 6 vállalat esik, azonban csak háromnak van ötvennél több alkalmazottja. Az utóbbi években az ipari és kereskedelmi vállalatoknál mérsékelt fejlődés tapasztalható, különösen a marosvásárhelyi Bőrgyár, a Victoria és a Gaz-Metan mutatnak fejlődést, ezek jelentékenyebben emelték munkásaik és alkalmazottaik számát. Egyébként a megye területén a vállalatok alkalmazottainak száma 1919 óta, illetve a később létesített vállalatoknál ezek alapítása óta 3470-ről 4633-ra emelkedett 1936-ig, amibe beleértendő a gyárimunkások is. A kisipar és kiskereskedelem ellenben válságokkal küzd, fejlődés helyett fokozatosan romlik a helyzete. Itt a képesítéshez kötött kisiparosok száma 1920 és 1933 között leesett 136-ról 92-re, a kereskedőké 107-ről 39-re, a képesítéshez nem kötötteké 303-ról 70-re.

KÉT PÉLDA

A közhatalomváltozás óta két nagyjelentőségű magyar intézmény létesült a megyében a gazdatársadalom fejlesztése és érdekeinek képviselése érdekében: a „Marosmegyei Földmíves Szövetség“ és a „Transsylvania“ tejfeldolgozó telep, mindkettő marosvásárhelyi központtal. Ennek a két intézménynek mérhetetlen érdeme van abban, hogy Maros-zék népe nem romlott le gazdaságilag, gazdálkodása pedig jóval magasabb szinten áll, mint a belső székelységé. A Földmíves Szövetség mindjárt a közhatalomváltozás utáni években létesült, de egvideig csak a „Barázda“ c. lapja révén tartotta fenn a kapcsolatot a falusi néppel. Külső munkája gazdanapok rendezésére és gazdakörök szervezésére szorítkozott. Lendületes, szép kezdeményezés volt, de anyagiak hiányában nem tudtak mélyebben belenyúlni a nép gazdasági életének irányításába, lapjuk is néhány év múlva, közel százezer lej vesztéssel megbukott. A Szövetség ezekután csak a harmincas években kezdett új lendülettel alapos munkához. Beindította a falvak gazdaköreiben az esti és vasárnapdélutáni szakelőadásokat, melyeknek költségeit a vezetőség tagjai adakozásukkal fedezték. A szakelőadásokat hamarosan nyolcnapos tanfolyamok váltották fel, a Szövetség munkája nemcsak a régi Maros-zékre, hanem a megye egész magyarlakta vidékére kiterjedt. Különböző előadók 19 községben tartottak tanfolyamokat. 1936-ban megnyílt a Szövetség állandó irodája Marosvásárhelyt, majd az EGE-vel karöltve vetőmagot, tenyészállatokat, vetőgépeket oszt szét. Közben a gazdák szervezése végett több községben újabb gazdakört alakít. 1936/37 telén az EGE rendezésében kéthetes gazdasági tanfolyamot tart a Szövetség minisztériumi engedéllyel Paniton és Magyarón, az év folyamán pedig gazdanapok-

kal kapcsolatos kiállításokat tart, 27 gazdakört újraalakít, 14 vetőgépet, tenyészállatokat stb. oszt ki. 1937/38 telén 4 községben tartottak kélfetes tanfolyamot. A Földmíves Szövetség 1937 tavaszán 32 résztvevővel háromnapos tanulmányutat bonyolított le a barcasági száz földön, közvetlen gazdasági tapasztalatok szerzése végett, majd az ősz folyamán négynapos körutat tartott Erdély nyugati részében. Sokoldalú lelkes munkájával megnyerte a falusi nép bizalmát és ragaszkodását.

A Transsylvania tejfeldolgozó telepet 1936-ban létesítette a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége, amely már 1929-ben megkezdte a válság által sújtott marosmegyei nép szervezését és talpraállítását a szövetkezeti szervezkedés révén. A megyében, mint láttuk, már a háború előtt több tejszövetkezet alakult volt, ezek azonban a közhatalomváltozás után nem alkalmazkodtak az új törvényekhez és csak mint önálló társaság, tejcarnok működött a megmaradt részük, minden biztos alap nélkül, mert nem volt jogi személyiségük. A Szövetség a tejszövetkezeti munkája során elsősorban a már működő kevés számú tejcarnokot alakította át szövetkezetté. 1929-ben még mindössze két szövetkezet működött a Szövetség keretében, míg 1936 végén már 110, a feldolgozott tej mennyiség pedig évi 96.000 literről a 10 millió felül emelkedett. A tejért a gazdáknak kifizetett összeg ugyanígy felemelkedett másfél-millió lejről 24 millióra, emellett a tejszövetkezetek útján értékesített tej fedezte a 2 millió lejnyi kiadást is. A központ hosszúlejáratú hitelt adott az újonnan alakult szövetkezeteknek, beszerezte a gépeket s valamennyi külön dolgozta fel és értékesítette a tejet. Azonban az értékesítésnél hamarosan zavarok mutatkoztak, mire a központ egy értékesítési fiókot állított fel, ez összeszedte a vaját és Bukarestben elárusította. Ez az értékesítési kísérlet nem vált be, mert ahány szövetkezet volt, annyiféle vaját készített és minőségileg is gyenge volt az áru. Ekkor kezdtek, nyugati példák szerint, közös tejfeldolgozó központ létesítéséhez. Mikor az 1936 közepén üzembehelyezett modern telep működését megkezdte, 17 község szállította hozzá a tejet. Kezdetben le kellett küzdenie a vajkereskedők ellenmunkáját is, akik 10 éves szerződéseket kötöttek a kisgazdákkal, hogy ezek a tejet senki másnak ne adják el, csak nekik, most pedig perrel támadták meg azokat, akik

a szövetkezetbe akartak kapcsolódni. De a falusi nép hamarosan felismerte a központi telep jelentőségét és melléje csatlakozott, ma már 72 szövetkezet szállítja naponta a tejszínt Vásárhelyre, ahol főlőzőgépekkel, legmodernebb eljárással készítik belőle a kitűnő minőségű pasztörözött vaját. A telep munkája a tej árának javulását is magával vonta, amely a régi szabadforgalmi 75—80 baniról a megyében felemelkedett 2—3 lejre. A szövetkezeti tagok az 1934-i árakhoz viszonyítva 1936-ban literenként 53 banival kaptak többet a tejért a teleptől, ami az egész beszállított mennyiségnél 2,065.061 lej többletet jelentett. A tejközpont a vaj nagyobb részét a népesebb erdélyi városokban és a Regátban értékesíti, az ország területén 27 képviselte van, ebből 6 a Regátra esik, de jelentékeny mennyiséget szállít Angliába és Palesztinába is. Működésének méreteit mutatják a számadatai, melyek szerint 1936-ban 2,680.000 liter tejet dolgozott fel, a következő évben már 6,205.100 litert. Kötelékébe nemcsak a marosszéki és megyei szövetkezetek tartoznak, hanem a szomszédos Kisküküllő megyéből is, sőt kolozsmegyeiekkel is van kapcsolata.

PUSZTULÓ VÍDÉKEK

A nép gazdasági szervezésének, a sikeres tevékenységek dacára is a vidék tengődik. Gazdasági körülményei nem engedik meg a nagyobb fellendülést. A gazdatársadalom nevelése és irányítása csak a módosabb falusi réteg érdekeit szolgálja, ezzel szemben a legszűkebb népréteg felsegítésére még próbálkozások sem történnek, nem is igen van mód rá a magyarság részéről. Pedig nagy ez a réteg és súlyával lehúzza a többi emelkedését. Míg a módosabb réteget, különben helyesen, gazdálkodása korszerűsítésére, gazdasági gépek használatára irányítják, másik oldalon önkéntelenül növelik a mezőgazdasági munkanélküliek számát. A zsúfolt Nyárádmentén, hol Marosszék népének többsége él, a vagyontalanok száma aggasztóan nagy, némely községben, mint pl. Ákosfalván a lakosságnak fele, mint már falun is nevezik, agrárproletár, kiknek legfőbb belsőségük van. Az amúgy is igen népes megyének (népsűrűsége négyzetkilométerenként 60) ebben a méhkaszerűen tömörült részében egy lakosra átlag 1—2 hold föld jut, erdőt, mindent beleszámítva, sőt még a község területét is. Hogy a rideg számadatokat tekintsük, amelyek kérelhetetlenül beszélnek, Ákosfalva 978 lakosára 1585 kat. hold föld jut, ebből szántó csak 861, Karácsonyfalva lakossága 830 lélek, határa 812 hold, Káposztásszentmiklós lélekszáma 700, határa 1000 hold, Luka-Ilencfalva 1100 lakosa mintegy 1400 holdon osztozkodik, Fintaháza 498 lakosára 1200 hold jut, ebből szántó 732, Somosd, mely a Nyárádmente legnagyobb községe Nyárádszereda után, 2000 holdnyi határán, melyből 1689 hold szántó, 1371 lakost tart el, stb. Ez a körülmény a föld jobb megművelésére vezetett. Némely községnek egyáltalában nincs legelője, minden talpalatnyi földet eke alá fogtak. Luka-Ilenc-

falva és szomszédos községei a „Murokországot“ létesítette meg, a Nvárád áradása által öntözött és javított völgyben nagyméretű kertészkedést folytat a lakosság. Terményeikkel átvették a vásárhelyi piacot, a környékbeli szerb kertészek kétharmad része elköltözött, de messzi vidékekre, Kolozsvár, Dés, Szeben, Brassó piacaira is elszállítják áruikat. Az értékesítésben már olyan jártasságra tettek szert, hogy vasúti kocsikat bérelnek ki hagymájuk, káposztájuk és veteményeik számára, ősze elejéig terményeik jelentékeny részét foglalják le előlegekkel a viszontelárusító nagykereskedők. A Murokországi kertészei azonban még csak az egyes forgórendszert ismerik a termelésnél, a Földműves Szövetség előadói most a hármasszög megvalósítására ösztönzik őket. Bármilyen jövedelmező is a kertészkedés, még ennek a vidéknek a népe is csak mellékfoglalkozásként űzi, a gabonatermelés mellett. Egyetlen család sincs, amely egészen veteménytermelésre rendezkedett volna be kis 2—3 holdas birtokán. A termény eladásának legáltalánosabb módja azonban még ma is az, hogy a termelők átalvetőkben és kosarakban gyalog viszik be 5—16 kilométer távolságról a vásárhelyi piacra, ami rengeteg idővesztéssel és fáradsággal jár, de a piacraözönlés már vérben van a vidék szegény népének, az is megy, aki alig vihet valamit. Azoknak a községeknek a lakói, ahol nem termelnek veteményt, megveszik a Murokországból, csak hogy piacra mehessenek és a napi pár lej jövedelmet biztosítsák. Regelenként nagy csoportokban indul meg a falvak népe a város felé, útközben megtárgyalják a falu és a világ híreit; a piacrajárás egyúttal társadalmi életüket is jelenti. Ennek a népnek vasárnapja sincs, mert ekkor van a legjobb piac Vásárhelyen, ahonnan csak estefelé kerülnek vissza, amikor már ünneplőbe sem érdemes öltözni. Nem okoz megkönnyebbülést az itteni élet, ha a marosszékiek jövőjére gondolunk. Az egyke tünetei itt is, ott is észrevehetők, a két gyermek rendszere pedig már szokássá vált. A szaporodás ennek következtében nagyon alacsony, ahol jó arányszám van, ott a nagyszámú cigány okozza, akik némely községben már annyira elszaporodtak, hogy a lakosság egyharmadát is kiteszik. Az egykori uradalmaknak a birtokosökevények mellett ők a maradványai. Egyenesen tragikus képet nyújt Fintaháza, ahol a múlt század elején 530, nagyjából székely armalista kisnemes élt, ma pedig

csak 498 lakosa van. Az apadás újabb keletű, az utóbbi 17 év alatt csaknem 100 lélekkel csökkent a létszám, a lakosság „eltűnik“, részint a természetes szaporodás hiánya, részint az elvándorlás miatt. A községben 600 holdas uradalom volt, amely a háború alatt és után került eladásra, de a helybeliek nem merték megvenni, mert azt hitték, hogy az eladás is becsapás, így a szomszédos községek kezére került, amelyek nem ismerték a fintaházi régebbi viszonyokat és vállalkozni mertek. Így a fintaháziai családoknak mennük, nem tudnak itthon megkapaszkodni. A mult század közepén összeírt székely családok közül ma egy sem él a faluban, de még az 1896-i családkönyvben szereplő neveknek is mintegy harmadrésze eltűnt, pedig ősi nevek voltak ezek: Sepsi, Gyárfás, Apa stb. A ma még élő néhány nemesi család is kihalt, mert nincs gyermeke.

Bármerre nézünk, a falvak életét úgy látjuk, ahogyan az egykori nagybirtokok meghatározták, vagy ahogy ezeknek felbomlási körülményei alakították. A nép nem volt hozzászokva az önálló gazdálkodáshoz, önálló élethez és máig sem tudott berendezkedni, míg némely udvarhelyszéki község népe viszonylag jóval rosszabb gazdasági körülmények között lényegesen jobban él. A Maros völgyében, Vásárhelytől északra, cigányok és románok között húzódik meg a székelység, az egykori nagyernyei és marosszentgyörgyi uradalmak neki jutott roncsain. Szerencsére új székely település is történt itt, a sok viszontagságon keresztülment Tófalvát hívta újra életre néhány évvel ezelőtt egy idetelepült gyimesi csángócsoporthoz, amely ma 8—10 házból álló telepet alkot. De mintegy 30 gyergyói család is leköltözött az utóbbi években a Marosnak erre a szakaszára, amikor a tutajozás megszűntével ott fenn a keresetük is megszűnt, silány földjük pedig nem bírta eltartani őket. A mezőségi részen, miután már a mult század végén arányosították a nagy tavat s túlnyomó része uradalmi tulajdonná vált, a többen pedig a községek népe osztzkodott meghatározott eszmei hányadok szerint, most 1936-ban hozzákezdtek a tó lecsapolásához, hogy ezzel is több megművelhető területet teremtsenek. A munka eredményesen is halad, de némelyek kárt látnak benne, mert megváltozik, kiszikkad a szomszédos területek talaja is, emellett zavaros birtokviszonyok keletkeznek a közbirtokossági tagok között, mihelyt a régi tó egyrésze szárazfölddé alakul és válságba

kerülnek a gyékényfonással foglalkozó falvak. Legnyugodtabb az élet a szék keleti részén, a Kisküküllő völgyében, ahol legkevésbé hatalmasodott el a multban a nagybirtokrendszer.

És a Maros balpartján elterülő dombokon ott fekszik a város, amelyet régen székely fővárosnak neveztek s amelyből jó és rossz egyformán árad a vidékre. Marosvásárhely ma tulajdonképen az egyetlen székely város, amely a város új fogalmát kimeríti, úgy nagysága, mint hivatalai és intézményei révén. Rohamos fejlődése az utóbbi félévszázadra esik, 1869-ben még csak 13.018 lakosa volt, 1900-ban 19.522, míg az 1930-i népszámlálásnál már 38.116. Természetes szaporodása azonban nincs, a születéskorlátozás betegsége innen árad a vidékre. Már a századfordulónál észlelhető volt ez, mert természetes szaporodása legkisebb volt az erdélyi részekben, a városi polgárság az egykét és a gyermektelenséget tette szabállyá magára nézve. A helyzet ma is hasonló, ha nem is apad következetesen, de természetes szaporulata alig jön számításba, 1934-ben 0·0, 1935-ben 0·6 ezrelék volt. A város a környék beözönlésével növekedett régen, a közhatalomváltozás után pedig a nagyszámú román hivatalnokkal és szabadfoglalkozásúval. Emellett van egy sajátságos nyugdíjas jellege, a vidék kiöregedett tisztviselői ide telepednek le nyugdíjas napjaikban, mert olcsó és kellemes város Vásárhely. A régi világ flekkenezéseinek és nagy ivásainak emléke vonzó. A város mai jellegét két alkalommal kapta, nagy adagokban, a század elején, a nagy városépítő Bernády György polgármestersége alatt, mikor legszebb középületei, a városháza, a közművelődési ház és társaik épültek és most újabban a román uralom alatt, amikor piacterét hatalmas, keleti stílusú katedrálisokkal és román szellemet idéző szobrokkal népesítették be. A Bernády-kor alatt annyi új iskolaépület emelkedett és annyi iskolatípus keletkezett, hogy a románok ittlétük óta alig két állami elemi iskolát építettek, s azt is magyar polgármester alatt. Gazdasági élete rohamosan leromlott az új viszonyok között, öt év alatt 36 vállalata bukott meg. A város magyar értelmiségének szellemi világára rányomta a maga színét a nagyszámú zsidóság, a baloldali szellem rohamosan hódított tért a huszas években, a városi tanácsba egyik választáson kilenc kommunista tanácsos került be, így a vidék a városból ki-

szívárgó szellemi életnek nem sok hasznát vette. Mint egyik polgár a kereskedelmi társulatban tartott előadása során mondotta, Vásárhelyen a zsidóság nagy szeretetben gyarapodott a magyar uralom alatt. „Gyermekekoromban édesapám, ki táblai tanácselnök volt, mindig azzal biztatott: ha jól viselkedel egész héten, akkor jutalmul megmutatom neked a város végén, a Kossuth Lajos-utca sarkán a zsidót. Egyetlen zsidó boltos volt akkor még s most még a kereskedőtársulat elnöke is az.“ A zsidóság egy része hamar köpönyeget fordított az új viszonyok között, addig magyaroknak hitt zsidólányok román nemzeti viseletben kezdtek járni, a másik csoport viszont a cionizmusba menekült és ezeket az elpártolókat a magyarság egy része a „magyar géniusz vesztesége“ nevében sajnálta. A magyar ifjúság 1936-ban a magyar párt kultúrszakosztálya keretében rendszeres szellemi munkába kezdett, de az újabb viszonyok között ez is abbamaradt. A magyar lélek hagyományait a Teleki-téka és a Bolyaiak magányos, elzárkózó szelleme őrzi.

A KISKÜKÜLLŐ VÖLGYE

Csókfalvára hamarabb érkezett meg a hírünk, mint mi magunk. A csendőrhatalóság figyelmét utunk irányában előre reánk irányították, úgyhogy mikor a faluba értünk, már ott várt a makfalvi csendőrség. A két újságíróval, akik szintén a Székelyföldet tanulmányozták, véletlenül vezetett össze a sors. Egyikük a Nyikó völgyéből jött, a siménfalvi csendőrök irányították vissza, hazafelé, a másik, aki török állampolgár és féldiplomáciai útlevéllel utazott, most kezdte meg körútját. Este hét óra után, mielőtt megszálltunk a faluban, odajött a csendőrség a községi bíróval és bejelentette, hogy házkutatást fog tartani, mert kíváncsi, hogy mi-féle jegyzeteket gyűjtöttünk. Mikor az ügyészségi meghatalmazás felmutatását kértük, kiderült, hogy a csendőrök ezzel nem rendelkeznek, a házigazda pedig ragaszkodott a törvényes formákhoz. Az őrmester erre elszalasztott egy csendőrt Erdőszentgyörgyre, hogy hozzon ügyészségi engedélyt. A csendőrőrmester őrizetbe vette a házban lévőket és kijelentette, hogy senki sem léphet ki az ajtón, míg az ügyészség engedélye meg nem érkezik. Két óránál tovább tartott az őrizetbevétel, míg végül késő este, mikor a csendőr visszaérkezett, szó nélkül elvonultak a hatóság emberei a kapu elől. Az ügyészség telefon útján sem adott engedélyt a házkutatáshoz. Amint később kiderült, az őrizetbevétel és házkutatási kísérlet egyik szomszéd falusi csendőrőrmester telefoni értesítésére történt, aki a délelőtti folyamán már kétszer magához idézte volt a török újságíró.

Szép szál emberek, egészséges nép lakik a faluban, mintha elköltözött volna a szegénység és nyomorúság. De aztán elszomorodunk, mikor megkapjuk a jólét igazi magyarázatát. Ezt a falut is kikezdte a székelység egyre jobban terjedő népbetegsége: az egyke. A vidék sok szegény és nyomorúságos falva közt azért tűnik kívülről módosnak

és virágzónak ez a község, mert az emberek megtalálták a veszedelmes módszert, amellyel kevés vagyon mellett is lehet aránylag jól élni. Egy házaspárnak csak egy gyermeke van, ez szinte törvény, hogy ne szakadjon kétfelé a vagyon és ne legyen sok a gond. Könnyen be lehet látni, milyen veszély fenyegeti ezt a szép és ma még virágzó közösséget, amikor az utolsó három esztendő alatt összesen csak 33 gyermek született, pedig 780 lélek lakik a faluban és a halottak száma jóval meghaladja az újonnan születetteket. A község létszáma növekedés helyett lassan fogy. Hogy meg fog apadni ezeknek a derék, szép szál embereknek a száma néhány évtized múlva, akkor, amikor a magyarságnak elkeseredett harcot kellene vívnia fennmaradásáért. Segíteni? De ki és mivel? Kisebbségi életünknek nincs egyetlen szerve, amely a nép társadalmi élete, társadalmi kérdései felé iránvulna. Vezető rétegünk melyik tagja ismeri a falusi magyar nép életét és belső kérdéseit?

Az egyke valószínűleg a közeli szász vidékekről szivárgott be (ahol viszont újabban kiveszőben van). A háború utáni esztendőkhöz jött divatba és csak most, a legutóbbi időkben vált általánossá. A szász szomszédság hatása az építkezésen és a régi népviseleten is meglátszik. A mai öregasszonyok fiatalkorukban a pártá és fejkötő sajátságos keverékét hordták fejdíszként, amelyen dús fekete csipkék között színes virágok virítanak, hátul pedig mintás szalagok lógnak le. Ez a szászos fejdísz régen a mátkaság jeléül szolgált, ma a ládák porosodó fenekén a letűnt parasztkultúra jele. A régi szép népviseletet ma már nem hordják. Úgy kellett felöltöztessünk egy asszonyt, hogy megláthassuk a gyöngyös szoknyát, gyöngyös és pántlikás lájbit, amelyet az öregek, a „régiek” még néha felvesznek nagy ünnepeken. Ugyanígy letűnőben van a férfiak viselete is, a díszes, sárgavarrású piros mellény és a fekete csíkkal díszített fehér posztóharisnya.

A faluban kis görög katolikus templom is van, melyet a múlt század közepén építettek az unitárius és református hívek a görög katolikus testvéreiknek. A háború előtt magyar görög katolikus egyházként szerepelt, magyar püspökség fennhatósága alatt. A hívek lassanként felszívódtak a másik két egyházba, úgyhogy ma hat görög katolikus család van mindössze. Ezeket azonban románoknak minősítették és kijavíttatták a templomot számukra, természe-

tesen a többi magyar lakosság és vallásos egyesületeik költségén. A gyűjtést a makfalvi csendőrőrmester vezette, az ifjúság táncmulatságainak jövedelmét ide fordították és amikor a templom kijavítása megtörtént, megszűntek a táncengedélyek is. A mai görög katolikusok sem tudnak románul, mindannyiuknak magyar nevük van, amelyekről névelemzés állapította meg, hogy románok. Csakhogy ugyanez a névelemzés a parasztkirály Dózsa György itt élő leszármazottairól is kiderítette a román eredetet.

Az erdélyi magyarság egyik legvitatottabb kérdése, hogy helyes-e sok ifjút adni középiskolába, onnan pedig egyetemre. A kérdés itt magától megoldódik. Hat diplomás úri család van a faluban, de csak egyetlen fiú jár középiskolába, a papé. Falusi ember nem is gondol arra, hogy gyermekét középiskolába írassa, ellenben több falusi gazda van, aki valamikor gimnáziumba járt. Aggodalommal kell arra gondolni, hogy ha a többi falvakban is így áll a helyzet, ki lesz az, aki pár év múlva az öregek nyomában azt a hat intellektuális állást betölti a faluban, amely még a mai nehéz idők között is megmaradt és ha sovány is, de biztos megélhetést nyújt hat magyar családnak. Pedig a helyzet máshol is így áll. A székelyföldi középiskolák tanulóinak hetvenöt százaléka pap, tanító, ügyvéd és más úri család gyermeke, húsz százalék iparos és a nép közül, ahonnan az utánpótlás dús ere kellene csörgedezzek, csak öt százalék kerül ki. A nép kiszorult az iskolákból, amelyeket a múltban már-már meghódított.

Csókfalvával összenőtt a következő két falu, Szent-istván és Atosfalva. Négy évvel ezelőtt a községek határát jelző táblákon még magyar felirat is volt, ma már eltűnt. Mind a két falu háziiparral pótolja sovány jövedelmét, a fazekasmesterségnek több évszázados hagyománya van. Hogy milyen erős ez a hagyomány, mutatja az, hogy visszavonta a fiút, akinek sikerült volt kiemelkedni a faluból. Négy évvel ezelőtt az elbocsátott fiatal jegyző hazajött és beállott fazekasnak. Az eset feltűnést keltett, némelyek lelkesedtek miatta, némelyek szomorkodtak Erdélyben. A faluban senki sem lelkesedett, maga az egykori jegyző sem. A háziipar nálunk nem a fejlődés, a gazdagodás, az előremenetel eszköze, hanem pótlék a kenyérért, ami másképpen egészen hiányoznék. Így van ez a népnél évszázadok óta, ez a székely háziipar igazi hagyománya.

A DÓZSÁK FALUJA

A híres marosszéki élet szelleme él Makfalván. Itt és a szomszédos Kibédén maradt fenn legtisztábban a régi népviselet, de inkább csak vasárnapi díszruhává zsugorodva. A zöld kalapot hétköznapi is hordja az ifjúság, a fehér posztóharisnya helyett azonban a szürke „bricsesz-nadrág vált általánossá. Műveltség tekintetében messzi kiemelkedik a többi falvak közül. A Wesselényi-iskola százéves tevékenysége nem maradt nyomtalan. A régi iskola, amely 1836 óta látta el eleminél magasabb képzettséggel a vidék falusi gazdáit, ma is áll, de állami iskola van benne és románul tanítják Makfalva ifjúságát. Wesselényi Miklós a falu bocskoros kisnemessége által a már említett módon neki ajándékozott telken hálából ezt az iskolát alapította. Az épület homlokzatán három évvel ezelőtt még olvasható volt az emléktábla felirata: „Adták a székelyek Wesselényinek hazafiságáért, szenteli hazafiság kifejtésére a Székely Nemzetnek Wesselényi.“ Most az emléktáblát eltakarta az állami iskola felirata, csak a legalsó szó látszik ki így: „Scoala primara de Stat Wesselényi“.

Hogy ment végbe ez az átalakulás, annak érdekes története van. A község túlnyomó részben református vallású és erős felekezeti iskolát tartott fenn az egyház. Az iskola egyik része a felső osztályokkal a Wesselényi „kollégiumban“ működött, az alsóbb osztályok pedig t. j. abban épített, oszlopos bejáratú szép épületben nyertek elhelyezést. Így működött az iskola zavartalanul 1934-ig, amikor Angelescu közoktatásügyi miniszternek feltűnt, hogy a faluban nincs állami iskola. Megjött a rendelet, hogy sürgősen állami iskolát kell létesíteni, mégpedig amiatt, hogy a felekezeti iskola (két hatalmas épület) nem elegendő a gyermekek befogadására. A tanfelügyelőség nyomban hozzáfogott a

megvalósításhoz és a kezdetben egytanerős állami iskolának már előre a Wesselényi-féle épületet szemelték ki. A tanfelügyelőség kijelentette, hogy a Wesselényi-alap elveszett a háború alatt, az iskola így gazdátlanul maradt, tehát az államé. Az iskola vezetősége hiába követett el mindent, ezzel az okoskodással szemben nem érhetett el eredményt. A hatóság emberei azt is hozzáfűzték érvelésükhöz, hogy még abban az esetben is, ha visszaállítanák az alapítványt, románul kellene tanítani a Wesselényi iskolájában, mert ez az állam nyelve s a százéves alapítólevél úgy rendelkezik, hogy az iskolában az állam nyelvén kell tanítani. Főlöszleges volt minden lépés, amely törvényesen akarta tisztázni azt a kérdést, mert a csendőrség egyszerűen behatolt az épületbe, leverte az egyik teremről a lakatot és elfoglalta az állami iskola részére. Következő évben még egy másik termet foglaltak el, tavaly ismét egyet, míg 1938. év tavaszán véglegesen állami tulajdonná írták át az egész iskolát. Az egyházköztség ugyanis 100.000 lejért el akarta adni az épületet a közigazgatási községnek, de amikor az idevonatkozó iratokat előterjesztették a megyei hatóságokhoz, jóváhagyás helyett egy iskolai vezérfelügyelő szállott ki a községbe, aki állami tulajdonnak nyilvánította az épületet, azzal az indokolással, hogy Wesselényi bárónak Romániában nincsenek jogutódai. A jegyzőkönyv alapján az állam nyomban birtokába vette az alapítványt. A Wesselényi-adományból, a református felekezeti iskolából lassanként állami iskola lett, úgy csúszott ki ez a nagymúltú alapítvány a magyarság és református egyház kezéből, hogy jóformán a község lakói sem vették észre. Ugyanaz a két épület, amely a tanfelügyelőség szerint a háromtanerős felekezeti iskolának kicsi volt, most elég nagy még egy háromtanerős állami iskolának a befogadására is.

A református egyház többször adott be kérvényt, hogy engedélyezzék új tanerők beállítását a felekezeti iskolánál, de eredménytelenül. Az iskola növendékeinek létszámát először 155-ben állapították meg, de ez idén már csak 130 tanuló felvételét engedélyezte az állami tanító, illetve eny nyinek adott „dovada“-t. A minisztérium külön törvényeket hozott az állami és külön a felekezeti iskolák számára. Mivel a felekezeti iskolák már évekkel ezelőtt kénytelenek voltak annyira lecsökkenteni tanulóik számát, amennyire

a tantermek hivatalosan megállapított befogadóképessége korlátozta, a minisztérium 1937-ben újabb rendeletet adott ki, de csak a felekezeti iskolák számára, mely megtiltja több tanuló beírását, mint amennyit a törvény osztályonként megszabott, még akkor is, ha a tanterem megállapított befogadóképessége megengedné. Ilyenformán a felekezeti iskolákba még kevesebb tanulót lehet beírni, mint eddig, viszont az államiak korlátlanul vehetnek fel tanulókat, létszámra és teremre való tekintet nélkül. Makfalván egy osztályba csak 25 tanulót vehetnek fel, noha a napfényes, világos termekben kétszerannyi is elférne. Az őszi beiratkozásnál megható jelenetek játszódtak le. A szülők már nyáron érdeklődtek a tanítótól, hogy miképpen lesz a beiratkozás, nehogy gyermekeik kimaradjanak a felekezeti iskolából. Harminchat tanköteles gyermek volt az első osztályban, de ebből csak huszonötöt vehetett fel az iskolába, így megindult a versengés a szülők között, hogy melyiknek gyermeke jusson be hamarabb. Szeptember elsején a késő éjszakai órákig ostromolták a tanító házát, hogy másnapig el ne késsenek a bejelentéssel. De tizenegynek mégis ki kellett maradnia. A szülők is ott álltak másnap is csoportosan gyermekeikkel az iskola előtt és találgatták, hogy vajjon mi lesz. Símára fésült hajú, élénkszemű, mezítlábas leánykák és pirosmellényes kis legénykék anyjuk szoknyájába fogódzva bámultak, míg odabent eldőlt a sorsuk. Egy elsőosztályos kislányt sírva visz el az anyja, ő már kimaradt, betelt a létszám, hiába jelentkeztek még tegnap éjjel. Testvére, a harmadikos bekerült, de ez nem vigasztalás számára, hanem keserűség, hogy miért nem járhat ő is oda, ahová a testvére jár. És megindulnak az állami felé... Egyetlen falu iskolai képe ez, de egy kicsit valamennyié.

A falu lakossága 1800 ember, a határ terjedelme 4900 hold, de ebből csak mintegy 1400 szántó. Proletariátus vagy akár feltűnőbb szegénység még sincs. A proletariátus a Székelyföldön az egykori nagybirtokok maradványa és ebben a faluban nagybirtok sohasem fejlődhetett ki, egyenlőjogú kismanesek lakták, akik a szűkös jövedelmi forrásokon egyformán osztozkodtak és megszokták az önálló életet, ami szűkös viszonyok között is emberséges sorsot biztosít. Mivel nem volt nagybirtok, románságot sem telepítettek ide, a falu székely népét társadalmi viszályok nem tették egymás ellenségévé, így maradhatott meg az

összetartó, öntudatos élet, ami, sajnos, száz község közül kettőben található ma. A lakosság egyharmada él földművelésből, a másik kétharmad más jövedelmi forrásokat keresett. De háza, kertje és legalább 1—2 hold földje minden családnak van. A cserépedény készítése bizonyult a legmegfelelőbbnek, mert a terméketlen hegyek kitűnő minőségű agyagot szolgáltatnak. A cserépipar itt is régi keletű, de különösen az utóbbi években vett nagy lendületet s ma a falunak több mint egyharmada fazekas. Minőségileg is jó színvonalat ért el és a makfalvi cserépedény már felveszi a versenyt a korondival. Jelentős emellett a falu szövőipara, leginkább posztószövésével foglalkoznak. Fellendült a gyümölcsstermelés is, már odajutott egy-egy gazda, hogy két vagón almát adhatott el évenként. Gazdakör, virágzó szövetkezeti élet van a községben.

Fiatal magyar orvos került a faluba 1930 körül. Lelekiismeretesebb volt, mint a többi fiatal orvosok, nem a városi élet kényelmét tartotta szem előtt, hanem a hivatását. Bizott benne, hogy a falu és a környék elhanyagolt népegészségügyén segíteni lehet. Életrevaló tervet hozott magával, egy egészségügyi szövetkezetféle megvalósításának lehetőségét kereste. Hogy a betegség ne terhelje súlyos kiadásokkal a családot, minimális havi összeg — 20—25 lej, a tehetőség szerint — befizetése ellenében ingyen orvosi kezelést biztosított az egész családnak. Ennek nemcsak az az előnye mutatkozott, hogy szinte ingyenes kezelést kap a falu népe, hanem az is, hogy a legkisebb betegséggel rögtön mehetnek orvoshoz, mert nem került kiadásba és elejét lehetett venni ezáltal a nagyobb bajoknak. Mert itt is az volt a szokás, mint általában mindenhol falun, hogy csak végső esetben fordulnak orvoshoz. A havi kis járulékot nemcsak pénzben, de terményekben is elfogadta a fiatal orvos, így hamarosan népszerű lett a vállalkozása. Az első években 250—300 tag iratkozott be a faluból és a szomszéd községekből, ami az orvos számára is biztosította a megélhetést, havonta 6000 lej is begyűlt. Pár esztendei virágzás után azonban a vállalkozás lehanyatlott, a megígért ingyen lakást és fűtést a község nem adta meg, nem rajta muló okok miatt, a tagok elmulasztották a fizetést, az orvos pedig egy-két figyelmeztetés után szerénységből nem szorgalmazta tovább, nehogy az a színezete legyen, mintha a pénz befizetése lenne a fontos számára. Néhány

tag még ma is pontosan fizet és ezek ingyenes kezelésben részesülnek. A makfalvi orvos mindenesetre példát mutatott, hogyan lehetne a nép egészségügyén javítani, ha a csekély díjak beszedését a községek valamely egyesülete vállalná magára.

Dózsa György faluja ez, késő rokonai ma is élnek szép számmal, minden 10—20 lépésre a Dózsa és Dósa nevet (ma is kétféleképpen írják) olvashatjuk a díszes kapuk homlokzatán. A családból kiemelkedett urak, a jogtudós Dózsa Elek, az író Dózsa Dániel és a többiek azonban megtagadták Dózsa szellemét és a vele való rokonságot is. De az itthoniak nem tagadják, ma már nem szégyen Dózsa György rokonának lenni Erdélyben. A bocskoros nemeség szabad élete és szabad szelleme az újabb idők szelleméhez alkalmazkodva, a népi műveltség fejlesztésében találta meg irányát. A községnek több mint százéves ifjúsági kultúregyesülete van, még Wesselényi Miklós idejében, a híres iskolával egyszerre alapították és azóta megszakítás nélkül működik a falu népének nevelése érdekében. „A Nemes Makfalvi Székely Nemes Ifjúság Önképző Egyesülete” alapszabálya hosszú időkre megelőzte a célt 1837-ben: „A makfalvi székely nemes ifjúság virágozzék és haladjon, hogy a kor haladó szellemének mindég és minden tekintetben kellőleg meg tudjon felelni.” Az ifjúság alatt még ma is csak a legényeket értik, leányok nem lehetnek tagjai. Jelenleg harminchat tagja van az egyesületnek, „ifjúsági bíróság” a vezetőjük, aki a felmerülő nézeteltéréseket elintézi, a feleket kibékíti.

A hosszú, rendszeres népnevelés eredménye nem maradt el. A falu népe művelt, intelligens, azt mondhatnám, a született művészek, őstehetségek kis csoportja, ha nem is annyira ismert valamennyiüknek a neve, mint Vass Ároné, a szobrászé. Mesterük nem volt, akitől művészetet tanulhattak volna, csak maga a természet, az élet. Vass Áronnal a kultúrházban találkoztam először. A terem gyermekekkel van tele, egészséges, elevenarcú gyermekek, színházat játszik az ifjúság, arra olyan kíváncsiak. A színpadon pesti bohózatok kelnek életre a Színházi Élet lapjairól, amiből a sok falusi gyermek csak itt-ott ért meg valamit. De nézik rendületlenül, nem kacagnak a „legszellemesebb bemondásokon” sem, így komolyan a világ végéig is elnéznék. Megesik az ember szíve rajtuk, szegényeken. A tanító, aki lel-

kes odaadással vezeti az ifjúsági munkát, szavat adott az ő néma panaszuknak. Nincs a nép számára való irodalmunk, nincs mit játszani a falusi színpadokon, még ha engedélyt kapnak is egy-két előadásra. Íróink elhanyagolták a népnek való írást, pedig nagy szolgálatot tennének vele. Ami népi színdarab van, azt már sokszor előadták Makfalván, így kénytelenek ezeket a néptől idegen dolgokat játszani, mert még így is jobb, mintha semmit sem csinálnak. Vass Áron az egyik rendező. Fehér posztóharisnyában, fekete csizmában jár, mint a többi földműves és fazekas társai. Természetes, született intelligencia van az arcán, a mozdulataiban, beszédében. Égetett cserépszobrai nemcsak Erdélyben, egész Európában ismertek. Németországi, csehszlovákiai, hollandiai kiállításai feltűnést keltettek. Az Ókirályságban, a románok között is nagy sikere van műveinek, Bukarestben aranyérmet kapott, ami ugyan nem ritkaság nála, mert ezenkívül már vagy tíz van otthon a ládafiában. — Apámtól maradt egy pár barázdám — mondja —, dolgozom rajta, így aztán a kétféle munkából csak megélek. Sokan mondták, hogy miért járok harisnyában, mikor engem az úri öltözet is megilletne. S ha nadrágot húzok, ki leszek? — kérdeztem. — Vass Áron, a szobrász. — Így is az vagyok, akkor miért húzzak nadrágot.

Az egészséges népi öntudat beszél Vass Áronból, azé a népé, amelynek nem jelentett megalázást az, hogy nép. A Vass-családnak még két művésztagja van, Albert és Árpád. „Berci” már tanult, ő nemcsak östehetség. Petrozsényban a bányamunkások közül bekerült a mérnöki hivatalba, rajzolónak, majd festeni kezdett. Bukaresti kiállításán feltűnő sikere volt székely témájú képeivel, de elsodorta az élet itthonról. Az író Suba Dani, ő festeni is éppen úgy szeret, mint írni.

Az ifjúság a táncban él igazán. A lányok csupa piros lájbi, meg piros szalag. fejükön keskeny gyöngyös pártá. A legényeken is piros mellény van, a híres sárgavarrásos és zöldzsinóros marosszéki, keményszárú csizmájuk alatt ropog a padló. Sajnos, ez nem a mindennapi viseletük, amit állandóan hordanak, az sokkal szürkébb és egyszerűbb. A magyar szóló és a palotás figurái után, amit csak nagy vigyázva és a betanítás szerint járnak, következik az igazi vérbeli tánc, a forгатós, szöktetős, kaptatós, mind a különös dallamú marosszéki muzsikára. Egyszer csak eltűnnek a

lányok, a terem közepén a legények maradtak, akik egymással szembefordulva kezdik a csürdöngölőt. A hangulat csak egy pillanatra törik meg a szalagok miatt, amit a legények a mellükre tűztek. Nagy baj lehet belőle, ijed meg a tanító. De hamarosan kiderül, hogy román nemzeti szalagok, csak a lámpafény változtatta el a színeket. Önként tették fel a legények a zöld zsinóros piros lájbikra, nehogy kellemetlenség legyen az öltözködés miatt. A csendőrőrmester megértően mosolyog. Szól a muzsika, folyik a tánc tovább, mintha semmi sem történt volna. Vass Áron, a szobrász is táncol. Az egyik nóta erősen megakad a fülemben: erről írta Bartók az „Este a székelyeknél“-t. Bizony, ez az este a székelyeknél, Marosszéken. Jókedv, erő, féktelen öröm, fájdalom, kacagás, minden együtt. Föléjük borul a hatalmas sötét éjtszaka és ők járják a sárga lámpafénynél a táncot a régi nótára, mint őseik néhány száz évvel ezelőtt, talán még Dózsa György idejében a pusztákon, a tábortűz mellett és nem tudják, hogy nótájuk messzi országok operáinak zenekarán is felcsendül egy nagy művész munkája nyomán s hirdeti, hogy ők itt vannak.

A VAGYON ÁRNYÉKÁBAN

Kibéd 4800 holdas határán több mint 3000 lakos osztozkodik, de csak 1350 holdnyi terület szántóföld, a többi kaszáló, legelő, erdő és terméketlen. 715 család él a faluban, 668 házban egy családra átlag 6—7 hold jutna, de a valóságban nem így van, mert ebből az eszmei hányadból csak másfélholdnyi lenne a szántóföld, ami egy családot nem tarthat el, így másképpen csoportosult a birtok idők folytán. A gazdálkodók többségének 5—10 holdja van, a legmódosabb néhány családnak 30—40. Ezzel szemben a lakosság jelentékeny részének, 210 családnak nincs földbirtoka, a házán és kertjén kívül. Kibéd mégis módos község hírében áll. Nagybirtok nem volt itt a multban sem, az emberek már rég berendezkedtek az önálló életre. A földhiányát háziiparral pótolják, a cserép- és téglakészítése mellett főleg faiparuk fejlett, a székérkerék faragása a falu sajátossága. 120 család kerekese, de háziiparukat megadóztatják súlyosan. Cseresznyéjük híres, nyárelején jelentős összegeket szereznek belőle. Nyári gyümölcsüknek és veteményeiknek, főleg a nagvban termelt hagymának kitűnő piaca a közeli Szováta fürdő. A lányok nagyrésze szolgálatra jár a városokba, férfiak kevesen. A község tiszta magyar. A születés korlátozása nem ismeretlen, főleg a módosabb családoknál. A község lakossága 1910-ben 2633 volt, 1920-ban 2595; tizennégy év alatt, 1935 januárjáig 3011-re emelkedett. Az évi szaporodás középátlaga ezer lakoshoz 9, ami az országos falusi átlagon jóval alul marad. Az utóbbi tizennégy év alatt született 1315 gyermek közül 227 házasságon kívüli, aminek kétségtelenül gazdasági okai vannak ebben a „módos” községben. A gazdagabb családok egykeznek. A születések 42 százaléka olyan családokra esik, melyeknek három holdon aluli birtokuk van, 51 szá-

zaléka pedig azokra, melyeknek vagyona 3—10 hold között váltakozik. Mert a gazdagság fokmérője mégis a föld, a háziiparral foglalkozók szegényebb emberek. A lakosság 45 százalékát jelentő vagyonosabb parasztszállyra a születéseknek csak 7 százalék esik. A természetes szaporulat 1929-től évenként 20—30 születéssel apad. Ez az egyke bevonulása és hogy még nem vált általánossá és végzetessé, az a szegény népréteg érdeme, amelynek nincs vagyona, mit a szétoztástól féltsen, hanem a keze munkájából él. Gazdakör áll fenn, még a háború előtt óta, ez a falu kulturális központja, ahol könyvet és lapot lehet olvasni. A kibédi gazdakör faiskolája a gyümölcstermelés fokozására évenként többezer csemetét oszt szét olcsó áron, de az öregek maradisága tiltakozik ez ellen a „gazdasági ág” ellen, szerencsére a fiatalok annál jobban ragaszkodnak hozzá. Évenként 2000—2500 csemetét ültettek el az utóbbi időben. A vidék szövetkezeti életének mintaképe ez a falu, négy szövetkezete van, hitel-, fogyasztási-, tej- és malomszövetkezet, mely utóbbi, sajnos majdnem egyedülálló a Székelyföldön. Mintegy harminc gazda közösen, szövetkezeti alapon létesített nagy műmalmot.

Ha a fürdővendég nyáron áthalad Szovátán, a telepre menet csak azt látja, hogy ez a falu is olyan, mint a többi. Feltűnik esetleg a sok díszesen faragott székely kapu, meg a kiáltó ellentét a nagy szegénység és a nagy gazdagság között. Szováta falu életét a fürdő jelenti. A gyönyörű fekvésű, melegvizű Medvetó körül fényes villasorok ékelődtek az erdők közé. Minden zöld, ameddig a szem ellát, a tavak tükre, a hegyek végtelen erdősége, csak itt-ott tűnnek ki a villák tornyai, meg a fehér sötömbök. A villák nagyrésze román tulajdonosoké, a bérlet is román társaságé. A fürdővendégnek ritkán jut eszébe érdeklődni, hogyan él lent a völgyben a falu lakossága, pedig a telep villái, sétányai, virágágyai és kertjei mind az ő kezük munkájának eredménye. Egész nyáron lépten-nyomon velük találkozunk hol a szállodai szobákban, mint kiszolgálókkal, hol a fürdőkben mint fürdetőkkel, hol a sétányokon, amint a virágágyakat öntözik, hol epret, málnát, meg más gyümölcsöt, hol apró emléktárgyakat kínálnak.

Közel négyezer ember lakik a községben, nagyrészt római katolikus és református magyarok, de van közöttük

mintegy négyszáz görögkatolikus és 50—60 izraelita is. A falu határa a többi falvakhoz viszonyítva aránytalanul nagy ennyi lakos számára, mégsem érnek sokat vele, nem tudnak belőle megélni. Hideg az éghajlat, itt vannak fejük fölött a havasok, a vidék nem alkalmas földművelésre. De ez a terület nem oszlik meg egyenlően az emberek között. Hiába az óriási határ, a faluban több mint kétszáz családnak egyáltalában nincs ingatlan vagyona. Legjobb esetben a kis ház az övék, amelybe éjtszakára behúzódnak. Ennek ellenére a falu szemmel láthatólag épül. A gazdagabbak gazdagodnak. A „Szakadát” nevű határrészen külön kis falu alakult, mely nemsokára önálló községgé fejlődik. A régi falu pedig növekszik kifelé a telep irányában, ez a növekedés részben a magyaroké is.

Szovátán aránylag könnyen lehet pénzt keresni. Nagy jövedelmi forrás volt évek óta s az ma is, a telep közelében levő erdők eladása villaépítések számára. Kétszáz négyzetölnyi erdőrész, ami máshol alig ér 2—3000 lejt, itt ötvenezer lejért kel el és értéke állandóan növekedik, ahogy fogy az eladásra kerülhető terület. Egy villára való erdőrészt mindenki nélkülözhet, ötvenezer lej pedig nagy pénz falun, házat, istállót lehet vele építeni. Aki egy ilyen területet eladhat, az be tudja rendezni magát. El is adtak már majdnem minden eladható földet. Egész hegyek mentek át a villatulajdonosok birtokába. Annyira hozzászoktak a föld eladásához, hogy nemcsak a telep körül, hanem a falu határának bármely részén eladták örömet a földet, azt sem nézték, hogy ki veszi meg. Még a magyar uralom alatt megkezdődött ez a folyamat, közvetlenül a háború előtti években 472 holdat adtak el a szováti magyarok románoknak, 81.000 koronáért.

Erdőkitermelésből él a lakosság egy része, fuvarozásból és a telepen történő építkezésekből. Nyáron bérkocsisok, kihordók, alkalmi munkások, szolgák, cselédek a telepen. Nincs értéke előttük a pénznek, szélsőségesen élnek. A vendégek a borralalókkal nem fukarkodnak, minden kicsi szolgálatért könnyen jön a pénz, könnyen is adnak tovább rajta. Amennyi anvagi erőt jelent a fürdő a falunak, annyi kára van erkölcsi téren. Megszokták a falusi emberek a könnyelmű életet, az éjjelezést. Nyáron éjfélután egy-két órákor jönnek haza a telepről, csak részegen. Nemcsak a felnőttek, hanem a gyermekek is. Sokat isznak, szesz-

ital nélkül alig lehet elképzelni itt az életet. Éjfélutáni órákban 16 éves gyermek részegen, négykézláb mászik haza a telepről. És semmit sem lehet tenni ez ellen, a jótanács és físzelmeztetés itt nem népnevelő eszköz. Magukkal hozzák ezt az életmódot az itteni körülmények, amelyek kiforgatják a falut a régi életmódjából s most sodródik a városokból idecsapó hullámokkal. Télen lent a faluban folytatódik az életmód, amit nyár folyamán a telepen megszoktak. Éjfélutánig, sokszor a hajnali órákig hangosak a kocsmák, pedig télen nyomorúságos itt az élet, legtöbb család abból kényszerül élni, amit nyáron a fürdőtelepen összegyűjtött. Annak pedig a szokott könnyelműséggel hamar nyakára hágnak és megkezdődik a nincstelen tengődés. Valóságos megváltás a tavasz, amikor ismét megindul a munka a telepen s a meleg napsugarakkal együtt az első vendégek is megérkeznek és fellendül az élet a Medve-tó körül.

Lopás, betörés nem tartozik a ritkább dolgok közé. Igaz, hogy nem mindig a falu lakosai követik el. A nép más életviszonyok között talán nem volna romlottabb, mint máshol. Az ősi erények közül csak a bicskázáshoz ragaszkodnak. A verekedések szinte mindennaposak. Tánc, vagy műsorosestély alig telik el úgy, hogy egy-két ember ne összeszurkálva kerüljön ki a tereméből. A városi pénzekkel együtt beszivárogtak a faluba a városi betegségek. Pusztít a vérbaj, aminek szomorú következményei vannak. A másik legelterjedtebb betegség a tüdővész. Hiába vannak körül a havasok, hiába tiszta és egészséges a levegő, ez a betegség egyre több áldozatot követel, a rendetlen életmód miatt legyöngült szervezet nem tud megbirkózni vele. Mások üdülni és gyógyulni jönnek ide, a falu egyre több bajt és betegséget kap kölcsön.

Gyermek azonban bőven van, öt-hat egy családnál. Négy elemi iskola is működik a faluban, két felekezeti (református és római katolikus) és két állami. A román lakosság itt is a jobbágyrendszer maradványa. Székely családok alapították a községet 1580-ban, a székely jogfosztások idején ide húzódtak fel az erdők közé, az akkor elhagyott „Szovátha mezejére“. De egy év múlva a hatalmas Kornis Mihály szétveri a falut és lakóit elköltözteti. Az üldözött székelyek nemsokára ismét visszajönnek és felépítik a falut, ahol 1597-ben Báthori Zsigmond már jószágot adományoz az Apafi családnak. Később a Balassi,

Keresztúri és Lázár-családok a falu urai és a község „nagyobb része jobbágy“. A román jobbágyok a többségben levő magyar lakossággal keveredve részben elmagyarosodtak, magyar görögkatolikus egyház létesült a faluban. Ma román görögkatolikus egyház van, de a hívek nem tudnak románul, a pap is magyarul beszél a templomban, pedig ő igazi román ember. Az egykori román jobbágyokkal vegyült magyarokat ma hivatalosan mind románoknak tartják.

Középiskolába egyetlen falusi gazda sem járattja a gyermekét. Pedig az öregebbek között sokan vannak, akik felsőbb iskolába is jártak, a makfalvi Wesselényi „kollégiumnak“ minden évben megvoltak innen a tanulói. Az írásukon is meglátszik, ha egyében már nem is. Különben annyi váltóra írták rá életükben a nevüket, hogy attól is megszépülhetett az aláírásuk. Az 1930 körüli években hozzászoktak volt a váltóhasználathoz, lakodalom, temetés, keresztelő alkalmával nagy adósságokat csináltak. Most vége van ennek, mert nincs honnan pénzt venni fel.

Az út két oldalán sorakozó galambdúcos kapukat nem ők maguk csinálják. A székelység bennebbi vidékéről, Udvarhely körülről hozzák a mestereket, mással festetik a tulipánokat és fehér galambokat, olyanokkal, akik már „iparilag“ foglalkoznak ezzel. Itt élt egyidőben Petelei István, roskadozó háza előtt még áll a díszes kapu.

U D V A R H E L Y M E G Y E

MAI HELYZET

A régi székelység központja, az anyamegye ma aránylag legrendezettebb és legszervezettebb gazdasági életének, valamint lakossága legnagyobb méretű apadásának révén viszi a vezető szerepet. Ehhez a két tényezőhöz járul, hogy népe a legnagyobb százalékban (91·46) magyar és legműveltebb a három megye lakossága között. Az írni-olvasni tudók száma 85 százalék, férfiak és nők majdnem egyformán állanak ebben a tekintetben (87·6, illetve 72·3). Lakossága 93·4 százalékban falun él, noha a falu nem tudja el- tartani a mai gazdálkodás mellett. Birtokmegoszlása a legrosszabbnak mondható, amennyiben 40.159 birtokosa közül 33.410-nek tíz holdon aluli birtoka van és ezeknek egyikére átlag másfél kat. hold föld esik. 10—20 hold közötti gazdasádalma azonban elég erős, 5472 birtokossal, mert a másik két megyében ez a réteg sem az összes birtokosok arányában, sem abszolút számban nem éri el ennek a felét. A rengeteg sok tíz holdon aluli, vagy birtoktalan család lehetővé tette a nagyobb gazdaságok kialakulását, a 20—100 hold közöttiek száma 68. Ennek a körülménynek köszönheti a megye aránylag fejlett gazdasági életét, másik oldalról pedig ennek köszönheti a sokezer család, hogy itthon hontalan, nincs megélhetése és a városokat kell megostromolnia kenyérért. Az összes birtokosok 83·1 százalékát teszi ki ezeknek a földönfutóknak a száma, akik itthon a megművelhető területnek csak 30·6 százalékán osztozkodnak, míg a birtokosok másik 16·9 százaléka a művelhető területek 69·4 százalékát bírja. A kimutatás birtokosokról beszél, de ez megfelel a családok számának és az összes lakosság százalékának, a „birtokosok“ kérdése az egész nép kérdése, mert a családok 98 százalékának van legalább belső telke, ami után adót fizet. A birtokmegoszlás fájó kérdése ma is a székelységnek, hiszen amíg 46.518 kat. hold terület 33.410

tulajdonos között forgácsolódik szét, addig 30.552 kat. holdon Udvarhely megyében 1209 gazdag osztozkodik, 12.554 kat. hold területen pedig csak 68 birtokos, akiknek egyikére átlag 185 hold jut. Nem nagy birtok a más vidékek viszonyait véve tekintetbe, de feltűnő aránytalanság, ha az udvarhelymegyei földnélküliek sorsát tartjuk szem előtt. Ilyen nagy birtokot a Székelyföldön belterjesen megművelni szinte lehetetlen, így jövedelmezőségéből veszít.

Hogy mivé alakult a huszadik századra az egykori szabad székelyföld egyenlő birtoklása és mi a mai helyzet gyökere, jellemzően mutatja Udvarhely megye példája, ahol 1896-ban ezer holdnál nagyobb uradalom 13 volt, 500—1000 hold közötti nagybirtok 14, 100—500 közötti pedig 142. Természetes, hogy a kisbirtokosok számának emiatt kevesebbnek kellett lennie, mint ma, noha az összes lakosság száma alig különbözik. Részint vásárlás, részint pedig a földreform következtében így alakult a birtokmegoszlás a birtokosok száma szerint a két időpont között eltelt több mint 30 év alatt:

	1896	1930	
0— 10 holdig	14.251	33.410	birtokos
10— 20 „	5123	5472	„
20—100 „	3710	1209	„
100—500 „	142	68	„
500 holdon felül	27	—	„

A földbirtok megoszlása négy évtizeddel ezelőtt összehasonlíthatatlanul rosszabb volt a mainál. A természetes folyamat vásárlások útján a nagyobb birtokok elaprózódása és a tíz hold körüli parasztbirtokok alakulása felé vezet.

A század elején az összes lakosság négyötödét tette ki a mezőgazdaság után élők száma és ez az arány körülbelül ma is áll. Akkor 15 százalékkal haladta meg az országos átlagot, de mégis csaknem minden téren behozatalra szorult, — akárcsak ma. A kivándorlás egyik főokát már évtizedekkel ezelőtt az egyoldalú gabonatermelésben látták azok, akik a nép helyzetét szemmel tartották. Barabás Endre 1904-ben megírta: „E megye derék székelységét az fogja megmenteni a magyarságnak, aki keresztül tudja vinni, hogy a főtermények ne a gabonaneműek, hanem az ipari és kereskedelmi növények legyenek s aki az állat-

tenyésztésre és az iparűzésre fogja a megye népét tanítani.“ Milyen régen megjelölték a helyes utat és mégis milyen kevesen indultak el eddig rajta. Az állattenyésztés terén ugyan Udvarhely megye szép fejlődést tett meg az utóbbi három évtized alatt és Keresztúr környéke megközelíti a szász vidékeket, sajnos azonban, a másik két székely megye messzi elmaradt mögötte. És ha az állattenyésztés fejlettségéről beszélhetünk, tanulságos a mai állatállományt összehasonlítani a régebbiekkel, amiből kitűnik, hogy a megye ezen a téren nem fejlődött és viszonylagos jó helyzetben csak a többi székely megyék állattenyésztésének nagyobb méretű leromlása miatt van.

Év	szarvasmarha	bivaly	juh	kecske	sertés
1896	60.535	3923	101.203	14.052	42.108
1935	40.470	4191	61.603	3876	12.287

Ez a végzetes visszafejlődés megbénította a székelység gazdasági életét, az általános szegénységet állandóvá tette, amiből csak rendszeres munkával és irányítással lehet lassanként kilábalni. A sertések számának csökkenése mutatja az életszínvonal nagy esését, hiszen a családok évi hús- és zsírfogyasztását a házilag levágott sertések képezik. Még súlyosabbá teszi a helyzetet, hogy az 1935. évi kimutatásban az újonnan Udvarhely megyéhez csatolt kisküküllőmenti falvak is benne vannak, több mint tíz nagyközség, amelyek nélkül a régi megyeterület még kisebb számokat mutatna. Iparról és kereskedelemről keveset mondhatunk. 1930-ban a megyének 1601 ipari és 692 kereskedelmi vállalata volt, 3202, illetve 1399 személyzettel, ami a vállalatok jellegét is meghatározza, hiszen egy műhelyre, vagy üzletre átlag két személy esik, míg az országos átlag 3.5. Az 1934. évi kimutatás szerint az iparvállalatoknak fele, 920 Udvarhely városában van, a másik fele pedig a falvakban így oszlik meg: kisipari vállalat 895, közép nagyságú 24 és nagyipari vállalat 1. A kereskedelmi vállalatok száma az év végéig leesett 649-re.

A század elején 140 magyar tannyelvű iskola működött a megyében, hat román és három német. A tanítók közül három nem tudott magyarul. Fennállott négy ipari és kereskedelmi szakiskola, egy reáliskola, három gimnázium és egy tanítóképző, ma ellenben egyetlen ipari és kereske-

délmi szakiskola sincs, az egyházak kezében megmaradt egy katolikus és egy unitárius fiúgimnázium Udvarhelyt, illetve Keresztúron és egy református tanítóképző Udvarhelyt. Állami, román tannyelvű egy fiúgimnázium és egy leány algimnázium van Udvarhelyt, valamint egy tanítóképző Székelykeresztúron. 1934-ben 126 állami és 60 felekezeti elemi iskola volt a megye területén, de azóta lényeges változások történtek ebben a magyarság kárára.

A szaporodás és népegészségügy megdőbbséget adókat mutat Udvarhely megyében. Az összes lakosság 1910 és 1930 között szaporodás helyett 1560 lélekkel apadt. Az 1930. évi 130.646 lélekszám 1935-ig ugyan felemelkedett 135.744-re, tehát szaporodás látszik az újabb idők folyamán, de ez a látszat onnan származik, hogy a megyéhez csatolt Kisküküllő völgyének lakossága is bele számított az újabb kimutatásba. Szaporodás a valóságban alig van, mert a születés és halálozás alapján kimutatott évi 4—5 ezreléknyi szaporulat (mely az országos átlagnak fele) a felnőttek elvándorlása miatt eltűnik. Az egyke ebben a megyében a leggyakoribb. A szaporodás hiányának másik oka az óriási méretű gyermekhalandóság, amely különösen falun pusztít. 1934-ben Udvarhely megye erdélyi csúcspontot ért el ebben a tekintetben, az év folyamán született falusi gyermekek 19,7 százaléka halt meg 1 éven alul. A gyermekhalandóság általánosan meghaladja a többi székely megyéket és az országos átlagot. Szaporodásban az itt lakó románság közel kétszer olyan eredményt mutat, mint a székelység, mely már a százszokon is alul maradt ezen a téren. Az orvosok hiánya szembetűnő, de méginkább az, hogy közöttük a magyar ritkaság. A megye területén 1930-ban mindössze 34 orvos működött, akiknek pontosan fele hivatalos állású volt, s csak a másik 17 magánorvos. A 34 orvusból 10 volt magyar (29%); bár a magyar népesség arányszámának megfelelőleg háromszor ennyi magyar orvosnak kellett volna lennie. Egy orvosra 3821 ember esett, egy magyar orvosra pedig 11.930 magyar ember, de a merev statisztikai adatokon túl a valóságban a falvakon ennél is sokkal több emberre számíthatunk egy orvost, mert a hivatalos orvosoknak 55, a magyar magánorvosoknak pedig 72 százaléka élt városban. A falvak küzködő magyarságának nincs egészségügyi védője, életirányítója, pedig létét alapjában támadják meg a népbetegségek. Az

életnek és a hivatásnak félreismerése magyarázhatja csak ezt a tünetet. A magyar orvos működése elé semmilyen hatáság nem vet gátat falun, mégis a nem magyar orvosok tartják érdekesebbnek felkeresni a magyar népet. A megye öt falusi magánorvosából 1 román, 2 zsidó és 2 magyar. Hét évvel ezelőtt 16 hivatalos orvosa volt a megyének, de 1934-ben már tizenkettőre apadt a számuk. Ekkor a tíz körorvos közül 3 volt román, 1 magyar és 7 „egyéb nemzetiségű“, a kilencvenegy százalékosan magyar megyében. Összesen 10 gyógyszertár van a 2936·76 négyzetkilométernyi területen, ezek közül is kettő Udvarhely városában. Átlag 1300 lakosra esik egy gyógyszertár, de kocsma 450 emberre, ami még javulás az itteni állapotokban, mert 1930-ban még minden 340 lakosra jutott egy kocsma. A szeszesital fogyasztása azonban nem csökkent párhuzamosan a kocsmák számával, mert 1930-ban 589.342 liter szeszesital fogyott el, 23 és félmillió lej értékben, de négy év múlva már százezer literrel emelkedett a fogyasztás, a kiadás pedig kétfélmillió lejjel. A borból 2·76 liter, a pálinkából pedig 1·35 liter esik évente egy lakosra, csecsemőre és felnőttre egyformán. És még mit említsünk fel ízelítőül a megye életéből? Adófizetés tekintetében minta megye, egyes adói 91 százalékban folynak be, nem sokkal maradnak el e mögött a közvetett adók és a rendkívüli költségvetések tételei sem.

SÓVIDÉK

Messziről feltűnnek Felsősfalva vöröscserepes új házai, a falunak szinte fele új épületekből áll. A sok tűzvörös cserép a veszedelmes vörös-kakasra emlékeztet, amely mindegyre végigpusztít lángnyelveivel ezen a falun. Az állandóan megismétlődő tűzvésznek az az oka, hogy ez a hegyes vidék rendkívül szeles, minden kis szikra lángra lobban. A völgykatlanon, melyben a falu a szomszédos Alsósófalvával együtt fekszik, erős légáramlat vonul végig, mintha nyitott ajtóú-ablakú házban állanánk. A múlt században az alsó falu egészen leégett, kisebb-nagyobb tűzvészek egymásután fordultak elő. Felsősfalván már három nagy égés pusztított ennek a századnak a folyamán, a második és legveszedelmesebb 1931-ben volt, amikor a falu egész alsó része leégett, mialatt a lakosság az egyik szomszéd faluban tartózkodott, tavaszi vásáron. Több mint száz család maradt hajléktalanul, akiknek mai új házai a magyarság közadakozásából épültek fel. 1933-ban „jelentéktelenebb” égés volt, csak 25—30 ház pusztult el ekkor, itt ugyanis már hozzá vannak szokva, hogy 80—100 ház ég le egyszerre. A tűz terjedését régen megkönnyítette, hogy a házak szalmával voltak fedve, de ma már nincs szalmafedeles ház, csak néhány csűr. Megszervezték a motorfecskeendő állandó tűzoltóságot is, amelynek vezetője egy állás-talan diplomás fiatalember, az egyik tanító fia.

A 2100 lelket számláló falu határának kiterjedése 4000 hold, melynek még egynegyedrészre sem művelhető, így a legszűkösebben sem termi meg a lakosság kenyerét. Aránytalanul sok a szegény ember, a falu negyedrészre olyan családokból áll, akiknek egyáltalán semmi vagyonuk nincs. Egyetlen faluban 500 ember kenyér nélkül. Ezek nap-számba járnak, főleg erdőmunkára. Óriási távolságokra el-

mennek munka után. Segesvártól a Gyergyói havasokig mindenhol meglehet találni őket. A falu leánysága Temesváron van, szolgál. A leánykák mihelyt akkorára cseperednek, hogy konfirmálhatnak, nyakukba akasztják az átalvetőt és elindulnak az idegen nagyvárosokba. Itt aztán kevés marad meg úgyv, hogy el ne romolnák s mikor már elviselhetetlenné válik nyomorúságos életük, öngyilkossággal oldják meg sorsukat. Az életkérdéseknek ez a megoldása meglepően sűrű. Abban az évben, amelynek nyarán utoljára jártam a községben, már két leányt hoztak volt haza haldokolva, mert marólúgot ittak. Mind a kettő ott fekszik most a temetőben. S mikor a falu fiatal református papjával beszélgetek, a harmadik szerencsétlen leány útban van hazafelé. Dél előtt már jelentették, hogy hozzák az öngyilkos leányt és a pap várja a megérkezését. Nehéz órák és mély, sötét percek, melyek nehéz és sötét esztendőkké nyúlnak ki. Az egész falu összegyűl, fásultan könnyezve s a pap készül a fogadtatásra, azon töpreng, mit lehetne itt valami nagyot mondani az embereknek, mit lehetne itt tenni, hogy megakadályozható legyen a további pusztulás. a lelkek és a fiatal székelv leánytestek pusztulása.

Az anyakönyv arról tanuskodik, hogy évente 8—10 a természetes szaporodás, a lakosságnak 4—5 ezreléke. Döbbenetesen kevés, de ilyen életviszonyok között nem lehet elítélni az anyákat, akik félnek a gyermektől. A gyermekhalálozás nagy, az újszülöttek egyharmada egyéves kora előtt hal meg. A felnőttek közül a tüdővész szedi a legtöbb áldozatot, majd a balesetek, aminek oka a famunka. És a „nyomor következtében“ is meghal évente 1—2 ember, akinek nem akad a faluban naponta egy-egy darab kenyér. S legvégül az öngyilkosok. Lesújtó ez a kép? Orvosi segítséggel, népneveléssel ezeknek a haláleseteknek felét meglehetne akadályozni. De nem olyan népneveléssel, ami a faluból indul ki, hanem ami kívülről irányítja a nép életét, szervesen és hatékonyan. Pusztulás van itt, pedig mindenki dolgozik a faluban, baromi módon. A nép most próbálkozik a földműveléssel. Régen nem ez volt az élet alapja, hanem a fakitermelés és a szomszédos Parajd üze me i. Az erdők most is itt állnak körülöttük, az ő tulajdonuk, és megbírnák a kitermelést, de az erdővédelmi törvények tiltják. A század elejéig a parajdi sóbányák és a gyufagyár nyújtottak kereseti lehetőséget, aminek egyszerre vége lett s a vidék

rohamosan visszafejlődött. A hegyek mélye sóval van tele az egész vidéken, a parajdi bányák sóbősége legnagyobb Erdélyben, mégis a marosújvári telep elnyomta, mert nem gondoskodtak közlekedési útakról. A mult század hatvanas éveiben egy budapesti vállalkozó: Reiter József, létesítette a gyufagyárat, ami sokszáz embernek nyújtott kenyeret, részint bent a gyárban, részint kint a famunka és fuvarozás terén. A parajdi gyufa piaca Moldvába, Bukovinába és Galiciába is kiterjedt, az üzem fejlődött, míg a kilencvenes években egyszerre beszüntette működését. Parajd és vidéke jövedelem nélkül maradt. A sófalviak most földműveléssel próbálkoznak. Búzát vetettek bizonytalanul egy keveset, de a termés nem megfelelő. A rozsos-búza már jobban sikerült. Főleg zabot termelnek, meg kukoricát, úgyszólván az egész falu puliszkával él. Éghajlata — a korondi havasok alatt — egész nyáron hűvös, a hegyoldalak kövesek, az eke csak úgy tud rajtuk haladni, ha minden szántás előtt először összehordják a köveket. A nép ösztöne sejti, hogy a hegyekben szunnyadnak megélhetésének forrásai, a bányákban, a kitermelésben, de a néplélek szabályai szerint egyelőre csak mese formájában tudja ezt kifejezni. Kodáros székely király kincseit tudják elrejtve a hegyekben és csákányukkal ezt keresik mindegyre. Egyszer bizonyosan meg is találják majd.

Az asszonyok szinte felülmúlták a férfiakat az életlehetőségek megteremtésében. Jelentékeny szövőipart fejlesztettek ki az utóbbi esztendőik alatt, amely évről-évre nagyobb piacot jár be. Ma már nagyobb megrendeléseket kapnak városi üzletektől. Gyanjúból posztót és a híres cserge-pokrócot szövik, a „fejtőből“, azaz gypottból férfi ruhák számára készítenek szürke, kék és csíkos szöveteket. Az öregasszonyok elővették a horgolótűt és szemelgetni kezdték az elfelejtett régi csipkéket, mások pedig az egykori szép varrottasokat újítyák fel. A falut sujtó csapások így válhatnak új életre serkentő erővé. Az új viszonyok között a nép mintha ismét magára találna lelkében és művészetében, ami alapfeltétele egy egészségesebb népi társadalmi élet kialakulásának.

Korond szomszédja Sófalvának, de a két falu két külön világ. Itt jólérről beszélnek a hatalmas házak, udvarok, csűrök, galambbúgos kapuk és az egészséges, életerős emberek arcai, pedig a föld semmivel sem jobb, mint amott,

terméketlen, köves. De a háziiparnak multja van, a lakosság erre rendezte be életét századok óta és ez biztosítja ma a bőséges életet. Agyagipar, aragonitipar, faipar virágzik, amelyhez most kapcsolódik a céltudatos gyümölcsstermelés. A nép ipari és kereskedő szelleme a föld alól is előteremtette a jóléthez szükséges feltételeket. Szekerével és lovával nyakába veszi a világot a korondi ember és az ország leg-távolabbi pontján is lehet találkozni vele, amint cserépedényeit árulja. Ez a fáradságot nem ismerő munka mind azért van, hogy itthon építeni, gazdagodni lehessen, hogy minél nagyobbra nőjjenek a hatalmas, cifra deszkadíszítésű házak és csűrök. A jólét megengedi a hivatkozást, sok sarkot csinálnak a házaknak, hogy minél több csatornának legyen rajta helye, mert a polgárosodás vágyától fűtött falusi társadalom ebben látja az óhajtott életforma külső megvalósulásának egyik ígérését. A korondiak azt szeretnék, ha falujuk már város volna. Kaszinót létesítettek, ahol a vágyott „magasabb“ élet ízeit szürcsölgetik a fazekasok és ezt a magasabb életformát ezidő szerint a biliárdasztal és a dákó jelenti. Műveltségi szükségleteik nincsenek, olvasási készségüket kielégítik az egylejes lapok.

A falu három rétegre tagolódik: földművesekre, gyári munkásokra és házi iparral foglalkozókra. A rétegeződés elég határozott, egymás életlehetőségeit nem érintik hátrányosan. A földművesek megélnek a földből, mert ami kevés művelhető van, a kezükbe tömörült. Az 50—60 holdas gazdák kis helyi nábobok, akikkel azonban a jólkereső fazekas nem cserélne. A három rétegnek csak a szegényebb osztályai érintkeznek, ahol háziipart, földművelést és gyári munkát egyformán végez egy-egy család. A földműves társadalom a tanyarendszert honosította meg az utóbbi évtizedekben, a nagykiterjedésű határon csak így lehet óriási fáradság megkímélésével gazdálkodni. A birtokosok nemcsak nyárra költöznek fel a hegyekbe, hogy aztán őszi közeledtével ismét lehúzódjanak a faluba, hanem örökre kitelepedtek, Pálvölgye és Fenyőkút körül két szétszórt falut képeznek, külön iskolákkal, 6—8—10 kilométerre Korondtól, ahova csak közigazgatásilag tartoznak. A Hargita és Gyergyói havasok láncolata zárja be a tanyás fenéket, amelyen szerteszét, öt-hatszáz lépésnyire tűnnek elő a fenyők közül a zsindeyes-tetejű, gyakran vakolatlan, gerenda- vagy deszkaoldalú házak és gazdasági épületek.

Ez a faipar, a deszkák és zsindelyek hazája, itt főrészelik őket a fenyvesekben és hatalmas szekereken viszik eladni őket Erdély minden részébe. A földművelés jelentős létalapja a tanyásoknak. A magas fekvésű vidéket kibíró gabonaneműeket termelik, amelyek olykor szép hozamot mutatnak. Minden gazda földje, a 30—40 hold, egy darabban terül el a ház körül, ki-ki a maga tetszése szerint osztja be a termőterületeket. Ezek a tanyások Korondon bent maradva még most is szegények volnának. De így nemcsak ők fejlesztették gazdaságukat, hanem a faluban bent maradtak fejlődési menete is zavartalanabban haladt. Ma némelyiküknek 20—30 darab szarvasmarhája és lova van, míg juhnyája számára külön pásztort és majorházat tart.

A cserépedény készítése a háború utánig csak házilag történt. A századforduló idején válságba jutott az itteni agyagipar. A korondi edényeknek ugyanis az volt a jellegzetességük, hogy máz nélkül, csak egyszerűen kiégetve kerültek forgalomba, de a fejlettebb ízlés az utóbbi évtizedekben előnyben részesítette a mázas edényeket, így a korondi termékek háttérbe szorultak a piacon. A válságból az Udvarhelyen felállított agyagipari szakiskola segítette ki a korondiakat, akik itt megtanulták a zománcolás mesteriségét és a század elején áttértek a jobbminőségű zománcozott edények készítésére. A világháború után újabb válság következett, ezúttal a gyár és a háziipar harca miatt. 1930 körül két cserépedénygyár létesült a faluban és elkeseredett harc kezdődött köztük és a házilag dolgozó fazekasok között. Végül is a gyárak kerültek ki győztesen és ma már a házilag dolgozó fazekasok is részint a gyártól vásárolják meg pár lejért a nyers agyagedényeket, melyeket otthon kifestenek, mázzal vonnak be, kiégetnek és a piacra hozzák. A fazekasok egyrésze azonban még megmaradt a régi háziipari módszer mellett, úgy dolgoznak, mint őseik három-négyszáz évvel ezelőtt, maguk kerítik az agyagot, maguk formálják ki kézzel s az új idők jele egyedül a színes zománc. Szomszédság vagy rokonság révén ketten-hárman összeállnak, hogy megkönnyítsék egymás dolgát, közös étetőkemencéket építenek. A kezdetleges kéziipar és a legmodernebb gyáriipar versenyez egymással a sokszázados háziipar földjén, de az egyénileg dolgozó kisemberek lesznek a vesztesek, mert mennyiség és minőség tekinteté-

ben már nem tudják felvenni a versenyt a gyárakkal. A szerényebb keretek közt mozgó háziipar azonban az egyes családok megélhetését így is biztosítani fogja, mert a cserépedénynek nagy piaca van. A háború után megnyitlak kelet és dél felé a Kárpátok kapui, amelyek a Romániával megindult vámháború óta zárva állottak. Ennek lehet köszönni Korond mai gazdasági fellendülését. Moldovában és Havasalföldön már az elmúlt századok során ismerték a kitűnő székely cserépedényt, amelyet most változatlan szeretettel fogadtak. A korondiak legjobb piaca az Ókirályság, s hogy a közlekedés gyorsabb legyen, a lovas szekerek egyrészét felváltotta a tehergépkocsi. A kisiparos székelyeket ellenben erősen köti az évszázados hagyomány, nem tartanak lépést a megnövekedett piac igényeivel, a nagy vállalkozások kockázatától tartózkodnak. A régi módszerrel készített kevés edényt inkább eladják itthon, közvetítő kereskedőknek. Ezek a közvetítők — túlnyomó részben cigányok — többet keresnek, mint a kisiparosok. A Kárpátokon keresztül szaladgáló tehergépkocsik nem a székely kisembereké, hanem a közvetítőké és a gyáraké. A székely nép okos és leleményes a kis és biztos életlehetőségek megteremtésében, de a nagyobb és kockázatosabb vállalkozásokra, amelyek több sikerrel is járnának esetleg, nem kapható. A korondi cigányokat is elpolgárosította a pénz, amely után a kisiparos nem merte kinyújtani kezét, birtokokat szereztek a székelyek által készített fazékból, némelyiküknek emeletes, fotolyókkal bútorozott háza van és saját tehergépkocsija.

Az edénygyárak és az aragonitgyár többszáz munkást foglalkoztatnak. A „Bertalan és Kacsóh” keramikai gyárban a munkamegosztás elve alapján készítik a cserépedényt és rányomják a gyár védjegyét. Az innen kikerült áruk semmiben sem emlékeztetnek a régi korondi agyagiparra, a háziipart elnyelte a gyár. Sajnálkozunk? Korunknak mások a követelményei, mint a régi időknek és a tények azt mutatják, hogy csak a gyár képes kielégíteni a megnagyobbodott piac igényeit. Munkásai jó fizetést kapnak. Egyszerű falusi emberek, fehér harisnyában és fehér ingben dolgoznak, mint régebb otthon; gyárimunkások, de nem proletárok. Az egészséges székely ipari élet kifejlődésének egyik alapja lehet ez a telep. Az aragonitgyár még nagyobb jelentőségű, 1910-ben alakult és áruai hamarosan ismertté váltak az európai piacon. Igazgatója és ala-

pítója cseh ember, kitűnő szakértelme gyümölcsözővé tette a falu három aragonitbányáját, melyeknek termékeit addig mészkővel együtt égették meg mésznek. Ma ezek a bányák milliókat jelentenek a község számára. A munkások a városi gyárak órabérét kapják, ami az itteni életviszonyok szerint kétszeresen számít. A gyárat itthon ismerik talán a legkevésbé, piaca Franciaország, Svájc és főleg Németország. Korondon alig ismerik a szegénységet. Korondéhoz hasonló lehetne a székely falvak legtöbbjének helyzete, ha gyári és háziiparuk hasonló módon kialakult volna.

A korondihoz hasonló tanyarendszer szerint él észa-
kon, fent a havasokban Varság, tizenöt-húsz kilométerre
a hozzá legközelebb eső falvaktól. Ezen az eldugott helyen
a „térítések“ klasszikus példájává vált. Közel kétszáz szé-
kely tért át 1935-ben a görögkeleti vallásra, akik azelőtt
valamennyien római katolikus vallásúak voltak. A falu-
ban egyetlen román sem lakott, de végre akadt egy tanító,
aki nem is magyar, nem is román, nem is szász, de az
álláshozjutás ígéretéért vállalkozott arra, hogy a székelye-
ket áttéríti románoknak. A háború előtt különben az egyik
erdélyi római katolikus gimnázium reverendás igazgatója
volt. Itt is a névelmezés szolgált útmutatóul a munka meg-
kezdésénél. A sok Tifan nevű családot gyanúsna találták,
majd a tanító és társai egy kis etimológia segítségével ki-
derítették, hogy ezek valamennyien elmagyarosodott román-
nok, kiket valaha Stefan-nak hívtak. Etimológiai érvek
ellen csak hasonló érvekkel lehetett harcolni és megkezdő-
dött a vita, ami minden bizonnyal páratlanul áll az etimo-
lógia történetében. A magyarok azzal szakították ketté a
meddő vitatkozást, hogy az sem baj, ha Stefan is volt vala-
mikor a nevük, de a Stefan előtt mégis magyarok voltak.
Most azonban olyan időpontot kellett keresni a történelem-
ben, amikor megtörténhetett volna ez az „első“ elrománo-
sodás. Ilyennek mutatkozott Mihály vajda korszaka, midőn
1601-ben bevonult Erdélybe. A varsági történészek szerint
a székelyek ekkor románosították el a nevüket Istvánról
Stefanra, Mihály vajda kivonulása után pedig próbálták
visszamagyarosítani Tifanra. Olyan szenvedélyes harc folyt
ekörül a mese körül, hogy a falu lakossága egymás ellen-
sége lett. Ez is Gulliver-i történet. Komolyan vették a mesét
a felnőtt emberek és komolyan harcoltak körülötte. És a
harc eldőlt: kétszáz székelyember és hú katolikus szakadt

le a magyarság testéről. Román templomot és iskolát építettek számukra közmunkával, amelyben az át nem tért lakosság is részt vett. A katolikus plébános próbálta felvilágosítani híveit az áttérés során, eljárást indítottak elene. A községben magyar jegyző volt, de magatartásával nem elégedtek meg felettesei, aminek szintén eljárás lett az eredménye, végül pedig áthelyezték a Regátba.

„FEKETE TYÚK ÁRNYÉKA“

Nagysolymostól Szentersébetig nem nagyobb a távolság, mint hat kilométer a sáros és döcögős megyei úton, de van rajta három falu, egy magyar, egy román és egy „el-magyarosított“. Istenhátamegetti eldugott vidék ez is, az ilyen vidékkel, az ilyen emberekkel nem sokat törődik senki. Ezen gondolkozom, ahogy a völgy mélyén, a patak mellett kanyargó kerékvágásnyi úton ballagok. Valóban így látszik és mégis végigszágul néha a lehetetlenül rossz úton az udvarhelyi prefektus gépkocsija. Nem azért, hogy javítási parancsot vagy éppen a segílyt meg hozza. Ha jön, más érdek vezeti. Az ország urai a messzi Kárpátokon túlról számon tartják, hogy a meredek hegyszakadékok, sűrű erdők, patakmenti égerfák és a hegyoldalak futó kis szántóföldek között élő emberekből hány magyar, hány román és hány székely. Pedig ezek az emberek régen is megértették egymást a három faluban, nemzetiségi számon-tartás nélkül, maguk helyezkedtek így el egymás szomszédságában vagy éppen vegyesen egy községben. Kelet felé a hegyek között néhány kilométerre van Székelykeresztur, az őszi szürkességben ködlő földek között ott szalad a segesvári vonat, de ezzel a vidékkel még sincs kapcsolata. Postát kétszer hoznak egy héten, az emberek nem járatnak ujságot, a világ vérkeringése mintha kikapcsolódott volna.

Nagysolymos ősi solymárok faluja, néhány solymár kiváltságait még a XVIII. században is megerősítették. A király sólyomfogói mentesek voltak az adótól, beküldték évenként a királyi udvarba és a török portára a megszabott számú solymot, azontúl szabadságot élveztek a rengeteg erdőség ölén. A maiak között már emléke sem él a régi időknek, művelik a földet, vágják az erdőt és fizetik az adót. Most kiderítették róluk, hogy valamikor románok vol-

tak, összeírták a román hangzású neveket és felküldték Udvarhelyre. A szomszédos Andrásfalváról beszármazott egyetlen román ember temetése alkalmával, 1934 nyarán kijött a prefektus maga is kikísérte a koporsót a temetőbe. Nemsokára a hegyből is kikiáltották, hogy a románok térjenek vissza, de máig sem történt hivatalos áttérés.

Pusztuló falu. Az igazi veszedelmek nem kívülről, hanem belülről jönnek. Hosszú évek óta nincs szaporodás, fokozatosan néptelenedik. Egyke? Annál is súlyosabb. Pedig az emberek jómódban élnek, mindenfelé a viszonylagos gazdagság jeleit láthatjuk. A házak a régi előkelőséget és hagyományos jómódot mutatják, valamennyi tágas, egészséges, kényelmes, nagyrészüik az egykori udvarházakra emlékeztet. De annál szomorúbb, hogy ezek a módos házak üresek, két vagy három ember lakik bennük, azok is öregek. A gyermek ritkaság. A községben 850 ember él, belőlük 730 református. Az alábbi számadatok csak a református lakosságra vonatkoznak, de a 120 főnyi unitárius társadalmi helyzete is azonos. Az anyakönyvek tanúsága szerint a közel ezer lakosra évenként egy, vagy ritkább esetben két szaporulat esik. Az utóbbi öt év alatt, 1931-től 1936-ig volt 57 születés és 50 halálozás, a természetes szaporulat tehát hét lélek. A szaporodási arány a háború után fokozatosan romlott. A megelőző öt évben, 1926-tól 1931-ig a természetes szaporodás 24 volt, több, mint háromszor annyi, mint az utána következő ugyanannyi idő alatt. Összevissza két „nagy” népesebb család van a faluban, két szegény család 5—5 gyermekkel. Az egyke általánosan és fokozatosan meghódította a falut, most az „egy se” következik. Hetvenöt—nyolcvan családnál, az összes családok egyharmadánál nincs gyermek. S ahol van is, a szegényeknél van inkább. A falu több mint egynegyedének nincs örököse, minden harmadik, negyedik házban és udvaron utódok nélkül lézeng a házaspár. És tudják, hogy a gyermekhiány nem istenverése rajtuk, ők akarják, hogy ne legyen gyermekük.

A halálozások 15 százaléka egy éven alul történik. A gazdag gyermekek „nyáron is megfagynak”, vérszegények, degeneráltak, amin mind lehetne segíteni, egészséges embereket lehetne nevelni, csak orvosra volna szükség. De az orvos messze van, ellenben a szomszéd faluban lakik a bába, a születések szakavatott szabályozója, aki már le-

tartóztatásban is volt gyermekelhajtás miatt. Mint bizalmasan eldicsekedi: „harminckét községe van“. Évenként egy-két asszony belehal a tiltott műtétbe. Az asszonyok erkölcsileg züllöttek, sokat járnak-kelnek a világban. Akinek férje van és szeretőt tart, büszke rá és beszéli. És mit szól hozzá az ura? Ő is megy másfelé. Nem az tűnik fel, ha a férj tudja a felesége „dolgoit“, hanem az, ha nem veszi észre. Külön műszavuk van erre, az ilyen férfi „megeszi a fekete tyúk árnyékát“. Az ismertetett számadatokból az tűnik ki, hogyha kevés is, de mégis van valami szaporodás, ellenben a község lakóinak száma nem növekedik, egyhelyben sem áll, hanem évről-évre fogy. Az emberek igényesek, városban akarnak lakni és aki csak teheti, elmegy itthonról. A legrégebbi hiteles kimutatás a reformátusok számáról közel száz évvel ezelőtt, 1858-ban készült. Ekkor 730 református lélek volt a községben. Azóta nemcsak a természetes szaporulattal kellett volna növekednie ennek a számnak, hanem az áttérésekkel is, mert az akkor még önálló unitárius egyházközség időközben megszűnt, tagjainak jórésze a ref. egyházba vétette fel magát. A múlt században mutatkozott is szaporodás, 1862-ben az egyházközség lélekszáma 762, 1900-ban pedig 924, de tizenhat év múlva (a világháború második éve) már csak 840 lelket tarthattak nyilván. 1920-ban 783-ra esett a lélekszám, majd a béke két évtizede alatt az egyke következtében visszazuhant 730-ra és ma pontosan annyi, mint 1858-ban volt. A lakosság ezzel is keserűen bizonyítja, hogy magyar. A „fekete tyúk árnyéka“ sötéten nehezedik a falu népére.

Más bajok is vannak, a népi öntudat hiánya, a szét-húzás. A pártoskodás odáig jutott, hogy a hívek „államellenes izgatás“ címén saját papjukat jelentették fel az ügyészségnél. Az itteni helyzet egy kissé minden falunak a helyzete. A református egyháznak régi emeletes iskolája volt, amit a század elején átadott használatra az államnak addig, „míg magyar tannyelvű iskola lesz benne“. Ma román tannyelvű az épületben lévő állami iskola. A szerződés megkötése körül itt is nagy hanyagság történt, írásba sem foglalták, így 1935-ben nem volt alapjuk védekezésre, mikor a magyar tanítót, aki református énekvezér is volt, elbocsátották állásából. Az iskola földszintjén egy különbejáratú nagy terem annakidején a község tulajdonában maradt gyűlésteremnek. Három évvel ezelőtt azonban a községet

óvodaépítésre szólították fel, de mivel nem volt pénz, átadták a gyűléstermet. Így nem maradt sem az egyháznak, sem a községnek helye, ahol gyűléseket tartson. Ekkor az egyik gazda telket adományozott az egyháznak, református Népház építése céljára. A pap íveket járatott körül hívei közt, hogy írják fel, ki akarja a Népház építését, majd amikor a túlnyomó többség melléje állott, megkezdődött az adakozás. Tizenhárom gazda kivételével, akik tüntetőleg tartották távol magukat, mindenki jegyzett adományt, olyan mértékben, hogy a Népház felépítése, melyben kulturális összejöveteleket szándékoznak tartani, biztosítva volt. Ekkor azonban előállott néhány embernek a külön pártja, amely „valakinek” a felbíztaására hangoztatta, hogy a községnek nem kell egyházi épület, hanem községi épület kell. A község küldöttségének jelentették ki magukat a szolgabíró előtt, kinek azt mondták, hogy a pap félrevezette a népet, „hogya községházát építenek, az állam elveszi.” Másnap megjelent a községben a csendőrség és senkinek a rendeletére nem hivatkozva, elkobozta a Népház építésére vonatkozó iratokat. A község már régebb készült a Népház építésére, előző esztendőben egy eladott erdő árát, 20.000 lejű félretettek volt erre a célra, most ezt a pénzt is elvették az egyháztól és átutalták a községi költségvetésbe. A politikai község kimondotta, hogy épít majd utakat „és ezzel kapcsolatosan Sala Festivala“-t. Ez lett a református egyház kulturális alapjából. De az ellenzék ezzel sem elégedett meg, hanem feljelentést küldött az ügyészséghez a pap ellen, akit azzal vádoltak, hogy megakadályozta a községi építést, mert azt mondta, „ne a községnek építsetek, hanem az egyháznak”. A lakosság túlnyomó része valótlanságnak minősítette a vádat, mégis megindították az államellenes izgatási pert a lelkész ellen. A csendőrség tanúkihallgatásokat tartott, kihallgatták a papot is, aki tisztázta magát és igazolta, hogy a vádak rosszindulat művei. A feljelentők mind magyar emberek voltak, az egyik régi címeres család sarja. Többszöri társvalás után a román bíróság felmentette a papot, igazságot szolgáltatott neki a saját híveivel szemben.

A község jegyzője 1934-ben még magyar volt, a segédjegyző, a secretár szintén magyar nő. Ekkor a szolgabíró szóbelileg elrendelte, hogy a női secretárnak fel kell mondanivaló. Az előjáróság nem egyezett bele egykönnyen, de a

jegyző is a felmondás mellett foglalt állást, közvetlenül a nyugdíjaztatása előtt nem merte vállalni a felelősséget a szóbeli rendelet végre nem hajtásáért és megszerezte az előljárárság beleegyezését azzal, hogyha nem mondanak fel, a községnek külön kell fizetnie a secretart. A községi tanácsosok egy része megfellebbezte a felmondást és a kolozsvári revíziós bizottság visszahelyezte a hivatalnoknő állásába. A község Bukarestbe fellebbezett, de ott is jóváhagyták a revíziós bizottság ítéletét, a községet pedig elmarasztalták a kétévi fizetés és a perköltség, 58.000 lej megtérítésére. Ezekután egy atyafi kifakadt a község ügyeit ilyen jól intéző egyik községi tanácsos ellen és azt mondta, hogy nekik olyan tanácsos nem kell, „aki nem tudja, mit ír alá.“ Eből újabb per keletkezett. A kisebbségi küzdelemnek ilyen megnyilvánulásai is vannak a Székelyföldön. A kultúra, a közösségi érzés hiánya, a végletekig feszített individuális szellem az oka mindennek. Az ember nem győz eleget csodálkozni, hogy az egykori székely közösségi szellem miképpen pusztulhatott ennyire ki, hiába ismeri a történelmi okait. De itt még külön okok is vannak, a háború előtti és háború alatti úri vezetőség sok hibát követett el. A Hangya szövetkezetet „deficittel dolgoztatták“, tejszövetkezet aztán nem is alakult, részvénytársaságot létesítettek helyette először 10, majd 30 taggal, de ez sem volt életképes, negyed-órás ottlétért napszámokat vettek az emberek, kétfokos lefőlőzött tejet vittek vajnak feldolgozni. A mai pap lemondóan legyint: nem lehet segíteni az általános pusztuláson, szövetkezésre nincs alap, vezetőt nem ismernek el, mindenki egyéni tevékenységet akar. A népet sokszor becsapták. A „fekete árnyék“ nagyon sűrű és nagyon sötét.

Andrásfalva néhány kilométer Solymostól, itt már románok laknak. De magyarok is vegyesen. A házak mások, az utcák mások, rendezetlenebbek, nagyobb szegénység látszik, pedig a valóságban nincs. Hajdan a Gyulai grófoké volt a falu (Solymosnak is egyrésze, ahol kívülük még a Teleki és Apáthi családok is osztozkodtak a földön), a nagy uradalomra ők telepítették le a románságot. A Gyulaiaknak ma már nyomuk sincs itt, az uradalomnak utolsó romjait is elsöpörte az agrárreform, csak a következményei maradtak meg. A falu felső végén, a patak völgyében lapályos szántóföldek terülnek el, a háború alatt ez még mind egvmáshoz tartozott, a grófé volt. Szétdarabolták, nagyré-

szét a helybeli román pap kapta meg, a többi a parasztok, az egykori jobbágyok. A román papnak, aki az iskolában is tanít, hat osztály végzettsége van, de hatalmas birtoka és jó havi fizetése az államtól. Háromszor annyi, mint a szomszédos községbeli magyar papoknak. A falun kívül, a patakmenti lapályon omladozó nagy téglalapú épület áll. Szeszgyár volt valamikor, sok munkásnak adott kenyeret, a vidék terményeit itt értékesítették. Egy Léb nevű zsidó tulajdonát képezte, aki a Gyulai birtokok egy részét is megvette volt a háború előtt. A földeket kisajátították, a zsidó tönkrement, a gyárépülettel nem törődik senki. Csak a földre vetette rá magát a nép, amit ingyen kapott. A meginduló ipari élet csírájában pusztult ki. A gerendák kopaszon merednek az égnek, alóluk kilopkodták a téglát azok, akik a faluban építkeznek. Udvarhely megye három román falva itt van egymás szomszédságában, Andrásfalva mellett Hidegkút, majd tovább Sárd. Valamennyiben laknak magyarok is, Sárdon unitárius egyházközség van. Ezek a nagyobb román települések, melyek régen is községszámba mentek, a régi nagybirtokrendszer következményei. A telepítés központja Andrásfalva volt, melynek tartozékait képezte Hidegkút és Sárd. Magyarázata az, hogy Andrásfalván a gróf Gyulaiaknak és báró Szentkeresztyeknek 1511 kat. hold birtokuk volt, Hidegkúton 1574 és Sárdon az Elekes és Földvály nemzetségnek 1287 kat. hold, melynek megművelésére jobbnak tartották a román jobbágyot. Habár nagy székely községek közé vannak ékelve, az idetelepített románok nem magyarosodtak el, vallásukat és román jellegüket megtartották, mert senkinek sem jutott eszébe, hogy nemzetiségi, vagy vallási alapon elnyomja őket. A birtokos templomot építtetett számukra és saját költségén papot tartott nekik.

FELEKEZETI SZÖVETKEZET

A gazdasági életlehetőségek keresésében Szentlerzsébet egészen eredeti kezdeményezést mutat gyógynövénytermelő kísérletével. Kiemelkedő sziget a magyarság életében. Pedig a község veszített egykori jelentőségéből, a reformáció előtti zárdája volt, majd négyosztályos unitárius algimnáziuma. Ma egyetlen román elemi iskola jelenti a műveltséget. A reformáció fellendülésében itt született meg a sajtóságos székelly vallás, a szombatosság. Itt lakott 75 jobbágys birtokán a szombatos apostol, Péchy Simon, Bethlen Gábor kancellárja, akinek a környékbéli falvakban is több helyen volt birtoka és jobbágys, itt fordította le a zsidó bibliát és a Talmudot magyarra, majd az unitárius algimnáziumot is pár évre zsidó iskolává alakította át. Péchy-t itt temették el, de hiába keressük a sírját, senki nem tudja hol van, nevé-ről a nép, mely századokon keresztül vállalta a szenvedést a tőle nyert eszmékért, semmit sem tud. Ahol a háza állott, most cigányok laknak, a helyet pedig Pusztának nevezik, mintha jelképes volna ez a szó. A faluban a tanítókkal együtt alig öt-hat román család van, akikhez hozzászámít-ják hivatalosan a 260 főnyi cigánytelepet is. Régen többen lehettek, mert valamikor templomuk is volt, de elszéledtek, vagy beolvadtak a magyarságba. Pár-évvvel ezelőtt kijaví-tották a templomot és újra megnyitották, a regátból pedig teológiát végzett papot hoztak és igyekeznek a már nemze-dékek óta magyarrá vált románokat visszatéríteni. A ma-gyar lakosság mintegy 1300 lélek, de a község három taní-tója közül egy sem magyar. A ref. egyház átadta iskoláját a század elején az államnak és 1932 óta már nincs magyar tanító és nincs a templomban énekvezér.

Péchy Simon három évszázaddal ezelőtt keletről hozta a gondolatokat, a falu mai szellemi vezére, Orosz Pál dr. a

nyugat eszméivel jött vissza tanulmányútjáról. Budapesten gazdasági egyetemet végzett, Belgiumban filozófiát, mind a kettőből doktorált, majd hazajött gazdálkodni. Legelőbb a komlóültetvények között találkoztam vele, amint puttonnyal a hátán együtt permetezett a munkásokkal és vas-tagabb volt arcán a rézgálic, mint a komlóleveleken. Belgiumban tagja volt a híres gazdasági egyesületnek, mely a „Boerenbond Belgie, ou Ligue des paysans“ név alatt valási alapon szervezi meg a parasztság szövetkezeti életét, az egész országot egységesen behálózva. Ezt a rendszert igyekezett itthon is szűk keretek közt megvalósítani, de hamarosan tapasztalnia kellett, hogy Erdély nem Belgium, ahol a katolikus állam egységét csak kis töredék vallástalan réteg bontja meg, hanem a sok felekezet hazája. Hogy a gazdasági termelésnek új irányt adjon és kisegítse abból a zsákutcából, ahova a keveset jövedelmező kizárólagos gabonatermeléssel jutott, gyógynövényekkel kezdett kísérletezni, amelyeket Romániában addig nem termeltek. 1927-ben, egyetemi hallgató korában ültette az első mentagyöke-reket, melyeket egy gazdasági iskolai tanár közvetítésével Angliából kapott. A termés kitünően bevált, pár év múlva már 15 holdasra növelte a mentaültetvényt. Az értékesítés kizárólag külföldi piacokon történt, Németországban és Belgiumban, mert a szárított mentát idehaza nem használják, míg külföldön igen elterjedt az orosz tea helyett. Az első évben három márka volt a menta kilójának ára Hamburgban (120 lej), egy hold földön pedig átlag öt mázsza termett, ami 60.000 lej holdankénti jövedelmet jelentett. A szállítás költségeit ebből kellett fedezni, de így is kifizetődött fényesen a termelés. Az első években átlag ötven mázsát szállított el nyár elején és végén, a holdankénti hozam ingadozott, de jobb esetekben a nyolc mázsát is elérte, az évi jövedelme pedig 70.000 lej körül mozgott, amit másfél vagón búzáért lehetett volna kapni akkor.

A szép jövedelem láttán a falusi gazdák is kedvet kaptak a termelésre. Orosz dr. azonban kellő megfontolás nélkül ragaszkodott a belga eszmékhez és gyökeret csak katolikusoknak adott. Az ebből származott visszás helyzetek sora azzal kezdődött, hogy Szentterzsébeten egyedül az Orosz család katolikus, így itthon a kisgazdák nem termelhették a gyógynövényt, amiért nagy elégedetlenség támadt a faluban. A közel tíz kilométerre fekvő, részben katolikus

Magyarzsákodra terjedt ki legelőbb a mentatermelés, ahol a magyar tanító példájára a falusi gazdák is jelentékeny területet ültettek be. Amikor már négy-öt gazda akart termelni, Orosz felvetette a termelőszövetkezet gondolatát a rendszeresebb termelés és értékesítés érdekében, olyanformán, hogy a jövedelem tíz százalékát egyházi célokra, iskolafenntartásra fordítsák. A tanítók csakis ilyenmódon voltak hajlandók résztvenni a munkában. A szövetkezet központja Zsákodon alakult meg. A termelés hamarosan tovább terjedt nyugat felé a katolikus községekben, Bordos, Csöb, Vécke, Szentdemeter, Székelyszállás kapcsolódtak be a szövetkezetbe, majd a Marosvásárhelyen túl lévő Nagyernye, Iszló és Egrestő marosmegyei községek. Összesen 110 gazda lépett be az egyesületbe, akik tíz községben és két megye területén szétszórva 50—60 kilométer távolságban laktak egymástól. Hamarosan mutatkoztak a nehézségek, szövetkezetet ilyen laza kapcsolatokkal, nehéz ellenőrzéssel és irányítással nem lehet fenntartani. Orosz dr. cikket írt a katolikus lapokban és a szövetkezeteknek általánosan egyházi alapon való megszervezését sürgette, ami sok ellenvéleményt váltott ki. A cikkekre, mint mondja, azért volt szükség, mert a szövetkezeti központ nem támogatta vállalkozásukat és látták, hogy önmagukban, általános kapcsolatok nélkül, nem állhatnak meg, erre pedig csak egyházi úton mutatkozott lehetőség. Termelőszövetkezet vidéken csak akkor tud működni, ha egy városban székelő, kellő tőkével rendelkező központ veszi kezébe az értékesítést. Orosz érintkezésbe lépett közéletünk egyik vezető-emberével a szövetkezeti központba való bekapcsolódás végett, de azt a választ kapta, hogy a tejszövetkezetekkel annyira el vannak foglalva, „úgy benne vannak a tejben“, hogy lehetetlen egyébbel is foglalkozni. Közben a világpiaci árak romlottak, Németország lezárta határait a nemzeti szociálizmus uralomra jutásával és ez a zsákodi szövetkezet bukását is magával vonta hamarosan. Túltermelés keletkezett, a határt éppen akkor zárták le, amikor a leg-sürgősebb eladási idő volt. Ma német cégek csak akkor és annyi árut vehetnek át, amennyire engedélyt kapnak, ilyen bizonytalanra pedig a székely kisgazdák nem termelhetnek. Régebben 50—108 mázsa átvételére tavasszal már előre megállapodtak a német kereskedőkkel, az egyik hamburgi vállalat cégjegyzője személyesen is lent járt a termelő szé-

kely községekben és a kezdet arra mutatott, hogy a székely gazdasági élet kancsolatokat teremt a külvilággal, amiből csak haszna válhatik. Tavalyelőtt azonban már nem volt biztos az átvétel, a kereskedők csak feltételes egyezményt kötöttek, a menta ára pedig az egykori 3 márkáról leesett 80 pfennigre. Egy márkán alul nem érdemes termelni, így a gazdák már 1936-ban kiszántották a mentát, a legutóbbi évben pedig már Orosz dr. sem termelt. A gyökereket meghagyta, hogy a piac változásával ismét fellendíthesse a termelést, legutóbb emelkedett is az ár, de a falusi gazdák kint tartását nehéz biztosítani. Ezek átadták termésüket bizományba a szövetkezetnek, de kint évről-évre rosszabbul fizettek és a falusi ember bizalmatlan lett, úgy a termelés, mint a vezetők iránt. A nép őrizzék a kockázattól, ha ez néha nagyhaszonnal is jár, nem szereti az olyan termelést, melynek ára szeszélyesen ingadozik, a mentaszövetkezet tagjai biztos, állandó árat vártak volna.

A jövedelmezőnek mutatkozó mentatermelés azonban nem szűnt meg, csak egyelőre lehanyatlott. Új alapokra igyekeznek fektetni, úgy a szövetkezeti szervezet, mint az értékesítés szempontjából. Amint Orosz dr. mondja, tizenegy faluval volt dolga, de azt tapasztalta, hogy nincsenek olyan emberek, az intelligencia körében sem, akik szövetkezetet vezethessenek. A jóakarat, a lelkesedés néha megvan bennük, mindent megtesznek, de a hozzáértés, a képzettség hiányzik. Most odairányul az egykori mentatermelők igyekezete, hogy belföldi piacot teremtsenek a gyógynövénynek. Fogyasztási cikké kellene tenni, mint ahogy külföldön az. Belföldön csak a mentaolajat használják, de az olajja feldolgozás hátránya, hogy a nyers, zöld növény szükséges hozzá, a messzibb vidékről való szállítás pedig tönkreteszi a termést, útközben elhervad és veszít olajtartalmából. Éppen ezért azt tervezik, hogy itt a vidéken állítsanak fel egy mentalepároló üzemet. Orosz dr. más gyógynövényekkel is kísérletezik. Négy év óta termeli kicsiben a melissát, mely az itteni földben nagyon jól megterem. Németországban értékesíti, innen szerezte a magot az artemisia maritima, valamint a santonin magvaival együtt. Mindezek azt mutatják, hogy számtalan új termelési lehetőség van a Székelyföldön, csak kezdeményezésre és kísérletezésre van szükség. Ezért nagyjelentőségű Orosz dr.

munkája, ha eddig más okok közrejátszása miatt nem is érhetett el jelentős eredményeket a vidék fejlesztése terén. Amint mondja, ha egy gyógynövényről azt látja, hogy érdemes termesztetni, beállítja, amíg kifizetődik és csatlakoznak hozzá az emberek, ha az eredményt látják. Felújította a régen nagyon jól jövedelmező komlótermelést, de ez sem ment könnyen, mert Németország és Csehszlovákia nem engedett ki dugványt. Végül egy szász orvosnak sikerült egy szállítmány dugványt hozni Németországból és most kísérleteznek, melyik válik be jobban, az új vagy a régi itt-honi. A Székelyföldön Szentersébet az egyedüli, ahol új termelési ágakkal próbálkoznak.

Magyarzsákod (mint bármely község) nem mondható szerencsés helynek felekezeti szövetséget alapítására. A 850 főnyi lakosságból 470 unitárius, 365 római katolikus, a többi református vallású. Felekezeti villongások terén a multban sem volt hiány, a reformáció után a község a szomszédos Véckével együtt egészen unitárius volt, a földbirtokos Horváth-család térítette át egyrészüket katolikus hitre. Negyvennyolc előtt jobbágyfalu volt ez is, a Horváth, Kornis és Daczó-családok bírták. Közvetlenül a háború előtt a Bajnovszky-család volt a földbirtokos 3000 holddal, de a szomszédos községekben is birtokkal rendelkeztek, négy faluban három udvart tartottak fenn. A föld-reformkor 1800 holdjuk maradt meg, de azt is eladták, a falusi gazdák kezére került. A nép birtokviszonya az egykori uradalmak szétesésével igen jól alakult, kétszáz család sincs a faluban, de közülük nyolcvannak 40—60 hold földje van, a többségnek pedig 10—20 hold között. A föld megélhetést nyújt, az egykét nem ismerik, megélhetésért kevesen mennek el a faluból, csak leányok és ács, kőműves mesteremberek. A felszabadult jobbágy-ság a tagosítás idején nagy lendülettel vetette magát a földszerzésre. A szomszédos Nádas szász község, valamint Hidegkút határán egy-egy 50, illetve 70 holdas területet vetettek meg közös birtokként, az előbbin ma 12, utóbbin 25 tag osztozkodik, amellet a község határában is közbirtoknak hagytak meg egy kevésbé értékes 50 holdnyi területet 12 gazda számára, ami gazdasági előrelátásukról tanuskodik. A hidegkúti határon lévő birtok felét felparcellázták arányjog szerint és közösen vetik be, másik felén marhákat legeltetnek, a

többi közbirtokot juhlegelőnek használják. Maguk választotta elnök és majorbíró útján történik a társaság ügyeinek vezetése. Az adó rendkívül nagy a községen, az állami mellett a tiszta jövedelem 50 százaléka községi adó, az állami adónak 300 százaléka. A jegyzői útiátalány 30.000 lej, mikor megfellebbezték, a járásbíró azt mondta, hogy „Bukarestben sincs ekkora“. Az adókimutatás módjára jellemző, hogy a faluban lévő egyetlen nagyobb birtokra 35.000 lejű róttak ki, amit fellebbezés után 2500 lejre szállítottak le.

A mentaértékesítő szövetkezet 1934-ben alakult meg, 92 taggal. Az eredeti terv az volt, hogy nemcsak gyógynövényt, hanem mindenféle gazdasági terményt fognak értékesíteni. A szövetkezet 1936-ig működött, évente 100—140 mázsá mentát értékesítve, melynek felét Zsákod termelte, 30 százalékat Orosz dr. és 20 százalékat a többi falvak. Egyedül Zsákodon 48 mentatermelő gazda volt, összesen 10—12 hold ültetvényvel. A kisgazdák sokkal jobb eredményt értek el, holdanként 12 mázsát is termeltek, míg Orosz dr. csak 8 mázsát tudott elérni. Az 1934. évi termés kilóját átlag 60 lejért értékesítették, ami kedvet adott a gazdáknak a termelésre. A kirekesztés miatt elégedetlenkedő unitáriusok végül is elérték, hogy ők is kaptak gyökeret, ha beléptek a szövetkezetbe és fizették a 10 százalékot a katolikus iskolai célokra. A szövetkezet körül már az első időben széthúzások mutatkoztak, aminek okát a vezetőség abban látta, hogy a nép nincs kellőképpen felvilágosodva és megérve a szövetkezeti munkára. Orosz dr. olvasóegyletet akart alapítani, hol előadásokat tarthassanak, de a csendőrség megakadályozta azzal, hogy engedély kell. Ezt pedig nem kaptak. Romlott a piac és romlott a közszellem is évről-évre. Az 1935-i termést csak átlag 17 lej kilónkénti áron tudták értékesíteni, a következő évben pedig 15 lejert is kénytelenek voltak odaadni. A tagok viszont azt mondják, hogy ennél is kevesebbet kaptak kézhez, a többi bevételt elszámolták. Vajjon erre a pontra is vonatkozik a megállapítás, hogy nincs megfelelő szövetkezeti irányító falun? A bajokat fokozta, hogy az unitáriusok kifogást emeltek, miért adják a tíz százalékot csak a katolikus iskolának, amikor unitárius tagjai is vannak a szövetkezetnek és részesedést kértek az unitárius iskola számára is. Valóban furcsa helyzet állott elő, az unitárius pap és ének-

vezér, mint mentatermelő a katolikus iskolának adózott, amikor az unitárius iskola még nagyobb nehézségek közt élt. A szövetkezet vezetősége azt mondta, nem lehet változtatni, a szövetkezet katolikus, a vezetőségben egy unitárius sincs, ha szövetkezeetről van szó a falusi nép fejlesztése érdekében, nem lehet felekezeti megkülönböztetéseket tenni. Ezt viszont az unitáriusok visszafordították a katolikusok ellen, hiszen nekik is népi érdekeik vannak. Az elmérgesedő káros vitának a termelés megszűnése vetett véget. Most az a cél, hogy más irányú tevékenységgel, gabona, vetemény, tejtermékek, krumpli értékesítésével továbbra is fenntartsák a szövetkezetet. A nyári rózsa krumplit már annyira kitenyésztették Zsákodon, hogy vagonszámra szállíthatják. A régi szövetkezet keretében a tervek szerint csak Zsákod marad, a többi falvak kikapcsolódnak, önállósítják magukat és mint kisebb egységek, közös vezetés alatt működnek. Az egységes központi ellenőrzés feltétlenül szükséges, mert ezzel az esetleg alaptalan gyanúsítások káros hatásának elejét lehet venni.

Nagy terhet jelent a felekezeti megosztódás az iskolaügyben is, mert a két kis egyház külön egy-egy tanerős unitárius és katolikus felekezeti iskolát kénytelen fenntartani, holott egy iskolában is könnyen elférnének a gyermekek. Tervbevették a második tanerő beállítását, de nem engedélyezte a tanfelügyelőség. Állami tanító jött 1936-ban a községbe és mozgalmat indított, hogy létesítsenek négy tanerős állami iskolát a másik két iskola mellé és építsenek román templomot. A tanító és a jegyző azt mondta a községi tanácsosoknak, hogy a négy tanerős állami iskola építése el van rendelve. A tanácsosok elfelejtették a rendelet felmutatását kérni, „csak megijedtek“ és azt mondták, hogy inkább kibérelik a felekezeti iskolát, mivel a községi adó (300%) amúgyis elviselhetetlen volt és iskolaépítésre nem lehetett gondolni. A jegyző a községi gyűlésen előterjesztette a bérbevételi indítványt (ami a felekezeti iskolák megszűnését jelentette volna) és a nép egy része az elfogadás mellé állott, de amikor aláírásra került a sor, csak 47 ember írta alá a beleegyezést. A nép nemsokára felismerte, hogy mit jelentene az iskolák bérbeadása és megváltozott a közhangulat, maguk a hatóságok is belátták, hogy ez nem törvényes eljárás, mert a községnek nincs joga a felekezeti

iskolákat átadni, mivel azok az egyházaké. A szolgabíró is kijött az ügyben, majd azt mondta a bírónak, abba kell járni, hogy a szülők állami iskolába irassák gyermekeiket, így majd a felekezeti iskolák maguktól megszűnnek.

A zsákodi szövetkezet példája sok tekintetben szolgálhat figyelmeztetésül a magyarság gazdasági életének szövetkezeti úton való megszervezésénél. Minden elméletnél jobban bizonyítja, hogy szövetkezetet csak gazdasági és nem felekezeti alapon lehet létesíteni.

SZÉKELYKERESZTÚR

A székelyföldi városok, illetve nagyobb központok alakulásának jellemző példája Székelykeresztúr. Ma „polgári község“, de Izabella idejében, a XVI. század közepén már „város“ volt, adó- és taxamentes, ennek köszönhető, hogy a jobbágyszerendszer bevezetésével sem adományozták oda senkinek. Ma inkább megérdemelné a város nevet, mint régen, mert a múlt század végén megindult gyors fejlődése, melynek mai jellegét köszönheti, kiemelte a többi községek közül. Város korában teljes önkormányzattal és pallosjoggal rendelkezett, a magyar élet hagyományos szelleme azonban évszázadokon keresztül megakadályozta abban, hogy polgárosult városi élet, városi ipar és kereskedelem fejlődhessen ki benne. Csak azért, hogy adót szedhessenek tőle, kiváltságai ellenére visszasüllyesztették faluvá, minek eredménye, hogy a XVIII. század közepén „gazdag-szegény-nyel együtt csak 21-en“ voltak a községben. Keresztúr, mely évszázadok óta a róla elnevezett „fiú-szék“ központja, kikívánczik a székely élet nyomasztó rendszeréből, a szék-től való elszakítását kéri, hogy a taxás helyek mintájára, az ország vesse ki adóját, mert reméli, „hogy az ország több kegyelemmel lesz“. A székely város népe abban látja jövőjét, hogy „kénytelenek leszünk lakóhelyeinket elhagyni, elszélednünk“. A kétségbeesett fenyegetőzés nem vezetett eredményre, a XVIII. század végén az udvarhelyszéki főkirálybíró tömlöcbe vetteti Keresztúr város bíróját és négy falu népével megrohamoztatva a várost, erőhatalommal bezárják a városházát, kiváltságait megsemmisítik. A Bach-korszak után helyezték ismét vissza a várost régi önkormányzati függetlenségébe és ettől kezdve alakul ki a város mai képe. Keresztúr, mint minden székelyföldi város, nem a tulajdonképeni városképző erő, az ipari, kereske-

delmi és társadalmi élet központosulása révén jött létre, hanem a tehetetlenségi erő folytán, több falu összenövéséből. Ezek a faluk még a múlt század közepén is fenntartották külön község jellegüket, 1848-ban és 1850-ben ismételen egyesültek, de sehogysem tudtak beleilleszkedni abba a keretbe, amit a város közigazgatásilag jelentett és 1861-ben újra szétváltak, így a múlt század derekán is csak 100 család alkotta a tulajdonképeni városi községet. Úgy az egyes falukra külön, mint magára a későbbi egyesült város kialakulására nagy hátránnyal volt ez a széthúzó bizonytalanság, míg végül az önállóságukat féltő falvak nem szabadulhattak a várostól, lakosságuk összekeveredett annyira, hogy magában a város piacán a városhoz és a Timafalvához tartozó házak vegyesen állottak. Az egyesült Keresztúr fejlődését és városi jellegét legfőképpen vásárainak köszönhetette, különösen marhavásárai híresek még ma is, mivel a megye legjobb állattenyésztő vidékének központjában fekszik. A kiállítással egybekötött vásárjogát azonban — mely jelentékeny jövedelmet is jelentett a községnek — legutóbb átvette a mezőgazdasági kamara. Hetivásárai népesek, szombatonként Keresztúr felé áramlik a félmegye lakossága, de a piacon csak falusi embert lehet látni, egymástól vásárolnak, kivitel, nagyobb forgalom nincs.

Keresztúr ma a legöntudatosabb székely község, a legtöbb életjelt, a legtöbb gazdasági és kulturális összefogás példáját mutatja. Kenderfeldolgozó szövetkezete, szövőipari mozgalma, gazdasági iskolájának és főgimnáziumának fenntartása, szövetkezeti vajgyára, öntudatos és lelkes emberek munkájának eredménye. Pedig egyetlen község, vagy város sem érezte úgy meg a közhatalomváltozás következményeit, mint ez. Fejlődése elé egyszerre korlátokat emeltek, hivatalai egyrészét elhelyezték a 30 kilométerre fekvő még kisebb Erdőszentgyörgyre és a város, mely a század elején gyors iramban igyekezett valóban várossá alakulni, most ismét faluvá süllyedt vissza, vagy amint hivatalosan nevezik, polgári községgé. Terjeszkedett, két középiskolát és középületeket létesített, építkezett hivatalok és tisztviselői kar befogadására és most üressé vált. Az ittmaradt hivatalokból az összes magyar tisztviselőket elbocsátották, vagy elhelyezték. Keresztúr elsőnek jutott abba az állapotba, hogy egyetlen magyar tisztviselője sincs. Az utolsó magyar tisztviselő, az erdőmérnök, 1936-ban hagyta el ál-

lását. A 4600 lakos között ma is csak mintegy száz román van, betelepült hivatalnokok. A község és a megye költségén bizánci stílusú román templomot emeltek, a környékbeli unitárius falvak közadakozásból hordták az építőanyagot. A községi adó 150 százaléka az állami adónak, amihez még rendkívüli tételek is járulnak.

A nyolcosztályos unitárius főgimnázium felső négy osztályát 1931 óta tartják közadakozásból fenn. A nehéz viszonyok 1930-ban arra kényszerítették az unitárius egyház vezetőségét, hogy a főgimnázium felső tagozatát megszüntesse. Ebbe a határozatba a székelyföldi unitáriusok nem nyugodtak bele, mert az iskola egyetlen kultúrintézményük és beszüntetése a magyar tanulóifjúság szétszóródását eredményezte volna. Kimondották, hogy ha az egyház semmivel sem járulhat is hozzá, ők a maguk erejéből fenntartják a felső tagozatot. A székelység kultúrigényének jelképes kifejezése volt ez a tett. Páratlanul áll egész Erdélyben ez az iskola, mert nem fejedelmi adományból, vagy egyházi támogatással jött létre annakidején, hanem a nép segítségével és a nép költségén. Az iskola létesítője egy szabómester fia, Szabó Sámuel tanár, aki 1787-ben külföldi egyetemekről hazajöve, útra kelt a székely falvakban, hogy a gimnázium felállításának alapját összegyűjtse. Az unitáriusoknak három tanintézetük is volt azelőtt a Székelyföldön, a hidvégi, marosvásárhelyi és szenterzsébeti, de valamennyi elpusztult, a nép most örömmel adományozott és dolgozott az új iskola létesítéséért. A pénzadományok mellett a korondmelléki falvak meszet, a havasalattiak deszkát, gerendát, zsindelyt, a kereszttúrszékiek homokot, követ, gabonát hordtak, ingyen napszámot vállaltak, így épült fel 1796-ra a nép iskolája. Közvetlenül a világháború előtt kétemeletes új épületet emeltek a régi mellé, a kor igényének megfelelőleg berendezve és ide helyezték át a tantermeket. A kisebbségi helyzetben is tovább élt a nép lelkének mélyén az egykori öntudat, mikor a felső tagozat fenntartásáért megalakult az iskolafenntartó bizottság, három egyházkör községei magukra vállalták a költségeket. A lelkészi hivatalok gyűjtötték egybe a természetbeni adományokat és szolgáltatták be a fenntartó bizottságnak. A társadalmi úton, közadakozásból való fenntartás csak óriási nehézségek mellett történhetett, mert a községek adományai nem folytak be pontosan, a gyűjtést minden év-

ben előlről kellett kezdeni és évek elteltével sem volt semmi állandó alap a felsőtagozat fennmaradásának biztosítására. Az iskola sorsa máról-holnapra bizonytalan volt és 1935 nyarán az a veszély állott elő, hogy többé meg sem nyithatják a felső tagozatot. A végső szükségben a fenntartó bizottság értekezletre hívta össze a város és a vidék magyarságát, vallásfelekezetre való tekintet nélkül és egy állandó biztos alap létesítésének tervét dolgozták ki. A fenntartó bizottság mellé „repülőbizottságokat” szerveztek, amelyek a falvakat közvetlenül keresték fel, majd ötven unitárius községből erkölcsi testületet alakítottak, mely évi 30.000 lej adományt biztosított, a még szükséges 230.000 lejt pedig magánosok vállalták magukra 100 és 1000 lej közötti összegekkel, melyeknek évenkénti pontos befizetésére jogérvényes bíró okmánnyal kötelezték magukat. Ilyenformán ötven egyházközség és ezerkétszázkilencven magánember vállalta magára és biztosította az iskola fenntartását. Az adakozók között nemcsak az unitáriusok, hanem katolikusok, reformátusok és luteránusok egyformán szerepelnek és hozzák meg évi áldozataikat.

A székelységnek talán legszebb munkája, melyet közművelődési téren a kisebbségi sorsban kifejtett, ez az iskolafenntartás. Hét éven keresztül működött adományok jóvoltából a felső tagozat, de végül is az igazgatóság így látta, nem lehet beláthatatlan időig csak a társadalom jóakarására bízni az intézet fennmaradását akkor, amikor körülötte az egykori középiskolák nagyrésze már elpusztult. 1937 őszén az igazgatóság és a fenntartó erkölcsi testület kérvényt intézett az egyházi főhatósághoz, hogy vegyék be a felső tagozatot a költségvetésbe. Az egyház anyagi helyzete azonban nem bírta meg ezt a tételt és csak évi 100.000 lejt tudott juttatni a felső tagozat számára. Az iskola fennmaradása egyelőre így is biztosítva van, mert a régi fenntartó bizottság tovább folytatja munkáját, amely most elsősorban arra irányul, hogy lehetővé tegye azoknak a tehetséges székelői fiúknak a tanítását, akik anyagiak hiányában nem mehetnének középiskolába. „Nekünk sohasem lesz szellemi túlermelésünk — írta felhívásában a bizottság —, nálunk kapta, vagy a gyalu mellett is középiskolát, vagy egyetemet végzett emberünk kell hogy álljon“. Az intézet tisztán látta feladatait. A szomszédos Gazdasági Iskola, a „testvérintézet“ segítségével a tudományos

kiképzés mellett megadják az ifjúságnak az értelmiségi ember számára szükséges gazdasági és szövetkezeti ismereteket. Az unitárius nőszövetség „tojásakciót” vezetett be a nehéz években az iskola fenntartása javára, ami abból állt, hogy minden unitárius család hetenként két tojást adományozott, így havonta párezer lej gyűlt egybe. Az itteni emberek valóban a semmiből teremtettek iskolájukhoz létalapot. A tanulóknak közel fele másvallású, református és katolikus. A közhatalomváltozás előtt a székelyföldi iskolák közül itt tanult a legtöbb román diák, évente húsharminc. A jelenlegi tanügyi inspector is itt tanult s most mint régi iskolájába jön évenként felülvizsgálást tartani.

A szellemi élet fellendült Székelykeresztúron a közhatalomváltozás után, mintegy visszahatásként az elszakadásra és lelki tragédiákra. Állandó szintársulat alakult a községben a telekkönyvvezető és egy kereskedő irányítása alatt, amely messze túlhaladta a vidék szokásos műkedvelő társaságait. Bérletrendszerrel vezettek be évi 4—5 előadásra, a színpadot felszerelték. A szintársulat, mely hamarosan az egész környéken ismertté vált, 1921-ben kezdte működését és mintegy tíz évig a szellemi élet központját jelentette. A tanár, az ügyvéd, a kereskedő, a tanító, a lelkész és az iparos szabad óráiban felcsapott műkedvelőnek, hegedűsnek, énekesnek, karmesternek, festőnek és előadóművésznek, sőt a vidékről is csatlakoztak néhányan a műkedvelő gárdához. A színelőadásokat negyedévenként tartották, értékes darabokkal és ezekre az alkalmakra a vidék is belátogatott. Közben műsoros estélyeket rendeztek, majd nemsokára a községbe került segédlelkésznek a tragikus sorsú fiatal író, Balázs Ferenc és fokozta a lelkesedést a kisváros művészeiben. Maga is felcsapott műkedvelőnek, pezsgett az élet a sötét idők árnyékában. Életet jelentett akkor minden magyar szó. A Műkedvelő Társulat később az Iparoskörrel egybeolvadt, hogy saját helyiséghez jusson, de ekkor már jöttek a bajok, a cenzúra és a hatósági akadályok, a községet sújtó állandó „leépítési” törekvések pedig ide is kiterjesztették bomlasztó hatásukat és a Műkedvelő Társulat szétszóródott.

Még jelentősebb az a népnevelő munka, amely az elmúlt évtizedben egyideig behálózta Udvarhelymegye nagyrészét. Vetítógépekkel járták sorra a falvakat, előadásokat tartottak, tanítottak. Balázs Ferenc, a mozgalom vezetője

beszámol erről a „Rög alatt“ c. könyvében. Nálánál tömö-
rebben úgysem lehetne összefoglalni, hogy mit jelentett ez.
„A szomszéd falvakat magam jártam végig. Külföldi utam-
ról készített felvételeimet a magam magyarázása mellett
vetítettem le. A Ludas Matyi beszélt maga helyett, arra még
ma is jól emlékszik mindenki mind a száz faluban. Az ered-
mény olyan biztató volt, hogy minden jövedelmet, ami a
kicsi pénzekből összegyűlt, új gépek vásárlásába fektettem.
A lóra szánt húsz dollárból így lett három állókép, egy
levelezőlap vetítő és két mozigép. Több télen keresztül há-
rom legény három vetítőgéppel járogatta Erdély unitárius
falvait. Tudást és ismeretet sugároztak azok a vetítőgépek.
Azt gondoltam ki, hogy tél idején egyheti gyűlésre össze-
hozom az ifjúságot a kereszturnvidéki falvakból. Tervemnek
megnyertem az unitárius lelkészt és a középiskola tanárait.
Történelmet, irodalmat, egészségtant, lélektant és gazda-
ságtudományt szántunk a hat elemiit végzett ifjaknak. Két
ifjú lelkésztársammal felosztottuk magunk között a har-
minc falut. Az egyik szekérrel, a másik kerékpárral, jó-
magam pedig gyalogosan vettük nyakunkba a reánk jutó
rész, hetekkel a nagygyűlés előtt. Egybehivattuk az ifjú-
ságot minden faluban és szépen megmagyaráztuk, hogy mit
akarunk. Egy nap három falut is megjártam. A nagy-
gyűlésre húsz faluból több mint kétszáz ifjú sereglett egybe.
A középiskola egyik termében csomagoló papírosra felraj-
zoltam ékes betűkkel a nagygyűlés fő gondolatát, aztán
nekiindultunk a felrajzolt útnak. Az orvos beszélt az ép
testről. A legényeket külön is rávezette arra, amit nekik
szokás szerint csak külön lehet megmondani. Ugyanakkor
a leányok is elvonultak a középiskola egyetlen nőtanárá-
val. Új volt és szokatlan ez a merészség, de kellett. Az ősi
erkölcsöktől az újig, tántorgás az ifjúság útja. S ott von-
juk el a segítő kezét, ahol a legnagyobb szükség? Aztán én
következtem. Elmagyaráztam a lelki működés részeit, a
lélek karját, lábát és szívét. Csodálatos volt, hogy úgy ezt,
mint a többi előadást, mekkora figyelemmel, megértéssel
és veleérzéssel fogadták azok az egyszerű legények és
leányok! A tanfolyam többi előadásai is jó hatásúak voltak.
A középiskola tanárai tudtak szót érteni a falusi ifjakkal
is. A tanfolyamot márciusban hasonló sikerrel megismétel-
tük Homoródmente ifjúságának. Az három napig tartott.
Azon tizennégy faluból ugyancsak kétszázan jelentek meg.

S mert már a télnek vége volt, tavaszra és nyárra már csak egynapos vasárnapi találkozásokat rendezhettünk Kobátfalván, Simánfalván és Kissolymoson“. Ez volt az első és utolsó népnevelő munka Udvarhelymegyében, ídestova már tíz esztendeje. Folytatója nem akadt. Népfőiskola létesítése még gondolatnak is merész.

A gazdasági nevelés szükségszerűségének belátására azonban már rákényszerítette az élet a székelységet. Keresztúr volt az első Erdélyben, ahol a közhatalomváltás után téli gazdasági iskolát állítottak fel. Pár esztendőn keresztül ez volt az ország egyetlen magyar tannyelvű gazdasági iskolája. Az unitárius egyház példát mutatott, négy-öt év múlva már a katolikusok és reformátusok is megnyitották a maguk gazdasági iskoláját az országrész más pontjain. A keresztúri „Unitárius Téli Gazdasági Iskola“ 1931-ben kezdte működését a régi gimnázium épületében, majd hamarosan negyven holdas területen rendezkedett be. Tanulóikban nem mutatkozott hiány, már a második évben több falusi fiú jelentkezett, mint amennyinek felvételét az iskola befogadóképessége megengedte. Az intézet berendezése a külföldi gazdasági iskolák színvonalán áll. Mezőgazdasági, szarvasmarha- és baromfitenyésztési telepe, házi ipari műhelye van, mult évben pedig engedélyt kapott a kertészeti iskola megnyitására is. 1936-ban megújították az internátus évszázados épületét, minden szobába bevezették a vízvezetékét (a községben ma sincs) fürdőszobákat létesítettek, stb. Az iskola tanárai nyár folyamán otthonukban keresik fel a tanulókat, hogy gazdálkodásukat ellenőrizték és gyakorlati irányítást adjanak. Az elmúlt évben 67 tanuló vizsgázott, legnagyobb részük Udvarhely és Háromszék megyékből jött, de Csíkból, Marosszékről, Kis- és Nagyküküllő, Torda, Fehér és Szatmármegyékből is felkeresik a gazdaifjak az iskolát. A tanítás ingyenes, az internátusi díjból nagy kedvezményt nyújtanak, nem egyszer előfordul, hogy a beíratási díjat is visszaadták jutalomként. Az iskola működésének hatása máris határozottan érezhető a falusi nép gazdálkodásában minden téren, de különösen a talajművelésben.

A vidék gazdasági életében felmérhetetlen szerep vár a központi tejfeldolgozó telepre, melyet 1937. év őszén létesített a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége az unitárius egyház által adományozott helyen. A marosvásár-

helyi tejfeldolgozó központ évek óta a legszebb eredményeket mutatta fel, de a székelység zöme kiesett hatásköréből a nagy távolság és nehéz közlekedés miatt, úgyhogy Udvarhely megye 46 tejszövetkezete központi vezetés és egységesen irányított értékesítés nélkül küszködött a piaci versenyen. A most létesített keresztúri központ kocsijáratokkal gyűjti össze a megye területén a szövetkezetek tejszínét, melyet szakképzett vajmesterek dolgoznak fel a központi telepen. Nemcsak egészségügyi és kiviteli szempontból nagyfontosságú ez az újítás, hanem azért is, mert fokozza a tejtermelők jövedelmét. A nyár folyamán ugyanis ellenőrző bizottság járta végig a falusi tejszövetkezeteket és azt tapasztalta, hogy sok helyen 32 liter tejből tudtak egy kiló vajat előállítani, holott szakszerűbb feldolgozás mellett 18 literből is lehetett volna. A falugazdaságok fejlődését, a tejtermelés növekedését lehet várni az új intézménytől, amelynek módjában lesz, hogy a legtávolabb eső székely falut is bekapcsolja munkájába. A gazdasági iskola növendékeit a vajtermelésben képezi ki a telep, a két intézmény együtt lehetővé teszi, hogy a tanulók vajmesteri oklevelet szerezzenek, amelyet eddig egyetlen romániai iskola sem adhatott ki. A gazdasági iskola ilyenformán három irányú ismeretet és bizonyítványt nyújthat növendékeinek: a téli gazdasági iskolai, kertészeti és vajmesteri oklevelet. És mindez alig öt-hat év kitartó, rendszeres munkájának eredménye. Nyáron női háztartási tanfolyamokat rendez évek óta a gazdasági iskola, melyekre a szomszéd megyék leányai is összegyűlnek. A hallgatóknak nagy része mindig gazdalány.

A háziipar fejlődése elé ellenben súlyos akadályok gördülnek. Keresztúr háziszőttesei általánosan ismertek, a múlt század végén „szövőtanműhely“ is működött a községben. A közhatalomváltozás után pár évvel újabb lendületet vett ez a háziipar, amelynek értékesítését a község egyik úriasszonya vette kezébe. Az asszonyok rengeteget dolgoztak és jelentős pénzt kerestek. A varrottas kézimunkák napja is feljött, mintegy harminc községben szervezték meg a készítésüket. A nőszövetség egyházkörök szerint felosztotta és rendszeresítette a munkát. Az egyik tanítónő elevenítette fel a régi kézimunkák világát, kibontotta az egykori mintákat, öltést, varrást áttanulmányozta és megindult sorra a községekbe, megtanítani a népet az elfelej-

tett népművészetre. A vezetők szándékosan nem csoportosították műhelyekbe a szövést, hanem az volt a céljuk, hogy a háziasszony otthon, a család körében maradjon és a házimunkák elvégzése mellett nyíljon módja pénzszerezésre, hogy ne várjon állandó irányítást felülről, hanem maga rendezze be életét. A 7—8 évvel ezelőtt kezdődött rendszeresített munka nemsokáig maradhatott fenn. A hatóságok házkutatást tartottak a nőszövetség vezetőinél. elkobozták jegyzőkönyveit, majd súlyosan megadóztatták a háziipart. Először 30.000 lej adólapot vetettek ki, de mivel ekkora összegre nem lehetett forgalmi adót kiróni, hanem csak 150.000 lejre, felemelték ennyire. Ezzel a háziipari élet teljesen megszűnt. A nőszövetség beszüntette munkáját, ellenben a szegény szövőasszonyokkal, akik rá voltak kényszerülve továbbra is a munkára, a kereskedők kezdtek szótetni titokban, hihetetlenül kevés fizetésért. Amint panaszolják, „a zsidóknak egy törülközőt egy lej húsz baniért szőttünk“.

A Székelyföld szövetkezeti élete a tej- és gyógynövénytermelő szövetkezetek után Keresztúron más területre is átpróbálkozott, megalakult az első ipari szövetkezet. A községben régebb óta fennálló Fiedler-féle len- és kenderfeldolgozó vállalat, amely a háború előtt a Fiedler nagyüzem egyik telepe volt, 1930-ban a nagy veszteségek miatt megbukott. Ez a körülmény adta az alkalmat, hogy len- és kenderfeldolgozó szövetkezetet lehessen létesíteni. Néhány kereskedelmi és ipari jártassággal bíró egyén kezdeményezésére megalakult 1935-ben a „Voluntas“ kender- és lenipari feldolgozó szövetkezet, 25 taggal és 40 részvénnel, de 1937-ben már 40 tagra, 220 részvényre bővült. A vállalkozás szép sikerrel járt. Az első évben 1600 mázsa kender dolgozott föl a szövetkezet, 750.000 lej forgalommal, amelyből negyedmilliónyit fizetett ki munkadíjba szegény napszámosembereknek. A múlt évben már 1.100.00 lej volt a forgalom és 2400 mázsa a feldolgozott mennyiség, tehát kereken ötvenszázalékos emelkedés történt. A tagok öt-százalék osztalékot kapnak, a többlet egyharmadát a termelők között osztják szét, a munkásokat pedig a szövetkezet üzletrészeséivé igyekeznek tenni, hogy a termelő munkás és szellemi vezető érdeke egységes legyen. Az üzemnek 40—45 (évszakonként változik) alkalmazottja van, kik közül az akkordban dolgozók 100—120 lejt is megkeresnek

naponta. A szövetkezet évenként előre megállapodik termelőivel úgy a mennyiségben, mint az árban. A tagok 10, a termelők pedig 15 községben oszlanak szét. A kendertermelés igen kisméretű a Székelyföldön, a nép nem szokott hozzá, mert nem volt hol értékesítenie, aminek jelenleg az a következménye, hogy a szövetkezet a 60 kilométer távolságra eső Medgyesen is kénytelen termeltetni, az első évben még a 120 kilométerre fekvő Marosludason is volt termelője, a közbeeső számtalan falu átugrásával. A kendertermelés ma biztos jövedelmezővé vált, a szomszédos Fiatalfalván már évenként 14 holdon termel kendert egy gazda. Ez a termelési ág jövedelmezőbb a búzánál. A szövetkezeti üzem pénz hiányában egyelőre csak kendert dolgoz fel, de nagy fejlődési lehetőség áll előtte, mert a bérelt gyár üzemképességének még mindig csak alig felét használja ki. A telep csak elsőfokon dolgozza fel a kendert, a megtisztított rostokat tovább küldi nagyobb gyáraknak Bukarestbe és Jassiba. Munkaköre kevés, de figyelembe kell vennünk a kenderipar fejletlenségét, hiszen nincs az országban kenderfonó gyár.

A FIRTOS ALATT

Firtosmartonosban is tért hódított az „egyke“ és a „kettőke“ rendszere, a családok túlnyomó részénél már nincs kettőnél több gyermek. Ezért a nőszövetség a gyermekvédelmet és gyermeknevelést tűzte ki céljául, de a munka megszervezésére, ami tetemes kiadásokat jelentett volna, nem volt anyagi ereje. Másik legyőzhetetlen akadálynak bizonyult, hogy nem akadt unitárius orvos a közelben, így a nőszövetség lemondott a gyermekvédelemről. A magyarság felekezeti tagolódásának káros következményét éreznie kellett a községnek a szélesebb társadalmi kapcsolatok terén, ha otthon meg is szabadult tőle. Az orvos faji megkülönböztetéseket nem tehet, de ügylőszik, a felekezeti elszigetelődést megengedheti magának a magyarság keretein belül, holott az ilyen fontos kérdésekben minden magyar embernek kötelessége a munka.

Nagyobb földvásárlás nem történt ezen a vidéken a háború óta, csak Gagyban, ahol egy nemrégiben betelepedett román juhásztor hamarosan a község leggazdagabb embere lett. Ma övé a határnak jelentékeny része, egy óriási tagban. Gagyról századok óta minden székelyföldi utazó feljegyezte, hogy a lakosság nagyrésze gusás (struma), amely betegség nagymérvű elterjedésével máshol is találkozunk, de gyógyítására sohasem történt semmi. A falu egyszerűen a rossz víznek tulajdonítja ezt a népbetegséget, de ha ez volna az egyedüli ok, akkor az egész vidék gusás lehetne. A szomszédos Nagymedesérnek pl. úgyszólván kútja sincs, a nép állandóan vízhiányban szenved. Esők után legfőntebb két hétig lehet vízhez jutni, amíg a mélyre nem szívárgó talajvíz tart, azután a szomszédos falvakból 5—6 kilométer távolságról kell szekérrel hozni a vizet, állatoknak és embereknek egyformán. A határban gödröket

ásnak, ahol „megrakódik“ az esővíz és ezt isszák. Különösen hangzik, de a vízhiány is a széthúzás következménye. A háború előtt állami mérnököt hívott a község, hogy vezetésével ártézi kutat fúrjanak, az állam minden költséget fedezett, a községnek csak a munkát kellett volna adnia. A mérnök megállapította a vízréteget és az volt a terv, hogy a község közepén fúrják a kutat, egynéhány gazda azonban úgy látta, hogy ott a paphoz, meg a jegyzőhöz lesz közel és felborították a tervet azzal, hogy „a papnak és a jegyzőnek nem csinálunk kutat“. Az urak és a nép ellentéte régi gyökerekből szívja táplálékát. A sötét századok során az egész falu lakosságát sikerült volt jobbagyságba süllyeszteni, négy nemesi család, a Jeddiek, Ferenczyek, Endesek és Bencserek uradalma osztozkodott a községen, amely ennek megfelelőleg négy részre is volt oszolva, jobbagyaik csoportjainak lakóhelye szerint. A falu négy része ma is az egykori négy család nevére van elnevezve, noha a családoknak már nyoma sincs. A nép konzervativizmusa erős és ez a konzervatív szellem teszi élővé az urak és parasztok közötti ellentét hagvományát ott is, ahol erre az ellentétre ma nincs ok. A jegyző útiátalányát 1936-ban 16.000 lejről egyszerre 40.000 lejre emelték, a községi adó másfélszerese az állami adónak. A nép tájékozatlan a saját ügyeiben, a költségvetést felolvassa a jegyző és el van fogadva, mert senki sem tud románul, hogy megértse és hozzájáruljon.

NYIKÓMENTE

A Nyikómentén legtisztábban maradt meg a székelység életmódja, viselete, szokásai. Keresztúr és Udvarhely között laknak talán a legszebb típusú emberek és habár a társadalmi bajok itt is éppen úgy megvannak, mint más-
hol, mégis valami bizakodó érzés fog el a hatalmas szál férfiak, a hetyke legények, a piros szoknyás lányok, az egészséges nép láttán. Ezt a vidéket szeretik a legszéke-
lyebbnek nevezni és az egykori független élet helyén itt is évszázadokon keresztül a jobbágyrendszer nyomta rá bé-
lyegét az életmódra és ez határozta meg lényegében a mai társadalmi és gazdasági alakulást.

Siménfalva a Nyikómente legnagyobb községe. A falu-
nak fele vagy teljesen vagyontalan, vagy alig 1—2 hold föl-
dön gazdálkodik. Ez a birtokviszony az uradalmak követ-
kezménye. A közsékelység sorából kiemelkedett Székely
Mózes keze alatt nőtt össze adományozás útján az első
nagybirtok, ez szállt a Szalánczi és Kiss családokra, akik
mellett még a Jakabháziaknak és a Pakott családnak volt
nagyobb birtoka. A Szalánczi-féle birtok még a múlt szá-
zad végén is 2000 holdat foglalt magában, míg a község
egész határa 3100 hold, a község túlnyomó része jobbágy
és zsellér volt. A nép ma sem tud itthon megélni, az elvándor-
lás a menedék. Bukarestben több székely lány „csinált
karriert“ a háború után, jól mentek férjhez román embe-
rekhez, nem egy közülük orvoshoz és mérnökhöz. Itthon
irigykedve nézik őket azok, akiknek nem sikerült így
megalapozni életüket. Néhány vagyonosabb család a múlt
század végén nagy fejlődésnek indította a községet. Itt volt
a vidék első mintagazdasága, itt termeltek legelőbb mester-
séges takarmányt, itt mutatták be az első gazdasági gépe-
ket. Általános szokás szerint a multban minden tehetősebb

család egy fiát iskoláztatta, ezek jelentették az itthoni fölösleg kiáramlását, az új viszonyok között ellenben egyetlen falusi gazda sem tanítatja a fiát (jobb esetben csak iparra), a fölösleg mint munkás és cseléd vándorol ki. A község és általában a Nyikómente, a szarvasmarha tenyésztéssel alapozta meg jövőjét s hogy ez milyen nagy jelentőségű, elég említeni, hogy a siménfalvi tejszövetkezet havonta százezer lejnél többet fizet ki tejért a gazdáknak. A tejtermeléssel együtt jár a régi földművelési rendszer megváltoztatása. A gazda nem megy szántani a fejősteheneivel, a földet a gazdakör gépcsarnokának gépeivel dolgozza meg, amelyeket ingyen használhat. A szarvasmarhatenyésztés érdekében annak idején nem tagosították volt legelőiket, de azóta oda jutott a falu, hogy csak mesterséges takarmánnyal tartja állatait, így a legelők használatlanul állanak. Siménfalva bekapcsolódott a korszerű gazdálkodásba és meggyőződött előnyös voltáról. De a községnek éppen ez a fejlődő kisgazdarétege mutatja a legszomorúbb állapotot a szaporodás tekintetében. Az egyke súlyos veszedelmet jelent. Az utóbbi évtizedben a születések egyharmada a faluban levő kétszáz cigányra esik, a másik egyharmada pedig az ötholdon aluli birtokos székely családokra, a módosabb réteg nem szaporodik.

Kis- és Nagykede ellentéte egymásnak, habár egyházzal és közigazgatással összetartoznak. Kiskede jobbágy falu volt, három család kivételével, míg Nagykede megmaradt szabad községnek, az előbbi egy valláson van, míg az utóbbiban a két egyház hívei állandó torzsalkodásokkal edzik viszálykodó hajlamukat és ezek a torzsalkodások nemcsak az egyházi, hanem a község általános ügyeire is kiterjednek. A békésebb Kiskede gazdaságilag sokkal előbbre van, pedig ma is jelentékeny, 300 holdas udvari birtok terpeszkedik a határban, amelyek egy részét a szegényebb családok, mint árendások használják. A felszabadult jobbágyok, akik részint már 1849-ben, majd a világháború után ismételten földhöz jutottak, nagy odaadással dolgozzák meg kis birtokukat. Nagykede lakói viszont, amint maguk mondják, nem tudják megművelni a földet, nincs munkás, a lakossághoz mérten sok a birtok, még egyszer egy annyi nép kellene, hogy jól megművelhesse a határt. Csak mintegy 10 család tudja segítség nélkül megművelni a földjét, a többi napszámosokra szorul. Napszá-

mos azonban csak két család van, így a legsürgősebb mezei munka idején magas bérért sem lehet munkást kapni. A szomszéd Gagy községben viszont túl sok a napszámos, egymás elől kapkodják el a munkát és ezzel saját maguk nyomják le a napszámjukat, hihetetlenül kevés bérért dolgoznak, mégis a két község között nem történik kiegyenlítőds a munkáskérdésben. Kede helyzetét csak a betelepülés oldaná meg, de a vidék szegény népe nem szívesen költözik ide avégett, hogy az örökös napszámos sorsot vállalja, belső település nem történik. A szegénység még mindig nem bízik abban, hogy itthon megélhet és szívesebben távozik, menekül a messzi városokba, minthogy a mások földjét művelje itthon. A kedeiek vízhiányukat sem tudták mai napig sem megoldani, az összegyűlt talajvizet isszák. Az egyke különösen Kiskedében mutatkozik, ahol már régebbi tünet a gazdagoknál és az okát is meg tudják jelölni: „az emberrel együtt jött“.

Tordátfalva betetőzte azt a folyamatot, ahova a nép vezetők nélkül jut. Századok óta fennálló felekezeti iskoláját maga adta át önként román tannyelvű állami iskolának. Okként hozhatnók fel az elszegényedést és elnéptelenedést. A falu lakóinak száma 1867-ben 611 volt, amely szaporodás helyett 1918-ig leapadt 600-ra, majd a közhatalomváltozás idején a lakosságnak közel egyharmada szakadt ki a faluból. Ma 410 lélek él a községben, 33 százalékkal kevesebb, mint hatvan évvel ezelőtt, mégis az elvándorlás állandóan tart, a lányok Kolozsvárra, a férfiak Bukarestbe mennek szolgálatra, munkáért. A hibás közzszellem, a rossz gazdálkodás ennek az oka, mert lehetetlen, hogy annyi ember ne élhessen meg most is ezen a földön, mint hatvan évvel ezelőtt. A szaporodás minimális, 1930-tól hat év alatt 11-el volt több a születés, mint a halálozás, de ez a kevés természetes szaporulat is elszivárog itthonról. A szomszédos községek helyzete hasonló ebben a tekintetben. Szentmiklóson ugyanez alatt az idő alatt három volt a természetes szaporulat, Medeséren 15, a két Kede unitárius lakosságánál pedig kilenc. Az elnéptelenedést fokozta Tordátfalván, hogy az adósságok moratóriuma előtt több gazda ment tönkre a bankok miatt, olyan eset is előfordult, hogy húszholdas gazdának a bennvalója sem maradt meg és ezek a tönkrement gazdák nyakukba vették a világot. Ennek a pusztulásnak az idején senki sem vette védelmébe

a falut, senkinek nem volt egy biztató szava hozzá. Tordátfalva magára volt maradva, nem volt sem szellemi, sem gazdasági kapcsolata a magyarsággal. Így termékeny talajra talált az unitárius tanítónak az a törekvése, hogy a felekezeti iskolát államivá alakítsák át, ahol a tanító úr is több fizetést fog kapni, a falu pedig megszabadul a fenntartási költségektől. Az embereket könnyű volt meggyőzni arról, hogy minek fizessenek a kepe mellett egyházi adót is az elemi iskola fenntartásáért, amikor azt az állam ügyis fenntartja majd ingyen. A tanító kihivatta a tanfelügyelőség emberét, aki előtt a község vezetősége kifejezte óhaját, hogy állami iskolát akar, ezzel az unitárius iskola egyszerűen átment a közoktatásügyi minisztérium közvetlen hatáskörébe és ezzel elintéződött minden. Csodálkozhatunk-e, hogy a népnek nincs öntudata és nem érez hivatást jövője iránt, amikor tanítója lelkiismerete is megengedte, hogy a felekezeti iskolát államivá játssza át? Tordátfalva, amióta kisebbségi sorsban él, nem látott más magyar vezető embert, mint választási kortest, talán azt sem tudja, hogy más is van. Természetes ezek után, hogy a falu közléte minden téren hátrányt szenved. Tejszövetkezetet létesítettek nemrég, de megbukott, mert egyéni érdekek miatt haszonbérbe adták ki. A régi Ifjúsági Egylet helyett négy év óta a „Societatea Tinerimii“ működik a tiszta magyar és unitárius községben. A lelkes falunevelő szándéka háttérbe szorult, eredményként annyit könyvelhet el, hogy a szegénység rákényszerítette a népet a torozás elhagyására, amit az ő szavára régebben nem volt hajlandó megtenni, valamint sikerült utat csináltatnia közmunkával a szomszédos falu irányába.

Tarcsafalva uradalmi falu, négy udvar osztozkodott rajta, a báró Danielé, a Pálffy, Teleki és Zeik családoké. A Daniel-féle birtok egyedül 1500 hold volt a háború előtt, a falu túlnyomó része jobbágyként élt 1848-ig, majd cseléd lett a nagybirtokokon. Ennek következményei ma is súlyosan élnek, mert a nép még mindig nem tudta megszerezni azt a földet, ami faluja határában fekszik, az egykori Daniel-féle birtok körül támadt zavaros ügyek pedig kiforgatják a lakosságot abból a vagyonából is, amit nagynehezen összegyűjtött. A Daniel-birtok története azzal kezdődött, hogy a háború után anyagilag leromlott báró, többek között a szentmihályi Rozmannoktól (akiknek az egész

vidéket tönkretévő szélhámosságairól nemsokára lesz alkalmunk részletesebben tájékozódni) is kölcsönt vett fel, majd amikor a Rozmannék ügye rosszra fordult, kezességet vállalt értük. Az egyik Rozmann, mint hitelező kezelés alá vette a birtokot, de hogy el ne árverezhessék, újabb banktartozásai miatt, egy román barátja nevére íratta. Azzal a báró kezéből kiesett a föld, amely körül a bonyodalmak ezentúl csak Rozmann és barátja révén fejlődnek. A román társ, mint váratlanul becsöppent fiktív tulajdonos, úgy találta, hogy nem jó helyen fekszik itt ez a birtok. Nem elég nyugodalmas a környezet és 1926-ban arra gondolt, hogy nemzeti célokat is fog szolgálni, kicseréli a birtokot egy másikkal, ide pedig a magyar vidékre románokat fognak telepíteni a felparcellázott Daniel-féle uradalomra. A kormány bukása megakadályozta a terv keresztülvitelét és Rozmannék másképen oldották meg a helyzetet, amely egyre súlyosbodott a többi családok kiderülése miatt. A földet, amelynek jogi helyzetével senki sem volt tisztában a vidéken, eladogatták a kisgazdáknak, természetesen érvénytelen szerződésekkel. A telekkönyvi tulajdonos 1931-ben nagyobb „zöltségkölcsönt” vett fel egy bukaresti banktól azzal, hogy ősszel a termésből kifizeti, de a tartozás hat év múlva is fennállt. Végül a bankok perelni kezdtek a földék fölött, melyeket közben a falusi gazdák is megvettek. A gazdák át akarták iratni földjeiket a nevükre, de ahelyett azt a választ kapták, hogy ők a legutolsók, előbb a bankok között lesz sorrendtárgyalás. A vásárló kisgazdák a vételár egy részét letétbe helyezték és perrel próbálták védekezni. Hogy a bankok kárban ne maradhassanak, lefoglalták az egykori birtok évi termését és a nyár folyamán hatóságilag kihirdették a faluban, hogy senki, aki a Daniel-féle uradalomból birtokot vett, a takarmányt ne merje behordani, mert le van tiltva. A megoldatlan ügy miatt mostanáig is már a nép szenvedte a legnagyobb károkat, mert érdekeit természetesen senki sem tartotta kötelességének védelmezni. Tarcsafalva lakossága rohamosan apad, amin nem lehet csodálkozni, ha a gazdasági állapotokat ismerjük. 1867-ben 363 lélek élt a községben, amely szám 1910-ig csak 379-re emelkedett, míg 1936. évben a lakosság száma lezuhant 287-re, ami hatvan év alatt 21 százalékos apadást jelent. A közhatalomváltozás után a községi előljáróság sietett lojális lenni az új álammal szem-

ben, túlságosan is lojális, a kobátfalvi és siménfalvi magyar jegyzők tiszta román lakosságúnak jelentettek be négy községet, köztük Tarcsafalvát, Siménfalvát és Csehétfalvát, a körükbe tartozó lakosságnak pontosan a felét, abban a hiszemben, hogy ezzel érdemeket szereznek maguknak és ezek a községek mint románok szerepelnek az 1921-ben kiadott „Dictionarul Transilvaniei”-ben. A község az utolsó percben, 1916-ban adta át felekezeti iskoláját az államnak, így ma nincs magyar iskolája.

Székelyszentmihályra és szomszédaira a „Rozmann-ügy” nehezedik. Napjainkig nyúló súlyos következménye az egykori nagybirtokrendszernek, ugyanakkor jellemző példája e birtokok pusztulásának. A szentmihályi határ túlnyomó része az Ugronok birtokát képezte, akiknek ezenkívül még Bencédben és több községben jelentős uradalmak voltak. A jobbágy nép a felszabadítás után is kénytelen volt az uradalomra támaszkodni, mint önkéntes jobbágy és zsellér; földet, amiből megéljen, nem tudott szerezni. Az Ugron birtok helyzete a múlt század végén megrendült és a szentmihályi földeket a szeszgyárral együtt bérbevette 1883-ban a „valahonnan” előttűnt Rozmann Jakab. Ugron Zoltán politikai szereplése elvitte a vagyonát, az ezerholdas birtok eladásra került 1909-ben és a régi bérlő, Rozmann vette meg, a falusi gazdák csak egy elenyésző csekély részt tudtak megszerezni maguknak belőle. Az új földesúr valósággal kizsarolta napszámosait (pedig az egész falu napszámosa volt), nem fizetett, becsapta őket, minek az lett a vége, hogy az egyik bérfizetés alkalmával egy napszámosa rálőtt. A golyó mindkét szemére megvakította Rozmann Jakabot, aki így nem tudva a birtok ügyeit intézni, 1917-ben átadta a vezetést fiainak, Jenőnek és Izidornak. A két fiú „mágnás” életmódot vezetett be, amelynek költségeit azonban nem tudták előteremteni a birtokból, így Rozmann Jenő ökörkereskedéshez fogott a forradalom utáni időkben, kihasználva a gazdasági fellendülést. Üzleti fogással indult, hogy bizalmat keltsen maga iránt, először a piaci árnál magasabban vette és fizette ki az ökröket, majd a második esetben is megtartotta a magas árat, de csak részletben fizetett. A következő alkalommal ellenben már hitelbe vásárolt, a környékbeli gazdák, a bellérkedők pedig gyanútlanul vállaltak kezességet Rozmann úrért, akit dúsgazdag zsidónak ismertek. Mintegy 200

gazdaembert csapott be ilyen vásárlásokkal és hosszú időre megbénította a környék gazdasági életét. Rozmannék adósságai, melyekkel birtokukat megterhelték, anélkül, hogy valaki tudott volna róla, szaporodtak és a két fiú a huszas évek elején kezdte eladogatni a földeket. 68 hold erdőt ötvenkét szentmihályi kisgazda vett meg azzal a céllal, hogy kiirtása után közös legelőt létesítenek. Eladták meglévő birtokuk egy részét, kölcsönöket vettek fel a bankokból óriási kamatra, csak hogy a megállapított arányjogok szerint kifizethessék Rozmannéknak a több mint félmillió lej vételárt. Rozmannék szerződésileg kötelezték magukat, hogy a telekkönyvi átírást elintézik, valamint saját költségükön kieszközlík az erdészeti hivatalnál az erdő legelővé való átalakításának engedélyét. Mindebből nem lett semmi. A vételár kifizetése után, mikor a szerződés aláírására került sor, Izidor megtagadta az aláírást azzal az ürüggyel, hogy közte és az ökörkereskedő testvére között örökösödési ellentétek vannak.

A földtől a legújabb időkig elzárt egykori jobbágyok mohón kaptak az alkalmon, hogy a felbomló uradalmi birtokot megszerezzék. Mintegy negyven szentmihályi és bencédi gazda összeállva, megvett Rozmannéktól 70 hold szántóföldet 800.000 lejért, nem is gondolva arra, hogy az előbbi szerződés körüli zavarokat szándékosan okozta a két zsidó. Saját 6—10 holdas birtokukat adták el, hogy az uradalmi földhöz hozzá juthassanak és ne hogy elszalasszák a ritka alkalmat. Szerződéskötésre itt sem kerülhetett sor, a gazdák szerződés nélkül vették gondozás alá a földeket. A két Rozmann hamarosan eladta a többi megterhelt birtokot is, szeszgyáruk tönkrement, ők pedig eltűntek a vidékről és Szentmihály, valamint Bencéd lakosságának egy része koldusbotra jutott. Szinte hihetetlen az a naívság, a körültekintésnek olyan nagyfokú hiánya a nyikómenti nép-nél, amellyel ezeket a földvásárlásokat végezte, mindennek magyarázata egyedül a Rozmannék bizalmatkeltő „modorában” van. Közben megindult a bankoknál is a katasztrófa, mert a Rozmann Jenő adóssága hamarosan 12 millió lejre emelkedett. A keresztúri Gyárfás-féle bank ebbe bukott bele, eldőrdült a Rozmannok miatt a második golyó, a kis keresztúri bank pénztárosa főbelötte magát, mert pénzelkezelések kerültek napvilágra, Rozmannékat szabálytalanul juttatták pénzhez. Az eset akkoriban a napilapok

szenzációjává nőtt, Rozmann Jenőt másfélévi elzárásra ítélték, de az senkinek nem jutott eszébe, hogy a birtokvásárlással bajbajutott gazdák segítségére siessen. Most derült ki, hogy Rozmannék az árverés előtt minden birtokukat eladták a gazdáknak, de telekkönyvezés hiányában még ezek után a vásárok után is ráterhelték újabb adósságaikat. Nem volt elég a Rozmannal kötött rossz vásár, a moratórium előtti években a bankok valóságos hadjáratot indítottak a gazdák ellen annak a pénznek a kamataiért, amelyet felvettek, hogy a földek árát kifizethessék. A kamatok hihetetlenül nagyok voltak, úgyhogy ezen a téren másodszor is kifizették a vételárat kamatként a banknak. Kilencvenhárom kisgazda pusztult bele ebbe a vásárba, amely még akkor is veszteséggel járt volna, ha a földeket tulajdonokul kapták volna meg. A bankok mellett 1935-ben jelentkezett az állam is, mint a tulajdonjogra igényt tartó, csendőri fedezettel, adókönyvi bizonyítékkal. A bankok a konverzió után visszanyert cselekvési szabadságukat gyakorolták, az állam pedig a szeszgyár után nem fizetett adót követelte és mivel Rozmannéknak telekkönyvileg még mindig birtokuk volt, ebből akarta kielégíteni követelését. A gazdák hosszú évek óta fizették a megvásárolt földek adóját, az átiratási költségeket is összeadták, ellenben birtokügyük rendezése helyett 1935 tavaszán megtartották az árverést az egykori Rozmann-birtokon. Rozmann Jenő megfellebbezte az árverést, mert távollétében (az udvarhelyi ügyészség fogházában ült) a járásbíróság nem nevezett ki ügygondnokot. Szentmihály, Bencéd, Kobátfalva földvásárló gazdáinak ügye ma sincs rendezve, a jogos tulajdonosoknak nehéz helyzetük van a bankokkal szemben. Az a helyzet állott elő, hogy a gazdáknak másodszor is (vagy már harmadszor is) meg kellett volna venniök a földet és ebben a szorult helyzetben mult nyáron megjelent Rozmann a régi birodalmában és olyan értelmű „egyeséget” kötött vásárlóival, hogy megkíméli őket a másodszori teljes ár kifizetésétől, csak a vételár után fizessenek 30 százalékot, a többit majd elintézi. Mivel az ő nevére nem tehetette, mert adósságai vannak, sógora nevére vásárolta vissza az árverés során a régi birtokot, akiktől aztán forma szerint a gazdák visszavették az említett ráfizetés fejében, hatvan hold föld pedig a belsőséggel együtt az övé maradt és visszaköltözött régi birodalmába. Hazai szereplésének ezt a második kor-

szakát verekedés nyitotta meg egy régi „ügyfelével“. Hogy a birtokvásárlásnak ez a ráfizetési elintézése tényleg elintézés-e, vagy újabb bonyodalmaknak a kezdete, azt senki sem tudja. Tény az, hogy Rozmannak megint jelentős birtoka van, amit nem zavar az, hogy a községi napszámosságoknak, szolgálknak 10—15.000 lejekkel tartozik és kalandorságával száznál több családot tett tönkre.

A nagy birtokügy mellett háttérbe szorulnak a község egyéb kérdései. 1929-ben állami iskolát létesítettek a Rozmann-féle lakásban, majd a következő évben megvonták a másfélévszázad óta fennálló unitárius felekezeti iskola nyilvánossági jogát. A tanulót, ki az idegen vizsgabizottság előtt megbukott, vagy késve jelentkezett vizsgára, átírták az államiba, minek következtében a felekezeti iskola fokozatosan néptelenedett, míg 1936-ban megjött a véglegesen betiltó rendelet, de sem ezt, sem annak idején a nyilvánossági jog megvonását nem indokolták semmivel. Szentmihályhoz még két község tartozik egyházilag, Bencéd és Kobátfalva, hármukat egy 1400 holdas egyházi havasi közbirtok tartja össze, amely az alapszabály szerint „osztatlanul a Szentmihályhoz tartozó egyházközségeké“. A reformáció óta ez képezte a három falu egyházának szilárd alapját, a földreformkor ellenben 800 holdat kisajátítottak belőle és a politikai községnek adták. Az összetartozó három község népesedés tekintetében osztja a többiek sorsát. Az utóbbi hatvan év alatt Kobátfalva lakossága apadt, a másik kettőé alig számbavehető szaporodást mutat.

Bencéd kisebbségi életünk egyik „megtévedt“ ember-típusát mutatja. Többször láthattuk, hogy a nép öntudatlan, széthúzó és saját veszedelmének elősegítője, sajnos, ugyanezt a vezetőiről is el lehet mondani nem egyszer. A lehetetlen körülményeket mindkét oldalon tekintetbe kell vennünk, hogy rosszindulat nélkül nézhessük az eseményeket. Más körülmények között rendezettebb magyar közéletben a bencédi magyar tanító is bizonyosan megmaradt volna abban a kerékvágásban, ami egy község szellemi vezetője számára előre ki van jelölve és nem lett volna rosszabb másoknál. A fiatal tanító a háború után kiment Amerikába, ezzel oldotta meg egyelőre az itthon súlyosbodó helyzetet, de ott sem találva jónak az életet, visszajött és jegyzői állást vállalt. A román hatóságok előtt ismét letette a tanítói vizsgát, amire szükség is volt, mert jegyzői állá-

sából elbocsátották, mivel községében nem harcolt kellő eréllyel az állami iskola felállításáért. Bencédbe nevezték ki állami tanítónak és 1934-ben jelentkezett az unitárius papnál, hogy vállalja a kántori állást, de mivel református vallású volt, nyilatkozatot adott, hogy egy év alatt vagy át-tér unitáriusnak, vagy átadja másnak a helyét. Az egyévi próbaidő alatt meg is kapta az egyházi bért, de a határidő leteltével nem unitáriusnak tért át, hanem görög keletinek, hogy a tanítói állását biztosítsa. Egy ilyen pálfordulást, még ha a körülmények kényszerítőnek látszanak is, nem könnyű lelkileg elviselni és a tanító erkölcsi egyensúlya megbillent. Írásbeli nyilatkozatot adott bizalmasan, hogy jó magyar, csak a megélhetés kényszerítette erre a lépésre. Biztosnak vélt helyzetében hatalmaskodni kezdett, irre-denta vádakat emelt úgy a pap, mint néhány gazdaember ellen, összeveszett a jegyzővel, aki alkalomadtán bosszú-ból bemutatta illetékes helyen azt a nyilatkozatot, melyet áttérésekor jó magyarságáról tett bizalmasan. Vizsgálatot indítottak ellene, melynek során kiderült, hogy az iskolás gyermekektől ismeretlen célokra pénzt szedett, de nyilvános dorgálással ezt is megúsza. Egy lelkileg össze-omlott ember története ez, akivel nem lehetne célunk fog-lalkozni, ha nem volna ugyanakkor egy tiszta magyar köz-ség vezető személyisége, akinek munkája és példája befo-lyással van sokszáz ember életére. A bencédiek szerencsére helyesen látták meg a példa tanulságait, amikor a hatósá-gokhoz fordultak, hogy szabadítsák meg őket a tanító-juktól.

szakát verekedés nyitotta meg egy régi „ügyfelével“. Hogy a birtokvásárlásnak ez a ráfizetéses elintézése tényleg elintézés-e, vagy újabb bonyodalmaknak a kezdete, azt senki sem tudja. Tény az, hogy Rozmannak megint jelentős birtoka van, amit nem zavar az, hogy a községi napszámósoknak, szolgálknak 10—15.000 lejjel tartozik és kalandorságával száznál több családot tett tönkre.

A nagy birtokügy mellett háttérbe szorulnak a község egyéb kérdései. 1929-ben állami iskolát létesítettek a Rozmann-féle lakásban, majd a következő évben megvonták a másfélévszázad óta fennálló unitárius felekezeti iskola nyilvánossági jogát. A tanulót, ki az idegen vizsgabizottság előtt megbukott, vagy késve jelentkezett vizsgára, átírták az államiba, minek következtében a felekezeti iskola fokozatosan néptelenedett, míg 1936-ban megjött a véglegesen betiltó rendelet, de sem ezt, sem annak idején a nyilvánossági jog megvonását nem indokolták semmivel. Szentmihályhoz még két község tartozik egyházzal, Bencéd és Kobátfalva, hármukat egy 1400 holdas egyházi havasi közbirtok tartja össze, amely az alapszabály szerint „osztatlanul a Szentmihályhoz tartozó egyházközségeké“. A reformáció óta ez képezte a három falu egyházának szilárd alapját, a földreformkor ellenben 800 holdat kisajátítottak belőle és a politikai községnek adták. Az összetartozó három község népesedés tekintetében osztja a többiek sorsát. Az utóbbi hatvan év alatt Kobátfalva lakossága apadt, a másik kettőé alig számbavehető szaporodást mutat.

Bencéd kisebbségi életünk egyik „megtévedt“ ember-típusát mutatja. Többször láthattuk, hogy a nép öntudatlan, széthúzó és saját veszedelmének elősegítője, sajnos, ugyanezt a vezetőiről is el lehet mondani nem egyszer. A lehetetlen körülményeket mindkét oldalon tekintetbe kell vennünk, hogy rosszindulat nélkül nézhessük az eseményeket. Más körülmények között rendezettebb magyar közéletben a bencédi magyar tanító is bizonyosan megmaradt volna abban a kerékvágásban, ami egy község szellemi vezetője számára előre ki van jelölve és nem lett volna rosszabb másoknál. A fiatal tanító a háború után kiment Amerikába, ezzel oldotta meg egyelőre az itthon súlyosbodó helyzetet, de ott sem találva jónak az életet, visszajött és jegyzői állást vállalt. A román hatóságok előtt ismét letette a tanítói vizsgát, amire szükség is volt, mert jegyzői állá-

sából elbocsátották, mivel községében nem harcolt kellő eréllyel az állami iskola felállításáért. Bencédbe nevezték ki állami tanítónak és 1934-ben jelentkezett az unitárius papnál, hogy vállalja a kántori állást, de mivel református vallású volt, nyilatkozatot adott, hogy egy év alatt vagy átér unitáriusnak, vagy átadja másnak a helyét. Az egyévi próbaidő alatt meg is kapta az egyházi bért, de a határidő leteltével nem unitáriusnak tért át, hanem görög keletinek, hogy a tanítói állását biztosítsa. Egy ilyen pálfordulást, még ha a körülmények kényszerítőnek látszanak is, nem könnyű lelkiileg elviselni és a tanító erkölcsi egyensúlya megbillent. Írásbeli nyilatkozatot adott bizalmasan, hogy jó magyar, csak a megélhetés kényszerítette erre a lépésre. Biztosnak vélt helyzetében hatalmaskodni kezdett, irreverenta vádakat emelt úgy a pap, mint néhány gazdaember ellen, összeveszett a jegyzővel, aki alkalomadtán bosszúból bemutatta illetékes helyen azt a nyilatkozatot, melyet áttérésekor jó magyarságáról tett bizalmasan. Vizsgálatot indítottak ellene, melynek során kiderült, hogy az iskolás gyermekektől ismeretlen célokra pénzt szedett, de nyilvános dorgálással ezt is megúsza. Egy lelkiileg összeomlott ember története ez, akivel nem lehetne célunk foglalkozni, ha nem volna ugyanakkor egy tiszta magyar község vezető személyisége, akinek munkája és példája befolyással van sokszáz ember életére. A bencédiek szerencsére helyesen látták meg a példa tanulságait, amikor a hatóságokhoz fordultak, hogy szabadítsák meg őket a tanítójuktól.

A HALDOKLÓ ANYAVÁROS

Székelyudvarhely haldokló város. A kisebbségi élet során kevés szerepet vállalt a magyarság életének irányításában, fellendítésében, nem jelent szellemi központot, pedig itt él a székelység két kiváló írója. De még gazdasági központot sem képez. Jelentősége jóformán annyi, hogy több lakossága lévén, heti piacain több áru fogy el, mint máshol. Nem árad ki belőle, mint várni lehetne, központi irányítás, szervezés, a város magyarságának élete a megszorított keretek közé behúzódva észrevétlenül, biztató szó és biztató cselekedet nélkül folyik. Egyedül ifjúsági egyesületeinek munkája jogosít fel reményre. Csak állami és megyei hivatalai révén központ, mint megyeszékhely. Iskoláinak egy része megszűnt, ipara, kereskedelme pang, pedig iparos társadalma a multban erős volt, a fazekasok és tímárok céhe még a XVI. században megalakult, melyeket a következő század elején a szabók és szűcsök egyesült céhe követett. A mult század végén felállított agyagipari szakiskolája eltűnt, magyar iparostanonciskoláját pedig csak nemrég zárták be. A székely anyaváros mintegy öt falu egybeolvadásából alakult ki a századok során és habár ez az egybeolvasztás jobban sikerült, mint Keresztúron, a város mégis csak a mult század derekán indulhatott igazi fejlődésnek. A városba olvasztott falvak nagybirtokosait a fejelmek máshol kárpótolták birtokokkal, a népet pedig a városba telepítették, aminek az lett a következménye, hogy a városi lakosság igen különböző rétegekre tagolódott. A társadalmi és foglalkozás szerinti osztályelkülönülés politikai elkülönülést is jelentett, ami állandó viszályok magvát hordozta magában. A nagyszámú főnemesség mellett, kik közül sokan nem laktak a városban, csak birtokkal rendelkeztek itt, a szék tisztségének fennhatósága alá tartoz-

tak a nemesi funduson lakók is, míg a városi tanácstól csak a kiváltságos városi polgárok, nagyjából iparosok osztálya függött, valamint a vár területén lakó taxálisták, akiket a kormányshék 1811-ben sietett kivonni a tanács fennhatósága alól és az uradalmi shék alá helyezett. A nemesi és polgári osztályoknak ez a káros elkülönítése, mely 1848-ig fennállt, megakadályozta a város fejlődését, amely csak az osztályellentétek elsimításával, a kiegyezés idejétől indulhatott meg. Mintha pótolni akarná az évszázados tespedést, rohamos léptekkel haladt előre, de a vasúthálózatoktól való távolmaradását semmivel sem tudta pótolni. A világháború óta visszaesőben van, noha Szombatfalva felé új városrésze épült a nyugdíjasok és tisztviselők számára.

A város magyar lakossága végzetesen apad. Erdély legmagyarabb megyéjének székhelyén a születések száma évről-évre csökken. A születések és halálozások számának különbsége évenként —4 és —8 között váltakozik. A városi családoknál nem is az egyke, hanem a teljes gyermektelenség általános, különösen a vezető magyar értelmiségi rétegnél. Ezt szánják példaadásnak a nép számára? Az adatok minden szónál tragikusabban beszélnek a magyarság pusztulásáról a város két egyházközsége anyakönyvei alapján:

Év	róm. kat. egyházközség		ref. egyházközség	
	születés	halálozás	születés	halálozás
1913—1922-ig	986	1085	404	506
1923—1932-ig	867	771	407	376
1933	72	75	26	37
1934	<u>74</u>	<u>107</u>	<u>22</u>	<u>45</u>
Összesen	1999	2038	858	964

A helyzetet még súlyosabbá teszi, hogy a háborút követő néhány esztendő fellendülése után az utóbbi tíz év alatt fokozatosan mind kevesebb a születés, annyira, hogy már természetes folyamatnak tűnik. A tényleges állapot annál is súlyosabb, mint ahogy az anyakönyvi adatok összehasonlítása mutatja. A református egyháznak a természetes szaporulat szerint huszonkét év alatt csak 105 vesztesége van, de a hívek tényleges száma a háromezerről,

ahol 1920-ban állott, 1934-ig lezuhant 2240-re. Magyarázata sokféle van, áttérés a magyar és román egyházakba és főleg elvándorlás, mert ez utóbbi tekintetben a város is osztja a székely falvak sorsát, sem munkásnak, sem iparosnak nincs biztosítva a megélhetése itthon. A természetes szaporodás és a munkalehetőség együtt határozza meg a városi lakosság számának alakulását és ezek a számok megdöbbentően mutatják Udvarhely helyzetét. Az összes lakosság számadatai így váltakoznak az alábbi esztendőkhben:

1867-ben	3.625 lakos
1910-ben	10.244 „
1920-ban	10.192 „
1934-ben	8.542 „
1935-ben	8.456 „

Nemzetiségi kimutatás csak az 1910. és 1920. évi népszámlálás adatai szerint van, előbbinél 9888, utóbbinál 9653 a magyarok száma, tehát a közhatalomváltás első éveiben is 94,6 százalékbán volt magyar város Udvarhely, mellette a román lakosság csak két százalékot jelentett. Azóta természetesen apadt a magyarság száma, a hivatalnokoknak románokkal való kicserélése következtében.

Gazdasági jellegű összefogásra egyetlen kísérlet történt a harmincas évek elején egy nyugalmazott igazgatótanító részéről, aki megalakította a „Siculia“ gyümölcsértékesítési és mezőgazdasági szövetkezetet, a gyümölcstermelés és gyümölcsvédelem széles körbe való bevezetése és főleg az értékesítés megszervezése, a külföldi piacokkal való kapcsolat teremtése végett, de többévi tengődés után kénytelen volt feloszlani, anélkül, hogy a legcsekélyebb gyakorlati eredményt elérhette volna. A vezető most úgy látja, hogy „ideális terv volt, a valósággal nem számolt“. Mert a valóság az, hogy csak az eredményt akarják élvezni az emberek, de a szövetkezeti részvényt nem tartották érdemesnek befizetni, gyümölcstermésüket inkább egyénileg értékesítették. Az összetartás, a csoportosulás eszméje nem elég erős a népben, hiányzik a gazdasági nevelés, ami még a jövőben is sok feladatot ró azokra, akik vállalják majd a székelység gazdasági megszervezését. Kétségtelen, a Sicu-

liának is voltak hibái, mint első lépés a járatlan talajon, nem találta el a helyes utat és ezeken a tapasztalatokon okulva, a nyugalmazott tanító az elmúlt évben „Batul“ terménykereskedés néven létesített üzleti vállalkozást a feloszlott szövetkezet helyébe, hogy ennek révén oltványokat közvetítsen, vadmagvakat értékesítsen és a télialma termést a külföldi piacra juttassa. Sikerült is előre megállapodni német kereskedőkkel, hogy az évi termést kora ősszel átveszik az egész megyéből. Ez az egyetlen gyümölcsértékesítő vállalkozás, mégis csak ritkán áll rendelkezésre nagybani szállításnak megfelelő gyümölcsmennyiség. A tanító érintkezésbe lépve a mezőgazdasági kamarával, 1930 óta gyümölcstermelési tanfolyamokat rendezett a nagyobb vidéki központokban, számszerűen huszonnégyet, amelyeknek során tíz-tíz napon keresztül 30—80 hallgató előtt magyarázták a szakszerű gyümölcstermelést, egy gazdasági iskolai tanár pedig a baromfitenyésztésről, másik szakember a méhészetéről tartott előadásokat. Ezek a tanfolyamok jelentették egyedül a nép gazdasági nevelését, mert az E. G. E. munkája erre a megyére nem terjedt ki. Anyagi ráfizetéssel, pusztá lelkesedésből havonként gyümölcstermelési szaklapot ad ki, hogy a gyümölcstermelés eszméit terjessze, amely termelési ágnek a megyében kitűnő talaja van. Engedélyt eszközölt ki 1935-ben a megyefőnökségtől, hogy bármely nap és bármely községben előadást tarthasson a gyümölcstermelésről, majd két év múlva a közoktatásügyi minisztérium engedélyét szerezte meg, hogy az elemi iskolákban tarthasson az egész megye területén kertgazdasági előadásokat. Újabban a zöldségféléknek kitűnő piaca a megye, mert a bolgár kertészeket, akik itt nagy mennyiségű veteményt termeltek, az elmúlt években kitelepítették, így most a zöldségtermelés bevezetése is szükségessé vált, hogy a bolgárok munkáját pótolják. A szomszédos Marosmegye „Murokországa“ gyönyörű eredményt ért el ezen a téren, de az udvarhelyszéki gazda még nem tartja magához illőnek a veteménnyel vesződni, pedig nemcsak a jövedelem, hanem a nép táplálkozása szempontjából is nagy jelentősége van, falun ugyanis alig esznek főzelékfélét. A városok és fürdők piacait viszont nagyrésztben más megyeiek látják el zöldséggel, sőt a háború előtt az Alföldről is volt behozatal. A „Batul“ terménykereskedés veze-

tője a zöldségtermelést is igyekszik propagálni, „mindent csinál“, mégis a magyarság egyrésze bizalmatlanul nézi munkáját, amiért a hivatalos gazdasági kamara keretében dolgozik. Pedig szükség volna munkájának támogatására, mert meglévő magyar gazdasági egyesületünk nem foglalkozik értékesítéssel, csak termeléssel, főleg pedig szervezőket nem tud küldeni a megyékbe, amelyek így a maguk embereire vannak utalva. Tennivaló rengeteg van, csak az akad kevés, aki megvalósítsa.

SZÖVETKEZET

Fakitermelő szövetkezet csak egy létesült Udvarhely-megyében, a második most van alakulóban Oláhfaluban. A rengeteg erdőségeket kiirtották a háború után, de mind magánvállalkozók és emiatt a jövedelem túlnyomó része nem a nép kezébe jutott. A múlt század végén létesült fűrészgyárak magukhoz ragadták a vezetést, a fa háziipari feldolgozása lehanyaglott, legjobb esetben a régi társulati fűrésztelepeket tartották fenn szerény keretek között a faiparból élő községek, de az új idők szelleméhez, a nagybani termeléshez nem alkalmazkodtak. A két Oláhfalva községben a múlt század derekán 61 társulati fűrész dolgozta fel a fát, ma ellenben két zsidónak és egy örménynek van fakitermelő vállalata a faluban. A szövetkezet létesítésére sajnos nem egyéni kezdeményezésből gondoltak, hanem a körülmények kényszerítették bele. A két község települése óta faiparból él, annakidején erdőirtás céljából telepítették ide, a Hargita vad vidékére a népet, sok német hercegség területét meghaladó nagy erdőséget adva nekik, ezért halmozták el kiváltágokkal, önkormányzattal annyira, hogy külön királybírója és tizenkét tagú tanácsa intézte ügyeit, az országgyűlésre pedig külön követet küldött, amely jogát az 1867. évi kiegyezéskor is megerősítették. (Az anekdota szerint azt küldte az országgyűlésre követnek, akire az ősi magyarka ráillett. Annyi igaz, hogy egyik követének a múlt század elején a király személyesen csináltatott öltözetet.) Újabban, mint láttuk, a fakitermelés is kiesett kezéből, 1937 nyarán pedig Szentkeresztbánya igazgatósága akart itt még egy faipari vállalatot felállítani — szövetkezet leple alatt, hogy így az adómentességet és a szövetkezetnek járó egyéb kedvezményeket élvezhesse. Sze-

rencsére kissé zavarosan jártak el az ügyben, a minisztériumtól kértek engedélyt, ahol azonban nem adtak addig, míg 80—100 gazda nem áll be tagként a „szövetkezetbe“. A többszöri sürgetésre végül egy inspektor szállott ki és tisztázódott a helyzet, a falu okulva a példán, kijelentette, hogy ő kíván tényleges faipari szövetkezetet létesíteni. A szövetkezet választott vezetőséggel alakul meg, a bányai igazgatóság pedig csak tag lehet benne. A részvények befizetése nyomban megkezdődött, így a két Oláhfalú lakossága megszabadult egy újabb veszedelemtől.

Hogy a tejszövetkezet mit jelent egy falu életében, jellemzően mutatja Patakfalva, ahol a megyének talán legfiatalabb szövetkezete működik. Három magántejcsarnok állott fenn a községben 1936 őszéig és három család magánjövedelmét növelte az a pénz, ami a tej feldolgozásából és a vaj értékesítéséből származik. Ekkor a községbe került egy fiatal magyar állami tanító és hamarosan belátta, hogy a tejtermelésre berendezkedett népnek milyen nagy hátránya van a rossz értékesítés miatt, tejszövetkezet létesítésén kezdett fáradozni. A nép lelkesen melléje állott, ellenben a református pappal és énekvezérrel nagy harcot kellett megvívnia. A falu két régi értelmiségi vezetője valóságos véd- és dacsövetséget képezett a nép érdekei ellen, a pap hamisított iratokkal tartotta meg állásában az énekvezért, akitől a község már régebb szabadulni akart, tehát kettőjüknek érdeke volt, hogy a falu minél öntudatlanabb legyen és minél tájékozatlanabb sorsának intézése felől. A tanító, ki az egyéni érdekeket háttérbe helyezte a falu érdekeivel szemben, nyilvánosságra hozta, hogy a lelkész más szerződéseket olvas fel az egyházközség vezetői előtt, mint ami írásba van foglalva, aminek fegyelmi eljárás, majd a pap elhelyezése lett a vége. A tejszövetkezet novemberben megalakult 33 taggal, de a következő nyár elejéig a falu 71 gazdájából már 66 belépett, így az egész kis falu a szövetkezet keretébe tömörült. A kovács iparos létre tagjává lett a szövetkezetnek, mert mint mondta: „tudja, mi a kötelessége“ és egy hónap múlva fejős tehenet vett. A község három birtokos úri családja ellenben nem kapcsolódott be a szövetkezetbe, hanem a magántejcsarnokot pártolta, a néppel szemben álló magatartásának hagyományait ápolva. A három tejcsarnok közül egyik mindjárt a

szövetkezet elindulásakor megbukott, a másikat fenntartja a községi korcsmáros, hogy általa az adósait „fogja“ és tartozásukat törlesztesse, a harmadik pedig a szomszédos árvátfalviak számára áll fenn és vezetője azért ragaszkodik hozzá, mert feleségének házaló eladási engedélye van. Ennyiféle érdekek találkozó pontján nem volt könnyű dolog a szövetkezet létrehozása, de amikor megvolt, várakozást felülmúló eredményt ért el, mert a tej jövedelme felszabadult az egyéni hasznok súlya alól. Az első hónapban csak 208 kg tejszín gyűlt be, 1937 januárjában ellenben már 692, júliusban pedig ez ezer kilogrammon felül emelkedett. A szövetkezet munkájával párhuzamosan a gazdák tejtermelése is növekedett. A tejért ugyanannyit fizettek, mint előbb a magánvállalkozók, ellenben a tiszta jövedelemből másfél hónap alatt kifizették a szövetkezeti gépek és felszerelések árát. A havi bevételnek mintegy harmadrésze a szövetkezet tiszta hasznául marad a szállított tej árának kifizetése után, ez mutatja, hogy milyen rengeteg pénzt fecsérrel el a község, ha nem szövetkezeti alapon értékesíti tejtermelését. A gépek ára és a kezelési költségek mellett alig félév alatt 14.000 lejnyi tiszta hasznot tehetek félre a bevételből. A vajat Brassóban értékesítik. A meglévő pénzalapból előlegeket adnak ki a tagoknak, sőt rövidebb lejáratú kölcsönöket is, a megszorult gazdákat párezer lejjel kísérik a tehénvásárlásoknál, így a szövetkezet a hitelélet hiányait is pótolja. Mindez egyetlen ember munkájának köszönhető és a — véletlennek, hogy ez a fiatal tanító éppen ide került, különben Patakfalva most is a belső viszályokkal pusztítaná életét. Mégis a magyarság hivatalosai „lekapták“ a tanítót. Valóban nem könnyű azoknak tárgyilagosan ítélni meg a dolgokat, akik kolozsvári íróasztalok mellett figyelik a kisebbségi életküzdelemnek odaszüremelő zaját. A valóság sokkal bonyolultabb, semhogy annak ismerete nélkül helyes ítéletet lehetne mondani, nálunk pedig a tényleges helyzeteket kevesen ismerik. A patakfalvi tanító a múlt nyáron verskötetet adott ki, amelyben a tanfelügyelőség sok kifogásolni valót talált, nem annyira művészi, mint más szempontból. Kifogásolta elsősorban az egyik képmellékletet, amelyen, mint a világirodalom millió más versillusztrációján, kaszás halál settenkedik a háttérben. Úgy találták, hogy ez esetben irredentizmust fejez ki ez a

téma. Kifogásolták egyik szerelmes versnek ezeket a sorait: „Tudom, hogy a jövő másik arca a mult“, amit a tanfelügyelőség politikailag értelmezett, majd még sok mindent kifogásoltak, vádakát emeltek és magyarázatokat kértek. Kénytelen volt bizonyítani, hogy mindezt nem így értette, de a hatóságok legfőbb bizonyítékul azt várták, hogy a legutóbbi választáson kardoskodják a kormánypárt mellett. A tanító teljesítette kötelességét, mert a kötelességet minden embernek teljesítenie kell, még akkor is, ha véletlenül költő. A magyarpárti lap elrettentő példaként állította olvasói elé, a magyar irodalmi társaság pedig, amely nemrég vendégül hívta volt, most sietett minden közösséget megtagadni vele. De az olyan költők és tanítók, akiknek nem az elismerés a fontos, hanem a munka, az ilyen kitagadottságot is kibírják.

A legfiatalabb szövetkezethez közel, Homoródszentpálon van a legrégebb. Mintegy harminc évvel ezelőtt itt alakult a megye első fogyasztási szövetkezete, amelyet nemsokára a tejszövetkezet is követett. A kisebbségi sorsban aztán a szövetkezeti szellemben nevelt nép nagy újíttásra határozta el magát, gazdasági gépszövetkezetet létesített. A gépszövetkezet éppen olyan előnyösnek bizonyult, mint a termelési szövetkezetek, ha még nem előnyösebbnek. A fogyasztási szövetkezet fennhatósága alatt, de attól mégis függetlenül, géptársaság alakult 1926-ban, külön igazgatósággal és felügyelőbizottsággal az akkori unitárius lelkész vezetése alatt, aki az országrész legkitűnőbb szövetkezeti embereinek egyike volt és neki köszönhető, hogy a Homoródmentén a szövetkezeti élet általánosan fellendült. A társaság hatvannyolc üzletrésszel alakult meg. A harmadik év végén a részvényesek megkapják az első osztalékot is közel 20.000 lej értékben és emellett háromnegyedmilliónyi lejű érő cséplőgépfelszerelésük volt azért a 25.000 lejnyi készpénzbefektetésért, amelyet üzletjegyzéskor kifizettek. Ugyanebben az évben a megerősödött társaság elnökségét átadta a távozó pap egy fiatal mintagazdának, aki ügyes vezetésével bebizonyította, hogy a nép függetlenül, a maga lábán is tudja irányítani a maga ügyeit. A cséplési vámhozamból 1929-ben a tagok mintegy 200 mázsa gabonát kaptak, ami falusi viszonylatban igen jelentős mennyiség. A következő évben ugyanennyi volt a jövedelem és a szép

eredmény láttán az üzletrészesek elhatározták, hogy még egy cséplőfelszerelést vesznek, mert a meglévő nem tudta a helyi szükségletet sem kielégíteni, viszont a másodikkal a szomszédos falvakba is eljárhatnak csépelni, ami növeli a szövetkezet jövedelmét. Szakértők bevonásával traktort, cséplőszekrényt, valamint egy kévekötő aratógépet és egy szántóekét szereztek be 350.000 lejért, így 1931-ben már két cséplőgép és több kisebb-nagyobb gazdasági gép szolgálta a község előrehaladását. A következő években a szövetkezet egy kismalomszerű darálót vásárolt, valamint 56.000 lejért egy herefejtőt, mindkettő elsőrendűen bevált és jól jövedelmez. Az 1936. év egy újabb nagy lépést jelent a szövetkezet fejlődésében, amely egy Medicago egyetemleges zúzógépet vesz meg ekkor 70.000 lejért, ami az eddig használhatatlannak tartott kukoricakórót, csuszát, a here gurdóját porrá zúzva, kitűnő takarmánnyá változtatja. A gép naponta 100—110 mázsa takarmányt dolgoz fel, de üzemképességét még nem használják ki teljesen. Nemcsak a Székelyföldön első ez a zúzógép, hanem a szász vidékeket is megelőzte és mióta híre ment, a szászok még Földvárrol is idejárnak takarmányukat megőröltetni. „Ezeket az eredményeket összetartással, áldozatkészséggel, hozzáértéssel értük el, de elérhetők ezek szinte minden faluba” — mondja a község jelenlegi unitárius papja, aki szintén kitűnő gazda és szövetkezeti ember. A gépszövetkezet mellett jelentős állandó bevételt biztosít a falunak a tejszövetkezet, amely havonta 30—70.000 lejt fizet ki a gazdáknak a tejért, évi osztalékának összege emellett 80—100.000 lej között változik, amit a 165 tag kap meg. A tejtermelésre hátrányos, hogy a nép túlnyomó része bivalyat tart, amelynek teje habár zsírosabb, vajkészítésre nem olyan megfelelő, mint a tehéntej és csak olcsóbban értékesíthető. A Hangya fogyasztási szövetkezet szintén nagy erőssége a falunak, 1936. év végén a készpénzkészlete 276.149 lej volt. A kilencszáz lelket sem számláló homoródszentpáli nép szilárdan körülbástyázta magát gazdaságilag, sokirányú szövetkezeti rendszere biztosítja, hogy minden pénznek, amit kiad, egyrésze visszajut a zsebébe. Ha minden falunk így állhatna, akkor nem kellene félnünk a jövődtől. Pedig így állhatna, ha legalább a szövetkezeti munka folyt volna rendszeresen harminc év óta.

A példa buzdító erőt hord magában, legutóbb már a szomszédos községekben is (pl. Homoródszentmártonban) megindult a törekvés, hogy gépszövetkezetet létesítsenek. Talán egy évtized múlva már nem lesz rendkívüliség a szentpálihoz hasonló szövetkezeti élet. De ezt csak fokozott gazdasági neveléssel és fokozott népneveléssel lehet elérni, mert a székely falvak nagyrésztében a szövetkezet ma még ellenszenvet kiváltó szó, a múltban történt visszaélések és bukások miatt.

NÉPMŰVÉSZET, NÉPKÖLTÉSZET

A népművészet hanyatlóban van ennek a legmagyarabb megyének a területén, mint általában az egész Székelyföldön. Kézimunkát, varrottast csak ott készítenek, ahol az úri réteg ösztökéli erre a népet és biztosítja a pénzért való eladást, a falu különben ritkán hímez a maga számára, az egykori díszeket ma nem tartja nélkülözhetetlenül szükségesnek. A faragott kapuk készítésével csak néhány család foglalkozik, de ezek aztán iparszerűleg, mintáik azonban már nem a képzeletből születnek, nem a lélek játékából, hanem papírosrajz számtalanszor ismételt másolatai. Akinek háza előtt ma még „székely kapu“ áll, kilencvenöt százalékuk nem tud helyette újat készíteni. A népművészet hanyatlásának talán az az oka, hogy ez a művészet lezárt egység, fejlődésképtelen, egy történelmi emlékké vált népkultúra maradványa, amely nem tud alkalmazkodni a mai idők változott szelleméhez és körülményeihez.

Rugalmasnak és életképesnek csak a népköltészet bizonyul, amely az új életkörülmények lényegét, színeit és hangulatát felhasználva, a kor lelkületét tükrözi. Úgynevezett népköltő majdnem minden faluban akad (jelentékeny részük prózában igyekszik írni, a kor irodalmi szelleme idáig lehatol) és ami írásaikban szembetűnik, elsősorban a társadalmi érdeklődés, a „szociális hang“, noha a társadalmi kérdéseket úri értelemben inkább csak sejtik, mint ismerik. Ennek a mai népköltészetnek egyik balladája (szerzője Székely Béla asztalos, Telekfalván) így hangzik:

Szőke Gizi

Hét faluban se vót párja
Szőke Gizellának
Messze földről a legényök
Csudájára jártak.
Kökén szemmel, szőke hajjal
Mint egy égből esött angyal,
Még doktor es kérte.
Aki eccer beszélt vélle
Megbolondult érte.

Édös apja napszámos vót
Becsületös embör,
De büszke vót lejánnyára,
Büszke vót ezörször.
Ha büszke vót, nem es csuda
A lejánnak nem vót párja
Széjes a világban
Egymást érték gazdag kérők
A szegényös házban.

De nem nézhette a leján
A nagy szegénységet
El es ment hát Barassóba
Cselédnek szegődött.
Eccer azon vette észre
Valami van a szüvébe
Én es sokszor láttam,
Nem eccer a Sári-bálba
Utána járkáltam.

Eszre vette vonzódásom
Szőke Mócsi lánya
És talált is a szerelmem
Igaz vonzódásra.
Amit pénzzel nem ért el más,
Megkapta azt egy pillantás
Büszke voltam rája,
Hogy a karomon sétál a
Világ legszebb lánya.

*Node tőt es az üdő és
Gizijes (Gizi is) kifejlött
A bingyóból csudálatos
Kinyílott virág lőtt.
Nem tőt meg a szüve eggyel,
Két legén se tőtötte el
Színös bódogsággal
Mindön napot meg es tódott
Egy-egy éccakával.*

*Ma Barassó szűk lett néki
És hónap Kolozsvár,
Hónap után Bukurestbe
Tudja Isten, hol jár.
Alig egy esztendő tőt el
Haza es jött egy gyermekkel
Halvány vót az arca,
El vót zülve, elhervadva
Szőke Mócsi lánya.*

Ilyenné alakult a balladák egykori tömör világa, a megrázó drámai esemény hiányzik belőle és főleg hiányzik a mitikus vonatkozás, de van benne ezek helyett megrázó szociális esemény, a nép mai lelki tartalmának megfelelő alaphang. A Kádár Kata, Molnár Anna és Júlia szép leány híven fejezik ki annak a kornak népi szemléletét és élet-körülményeit, amelyben keletkeztek és ebben az értelemben Szőke Gizi egyenes folytatása, szerves leszármazottja az ősi székelly balladáknak. A mai Júlia szép leányok, a szegény „becsületös embörök“ leányai a városokban szolgálnak és a nép lelkét nem az a kérdés foglalkoztatja, hogy megjelenik-e a bodor fehér bárány az égen, hanem az, hogy mi lesz Szőke Gizivel és leánytársaival, akik Brassóban, Kolozsváron és Bukarestben „tudja Isten“ hol járnak. Ezeknek a mai balladáknak színben, eleveenségben és fordulatokban való gazdagsága nem jelenthet számunkra csak irodalmi gyönyört, mert felébresztik lelkiismeretünket, figyelmeztetnek és követelnek, hogy tenni kell valamit, a Szőke Gizellák megélhetését szülőföldjükön kell biztosítani, hogy itthon maradhassanak és ne elhervadva, megszégyenítve sodorja őket vissza az ár.

HELYZETKÉP

Csikban és Háromszéken a határőrségi katonai szolgálat 84 éven keresztül nehezedett a nép életére és megakadályozta úgy gazdasági, mint társadalmi fejlődését. Udvart hely mentesült ez alól a teher alól, mert vezetőiben öntudat és hivatásérzet élt, a határőrség felállításakor nem volt akkora a szakadék a nép és az urak között s ennek a következményei mutatkoznak most, közel kétszáz év múlva is a fejlettebb és rendezettebb életében. A határőri szolgálat új társadalmi és gazdasági életet létesített, melyet úgy rendezett be a General Commando, hogy mindenben a katonai szervezet érdekeit tartotta szem előtt. A főnemesek mint immunis nemesek szerepeltek, se be nem sorozták őket a határőrségbe, sem adót nem fizettek. A primorok és vagyonos lófők is mentesültek a katonáskodástól, ha legalább két adófizető jobbágyuk volt. A jobbággal nem bíró családfőket sem a primori származás, sem a fejedelmek alatt bőven osztogatott címeres és primipilusi levelek nem mentették meg a besorozástól. Ezeknek a vagyonosabb rétege alkotta a lovas huszárságot, a szegényebbeket pedig gyalogosoknak sorozták be a közszékelyekkel együtt. A katonaság alá kényszerített két székely megyében a katonai rendszer nyomása alatt a katonasorba tartozó székelyek családi ügyeiket sem intézhették a katonai vezetőség engedelmé nélkül. Összes földbirtokuk katonai összeírás alá került, amiből semmit sem adhattak, vagy cserélhettek el az ezredparancsnokság beleegyezése nélkül. Fiaik a falusi iskolán kívül kollégiumba, vagy akadémiára csak katonai engedéllyel mehettek s a vármegyékbe papi, vagy más hivatal vállalására csak úgy telepedhettek meg, ha összes itthoni örökségeikről lemondó reverzálást adtak, ellenkező esetben fiaik kénytelenek voltak katonai szolgálatot telje-

síteni. A lányok csak úgy tarthatták meg örökségüket, ha határörhöz mentek férjhez, különben kötelesek voltak fekvő birtokaikat határöröknek eladni. „Céhes mester-ségre“ csak olyan határörvidéki fiút engedtek, ki a katonai vagy nehéz földművelői szolgálatra alkalmatlan volt. Azok a kézművesek és kereskedők, akik nem határőri „társaságban“ laktak, csak maguk voltak szabadok a katonáskodástól, de gyermekeik nem. A katonai hatóság a közügyekbe, a bíraskodásba is beleszólt s feltétlenül parancsolt. A székely katona ember még leányát sem adhatta férjhez a századparancsnokság beleegyezése nélkül. Mert a katonai hatóság hatalma nemcsak a tényleges állománybeliekre, hanem a nyugalmazottakra és egész családjukra kiterjedt, életfogytiglan. A határőrségi szolgálat évente 149 és fél napot vett igénybe hosszabb-rövidebb megszakításokkal, az egész esztendőn át. Ez a közel félévi lefoglaltság óriási hátrányt jelentett a földművelésben és gazdálkodásban, holott továbbra is ez maradt az élet egyedüli alapja, mert a katonai szolgálatért nem járt fizetés.

A határőrség felállításakor Buckow úgy számított, hogy ezáltal az ingyenes katonáskodás által a kincstár több mint egy és egynegyed millió forintot takarít meg évenként és számításaiban nem csalódott. Ezt a hatalmas összeget a székely népnek kellett fedeznie, részint pénzzel, részint szolgálattal és sorsán csak az könnyített, hogy a határőrezredek birtokhoz jutottak, az úgynevezett revindikált havasokhoz. Mégis a két gyalogezred egyévi költsége 172.320 forintra rugott, a huszárezredé 96.060 forintra, így a székely határőrség fennállása alatt Csík és Háromszék szegény székelysége a saját zsebéből huszonkét és félmillió forintot fizetett ki, amihez még járult a sokféle ingyenszolgáltatás (fa, élelem, stb.), az egyénenkénti 18—20 éves katonai szolgálat, az adó, a háborúkban való rengeteg vér- és életáldozat.

A határőrség úgy jutott vagyonához, hogy 1769-ben Moldova felől határrendezést végeztek s ennek során visszacsatoltak Erdélyhez egy olyan erdőterületet, melyet a moldovaiak a XVIII. század első felében foglaltak el. A visszaszerzett havasokat II. József császár 1783-ban a határőrkatonaságnak adományozta. A Csíkszék határvonalába eső havasokat a csíki I. székely határőrezred kapta, a Naszód vonalába eső havasokat pedig a II. román határőrezred.

A havasokat haszonbérbe adta a székely határőrség hatósága és a jövedelmet eleinte felosztották a határőrcsaládok között, később ehelyett közös ruházati pénztárt alapítottak. A közös jövedelemből a csíki és háromszéki huszárcsaládok annakidején arányos osztalékot kaptak és most külön-külön ruházati alapot létesítettek a Csíkban és Háromszéken alakult 3 huszárosztály számára, melynek a huszárezred más székekből kikerülő többi osztályai nem voltak tagjai. A szabadságharc után I. Ferenc József felosztatta a határőrséget és a naszódi II. román határőrezred vagyonát örök időkre az ezredet képező családok közös tulajdonába adta, míg a székely határőrség vagyonát az államkincstár javára elkoboztatta büntetésül amiatt, hogy a székely határőrök résztvettek a szabadságharcban. A kiegyezés után azonban, 1869-ben az elkobzott birtokokat ismét visszaadta Csík és Háromszék egykori határőreinek, örökre, felosztatlanul és teljes magántulajdonul avégett, hogy jövedelme a földművelés, gyáripar és kereskedelem emelését, a nép oktatását szolgálja. A közhatalomváltozás utáni földreform ezt a közvagyonot ismét elvette és ügye azóta a Csíki Magánjavak név alatt ismeretes. Az agrártörvény csak az egykori naszódi román határőrezred vagyonközösségét tartotta fenn, holott a csíki és naszódi közvagyonok jogi eredete és használati módja teljesen azonos volt. A Csíki Magánjavakat minden ellenszolgáltatás nélkül egész terjedelmében, minden ingó vagyonával sajátították ki az állam számára. Az elkobzás mintegy 15.000 székely családot érintett. A kisajátított Magánjavak vagyona 62.539 hold legelő és erdőterületből, a Csík, Gyergyó és Kásson Kisegítő Takarékpénztárból és kihelyezett vagyonából, Csíkszeredán egy polgári leányiskolából, földműves iskolából, 150 kat. hold mintagazdaságból és több más épületből állott, értéke 105,820.000 aranykoronát képviselt 1914-ben. Az agrárreform nem ismer ilyen kisajátítási eljárást, mely irodai, gazdasági felszerelésektől kezdve belsőségeket, takarékpénztárat sajátítson ki. A Magánjavak hasznát annakidején a szomszédos román vidékek is élvezték, Békás, Bélbor és Holló román községek, valamint a vegyeslakosságú Tölgyes taxás birtokait a Magánjavaktól szerezték csekély váltságdíj fejében örök tulajdonul. Ezeknek a háborúban elpusztult községeknek az újjáépítésére mintegy 40.000 köbméter épületfát ajándékozott a Magánjavak s

Békás községben 54 román családnak önként engedett át belsőségeket. A székelység elkobzott közbirtokának felét a földreformkor román kiscgazdáknak osztották ki, másik felét állami tartalékban kezelték. Egyeseknek, szövetkezeteknek, román egyházaknak, különböző egyesületeknek évenként óriási értékű famennyiséget adtak ingyen, vagy értéken aluli áron. A kisajátított erdők kitermelésére országos botrányba fult panamák útján különböző vállalkozók kitermelési engedélyeket kaptak. A Magyar Párt hét éven keresztül várt a jogtalan kisajátítás ügyének békés elintézésére és csak 1929-ben adta be panaszát a nemzetek szövetségéhez. A Csíki Magánjavak ügyében hosszas huzavona után végre 1936-ban úgy döntött a Népszövetség, hogy a 62.000 holdas területből 12.000 holdat és egy pár leltáron szereplő középületet vissza kell adni a régi tulajdonosoknak, a román állam pedig törvénnyel kötelezte magát a nemzetközi bíróság döntésének végrehajtására. Az átadásra Csíkszeredában összeült bizottság állami jogtanácsosa azonban nyilatkozatot követelt a vagyontulajdonosoktól, hogy ezek után a vagyon többi részére vonatkozólag a román állammal szemben semmi további igényt nem támasztanak, a Magánjavak tárgyalási nyelve pedig ezután a román lesz. A Magánjavak kezelőbizottsága ezeket a feltételeket nem fogadta el, így az átadás és a Magánjavak ügyének rendezése a mai napig is függőben van.

A hatalmas vagyon jövedelméből az egész megye népének életét fel lehetett volna lendíteni, ha a gazdasági szervezkedés szolgálatába állítják. De a nagy vagyon mellett Csík a multban is az ország egyik legszegényebb megyéje volt. A szabadságharc előtti évek viszonyairól Kővári László számol be. „A házfalakon a katonát jegyző fekete táblák sűrűdnek. A gyümölcsfa csaknem kaphatatlanra lesz, a gabona jobb nemei láthatatlanok... Itt a jószívűséget a nyomor vette nőjéül. A barmok hiányát a réteken a gólyák hada pótolja. Nem csodálhatni hát, ha Csík és Gyergyó ép gyermekei mint aratók, kaszálók, cséplők borítják el a vidéket. S ki tudja, mikor vesz fordulatot e lét? És e nép sorsa így sokáig még sem maradhat“. Kővári száz évvel ezelőtt pontosan felmérte és megmutatta a lehetőségeket. „E tájat maga a természet gyárhelyivé teremté. Az Olt vízzel, a hegyek fával, a falvak munkátlán kézzel, a vidék nyersanyaggal és vevőtömeggel járul a vállalatához. Bőr,

posztó, gyolcs, kartonfélék, papírgyár, a fenyőtűró jobban kezelve, a fenyővíz jobbízűvé téve, a rézbányászat, márvány s vaskutatás stb. kínálkoznak . . . hogy ne kelljen csépelve kerülniök hazájokat, akiket atyjokról nem álda meg a sors.“ Ezt a lehetőséget az akkori magyar vezetőség elmulasztotta, most pedig a havasokat is elvesztette a székely nép, amely már csépelve sem kerülheti hazáját, mert a gépek kora óta erre a munkájára sincs szükség.

Mostani viszonyaink szerint ipari jellegű vállalatok tőke hiányában nem alakulhatnak, a gazdasági fejlődés legfőbb lehetősége a földművelés terén van, de szövetkezeti formában ezen a téren is szép eredményt lehet elérni, amint azt egy-két kezdeményezés bizonyítja. A birtokviszonyok itt is rosszak, a század elején már ázsiai állapotnak nevezi az egyik gazdasági szakember azt a helyzetet, hogy a nép többségének félholdtól 1—2 holdig terjedt a megművelhető birtok, de nagy volt azoknak a száma is, akiknek félhold birtokuk sem volt. Csík megyében a század elején száz holdon felüli birtokos 175 volt, köztük tíz román, s a birtokok nagyságára jellemző, hogy tízezer holdat meghaladó is akadt, igaz, hogy egyrészt kaszáló és erdő képezte. A 175 nagybirtok közül 30 haszonbérbe volt adva. A közhatalom-változás után lényeges módosulás állt be. 1930-ban a művelés alatt álló terület 65.201 hektárt tett ki, a birtokosok száma pedig 41.271 volt, ennek alapján tehát egy birtokra 1·5 hektár jut, közel három hold. Legkevesebb a három megye közül, mert Udvarhely megyében ez az arány 1·8, Háromszéken pedig 1·9 hektár. A tíz holdon (5 hektár) aluli birtokosok száma 38.755, tehát az összes birtokosok 93·9 százaléka és ez a nagy néptömeg a művelhető földnek mindössze 67·4 százalékát bírja, míg a földek 32·6 százaléka a többi 6·1 százaléknyi lakosság között oszlik meg. Ebben a módosabb rétegben legnépesebb a 10—20 hold közöttiek társadalma, de 20 és 100 hold között már csak 401 birtokos van, innen 500 holdig pedig csak 13. A tíz holdon aluli kisbirtokos társadalom vagyoni helyzete legjobb a másik két megyéhez viszonyítva, egyiküknek átlag két és fél hold jut, közel egy holddal több, mint Udvarhely megyében. A tíz holdon aluliak birtokmegosztásában is nagy az aránytalanság, amint egy másik, 1929. évi statisztika mutatja. Ekkor 11.625 család élt a megyében teljesen birtok nélkül, vagy félholdnál kevesebb birtokkal, 5272

család félhold és egy hold közötti birtokkal, 8641 családnak pedig csak egy és három hold között váltakozó földbirtoka volt, de ezeknek is túlnyomó többsége az alsó hátránál tömörült. A kisbirtokosok száma fokozatosan növekedik, noha ezek a földművelésből nem élhetnek meg, hanem mellékkeresetre szorulnak. Pár évvel ezelőtt még az erdőkitermelés biztosította a munkát és jövedelmet, de ma a fakitermelés hanyatlásával általánossá lett a válság. A gazdálkodás új iránya mutatta meg a kivezető utat. A hármashatárrendszerről a szabadgazdálkodásra való áttérésre rákényszerítették a viszonyok a népet, amelyet mostanig semmilyen rábeszéléssel sem lehetett meggyőzni. A községeknek mintegy fele, elsősorban a nagyobb községek az utóbbi évek folyamán áttértek az új rendszerre, ezáltal az évi termőterület 65.000 holdról 105.000 holdra emelkedett, de még így is a művelés alatt álló területből évente mintegy 30.000 hold marad parlagon. Az új gazdálkodás eredményei máris tapasztalhatók. Ha összehasonlítjuk az 1935. évi termelést az 1889. évvel, kitűnik, hogy a kenyérmagvakkal bevetett terület 15 százalékkal csökkent, viszont kétszeresére, 33.000 holdról 75.000-re növekedett a burgonyával, veteményekkel, hüvelyesekkel, valamint zabbal és árpával bevetett terület. A takarmánynövények termelése a hatszorosára emelkedett, de Csík még így is Erdély egyik legelmaradottabb megyéje ebben a tekintetben. Noha az ipari növények termelése 58 százalékkal esett, az általános helyzet mégis azt mutatja, hogy a csíki nép az észszerűbb gazdálkodás lehetőségeit próbálgatja. Nemcsak a bevetett területek nagysága, hanem az évi termés hozam is csökkent a kenyérmagvaknál, ugyanígy a zabnál, kukoricánál, lennél, de főleg az árpánál, melyből még így is sokat termelnek. A burgonyatermés hozama százszázalékkal javul, a lóheréé és lucernáé közel 30 százalékkal. 1935-ben rekordtermést értek el a lóheremag termelésével, amely holdanként 400—450 kg-ot is adott. Míg ezelőtt takarmánymagvakat egyáltalán nem termeltek a megyében, most lóheremagszükségletét a megye maga fedezte. A nagyarányú erdőirtásoknak megvolt az az egyetlen jó következménye, hogy az éghajlat Csíkban melegebbé és kevésbé nedvessé vált, ami nemcsak a mezőgazdaságon javított, hanem alkalmassá tette a vidéket a gyümölcs, főleg az alma termelésére. Kászón vidékén pompás, sima-

kérgű, jótermésű diófák díszlenek, amiről azelőtt álmodni sem lehetett. A csángók már többholdas gyümölcsösöket létesítettek, de a székelyek nehezen kapnak ezen a lehetőségen, noha a gazdasági kamara eddig 20.000 gyümölcsfacsemetét adott el köztük. Behozatal kenyérlisztból és kukoricából van. Évente átlag 800 vagón búzalisztet kellett behozni és 1000 vagón kukoricát, előbbit a Bánátból, utóbbit az Ókirályságból szerezték be. A behozatal 1935 körül leapadt 500 vagón búzalisztra és 600 vagón kukoricára, de a termelés adatait figyelembe véve, ez a körülmény inkább a népi életszínvonal süllyedésének az eredménye és nem annak, hogy ennyivel több búza és kukorica teremne most a megyében. A kivitel ezzel szemben mintegy 1000 vagón zab, 500 vagón árpa, 800—1000 vagón széna és ugyanennyi burgonya.

Mintegy 12 éve indult meg a mozgalom az állattenyésztés fejlesztése érdekében. Csík, a kiterjedt havasi legelői révén Erdély és az egész ország egyik legalkalmasabb területe a szarvasmarhatenyésztésre és tejgazdaságra, de ez a lehetőség ma még kihasználatlan. A többi székely megyéhez viszonyítva szarvasmarhaállománya a gazdasági válság idejében, 1925—1935 között a legkevesebbet, 4 százalékot apadt, mert az 1930 körül szenvedett nagy veszteséget hamar pótolni tudta. Az ökörállomány 1929-ig 35 százalékkal csökkent, de azóta 11 százalékos emelkedést mutat, tehát ma is lényegesen kevesebb, mint tíz évvel ezelőtt volt, ugyanígy a fejőstehenek számának 38·5 százalékos apadása sem egyenlítődt ki az újabb jelentős növekedéssel, még mindig 13 százalékkal kevesebb, mint tíz évvel előbb volt. Még nagyobb veszteséget mutat a megye állattenyésztése, ha régebbi idővel hasonlítjuk össze. A század elejétől napjainkig így alakult a helyzet:

Év	szarvasmarha	ló	juh	sertés
1901	81.185	13.847	120.677	27.222
1935	71.399	15.050	102.772	14.569

A sertések számának közel felére apadása mutatja a nép életszínvonalának és táplálkozása minőségének nagy csökkenését. Csak minden harmadik birtokos családra jut átlagosan egy sertés. A szarvasmarhatenyésztés fejlesztése érdekében újabban bevezették a legelőjavítást közmunká-

val (évenként 3—6 nap), ami egyelőre csak tisztításból áll, de ez is számottevő eredmény. Mintegy kétezer hektár legelőterület kerül évenként gondozás alá, amit eddig a borókafenyő úgy benőtt, hogy helyenként csak a vad tudott járni benne. Nagyobbbrészt közbirtokossági területek, amelyek 3—5 évi gondozással elsőrangú legelővé válnak. Csík-megye összes legelőterülete 133.000 hektár, Erdélyben csak a jóval nagyobb területű Biharmegye haladja meg és ez a körülmény is azt mutatja, hogy az állattenyésztésnek itt nagy jövője van.

A kisipar fokozatos visszaesést mutat. A csíkszeredai iparhatóság körében 1914-ben 220 tanonc szabadult fel, 1922-ben már csak 130, 1935-ben a húsz év előttiének kerekén fele, 110. Az 1922. év folyamán az al- és felsíki medencében 30 iparigazolványt adtak vissza, 1935-ben 420-at. Csíkszereda városban 1925-től 1936-ig 292 új iparigazolványt váltottak ki és 722 iparigazolványt adtak vissza. Magyarázat fölösleges.

Csík megye gazdasági és társadalmi bajait alaposan feltárta a századfordulónál Vitos Mózes csíkszentkirályi plébános, aki egész életét ennek a nagy munkának szentelte. Ezer oldalt tesz ki a folytatásokban megjelent könyve, amelyben már mai szemmel nézi a csíki nép küzdelmét, életkérdéseit vizsgálja és a kibontakozást keresi. Kiadója kibővítette a könyv érdekében nyomdáját, „tízféle legújabb, legtetszetősebb betűt” szerzett be, de a Vitos Mózes könyvét mégsem találták tetszetősnek, az 1894-től 1902-ig megjelent füzetek a padláson maradtak, ahonnan halála után elkollódtak. Igaz ugyan, hogy ha mind olvasták volna, azzal sem ért volna sokat a nép, mert nálunk a könyv és gondolat még ma sem formálja az életet. Vitos Mózes kimutatta, hogy Csík lakossága 1850 és 1891 között, negyven év alatt évenként átlag 5·2 ezrelékkal szaporodott, 92.449 lélekszámról 113.857-re, míg az országos népszaporodás ugyanezen idő alatt 15·1 ezrelék volt. A csíkiak az ország egyik legszaporább népe, a két szaporodási arányszám közötti különbség a kivándorlás és kitelepülés nagy méretét mutatja. A megye lakosságának átlag tíz százalékára teszi azoknak a számát, akik kenyérkeresés végett idegenbe távoztak. Ha a Vitos Mózes óta eltelt 40 évet nézzük (1890—1930), mely alatt Csík megye lakossága 113.857 lélekről 146.584-re szaporodott, mi sem mondhatunk sok jót. A né-

pesedés ugyan fejlődést mutat, az évi szaporodás közép-aránya felemelkedett 6·2 ezrelékre, de ez fele sincs az évi 13 ezrelékes természetes szaporulatnak, ami súlyosan bizonyítja, hogy Csík megye a természetes szaporodásnak több mint felét veszti el ma is a kitelepülőkkel, akiket nem tud földjén eltartani.

Gyér lakossága miatt nem beszélhetünk népféleslegről, a gazdasági viszonyok, azaz lehetőségek sem rosszabbak, mint a Székelyföld más részein. Népfölösleg helyett inkább tehetetlenségünkéről, vagy nemtörődömségünkéről beszélhetünk, amely népfölösleget okoz. A közbirtokossági vagyoni rendezésével még nagyobb lehetőségek nyílnak itthon a „népfölösleg“ elhelyezésére. A közbirtokossági rendszer a székelység egész életberendezettségét, gondolkodását befolyásolta. A hatalmas közvagyonok miatt a falvak aránylag kis belső határon szorultak meg, sűrűn egymás mellett, vagyonuk legnagyobb része, a közbirtokossági, óriási távolságra esett. A közbirtokossági vagyon jogviszonya nem engedte meg, hogy a tulajdonos kiköltözzék rá, de a multban a katonai és polgári hatóságok is megakadályozták ezt, így állottak elő a mai tömörült, rendezett és szép falvak, amelyek azonban gazdasági szempontból nem a legmegfelelőbbek. A korondi és más udvarhelymegyei községek megmutatták a példát az erdei tanyarendszerre. A földek belterjes kihasználásának, az erdőket és legelőket is ideszámítva, ez a legjobb módja és a viszonylagos jólét, amelybe ezek a havasi tanyások jutottak, mindennél jobb bizonyíték. Ehhez természetesen szükséges, hogy a közbirtokosságok ügye valamiképpen rendeződjék, akár az egyes arányrészek kijelölésével és birtokbavételével, akár újabb felosztással. A nép túlnyomó része ma is a felosztást, a közösség megszűntetését kívánja, akárcsak az arányosítás idején, mert a közös földek jövedelme kevés, a költségeket alig haladja meg, mivel nem lehet őket kellőképpen kihasználni. A közösség fenntartását csak az a néhány ember kívánja, aki mint közbirtokossági vezető, ebből hasznot húz. Legnagyobb bajt mégis a vezetés lelkiismeretlen volta okozza, alig van közbirtokossági ügykezelés visszaélés nélkül. Csíkmadaras nagy „erdőügyére“ ráment a 3450 holdas erdő, ami megmaradt belőle, az a magyar ügyvédé lett, ügyvédi díjként. Alig néhány éve ért véget a gvergyóalfalusiak bombamerényletes nagy pere, 1938. év elején máris újabb botrány tört ki

a nagy értéket képviselő közös vagyon ügyeinek vezetése miatt. A vagyonszövetség fakitermelő szövetkezetet akart végre alakítani, de ehelyett az derült ki, hogy a vezetőség közel másfélmillió lejről nem tud elszámolni. A közbizonyok évről-évre morzsolódnak, ideje volna már megmenteni belőlük azt, ami még megmenthető. A sok fürdő, a másik nagy vagyon, már úgysem menthető. Magyar kézen csak Sötétpatak maradt. A Hargita-fürdő a mádэфalvi román papé, az udvarhelymegyei Homoródfürdő egy román magánemberé, a csíkszeredai a szászoké. Tusnád fürdőt román részvénytársaság bérelte, de a múlt évben lejárt a szerződése, s hogy Tusnád község ne kapja vissza, önálló községnek nyilvánították a fürdőt és egy bukaresti ezredest neveztek ki primárjául, aki egyúttal a fürdő igazgatója is. Borszék fürdőt egy bukaresti bank bérel a század eleje óta.

A népegészségügy rossz, a szociális betegségek pusztítása megdöbbentő. Szifilisz, alkoholizmus pusztít, sőt a tuberkulózis is nagyon elterjedt, holott a megye ideális klimatikus gyógyhely. Születési és természetes szaporodási arányszáma legnagyobb a székely megyék közt, átlagosan az országos arányt is meghaladja. Betegség és életrevalóság, a végletek találkoznak itt, a székelység keleti határán. Az újszülöttek 18 százaléka egy éves koron alul hal meg. Az 1934. évi halálesetek között szerepelnek a következők: erőszak vagy balesetből 76, ebből öngyilkosság 17, gyermekgyilkosság egy éven alul 2, emberölés (szűrő-vágó eszközzel) 12. Az év folyamán 105 új szifiliszest vezettek be a nyilvántartottak közé. Egyes vidékeken, különösen a gyimesi csángó községekben a vérbajos betegek hozzávetőlegesen a lakosság felét teszik. Az alkoholizmus „mértéken felül” elterjedt. Az 1930. évi főorvosi jelentés szerint átlag minden 200 emberre esett egy korcsma, 1,214.138 liter szeszest italt fogyasztottak el egy év alatt, 48 és félmillió lej értékben. Ennek jelentékeny része a fürdővendégekre esik, de a csíki nép így is több alkoholt fogyaszt, mint a másik két megye népe. A népbetegségek legfőbb oka a rossz táplálkozás és a rossz lakásviszonyok. Amint az egyik magyar orvos nemrégén hívta fel rá a figyelmet, a falvak elkoldusodásának következménye, hogy a ruhatetű és a rüh, ez a két szörnyű népbetegség, mely eddig csak hírből volt ismeretes, ma napról-napra terjedőben van, holott a székely házak tisztasága régen közmondásos volt. Műveltség tekinte-

tében a csíki nép hátrább áll, a másik két székely megyénél, az írni, olvasni tudók száma 76·4 százalék, de az országos átlagot így is közel 20 százalékkal haladja meg. Falusi lakosságánál a középiskolát és szakiskolát végzettek száma nagyobb, mint Udvarhely megyében, az egyetemi végzettség eké viszont kisebb. A népoktatás évről-évre mindjobban kiesik a magyarság kezéből. 1930-ban még 47 felekezeti elemi iskola állott fenn a megyében, 1937-ben már csak 32, az állami iskolák száma pedig 104-re emelkedett. 1936-ban 23.003 iskolaköteles gyermekből 10.924 járt rendszeresen iskolába. Az 1936—37. iskolai év folyamán nyolc állami iskola épült a megye területén, 26 tanteremmel és közel hatmillió lej költséggel, jelenleg épülőben van 20 állami iskola, több mint hétmillió lej költséggel. Legtöbb esetben az iskolák építési költségeit a lakosságra róják ki, mert a községeknek nincs pénzalapjuk, emellett közmunkával is hozzájárul a nép. Emiatt a teher miatt a katolikus székelység alig áldoz hitvallásos iskoláira, amelyek így néptelenednek és pusztulnak. Az utóbbi év folyamán 22 új állami óvoda létesült, ma összesen 58 van, ezek mellett felekezeti csupán kettő. Magyar középiskola mindössze három van a megyében, a csíkszeredai líceum, a gyergyószentmiklósi leány- és dítrói fiúgimnázium.

A leszegényedett, proletárizált székely népréteg összefogó magyar építőmunkába nem vonható be, amíg nem kerül rendezettebb anyagi viszonyok közé. A 40—50 százalékos kölcsönök kiforgatták földjéből, házából, nem annyira a maguk, mint a magyar vezetőség hibája következtében. A nép bizalmatlan lett aziránt az eszme iránt, melyet magyar voltára építettek, hiszen még mindig elsikkadt a falu jószándéka az ügyvédek és lelkiismeretlen vezetők kezén. Mit lehet várni azoktól a nagyközségektől, amelyek lakosságának fele talpalatnyi föld nélkül, egyharmada pedig lakóház nélkül áll? Ez a réteg, a lakosságnak kereken fele, nem tart a többivel, egy egész világ választja el őket az egy vérből és egy fajból való testvéreiktől. A proletár életsors világnézetileg baloldallivá tette, a multban sem dolgozott együtt a magyar párttal, megmutatták ezt azok a választási esetek, amikor a szavazatoknak több mint felét más pártok kapták — és nem is a kormánypárt, hogy a visszaélésekkel lehessen mentegetőzni. A szakadék a nép és vezetői között szinte végzetessé vált. Falusi emberektől hallottam,

hogy magyar képviselőjük kijelentette annak idején, hogy semmit sem tesz addig a megye ügyeiért, míg minden egyes ember be nem lép a pártba és nem fizeti a tagsági díjat. A nép nem zúgolódik és nem lázadozik, fatálisan nyugszik bele sorsába. A jobb viszonyok között élő gazdatársadalmon éppen úgy meglátszik ez a lelki magatartás, mint a munkanélküli tömegben. Csíkban nem az emberek, hanem egyedül a jóisten irányítja a gazdálkodást. A nép primitív felfogása szerint, ha jó termés van, azt az Isten adta, ha rossz a termés, Isten büntetése a vétkeik miatt. Hogy a talajművelés és munkaminőség is befolyásolja a termést, azt nagyon nehéz megértetni velük, szinte nem akarják elhinni. A nép sorsát annyira az urak intézik már századok óta, hogy a nép el is felejtette a lehetőségét annak, hogy ő is irányíthatja a maga gazdasági és társadalmi életét. A felülről jövő hatalom azonosult a vallásos lélekben az Isten fogalmával, a nagyonis földi és emberi okokból származó bajokat isteni eredetűnek tartja a falu s a vallásos megnyugvás elveszi a kezdeményező erőt és lendületet. Az udvarhelymegyei szabadabb szellem után feltűnik, hogy Csíkban általános a kézsók, a szegényebb népréteg (a férfiak is!) a paptól kezdve minden úrnak kezét csókol, aki csak eléje kerül.

Csíkban fogalom a „moldvások“, a proletáriátus magyar neve ez. Az itthon megélni nem tudók fejszével, csákánnyal a vállukon tömegesen özönlöttek át a Kárpátokon a háború előtti években. Tarisznáját nyakába akasztva ma is ezrével megy a nép az Ókirályságba, ez a „koldusok tömege“ a csiki országutakon. Ma a moldvások sorsa is lehangyatlott, nem kapnak elhelyezést, nincs mit irigyeljenek rajtuk azok, akik régebben is itthonmaradásra kényszerültek. Sorsuk nagy kérdés. Szövetkezeti, gazdasági szervezkedés rajtuk keveset segít, mert sem földjük, sem háziállatuk, sem pénzük nincs, amivel bekapcsolódhatnának ebbe az életbe és ennek révén egy szervezett, egészséges magyar társadalomba. Nyugodjunk bele, hogy ezek már elveszték? Egy rendezettebb gazdasági élet egy évtized alatt önként megoldaná a kérdést. Ennyi tengődést még kérelhetetlenül megkövetel a sok évtizedes mulasztás és hanyagság következménye, csak az a sajnós, hogy ezt a büntetést is a népnek kell elszenvednie, holott nem ő az oka a mulasztásnak.

A KÉT VÁROS

Csikszereda városa, a székek és később a megye hivatalos központja egészen a huszadik századig nem vetkőzhetett ki falu jellegéből. 1558 előtt már kiváltságos város volt, de a múlt század második felében is „egy oly gyarló kicsiny helység, melynél nagyobb s városiasabb küllemmel bíró falu Csíkban akárhány van“. A szomszédos Zsögöd és Tapolca falvak területén létesült, kétszáz holdnyi határát is e két faluéból szakították ki. A fejlődést gátolta az a sajátosságos örökösödési törvény, hogy a háztulajdonos elhaltával csak a rögtön beköltöző városi rokona örökölhette a telket, ilyen örökös hiányában pedig a ház a városra szállt, az előljárók annak adhatták, akinek akarták. Idegennek nem engedték meg, hogy a városban házat vegyen, ami mind hozzájárult ahhoz, hogy a kézművesek és kereskedők elkerülték Szeredát. Másik akadálya a fejlődésnek az volt, hogy a katonai kormány a határőrségbe tartozó katonalakosokat a városi tanács hatásköre alól kivette, így tulajdonképeni városi polgár 1848-ig nagyon kevés volt.

A század végén indul fejlődésnek a város, iskolái és hivatalai révén s ez a fejlődés a világháború után egyre fokozódott, Zsögöd felé valóban mai városrész épült ki. A fejlődés alakulását mutatja a lakosság száma: 1867-ben a város lélekszáma 1062 volt, 1910-ben már 3701, míg 1935-ben 5016. A város 72·9 százalékban volt magyar az 1920. évi kimutatás szerint, míg a románság 10 százalékot tett ki, azóta nincs hiteles nemzetiségi kimutatás. Az egyházak anyakönyvei a magyarság rohamos pusztulását mutatják. A római katolikus egyházközség híveinek száma 1920-ban 3800 volt, de tíz év alatt kereken ezer lélekkel apadt. A székelő lakosság a háború utáni válságos gazdasági viszonyok között egyre jobban elvesztette a talajt a lába alól az egyéb-

ként fejlődő megyeszékhelyi városban, előállott az elvándorlás és a születések korlátozása. A születések száma a csíkszeredai római katolikus egyházközségnél 1913. és 1934. évek között fokozatosan lecsökkent évi 106-ról 60-ra, azaz 44 százalékkal. Míg a megye a legnagyobb szaporodást mutatja a Székelyföldön a maga 9—10 ezrelékével. Csíkszereda összes lakosságának szaporodása az utóbbi években legjobb esetben is az 1 ezreléket éri el. A házasságkötések száma azonban nem változott, sőt ha a lélekszám apadását figyelembe vesszük, mintegy 30 százalékkal emelkedett, ami a város magyar polgárságának a gyermek-től való tartózkodását bizonyítja kérelhetetlenül.

Csíkszereda magyar szervezkedését elsősorban a „Csík” fatermelő és általános gazdasági szövetkezet jelenti. Az egyesület 1933-ban alakult „Székely fa” néven, 200 taggal, de a szövetkezet tagjainak száma azóta közel ezerre emelkedett. 1935-ben módosították az alapszabályt, hogy az addig csak fatermeléssel foglalkozó szövetkezet általános gazdasági szövetkezetté alakulhasson át, ugyanakkor nevét is megváltoztatták a maira. Az elindulás nehezen ment, tőke hiányában az első év folyamán alig 2—3000 köbméter fát termelhettek ki, 1934-ben viszont már 40.000 köbméter körül, az elmúlt évben pedig mintegy 40.000 köbméter fenyőt és 20.000 köbméter bükkfát szállítottak. A második év mérlege negyedmilliónyi lej volt, 1936-ban viszont már 197.000 lej nyereséget könyvelhettek el, ami a legutóbbi év folyamán még növekedett. A szövetkezet hálózata 12 községre terjed ki, míg az elinduláskor csak 6—7 községet foglalt magába. Évente 5—600 embernek nyújt munkát a fakitermelésnél. Szép fejlődése ellenére nem tudott addig jutni, hogy a kitermelt fát fel is dolgozza, ami a nagyobb jövedelmet jelentené, hanem a fát tőke állapotban adja el nagyobb ipartelepeknek. Kis vízfűrészen csak saját szükségletükre állíthatnak elő deszkát, a nagybani fafeldolgozáshoz szükséges befektetést nem tudják előteremteni, meg kell elégedniök azzal a vívmánnyal, hogy erdőjüket maguk termelik ki, noha ipari feldolgozásának hasznát más húzza. Az eredmény eddig annyi, hogy részint nagyobb faárat sikerült elérni, részint pedig ezt a magasabb árat állandó jelleggel biztosították a közbirtokosságok számára (magán-erdőt nem termelnek ki). A szövetkezet megalakulása előtt ugyanis az volt a helyzet, hogy a csíki fát csak a meglévő

régi idegen vállalatok termelték ki, újabb vállalkozók nem jöttek az utóbbi időben, mert új vállalat befektetései nem fizetődtek volna ki, minek következtében a régi vállalatok tetszésük szerint annyit fizettek a fáért, amennyit akartak. A „Csík“ szövetkezet ebből a megmerevedett helyzetből szabadította ki a gazdákat és a rengeteg erdőség kipusztítása után a még megmaradt fa értékesítését szabályozza, menti a vesztett fejsze nyelét. Ha azt a rengeteg fát, amit háború után Csíkból kivitte, szövetkezet útján értékesítették volna, Csík megye népe ma gazdaságilag talpraállítva élne. A szövetkezet mai ezer tagja tizenhét kivételével falusi ember, az igazgatóságban is csak az elnök „nadrágos“, mégis bizalmaflanság van a nép és az urak között. Csíkban az a vélemény, hogy megyénként központosítani kellene a szövetkezeteket, nincs értelme sok kis szövetkezetet létesíteni, mert ezek életképtelenek, főleg, ha vezetőjük is nem egészen hozzáértő. Figyelembe kell venni, hogy a magyar szövetkezetek számára nagy konkurenciát jelent a zsidó vállalatok munkája, amelyek befolyásának a nép állandóan ki van téve, emellett pedig a román szövetkezetek is alakulnak mindenfelé, a magyarokénál jóval nagyobb hévvel és lehetőséggel. A „Csík“ megalakulása óta két román szövetkezet létesült a megyében és jellemző, hogy a gyergyói községek is csatlakozni akartak nemrégén a csíkszeredai magyar szövetkezethez, 2209 aláírással kérték ezt a minisztériumtól, de helyette a minisztérium egy másik, 25 aláírással aláírt kérvény alapján egy új, román jellegű szövetkezet létesítését engedélyezte. Általános gazdasági értékesítési munkájához csak a legutóbbi időben kezdett hozzá a „Csík“ szövetkezet. Most vásárolt telkén újabb beruházásokat eszközölt, raktárhelyiségeket állított fel gabona, liszt és más áruk befogadására. Legközelebbi célkitűzése, hogy nyílt üzlethelyiségben elégítse ki a megye minden irányú szükségletét. Fakitermelő munkája újabban tüzifa kitermeléssel és szállítással is kibővült. A mezőgazdaság irányításában oda hat törekvése, hogy a szemes termények helyett a mesterséges takarmányt és iparterményeket honosítsa meg. A szövetkezet 1937 őszén takarmányüző gépet vásárolt melynek teljesítőképessége napi négy vagon s így majdnem az egész megye ilyenirányú szükségletét kielégítheti. Központosítási és gazdasági erők egyesítésére irányuló törekvésének megfelelőleg a „Csík“ bevonta üzletkörébe a

„Csíkszereda és Vidéke Hitelszövetkezet“-et is, hogy a termelés és hitelélet egymással párhuzamosan és egymás segítségével haladjon.

A csíki nép régi háziipara a szőnyegszövés az utóbbi évtizedekben a szegénység növekedése miatt lehanyatlott volt, a falusi asszonyok már kezdték elfelejteni, amikor a háború utáni években egy lelkes csíkszeredai úriasszony, Pál Gáborné felismerve ennek a díszítőiparnak gazdasági jelentőségét, újra felelevenítette és a legnagyobb inség idejében munkát s kenyeret adott általa a családoknak. A székelly szőnyeg, a „festékes“ új életre keltése népművészeti szempontból is igen jelentős, mert a festékes a kelim-szövésű szőnyegeknek egy sajátos, ősi alakja, amely az európai és kisázsiai hasonló ipartermékek közül csak a bolgár szőnyegekkel tart rokonságot. A szőnyegeknek páratlan sikere volt a kiállításokon, nemsokára külföldi megrendelések érkeztek, a szőnyegszövés megélhetési lehetőséggé vált. Pál Gáborné halála után vesztett lendületéből, de gazdasági szükségessége állandósította. A tökehiány az oka, hogy a kitűnő piac ellenére a festékes nem vállhat jelentősebb iparaggá, műhely nem létesült az elmúlt tíz esztendő alatt, arra sincs példa, hogy bár 3—4 asszony összeállna a háziipari termelés érdekében. Újabban kender és gypott szőttesek értékesítésével is próbálkoznak. Ezt a szövést gátolja, hogy habár gyönyörű kender és len terem Csíkban, mégis egy egész éven keresztül sem kap valaki száz kilót a piacon. A nép nincs hozzászokva, hogy a lent és kendert meg is veszik, így most szövetkezeti alapon tervezik e két ipari nővény általánosabbá tételét.

Gyergyószentmiklós ma a legnépesebb város a három székely megyében. Fejlődése hosszú idő óta tart, szilárd, szerves és biztos, amely nem ingadozik máról-holnapra a gazdasági élet szeszélyei szerint. Már a XVI. században Csík és Gyergvó legnagyobb községe, mégis csak a Bach-korszakban változtatják meg nevét faluról várossra, hogy nagyobb fogyasztási adó alá vonhassák. Polgári jólétét és városi jellegét az 1668-ban Moldovából betelepedett örmények alapozták meg, akik hamarosan ipari és kereskedelmi központtá alakították át a falut, mentesülve azoktól a terhektől, amelyek a városok polgárait nehezdednek, míg mellettük a község földművelő székely népe viseli az adók mellett a katonaság súlyos kötelezettségét is. Az örmények gaz-

dasági élete az itthoni fejlett ipar és kereskedelem mellett, főleg a kiviteli kereskedelem révén szilárdult meg. Csikban és Moldovában összeszedték a hízott marhát s azokat hajcsáraikkal Bécsig, sőt tovább is elszállították, olyan nagy mértékben, hogy az évi kivitel 40.000 ökör, 10.000 ló és 300.000 juh volt a mult század közepén. Ekkor a tutajke-reskedést is csaknem teljes egészében a maguk kezébe vet-ték, mert télen, mikor a kevés gabonát termelő gyergyói nép szükségét szenvedett, előlegbe kiosztott pénzzel vagy gabonával olcsón megvásárolták a tutajokat, melyeket majd Aradon és Lippán nagy nyereséggel adtak el. A va-gyon gyűlt, a székelység pedig nem tanult a példából, hogy a gyenge termőföldön miképen lehet vagyont szerezni. 1862-ben az egykori katonai iskolát, amelyben a határ-őrök gyermekeit kényszerrel nevelték az elnemzetietlenítő osztrák katonai szellemre, átváltoztatták ipariskolává, al-reáltanodává, „hogy a székely nép kereskedelmi és gyár-ipari hajlamai kifejlesztvén, lassankint oly nemzedék nö-vekedjék, mely lehetővé tegye ezen területnek gyártarto-mánnyá való átalakítását“. Ez ugyan nem sikerült, mert tanulója igen kevés akadt s maga az iskola is megszűnt a háború után. Ma ott tartunk, ahol régen. Gyergyószentmik-lósból pedig időközben város lett, a közeli Gyilkostó „fel-fedezése“ óta (1930), pedig rohamosan fejlődik idegenfor-galma, amely már jellegét is kezdi átalakítani, ez pótolja jelenleg a nagyobb arányú ipart és kereskedelmet. A köz-hatalomváltozás óta a magyarság száma itt is apad, noha a város a legnagyobb szaporodási arányszámot mutatja fel a székely városok között és néha az országos városi átlagot is meghaladja. A magyar római katolikus lakosságnál az évi születések száma 325-ről 206-ra apadt le 1914. és 1934. évek között, ami a szaporodásnak 37 százalékos csökkené-sét jelenti. Az összes lakosság 1867-ben 9592 volt, amely 1934-ig csak 11.243-ra emelkedett, közel 60 év alatt.

Gyergyószentmiklóson is csak a szőnyegszövés felújí-tását lehet említeni, mint kezdeményezést a háború óta. Egy úriasszony vette kezébe a mozgalmat 1931-ben és a gver-gyóiak talán még szebb eredményt értek el, mint a csikiak. Gál Ferencné nemcsak a régi mintákat utánozza, hanem újakat is tervez. Mintegy harminc asszony dolgozik ebben a munkakeretben, de igen sokan önállóan szövik a szőnye-get. A nagyobb erdélyi városokból megrendelések érkeznek,

a szövőasszonyok pedig újabban a hetivásárokra is eljár-
nak, igaz, hogy ez az eladásra szőtt nem olyan jó minőségű,
mint amit megrendelésre vagy maguknak készítenek. Ma
az a helyzet, hogy gyárimunkás, vagy erdőmunkás nem
keres olyan jól, mint felesége a szőnyeggel otthon a család-
ban, a gyermekek mellett, mert napi keresete az ötven lejen
is felülemelkedik, ha megrendelése van.

A fakitermelés idegen kezekbe került és a közbirtokos-
ság nem képes a maga számára visszaharcolni. Nemrégén
egy román vezetés alatt álló fakitermelő szövetkezet ala-
kult a városban, amely azonban nem termel ki, csak üzlet-
kötéseket közvetít a nagyvállalatoknak, viszont a szövetke-
zet leple alatt élvezi a szövetkezeteknek nyújtott előnyöket,
az adómentességet, elővételi jogot stb. Az eladóktól leggyak-
rabban a közbirtokosságoktól megveszi az erdőt és drágáb-
ban eladja, anélkül, hogy kitermelné, miáltal lerontja az
árat. Annakidején két román szövetkezet volt egyszerre
alakulóban, de mivel a törvény értelmében csak egy szö-
vetkezetet lehet létesíteni, megindult a hajsza a tagok után.
A mostani „szövetkezet“ vezetője elcsett székely embereket
bevett tagul, formailag, kifizette helyettük a díjakat és így
ő állította össze hamarabb a taglétszámot, mivel tőke állt a
háta mögött — és övé lett az engedély. Működése a szövetke-
zeti törvény kijátszása. De mégis szükség volt arra, hogy
három éven keresztül végezze ez a szövetkezet a maga ká-
ros munkáját, különben a közbirtokosságok még ki tudja
meddig nem gondoltak volna arra, hogy fakitermelő szö-
vetkezetet létesítsenek. Szándékuk megvalósításában nagy
akadály a már meglévő szövetkezet, mert másodikat nem
lehet mellette felállítani. A vezetőség most azt a lehetősé-
get használja ki, hogy a közbirtokosságnak jogában van a
saját erdeje kitermelésére a tagokból szövetkezetet létesí-
teni, amelyhez a többi közbirtokosságok is csatlakozhatnak
a maguk erdeje kitermelése érdekében. A közbirtokosság
határozatban mondja ki a szövetkezet létesítését és tárgya-
lásokat kezdett az egyik gyárral, hogy megvegye a gépeit,
tehát legalább remény lehet arra, hogy a gyergyói fát végre
gyergyóiak fogják feldolgozni.

NÉPNEVELÉS

Csikmegye területén egyetlen községben, Szenttamáson folyt a közhatalomváltozás óta tervszerűen megszervezett népnevelési munka, de ez viszont rendszerességével és alaposságával nemcsak a Székelyföldön, hanem egész Erdélyben páratlanul áll. Sajnos, 1936 május óta ez is szünetel, mert ekkor letiltó rendelet érkezett a hatóságoktól, hogy semmiféle „vallási jellegű” gyűlést, előadást nem szabad tartani a templomon kívül. A csíkszenttamási munkát érdemes részletesebben tanulmányozni, mert részint megmutatja, hogy a többi községek mit mulasztottak el, amíg még lehetőség volt előadások tartására, részint pedig útmutatás lehet a jövőre, amikor ismét lehetőség nyílik erre. Mindjárt a háború utáni években, 1922 novemberében megalakult a községben a Katolikus Népszövetség helyi tagozata, melynek keretében megkezdték a Téli Szabadoktatási Tanfolyamot. Bálint Vilmos plébános személye jelentette a csíki népnevelő munka központját, aki hamarosan felismerte azokat a teendőket, amelyek az új viszonyok között a falvak vezetőire hárulnak és — meg is valósította őket. Képességei, különösen irodalmi érdeklődése (Dúsgazdag című népi színdarabját mintegy száz erdélyi faluban mutatták be, sőt a határokon túli magyar területeken is ismert) kiválóan alkalmassá tették erre a munkára. Ha a szükség úgy kívánta, egy-egy este két-három előadást is tartott a legkülönbözőbb kérdésekről, mert pótolnia kellett kezdetben az előadók hiányát. Az első szabadoktatási estét 1922 november 25-én tartották meg, amelyen a Népszövetség dalárdája énekelt, a plébános előadást tartott arról, hogy miért kell a szabadoktatás, az énekvezér a pénz történelmi kifejlődését ismertette, közben szavalatok élénkítették a

műsort, a plébános Palesztináról tartott vetítettképes előadást, majd kis színdarab zárta be az estét. Karácsony előtt a fentiekhez hasonló műsorszámok mellett már az első gazdasági szakelőadásra is sor került, melyet a csíkszeredai gazdasági iskola igazgatója tartott meg, a vetítógépes előadások pedig a bibliai tárgykörből áttértek a természettudományi kérdésekre is. A karácsonyi színdarabok után az új évben az előadások addigi menete alkoholelleses színházzal bővült ki, melynek előadását többször megismételték. Az első téli idény alatt, mely novembertől 1923 húsvétjáig terjedt, a szabadoktatási estek keretében 27 ismeretterjesztő előadást tartottak, köztük három gazdasági, két művelődéstörténeti és öt természettudományi jellegűt, a többi valláserkölcsi volt, ezek mellett tartottak két gyermekelőadást, 24 színelőadást, némely darabot többször megismételve. De ezzel még nem merül ki a szabadoktatás egy évi munkája, mert tartottak a tél folyamán még 11 vetítettképes előadást, két költeményjelenítést, hat monológot, három melódrámát, mintegy tizenöt szavallatot, egy élőképet, sőt két kuplét is előadtak, hogy változatos és szórakoztató is legyen a műsor, a dalárda pedig tizenháromszor szerepelt. Ez az unalmasnak tetsző felsorolás eleven, mozgalmas szellemi életéről tanúskodik, amire Csíksban azelőtt nem volt példa. Csíkszenttamás háromezer lélekszámot alig meghaladó lakossága hamarosan állandó jellegű színtársulatot létesített a Katolikus Népszövetség műkedvelő csoportja név alatt és rendszeresen, minden vasárnap este előadásokat tartottak, így az 1923—24. évi téli szabadoktatási idény alatt harminc új darabot hatvankétszer adtak elő a szavallatok, előadások, zeneszámok stb. mellett. Bálint Vilmos plébános az előadások terén azt a nagyjelentőségű újítást tette, hogy magukat a falusi gazdákat és asszonyokat vonta be az előadók közé, akik eddig csak a hallgatóságot jelentették. Arra igyekezett, hogy ne merevedjék meg a népnevelő munka, ne maradjon válaszfal az előadók és hallgatók között, hanem a szerepek felcserélésével válják tudatossá, hogy mit jelent ez az eddig szokatlan szabadoktatás, ahol a népnek nem hallgatnia kell, hanem bekapcsolódni a szellemi munkába. Megjelölte a gazdák és háziasszonyok számára, hogy miről fognak előadást tartani, könyvet, lapot adott, hogy készüljenek és a kísérlet nagyszerűen bevált. Az egyszerű emberek talpraesett elő-

adásokat tartottak és bebizonyították, hogy a közfelfogás tévesen tartja a népet szellemi kiskorúságban lévőnek. Az egyik négy elemít végzett gazda arról beszélt, hogy: „Ér-e valamit, ha a faluból kimozdulunk“, a másik gazdasági előadást tartott, az asszonyok a nő családi munkájáról, sertéshízlalásról stb. tartottak előadásokat. Ez az újítás fokozta az érdeklődést, a nép otthon kezdte érezni magát a kultúrházban. A legények novellákat olvastak fel, a lányok szólót énekeltek, magyar táncokat mutattak be, az énekkar kibővült a gyermekkarral, némely énekszámot tilinkókísérettel párosítottak, az énekkar és zenekar felváltva, majd pedig együtt adott elő zenedarabokat, minden téren az újítás és fejlődés sikerei mutatkoztak. Évről-évre rendszeresebbé és általánosabb eredményűvé vált a népművelés. A plébános irodalmi műfajokról, majd történelmi kérdésekről tartott előadássorozatot, mellyel kapcsolatosan a hozzászólást, a vitatkozást vezették be, közben mértani, földrajzi és gazdasági szakelőadások tarkították a műsort. Némely darabot, mint Kisfaludy vígjátékait, a Peleskei nótáriust, A dúsgazdagot, A bort stb. sorozatosan, öt-tízszer megismételve kellett adni, a nép minél többször látta, annál inkább gyönyörködött, ami feltétlenül az irodalmi ízlés fejlődésének következménye volt. Előadást „mindenről“ tartottak Szenttamáson, a világítás történetéről, az Auer-izzótestről, a székely népdalokról, keresztény drámákról, a színpad és erkölcs viszonyáról, a dráma válfajairól, a többtermelésről, Orbán Balázsról, a népszövetségről és még felsorolhatatlanul sok mindenről.

A közbirtokosság segítségével kibővítették színházterület, 1927-ben, karzattal és új színpaddal látták el, az egyik malomra pedig kis dinamót szereltek fel, amely villanyvilágítással látta el a színházat, a templomot és az egyházi emberek lakását. Karácsony előtt a csikszeredai tanítóképző és főgimnázium negyventagú énekkara hangversenyt rendezett az új színházteremben, majd a tanárok tartottak előadásokat. 1930-ban, a Csíki Székely Múzeum Egyesület megalakulása után, a múzeum küldöttsége jött ki az egyesület ismertetése végett, mindezek már a szélesebb kapcsolatot jelentették az itthon rendszeresen folyó munka mellett. 1931 februárjában ötnapos falufeljesztő tanfolyamot tartottak a községben hét idegen előadó közreműködésével, külön a nőknek és külön a férfiaknak, amely-

nek során gazdasági és társadalmi kérdések tárgyalása szerepelt. A nép megmutatta, hogy van fogékonysága a tanulás iránt. Nem volt előadás, amelyen 4—500-nál többen ne lettek volna, úgyhogy az öt napon összesen 3890 hallgató jelent meg, 1620 férfi és 2270 nő. A rendszeres szabadoktatási estélyeket állandóan 450 főnyi közönség hallgatta végig. 1932-ben már Molière-vígjátékot játszik a színtársulat, a plébános a nagy francia vígjátékiróról, majd Arany Jánosról tart előadásokat és színre alkalmazva bemutatják Toldit. Ekkor következnek az első zavarok. A csendőrség, titkos rendeletre hivatkozva, megtiltja a további összejöveteleket s bár a lelkész felmutatja a megyei prefektúra engedélyét, a csendőrök nem engedték ettől kezdve sem a zenekar, sem az énekkar, sem a műkedvelő társulat, sem az ifjúsági szakosztály összejöveteleit. A Katolikus Népszövetség igazgatója személyesen járt el az ügyben a prefektusnál, ígéretet kapott is, de engedély helyett újabb bizalmas rendelet jött a csendőrséghez, hogy semmiféle egyesületi munkát ne engedjenek folytatni, így a csíki ifjúsági konferenciát sem tarthatták meg, hiába készültek volt fel rá. Csak 1934-ben indulhatott meg ismét a népnevelési munka, amikor a szavalókórust vezették be a régebbi műsorszámok mellé, mint újítást, majd hat falusi ember hún mondákat adott elő. A falusi emberek annyira hozzászórtak a kulturális munkához, hogy most már túlnyomórészt ők az előadók, egyikük a magyarok rokonairól, másikuk a honfoglalásról tart előadást, majd az intenzív gazdálkodásról tartott magyarázat után nagyméretű vita fejlődik ki a 280 jelenlévő között az úgynevezett szabadgazdálkodásról. De a megindult szép tevékenységben most ismét zavar állott be, ezúttal nem külső akadály, hanem belső ok miatt. Az egyik áprilisvégi napon a kitűzött színielőadás idején az egész fiatalság a korcsmában volt (juhgyűlésen), a szereplők nagyrésze ittasan jött a kultúrházba egyórás késéssel, sőt némelyik el sem tudott jönni. A plébános 12 évi szenttamási tevékenysége és 34 éves szociális munkássága alatt, mint mondja, sohasem tapasztalt ekkora romlottságot a székely népnél és most büntetésből lezárta arra az évre a kulturális előadásokat. A népnevelő munka háromévi kényszerült szünetelése megmutatta káros hatását. A következő év ismét szomorú képet nyújt. Míg régebben 25—30 előadást tartottak, most meg kellett volna elégedni

nyolccal, ha egy újabb gazdasági tanfolyam nem jön közbe. A népnevelés utolsó éve a szövetkezeti eszme terjesztésével kezdődött, szakemberek tartottak előadásokat a szövetkezeti mozgalomról, egy szociális testvér pedig a székelység jövőjéről rajzolt képeket ezen az alapon, mert szövetkezetet akartak létesíteni a községben, ez a terv azonban nem sikerült. Mégis az utolsó évben, a prefektus végleges letiltó rendelete előtt ismét jelentősnek indult volt a munka, tizen-nyolc estén 23 ismeretterjesztő és 32 szórakoztató elcadást tartottak. Ezek Szenttamásnak, a kulturális tekintetben legfejlettebb székely falu szellemi életének egyévi adatai. És egyúttal a legutolsók is, azóta semmi sincs.

A közhatalomváltozás csak állami iskolát talált a községben, de a szenttamásiak hamarosan héttanerős felekezeti iskolát létesítettek, sajnos, egy év múlva, 1920-ban az akkori idők különböző nehézségei miatt kénytelen volt megszűnni és maradt csak az állami iskola. Ez a körülmény is sürgette a nép iskolánkívüli nevelését, a plébános egész életének munkáját a szabadoktatásra alapozta, mert meggyőződése, hogy enélkül sem a tanító, sem a pap tevékenysége nem sokat ér a faluban. Néhány szál kölcsönkért deszkából tákolták össze annakidején az első színpadot; a tanítók, néhány iparos és intelligensebb gazda, valamint falusi asszony készséggel csatlakozott a plébános munkájához, hamarosan kész a színház berendezése. A vetítógépet maga a lelkész veszi, a lemezeket pedig a somlyói barátok kölcsönzik. Az a szép munka, amit láttunk, csak óriási küzdelmek árán valósulhatott meg, a „falu meghódítása“ a kultúra számára nem ment egykönnyen. A nép általában nem áldozott. A pap és kántor rendes fizetését sem adta meg, a kiírt száz szekér kepefából alig jött be 26 az esztendő végéig, amikor pedig arra szólította fel a híveket a pap, hogy csak egy liter pálinka árát ajánlják fel évenként kulturális célokra, azzal fizették ki, hogy „az a miénk, amit elhasználunk“. Ez a népi igazság rettenetes mélységeket tárt fel, évszázados szakadékokat a nép lelkében, melyeket nem lehetett máról-holnapra áthidalni. A pap legelőször is a pálinkával vette fel a harcot, alkoholelleses egyesületet létesített, de felhívására kevesen jelentkeztek, ezek is inkább a kisebbek közül. Ekkor az iskolás gyermekek közt kezdte meg a munkát s rövidesen 130 tíz-tizenöt-éves fiú és leány kötelezte magát esküvel az absztinenciára.

Ezekkel adatta elő az alkoholelleses színdarabokat, melyekkel Gyergyószentmiklósról is elmentek vendégszeretpélni. A színpad függönyére felírták jelmondatul, hogy „Legjobb ital a víz“, a pap minden erejével küzdött az alkohol ellen, de csak ideig-óráig tartó eredményt érhetett el. A törvénytelen házasságok divatja a régi pogány szokásokkal tart rokonságot a felcsíki népnél, a leányszöktetés évezredek hagyományként divatozik és a háborút követő években sem telt el pünkösöd után vasárnap egy-két leányszöktetés nélkül. A szenttamási pap ezzel is felvette a küzdelmet s mivel csak gyökeres megoldás segíthetett, 1924-ben kihirdette a szószékről, hogy pap nem eskelheti meg az így összeálltakat, majd erős elhatározással a kánon idevonatkozó pontja alapján megtagadta az egyházi temetést az első esketés nélkül elhalt fiatal asszonytól. A hívő katolikus nép megrendült lélekben, a példa használt, egyszerre vége lett a vadházasságoknak. A nép lelke tragikus kettősséggel vívódik, erős benne a katolikus vallási konzervatizmus, böjtöl, templomba jár, gyónik, imádkozik, de mindennapi életében kevés befolyással van a vallásos érzés, itt a régi pogány kor hagyományai az irányítók. A pogány kor maradványait mutatják népszokásaik is, amelyeknek értelmét ma már nem ismerik. Szent János éjjelen virrasztanak, sátrát csinálnak a tűz mellé és ott imádkoznak, énekelnek egész éjjel, öregek és fiatalok együtt, de csak a nők. Másnap a leánykákat felöltöztetik, felpántlikázzák, ezek bejönnek a templomba, verseket mondanak, de Szent Jánost nem említik. Húshagyó kedden az egész fiatalság egy fél óráig táncol a templom előtt, majd istentisztelet után öregek és fiatalok beözönlenek a pap udvarára, ott folytatják a táncot. Tánc után a pap megvendégeli őket. Mindezek a szokások a sajátos fonó és kenderlopó kalálákkal együtt a régi népkultúra maradványai, amelyek bizonyos elferdüléssel beilleszkedtek a mai életszemléletbe és a nép lelkének kettős arcát mutatják. A torozás eltüntetésével végett tormegeváltási alapot létesítettek, de régi halotti szokás emellett is megmaradt. A halottakat régi, hagyományos mintájú kézimunkákba takarják. Bálint Vilmos plébános különben új népszokást is honosított meg, a húsvéti határkerülést, amellyel kapcsolatosan felvetődött, hogy milyen szép lenne, ha a bandériumos körmenetet zenekar kísérné, így valósult meg a község zenekara, amelynek

hangszereire közadakozásból gyűlt össze a pénz. A kotta tudománya és a hangismeret nehezen ment be a székely koponyákba, de két hónap múlva a zenekar már darabokkal próbálkozik, később a szabadoktatási estéken rendszeresen szerepel. A lelkész kántorhangversenyeket rendez Csíksban, melyek közül az elsőt Szenttamáson tartják meg, a helyi és környékbeli közönség előtt, népénekekkel és klaszszikus zenével. A kántorhangversenyek eszméjéhez az unitárius és református egyházak is csatlakoztak s úgy látszott, hogy ebből fog kiindulni a székely nép dal- és zene-érzékének rendszeres kiművelése, azonban egypár kezdeti lépésnél nem juthattak tovább.

A népben fokozódott az érdeklődés az egyház és a magyarság ügyei iránt, az évi katolikus nagygyűlésekre harminc-negyvenen mentek a faluból Erdély legmesszebb fekvő városaiba is, míg a többi községek egy-két küldöttet is alig tudtak kiállítani. Amikor a katolikus püspök a magyarul nem tudó állami tanítóknak a székelyföldi iskolákból való eltávolítása érdekében járt közre a közoktatásügyi minisztériumban, a szenttamásiak 701 aláírással ellátott emlékirattal fordultak a minisztériumhoz és kérték, hogy magyarul nem tudó három tanítójukat azonnal helyezték el. Két tanítót félév múlva el is helyeztek, de a szenttamási nép ma már nem volna képes ilyen lépést megtenni. A nép öntudatosításában nagy szerepet játszott az egyházi megszervezettség, amely a katolikusoknál jóval erősebb, mint a protestánsoknál. A huszas évek végén Csíkszeredában tartott nagygyűlésre százszámra mentek le a szenttamásiak és hallgatták végig az előadásokat, amelyek az iskoláztatásról, a székely lányok megvédéséről, a kulturális önkormányzatról stb. szóltak és a nép idehaza jóideig az ott hallott eszméket és indítványokat tárgyalta, az anyák közül többen hazahívták a Regátban szolgáló leányaikat. A plébános a szesz italok káros hatásáról beszélt a nagygyűlésen, mire más éjtszaka beverték az ablakát. szerencsére nem a hívei, hanem az „alkoholérdekeltség“. A népművelés sikereket könyvelhetett el. A művészcsoporthoz diszfogatokon vitték a szomszéd községekbe, hogy ott is eljátszák színdarabjaikat. Bara Ignác falusi legény pedig olyan beszédet mondott a nagykárolyi katolikus nagygyűlésen a katolikus népszövetség és a falu viszonyáról, hogy egész nap őt és a székelységet ünnepelték és a ma-

gyar sajtó még hetek mulva is tárgyalta a harisnyás szónok beszédét. Mindez nem a külsőségeiért fontos számunkra, hanem azért, hogy milyen rövid idő alatt lehet a székelységből erős, öntudatos, a mai életviszonyok között is helytálló népet nevelni, ha van hozzá megfelelő vezetőember. De úgylátszik, a székely tragédiák világa nem halványulhat el, 1929-ben tűz pusztítja el a falu egyrészét, még az Olt hídjá is megég, a parton álló fűzfák leperzselődve bámulnak az üszkös falura. A nép lelke szélsőségekbe menekül a csapás alatt, a vallásos áhitatban talál nagyrészüket menedéket, a templom jobban megtelik, mint valaha, az istentiszteletek zokogással végződnek, de ugyanakkor másik oldalon a romlás is fokozódik. Pár hónap mulva, mialatt egyik este a szokásos szabadoktatási összejövetelt tartják, egy züllött vacsárcsi kőműves betör a templomba és kirabolja a perselyeket, tíz napra rá pedig egy rablótársaság kifúrja a közbirtokosság pénztárát s elviszi az 1,200.000 lej készpénzvagyont. A tetteseket nem tudták kinyomozni, de a nép ujjal mutatott a gyanúsítottakra, ami teljesen felkavarta a falu nyugalmát.

A gazdasági kérdések nyomulnak előtérbe 1934 folyamán, a vetésforgó, vagy az ugarhatár megszüntetése és a szabadgazdálkodás bevezetése körül folyik a harc. A két szomszéd község már megvalósította a szabadgazdálkodást. Nagy a felfordulás a faluban, az egyik rész szeretné, a másik semmiképpen nem akarja. Ijesztő példáért sem kell messze menni, az ellenezők arra hivatkoznak, hogy mióta Szentdomokos község áttért a szabadgazdálkodás rendszerére, azóta még silányabb gabonája terem. A pap a legjobb szakembereket kérte fel tájékoztató előadások tartására, ezek megmagyarázták, hogy a hiba a fél munkában van, mert a szabadgazdálkodás jobb talajművelést kíván, mint a régi ugaros rendszer, így végül az újítástól tartózkodók alul maradtak és a közgyűlés kimondotta az új rendszert. A pap újabb gazdasági tanfolyamot rendezett, Hogy a hatóságok semmiféle esetleges kifogást ne emelhesmert most már igazán tanulnia kell minden gazdának. senek, a vezetőség a mezőgazdasági kamarához fordult, hogy az rendezze meg a tanfolyamot. A kamara három kiküldöttje, a gyergyói főállatorvos és két helybeli mintagazda, valamint egy leányegyleti vezető és a plébános együttesen öt napon keresztül tartották az előadásokat

férfiak és nők számára, hogy a gazdasági élet új korszakába némi tájékozottsággal induljon el a nép.

Gazdálkodás tekintetében Szenttamás kiválik a szomszédai közül, földje jobb minőségű, a nép jóléte is nagyobb. Sajnálatos, hogy ezt a jólétet bizonyos fokig a birtokeladásoknak köszönheti, a gazdák a rohamosan fejlődő Marosfőn eladják földjeiket a románoknak, mert jó árt kapnak s noha sok esetben itthon vesznek mást helyettük olcsóbban, a pénz nagyrésze mégis kevésbé állandó befektetésekbe vándorol. Jellemző, hogy ilyen nagy község nem tud szövetkezetet fenntartani, a Hangya már hosszú évekkel ezelőtt megbukott. Nemcsak a népművelés hanyatlik, hanem a gazdasági összefogás is, a villanyvilágítás jó néhány év óta eltűnt abból a néhány épületből is, ahová bevezették volt. A népesség csökkenőben van, az évi szaporodás alig pár ezrelék, az egyke mind nagyobb mértékben jelentkezik. A község lakossága 1867-től 1910-ig 35 százalékkal szaporodott, míg 1910 és 1920 között 17 százalékkal apadt. A háború után rohamosan megnövekedett a születések száma, de az utóbbi években fokozatosan hanyatlik. Szolgálni sok lány jár el a faluból, legtöbbször Brassóba, Bukarestbe, Nagyváradra, stb. Évente 120—130-ra tehető a számuk. Azt mondtam, hogy Szenttamás aránylag gazdag község, de ennek a gazdagságnak fokmérője lehet az elvándorlás mellett az is, hogy az „elő-rózsafüzérbe“ sok család azért nem állhatott be, mert nem volt pénze olvasóra. A rózsafüzér kérdését megoldották azzal, hogy fagyöngyből, fűzfából készítettek olvasókat, a falu „valóságos olvasógyárrá“ változott, de a gazdasági kérdéseket ezzel korántsem oldották meg.

Az elmúlt nyár egyik vasárnapjának estéjén, miután az előző napokon a falu helyzetével már megismerkedtem, a késő éjszakai órákba nyúlt beszélgetésünk a plébánossal a népnevelés elért eredményeiről, lehetőségeiről, a falu jövőjéről, amikor egyszers csak nyugtalanul megkopogtatták a plébánia ablakát. A papot hívták az utolsó kenettel Bács Jakab 23 éves legényhez, akit egy szabadságos katonatársa egyetlen késszúrással halálosan megsebesített a táncban. A lelkész elsápadt arccal keresi elő a kegyszereket, nem tudja elfojtani izgalmát és kétségbeesését. Hát lehetetlen segíteni ezen a népen? A bíró éppen azért kérte mára a táncengedélyt, mert a szomszédos Karcfalván búcsú

volt, ezáltal akarták a legényeket itthon tartani, mert ha a szomszédba mennek, bicskázás nélkül nem folyik le a búcsú. És így is megtörtént a tragédia. Másnap lehangoltan távoztunk a több mint egy évtizedes népművelés színhelyéről, a fiatal székely legény ott feküdt holtan, kiterítve, virágok között, az Olt mentén, a csíki havasok alatt, mintha a népballadák világa kelt volna kegyetlenül új életre, megszökött katona-ellenfelét pedig a csendőrség nyomozza. Úgy éreztem, itt legalább is két ember halt meg egyszerre, mert valóban két legényt siratott a falu.

A bicskázás a csíki székelyeknél a leggyakoribb, aminek oka nem annyira a „vérben“ van, mint inkább a műveltség alacsony színvonalában. A falusi legény, habár legalább iparosmesterséget tanul, már nem bicskázik, noha ereiben ugyanaz a vér csörgedez. Másik ok a korcsma. Semmi kulturális összejövetelt nem engedélyeznek a hatóságok, a korcsmába viszont korlátlanul gyulhat össze az ifjúság, itt van a társadalmi központ. A vasárnapi tánco-
kat a korcsmárosok rendezik, a tánc egyet jelent a mérték-
telen pálinkaivással.

PROLETÁR FALU

A pár év óta fellendült szövetkezeti szervezkedésnek egyik legszebb eredményét mutatja Csíkszentdomokos. Itt valóban csak a szövetkezeti munkától lehet várni a határtalan szegénység némi enyhülését. A községnek ma 6500 lakója van, tehát több mint a megyeszékhely Csíkszereda városának, de ez a sok falusi nép vagyon és jövedelem nélkül áll. Proletárfalu. A családok felének a házon kívül alig van valamije, ezek számára a famunka, a fuvarozás, a kő, mész feldolgozása jelenti a jövedelmet, csakhogy munkásra idehaza kevés szükség van. Már a háború előtt is Romániában kerestek megélhetést a szentdomokosi proletárok, a falura benéző havasokon átlépve (legtöbbször átszökve), a túlsó világ jelentette a reményt a reménytelenségben. Túlnyomó részük ma is fatelepeken dolgozik, messze vidékekre elmennek munkáért. Rengeteg leánycseléd özönlik a városokba. Itthon foglalkozásnak számít a facsempészás is, ezzel aztán megölik az erdőket. A földbirtok gyenge minőségű, egyik oldalon a Hargita, másikon a Kárpátok vonulata öleli körül a falut, a középen folyó Olt völgye megszűkül, az Egyesítő sziklás vidéke következik. A gazdák hegyeket szántanak, a középbirtok 20—30 hold, de ebből sem tudnak megélni, a közepes gazdák számára is csak a fuvarból van jövedelem. A szaporodás mégis nagy, egy házban átlag hat ember lakik, a község népessége az utóbbi negyedszázad alatt több mint 20 százalékkal emelkedett, a háborús veszteség és elvándorlás dacára. A születésszabályozást nem ismerik, ezek a falusi proletárok általában egy félszázaddal maradtak el a városiak mögött.

A „Victoria“ általános szövetkezet 1935-ben alakult meg Szentdomokoson és valóban megérdemli általános ne-

vét, mert fűrész-, malom-, mész- és tejiparra terjed ki a működése. Vezetője képzett gazdasági szakember, aki diplomájával hazajött szülőfalujába, hogy itthon teremtsen meg a gazdasági lehetőségeket, a semmiből. És Karda Ferenc dr. vállalkozása sikerült, a község élete rövid két esztendő alatt átalakult. A szentdomokosi szövetkezethez hasonló nincs több a Székelyföldön, mert erdőkitermeléssel és feldolgozással egyformán foglalkozik s noha vezetője még csak kísérletnek nevezi, máris számbavehető eredményeket ért el. A „Victoriá”-nak 200 tagja van, kiknek 80 százaléka falusi gazda. Az OFA fakitermelő üzem 1917 óta itt működő telepe helyén indult meg a munka, szerény keretek között. Az erdőkitermelésnél és feldolgozásnál egyik legfőbb cél, hogy a tagok saját fájukat dolgozzák fel a szövetkezet fűrésztelepén és a kész áruval menjenek piacra, de eddig még csak kevés gazda vállalkozott erre az újításra, párszáz köbméterrel évenként, mert még nincsenek hozzászokva. Ezek számára félárért fűrészeli fel a telep a fát. A szövetkezeti tagokból kerülnek ki a telepre szükséges munkások. Eddig a termelés nagyrésze kereskedők számára történt, de újabban szerződést kötöttek a szeredai „Csík”-szövetkezettel, hogy annak fáját is feldolgozzák s ez a szövetkezet 1937-ben már 12.000 köbméter fát adott át. A szövetkezetek összekapcsolódásának és együttműködésének kezdete ez, amely pár év múlva rendszeres gazdasági szervezetté fejlődhetik és alapját képezheti a nép élete fellendülésének. A szövetkezeti élet nagy tanulságait szolgáltatja Csík más tekintetben is. Volt itt már vagy tíz szövetkezet a múltban, melyek nyomban megbuktak, mihelyt megalakultak, így a szentdomokosi Hangya is, mert a vezetőség nem járt elől példával a részvények jegyzésénél, maguk is féltek a befektetéstől. A csíkszeredai fogyasztási szövetkezet ma is alig hetvenezer lej forgótőkével dolgozik, mert nagyobb befektetésre senki nem mer vállalkozni. Szentdomokoson egy-egy tag 15—20 részvényt is jegyzett, de még ez sem bizonyult elégnek, hanem személyes kölcsönért kellett fordulniok, mert nagyobb jelentőségű szövetkezetet a részvényekből nem lehet megindítani Csíkban. A kolozsvári szövetkezeti központtól kapott pénz hamarosan elfogyott s amikor az épület készen állt és a gépeket beszerezték, újabb tőke hiányában nem tudtak elindulni. Harmincezer lej kölcsönre lett volna szükség, de sem a

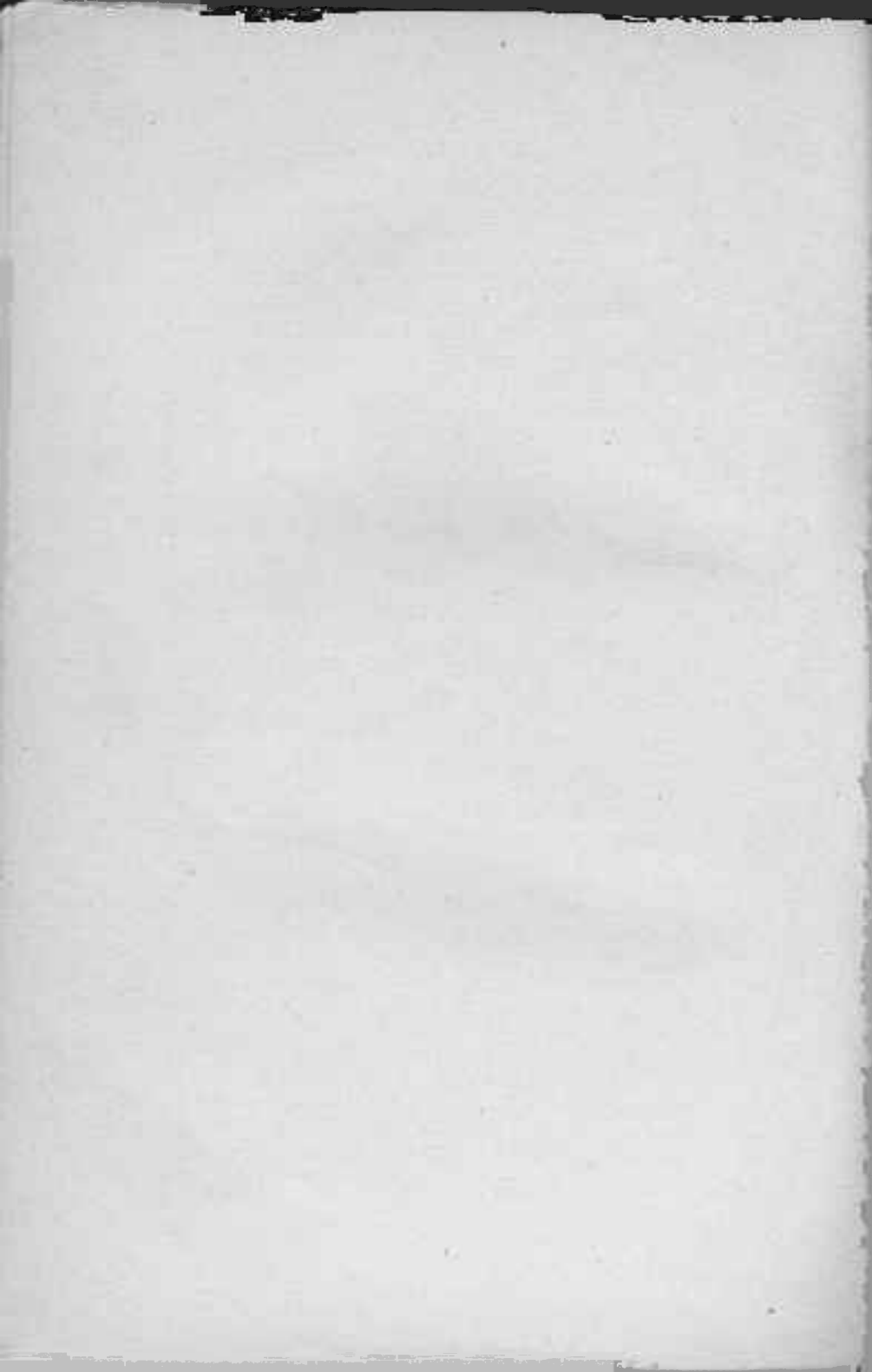
Transszylvánia, sem más pénzintézet nem folyósította ezt az összeget, így magánúton tudták nagykésőre beszerezni. Hiteléletünk ziláltsága minden téren akadályozza a gazdasági fejlődést.

A fűrészüzemet villanyfejlesztésre is felhasználják, amelynél gazdaságosan értékesíthető a fűrészpör. A villanyvilágítás rövid idő alatt általánossá vált a községben, ma a lakosság módosabb rétege, mintegy 250 család, ezt használja. A villany azonban csak kevés jövedelmet hoz a szövetkezetnek, mert a falusi ember csak télen fizeti és sokan vannak hátralékban. Mult év végén 25.000 lej lett volna a jövedelem, de kint volt 30.000 lej. A kormány az elmúlt években jelentős összeget fordított a falvak villamosítására, amiből a székely községek nem részesültek, de kormánysegítség nélkül is több csíki faluban megkezdték a villamosítást, ahol fűrészgépek voltak. A falvak haladnak a polgárosodás útján, legalább a külsőségekben. A „Victoria” szövetkezet fejlődése során új állomást jelentett, hogy 1936 tavaszán megindíthattak egy malomüzemet, három hengerszékkal, amelyet a fűrésztelep gépei hajtanak, így gazdaságos az üzembentartása. Mostanig nem mert senki malmot felállítani, pedig az Olt mentén 20 és 24 kilométerre volt a legközelebbi. A kezdeményező szellem hiányzott, hiszen anyagi lehetősége, ha másnak nem is, de a közbirtokosságnak lett volna hozzá. Az új malom, a szövetkezeti tagok részére kedvezményesen öröl, ugyancsak kedvezményesen látja el a tagokat gabonával a vámból, a piaci árnál 10 százalékkal olcsóbban. A szövetkezet keretében működő mésztelep az egyház kőbányáját terneli ki négy kemencével, ahol a fűrésztelep deszkahulladékait használják fel és így olcsóbban termelnek, mint a többi kemencék. Az évi termelés 80—100 vagon, Csík megye és a szomszédos moldovai megyék számára szállítják. Az így összefüggő ipartelepek, melyek kölcsönösen fokozzák egymás jövedelmét azáltal, hogy a fűrésztelep melléktermékeit felhasználják, szép eredményt mutatnak fel, nyereségük 1936-ban több mint félmillió lej volt, ami biztosítja a szövetkezet további fejlődését. Élelmiszerek beszerzésével és értékesítésével is foglalkoznak, habár még kismértékben (az utóbbi év folyamán 10 vagon tengeri fordult meg a szövetkezet kezén), de a jövőben erre az ágra nagy feladat vár.

A mezőgazdasági élet fejlesztése és irányítása szintén hozzátartozik a szövetkezet munkaköréhez. Miután a község pár éve bevezette a szabadgazdálkodást, a szövetkezet legelőt bérelt ki a közbirtokosságtól, amihez még sajátjaként is vásárolt területeket, úgyhogy ma 300 holdas szövetkezeti legelőn propagálják az állattenyésztést. A szövetkezet irtja a bozótot a maga területén, ami által évenként 20 százalékkal növekedik a legelő, fizeti a pásztort, a gazdák pedig, akik a szövetkezeti legelőre csapták ki teheneiket, naponta egy liter tejben kapják ki a tehenük utáni járulékot, a többi tejmennyiséget a szövetkezet értékesíti. Ez a csíki tejszövetkezetek kezdete, kívül csak Gyergyószentmiklóson és Csíkcekefalván működik szerény keretek között tejszövetkezet. Azért fektetett jelentékeny összeget a legelőszerzésbe a szövetkezet, hogy általa visszaszoktassa a gazdákat a fejőstehén tartására, jövedelme semmi sincs belőle, hanem még ráfizet. A szövetkezet a tej literjét drágábban veszi a napiárnál. A propaganda helyességét az is mutatja, hogy 1936-ban csak 60 tehén járt a legelőre, de tavaly már 120. Újabban azzal is kísérleteznek, hogy a terméketlen helyeket gyümölcsfákkal ültessék be.

Ez az alap a további szövetkezeti munkához. Az összetartozó különféle telepek száznál több embert foglalkoztatnak, csak magánál a fűrésznél éjjel-nappal 70 ember dolgozik. A községben ezenkívül még van három fűrésztelep és négy fatelep, de az okosan megalapozott szövetkezet bírja a versenyt, menti a gazdák jövedelmét és célszerűen dolgozza fel azt a fát, amit a háború óta tartó rendszertelen kitermelés még meghagyott. Megalakulása utáni évben kéthetes gazdasági tanfolyamot rendezett, szakelőadókkal, díjtalanul, a nép meglepően nagy érdeklődése mellett. A szegénységgel küzdő proletárnépet azonban nehéz szervesen összefogni, könnyen hajlamos a bontó célzatú mozgalmakhoz való csatlakozásra, így történhetett meg itt is, hogy „ellenszövetkezet” alapításával kísérleteztek, de a megalakulásnál nem jutottak tovább. A szentdomokosi nép lelki szakadécai nagyok, történelme keserves belső vívódás századok óta. Báthori Endre sírja, akit szentdomokosi elnyomott székelyek gyilkoltak meg Moldovába menekülésekor, itt van a falu határában és mintha ma is kísértene. miután évszázadokon keresztül vetette árnyékát a csíki nép lelkére. Nem a kétszázasztendei böjttel bűnhődött meg ez

a nép, amellyel az egyház sujtotta a bíbornok-fejedelem megölése miatt, hanem a sötétségnek a lélekre húzódásával, gazdasági és lelki nyomorúságba való tehetetlen fatális belenyugvással, melynek csak egy hangulatát idézi a fejedelem sírfeliratából lett közmondás: „Kétszázesztendei bőjttel egynek vétke töröltetik el.“ A mult században úgy találja Kővári, „mintha a vértudat belső emésztését látnók az arcokon, hervaszta a fiút atyja vétkeiért“, de a mai proletárnép arca nem az apák bűne miatt sápadt és beesett, hanem amiatt, hogy ez a bűn is hiábavaló volt, ez sem változtathatta meg egykor a nép sorsát, nem tartóztathatta fel az elnyomásnak és pusztulásnak egyre nagyobb erővel reátörő zuhatagát. Gyökeres változást remélhetünk-e a jelenben? Új nap született volna most az égen? A székel népnél minden lehetséges, mert lelkében hatalmas erők szunnyadoznak, úgy a jóra, mint a rosszra. S ez az egy örök vigasztalás.

H Á R O M S Z É K

HELYZETKÉP

A Székelyföld leglapályosabb és legtermékenyebb része Háromszék. Mezőgazdaságának viszonylagos fejlettségét nemcsak a talaj minőségének, hanem a szász szomszédságnak is köszönheti, az okszerű gazdálkodás eredményeit közvetlenül láthatta. A háromszéki gazda ma három termést is begyűjt évente a földjéről. A csíki és udvarhelyi gazda előtt lehetetlennek látszik, hogy a búza helyén még egy termés csalamádét is lekaszáljon őszi, de a háromszékiek azt szölgák meg, aki néhány hétig üresen hagyja földjét. A mai gondos gazdálkodás hosszú évtizedek fejlődésének az eredménye, a gazdasági gépek használata előtt asszonyok és gyermekek kalapáccsal verték szét szántás után a göröngyöket olyan apróra, mintha a föld meg lett volna rostálva. A mezőgazdaság zökkenés nélküli fejlődését a helyes gazdálkodás szellemének hosszú multja biztosítja, míg Csíkban a tapasztalat hiánya a bevezetett okszerű gazdálkodásban kezdeti válságokat okoz. A háromszéki birtokok jelentékeny része cserélt gazdát az utóbbi évtizedek során, közvetlenül csak a világháborút megelőző tíz év alatt 2404 kat. hold földet adtak el magyar tulajdonosok a román gazdáknak, míg románoktól magyarok csak 217 kat. holdat vásároltak. Emellett a magyar birtokok még $1\frac{1}{4}$ millió korona román és szász pénzzel voltak megterhelve. Ma a művelés alatt álló területe jóval több, mint Csíknak vagy Udvarhely megyének. A művelés alatt álló 85.894 hektár föld 43.068 birtokos között oszlik meg, egy birtokosra 1.9 hektár, azaz kereken négy hold jut. A birtokosok 91 2%-ának 10 holdnál kevesebb földje van, ez a sok kisbirtokos a használható földnek pontosan csak a felén osztozkodik, másik felét a 8-8% bírja. A birtokmegosztás ennél aránytalanabb alig lehetne. A tíz holdon aluli

birtokosok egyikére pontosan egy hektár esik, ami még a háromszéki földből is túlkevés ahhoz, hogy meg lehessen élni belőle. Az aránytalan birtokmegoszlás a következőképpen van, mint a Székelyföld többi részén. A földbirtok így oszlik meg a megye lakói között:

	művelés alatt ha.	birtokosok száma	1 birtokra eső ha.
0—5 hektárig	43.140	39.279	1 0
5—10 „	16.719	2.662	6·3
10—50 „	16.911	1.026	16·5
50—250 „	6.818	98	69·4
250 hektáron felül	2.384	3	794·7

Ma száz holdon felüli birtok mintegy 100 van, de a háború előtt 283 volt. A három megye közül csak egyedül Háromszéken fordul elő 500 holdnál nagyobb birtok, még hozzá három, egyenként mintegy 1600 holddal. Az egykori feudalizmusnak ezek a maradványai a földreformon és gazdasági válságon szerencsésen áteveztek. Azonban 10.065 olyan család él ma a megyében, amelynek semmi, vagy félholdnál kevesebb birtoka van. A tíz holdon aluli tulajdonosok közül 4951 csak fél és egy hold közötti vagyonnal rendelkezik, egy és másfél hold között van 3449 gazda, másfél és kettő között 2489.

A tíz holdon aluli rengeteg törpebirtokos mellékkeresetre szorul, annyira, hogy a 10 holdas gazdának is évente mintegy 100 munkanapon kell a gazdaságán kívül dolgoznia, hogy megélhetését biztosítsa. Itthon napszámosmunka, fuvarozás kínálkozik, de ennél biztosabbnak és vonzóbbnak tűnik a város. Az itthon megkötött gazdatársadalom búzát és árpát termel a legnagyobb területen az 1935. évi kimutatás szerint, majd zabot, burgonyát és jóval kevesebb kukoricát meg rozsot. A terméshozam jobb az országos és az erdélyi átlagnál, de jelentékenyen alatta marad a brassómegyei és barcasági szász mezőgazdaságnak. A szász és székely vidék között állandó a kapcsolat, a szászok előszeretettel alkalmaznak háromszéki napszámosokat, aminek megvan az az előnye, hogy ezek itt megtanulva a jobb gazdálkodást, otthon haszonnal értékesítik tudásukat. Nagy tért foglal el a háromszéki gazdálkodásban a takarmány-

növények, lóhere, lucerna termelése, ugyanígy a cukorrépa és a lencse is. Előbbit a botfalusi cukorgyárnál értékesítik. Igen szép eredményt mutat a kender- és kendermagtermelés. Mindkettővel első helyen áll a megye Erdélyben. Habár a legnagyobb területen búzát termelnek és kitűnő minőségűt, a megye mégis évente átlag 500 vagon behozatalra szorul búzából, 20 millió lej értékben, ugyanígy kukoricából is 200 vagonra, mert az éghajlati viszonyok nem éppen alkalmasak a kukoricatermelésre. Kivitelle mintegy 500 vagon árpa, 1500 vagon cukorrépa és 300 vagon burgonya kerül, valamint jelentékeny mennyiségű here, mag, lencse és zab. A kivitell pár millióval felülmúlja a behozatalt. Az állattenyésztés helyzete nem kedvező. 1925-től tíz év alatt a fejőstehenek száma 16·7%-kal csökkent, az ökröké 46, a növendékállatoké pedig 23%-kal. Ezt a veszteséget az újabban fellendült és tejgazdaságra irányuló állattenyésztés sem tudta még pótolni. A 141 ezer főnyi lakosra és 43 ezernyi gazdaságra 1935-ben csak 38.074 szarvasmarha jutott, ló 13.555, bivaly 1213, juh 53.907, kecske 1903 és sertés 25.288, vagyis minden második családra, 5—6 emberre jutott egy sertés, ami a szegénységnek megdöbbentő bizonyítéka.

Az iparosmesterség elé, láttuk, hogy a határórség milyen akadályokat állított a múlt század közepéig, de a szabadságharc után Háromszék ipara fejlődött ki a legjobban a székely megyék között. A világháború után azonban a kisipar visszaesőben van. Sepsiszentgyörgyön az 1927. év folyamán 25 új iparigazolványt váltottak ki és hármat adtak vissza, 1935-ben viszont már csak 8 új igazolványt váltottak ki és 25-öt adtak vissza. A körülmények arra kényszerítették a mestereket, hogy tanulók helyett napszámásokat fogadjanak, vagy pedig szerződés és minden kötelezettség nélkül vegyék fel tanoncaikat. Sepsiszentgyörgyön 1927-ben még 135 szerződötetett tanuló volt, 1935-ben már csak 89. Az összes iparágakban együtt a mestereknek közel fele dolgozik segéd nélkül, a szabómestereknek mintegy 80%-a. A háziipari jellegű iparágak közül a gyapjuszövés legfejlettebb Háromszéken, egyetlen székely megye sem veheti fel vele a versenyt. A század elején kormánytámogatással szoktatták rá a népet a szövése és lendítették fel ezt az ipart, azonban az utóbbi idők folyamán néhány gazdagabb család ragadta magához, muhelyekben gyári jelleggel

szövetik a gyapjút, különösen Kovásznán és Zabolán, a valóban háziipari szövés pedig háttérbe szorult.

A népfölösleg és az elvándorlás itt is a társadalmi hagyagság és szervezetlenség következménye elsősorban, a helytelen birtokmegosztás mellett, hiszen az országos viszonylatban is jó termővidéken a népsűrűség négyzetkilométerenként csak 41, az országos átlag ennek felével nagyobb. 1910 és 1930 között 134.994-ről csak 136.358-ra szaporodott a megye lakossága, egy évre tehát átlag 0.05 százalékos szaporodás esik. A természetes szaporodásnak mintegy harmadrésze kényszerül elvándorlásra, holott a természetes szaporodás is csak mintegy fele az országos átlagnak. Szaporodás tekintetében mégis jobban áll Udvarhely megyénél, 1936-ig 140 ezren felül emelkedett a lakossága. A szociális betegségek elterjedése kisebb méretű, mint a Székelyföld többi részén, a szifilisz 1934-ig csökkenőben volt, azóta emelkedést mutat, tuberkulózis az 1934. évi kimutatás szerint 325 lakos közül egyre esik. A városok magyarsága pusztul, szaporodást csak a falu jelent. A sepsiszentgyörgyi református egyházközség lélekszáma 1913-tól 1934-ig lepadt 4435-ről 4144-re, aminek elsősorban a születéskorlátozás az oka, mert az újszülöttek száma fokozatosan leesett évi 121-ről 60-ra, holott a házasságok száma lényegesen emelkedett. A Szemárja nevű külváros református egyházközségének lélekszáma ellenben 500-ról 775-re emelkedett ugyanez idő alatt a munkát kereső falusiak bevándorlása révén, a születések száma pedig 26-ról 8-ra zuhant, több mint 70%-kal.

Sepsiszentgyörgy város lakossága 1920 óta pár száz lélekkel apadt. A nagyobb, városi jelleggel bíró községek is osztoznak a városoknak ezen a vonásán. A Köpecz határában lévő szénbányát 1930-ban beszüntették, mire több száz család költözött el innen és a szomszédos Barótról, a köpeczi református egyházközségnél pedig a születések száma felére esett azóta. A bányamunkások elszéledtek favágónak, napszámosnak.

A megye területén 1934-ben 108 állami elemi iskola működött és 41 felekezeti, amiben azóta lényeges változás állott be a magyar nyelvű oktatás kárára. Magyar középiskola három van, a kézdivásárhelyi katolikus líceum és Sepsiszentgyörgyön a református líceum, valamint a református leánygimnázium. A háromszéki falvakban van a

székelység területén a legtöbb közép- és szakiskolát végzett ember, az írni-olvasni tudók 7·2%-a. Írni-olvasni a lakosság 84·2%-a tud (országos átlag 57·0%). Az iskoláztatást elősegítette a múltban a „Háromszékmegyei Tanalap“, mely az egykori határőrség vagyonából állott. Ferenc József ezt a vagyont 1869-ben a megyének adta, hogy jövedelméből ipariskolát létesítsenek és a főiskolai tanulókat segélyezzék. A közhatalomváltozás után a magyar vezetőség elmulasztotta a tanalap jogi személyiségét bejelenteni a megszabott határidőn belül és az ügy csak 1928-ban került a megyei tanács elé, amikor már csak rendkívüli módon, „az összes illetékes miniszterek megkeresésével“ és felségfolyamodvánnyal lehetett próbálkozni. Az eredmény az lett, hogy 1931 tavaszán királyi dekrétummal vonták el az alap kezelését a megyétől, az ingatlanok tulajdonjogát pedig átruházták a bukaresti Casa Scoalelor-ra. A jelentős vagyon, a félévszázados tanalap kiesett a magyarság kezéből.

VIDÉKEK

Erdővidék, amint külön neve is mutatja, zárt egység, mégis a megyei politika szétdarabolta, a lakosság nagy kárára, Udvarhely megye és Háromszék között, több mint egy századdal ezelőtt. A táblabírák „Horvátországnak” nevezték Erdővidék Bardoczfiúszékét, ugyanezt tették a háromszéki markálisokon Miklósvárszékkal, mert mind a kettő évtizedeken át neheztelt az anyaszékre s állandóan elszakadással fenyegetőzött. A kiegyezés utáni megyerendezéskor a régi két megye helyett négy között osztották fel, Nagykovács és Brassó megyékhez is csatoltak községeiből, a lakosság négyfelé járt hivatalos ügyeiben. A nagybirtokrendszer sok román jobbágyot telepített annakidején erre a vidékre, de a román betelepedés negyvennyolc után is tartott. A világháború előtt természetesnek vették, hogy Nagybaconban új román templomot épített Mocan Tódor túrógváros, aki a hetvenes években telepedett ide, az akkor virágzó juhtenyésztés hazájába s „székelytúrójának” jövedelméből hamarosan első gazdává emelkedett. 1901-ben már kétszáz hold földbirtok és 1000 hold erdő volt a tulajdonában s egyedül tudta biztosítani, hogy Ágostonfalváról bejárjon oda a román pap. Köpeczen ugyanebben az időben újult meg a román fatemplom, Szárazajtán és környékén is erősödött a románság. A székelytúrót nagyobbára románok készítették, a juhtenyésztés elsősorban az ő kezükben volt, s emlékezetes az eset, hogy az olasztelki román pap Romániából hozatott tejet használt fel „székelytúrójának” gyártásánál. A magyarság viszont nem gyarapodott, üresen hagyta a falvakat és más vidéken nézett megélhetés után. Egyedüli kereseti forrás itthon a köpeczi szénbánya volt, amely azonban már a század elején csökkentette üzemét, nem bírta a versenyt. Ez a bánya az egész

országban az egyedüli volt, amelyet úgy tőkéje, mint vezetése és munkásai tekintetében magyarnak lehetett nevezni, aminek hátrányait szenvednie kellett. Egyetlen száz legű vállalat sem akadt a vevői között, dacára annak, hogy ez nekik anyagi károsodással járt. A háború után részben román jellegűvé vált, míg most a végleges beszüntetés megoldotta a kérdéseket.

Vargyas mai állapota beszél a népe multjáról. A falu ma is három részből áll, közigazgatásilag Udvarhely megyéhez tartozik, felső részében lakott a szabad székelység, a nagyobb középsőben és alsóban a jobbágyok. A Daniel-család jobbágyai székelyek voltak, csak a pakulárjai románok, az egykori jobbágytelep az uradalom körül ma is tiszta székely lakosságból áll. A szegénység, az egyformán kiszabott telkek mutatják a telep régi határát. A felső rész, az egykori szabadok falurésze az új települések helye, a románok és cigányok is itt laknak, ezt a falurészt „regát”-nak nevezi a nép. Vargyas szegény falu, szomszédai: Száldobos, az egykori „mezítlábos falu” és Olasztelek sokkal jobb módon élnek, amit azzal indokolnak a vargyasiak, hogy ott nem volt uradalom, mely itt évszázadokon keresztül nehezedett rá a nép életére, s ha a székelység terjeszkedni akart, nem volt hová, mert a nagybirtok a határnak legjobb részét foglalta el. Ez a helyzet a jobbágyfelszabadítás óta is alig változott, ma 2000 hold erdője és 400 hold szántója van az udvarnak, külön juhnyája, gulyája, majdnem akkora, mint a falué. Az arányosítás miatt óriási kárt szenvedett a nép, közvagyonának nagyrésztét kiszakították az uradalomnak és nagyobb birtokosoknak, emellett az arányjogvásárlók is nagy vagyont szereztek. A község elszegényedésében ez nagy lépést jelentett, a három ökörcsorda leapadt egyre. Sok közbirtokossági tag nem használja a maga részét, mert nincs marhája, amit legeltessen, viszont akiknek a részét annakidején kiszakították, ma azok is legeltetnek a szegényebbek közös birtokán. A földkérdést, a közvagyonok ügyét senki nem meri fölvetni és tisztázni, jellemző erre nézve a tanító vallomása, hogy neki még az apja meghagyta, mindent csinálhat a faluban, csak a birtokkérdésnek hagyjon békét, mert az nagyon „nem tiszta” ügy és csak ellenségeket szerez magának miatta. A háború utáni forradalom idején a szegények erőszakkal akarták kényszeríteni a gazdagabbakat, hogy a közvagyon-

ból kiszakított részeket csatolják vissza, de ez még forradalmi úton sem sikerült. Maradt minden a régiiben, a jogtalan elosztás, a jogtalan használat és az állandó elégedetlenség, amit fokoz az, hogy újabban a rengeteg közteher, melyet a község helyett a közbirtokosságokra vetnek ki, mind csak a közösségre kényszerített szegényebb népréteget érinti. A közbirtokosságok kénytelenek eladni erdőiket, hogy a terhek alól szabaduljanak. Vargyason az utóbbi három év alatt három nagy erdőséget adtak el, egyiket egy bukaresti román cégnek, másikat egy ágostonfalvi zsidó vállalatnak, a legutóbbit pedig egy ágostonfalvi román magánember vette meg. A legutóbbi eladásra azért volt szükség, mert a községben épített román templom költségeiből százezer lejt vetettek ki a közbirtokosságra. A közvagyonok rendezetlen ügyét a jelek szerint az elpusztulásuk fogja megoldani. Ilyen közszellem mellett nem csoda, ha nehéz a népet közösségi munka érdekében összetartani, amikor a közösségekből reájuk még mindig csak hátrányok származtak. A tejszövetkezet pár lejes jutalékai helyett a pap legutóbb népszerűsítő gazdasági és szépirodalmi könyveket osztott szét a tagok között, de lett is felháborodás miatta, amikor azzal nem vásárolhatnak „gázt“ a boltban.

Kálnokon, Sepsiszentgyörgy szomszédságában, annak a módját keresik, hogy miképpen lehetne „faluboltot“ létesíteni, ahol a terményeket, főleg a tojást és gyümölcsöt összegyűjthessék és megfelelő egységes áron értékesítsék. A gazdák mentesülnének azoktól a károktól, melyeket a piaci árak hullámlása okoz, a városi vevő pedig olcsóbban jutna az áruhoz. Ezt a megoldást természetesen csak nagyobb területen rendszeresítve lehetne keresztülvinni. Vele kapcsolatosan lehetővé válna a tojás és gyümölcs osztályozása, ami a külföldre való szállítás szempontjából nagyfontosságú, ugyanakkor a gazdák is meglátnák a módját és értelmét a többi és jobb minőségű termelésnek. Ez a gazdasági terv még a megvalósítás legkezdetén áll, az évek óta tartó népnevelés és közszellemi irányítás ellenben már tényleges eredményeket mutat fel. Az unitárius pap az első elemi osztályos tanulóktól kezdve bevonja az ifjúságot az evangéliumi nevelésbe, konfirmációs délutánokat tart, ahol nem a kátét tanulják, hanem egyszerű beszélgetés folyik a káté tárgyköréből, jellemalakítás végett. A gyermekek így be-

vonódnak a közösségi életbe, gondolkozásuk hozzáalakul, míg ennek hiányában később sem kapcsolódnak be a falu egyházi és társadalmi életébe. Az egyházközség tízéves tervet készített az egyház anyagi alapjának megerősítésére. A hívek nem pénzzel járulnak hozzá, hanem munkával, fakitermeléssel, mezei munkával „kalákában“. Az egyházközség egyholdas helyén mintagyümölcsöst létesítettek, feljavították a talajt és a tízéves terv első évében négyszerannyi hozama volt a földnek, mint azelőtt, amíg bérbeadás útján kezelték. Az egyke ellen folytatott küzdelem azonban nem ilyen eredményes.

Sepsikőrispatak mai kialakulását a Kálnoky-féle grófi uradalom határozta meg. A család Kálnokról való betelepedésével együtt járt a román jobbágyság betelepődése is. Az uradalom és a falu székelysége között nem egy összeköttetés történt a múltban, a gróf pedig úgy vetett véget ezeknek a viszályoknak, hogy kastélyánál félrevezettette a patakot és nem engedett a faluba vizet, míg a nép meg nem adta magát és meg nem „kérlette“ őt. Negyvenkilencben a felszabadult, részint román eredetű jobbágyság telket és kis földet kaptak, de a század elejéig a földnélküli szegény népréteg megnövekedett, részint a románok nagy szaporasága, részint új betelepülések következtében, úgyhogy a háború utáni földreformkor valamennyien az igényjogosultak között szerepeltek. Ezek a napszámosok telket és szántóföldet kaptak, 1—2 holdat, száz év alatt kétszer történt számukra földosztás, mégis a szegénységük máig sem változott. Az uradalmi birtok közöttük oszlott szét, de az állam pár év múlva visszavette tőlük a földreformkor kapott földeket, mert nem fizették a váltságdíjat és a szomszédos Árkos gazdáinak adta. A szegénység ma napszám-ból, eper-, málna- és gombaszedésből él. A betelepülők előtt azonban nem volt elzárva az érvényesülés, a vagyonszerzés útja. Mintegy ötven évvel ezelőtt került a községbe egy Covesan nevű román napszámos, aki hamarosan a falu legmódosabb embere lett. A Bogdán-család birtokán szorgalmas embernek bizonyult, emellett házilag élesztőt gyártott, amiből nagy összegeket keresett. A székely lakosság nem tudott kimozdulni évszázados életmódjából, eszébe sem jutott, hogy élesztővel is lehet pénzt keresni, míg a betelepült Covasant nem kötötte a hagyomány, szabadon mozgott úgy szellemi, mint gazdasági tekintetben. Az egyik

Kálnoky grófnak élesztőgyára volt már régebben, ez adta számára az ösztönzést és a példát, míg a székelység úgy gondolta, hogy élesztőgyára is csak grófnak lehet. Covesan hamarosan megvette a nagy birtokot, amelyen azelőtt dolgozott, 80 hold szántót, ezenkívül kaszálót, erdőt, egy szeszyárat és később a grófi élesztőgyárat is, Sepsiszentgyörgyön pedig bankot létesített. A bank ugyan megbukott most a konverzió következtében, de a Covesan-család ma a leggazdagabb a faluban, gazdagabb a grófnál. Közbirtokossága kétféle van a községnek, egyik a „Székely kétág katonaság” nevet viseli, mely az egykori szabad székelység közös vagyona, míg az igényjogosultak „Kényszerközbirtokossága” a volt úrbéreszek tulajdonát képezi. A két vagyonsközség eredetileg teljesen különvált tulajdonosai ma összevegyültek házasság és vásár révén, némelyiküknek mind a kettőben van arányjoga. A román eredetű családok annakidején az „úrbéresekkel” vegyes közbirtokosságok kiarányosításánál éppen úgy részesedtek arányjogban, mint a szegényebb magyar lakosság. A különböző felekezetekre tagolt magyarság között nincs egyetértés. Két évvel ezelőtt kultúrházat akart építeni a falu, de az együttműködés megbukott a felekezeti széthúzás miatt.

PRÓBÁLKOZÁSOK

Háromszék a szövetkezeti összefogás tekintetében messzi elmaradt Udvarhely megye mögött, noha mezőgazdasága fejlettebb. Tejszövetkezete 1936. év végén csak kettő volt, ugyanúgy, mint Csíknak, míg Udvarhely megye területén ekkor már 46 tejszövetkezet dolgozta fel iparilag a tejet. Az elmúlt év folyamán Háromszéken meg két új tejszövetkezet alakult, Udvarhely megyében pedig hat. A három megye területén ma fennálló 58 tejszövetkezet az utóbbi hét év alatt létesült, 1930-ban még csak öt volt meg belőlük. Az első háromszékmegyei szövetkezet Kézdivásárhelyen alakult meg 1934-ben „Kézdi Gazdasági Szövetkezet” név alatt, kezdetben 34 taggal, de ez a szám mostanig közel kétszázra emelkedett. A vállalkozás 2700 lej alapítókéval indult meg és ma évente 650.000 lejes forgalmat bonyolít le. Vezetője egy kézdivásárhelyi ügyvéd. Egyelőre csak tejfeldolgozással és értékesítéssel foglalkozik a szövetkezet s ezzel kapcsolatosan sertéshízlalással, mely utóbbinak a közeli Brassó nagyon jó piaca, de a megalakuláskor már az volt a terv, hogy általános gazdasági értékesítést végezzen. A gabonaneműek közül főleg az árpa és nagyobb mértékben a lencse nyújt lehetőséget erre a munkára. A megalakuláskor néhány alkalmasabbnak látszó községben megbízottak útján szedték össze a tejet, először négy falu tartozott bele a szövetkezet körébe, majd lassanként a járásnak még hat községét kapcsolták be. A bekapcsolt községek közül a legtávolabbi 16 kilométerre van, másik irányban 12 kilométerre, így mintegy 30 kilométeres körzetre terjed ki a hálózat, ami nagy nehézségeket okoz a tej összegyűjtésénél, a szövetkezeti élet irányításánál. Magában a városban csak 12 tag lakik, a cél éppen az volt, hogy a vidéket vonják be és szervezzék meg az értékesítést, mert a vásárhelyiek idehaza is jól el tudják adni a tejet. A vidéki megbízottak egészen a múlt évig karjukon hordták be a tejet, amivel a nagy távolság miatt egész napot töltöttek el,

most két fuvar járja be naponta a falvakat. Ennek megvan az a hátránya, hogy ha kevés a napi tejmennyiség, a jelentős fuvarköltség nagyban csökkenti a szövetkezet jövedelmét, drágítja a tejet anélkül, hogy a gazdák bármivel is többet kapnának érte. A zsírfok mérése igen nehéz eljárás a termelők szétszórtsága miatt. A városban 5 lej a tej literje, ezért ha drága a takarmány, mint a mult évben is, a gazdák inkább behozzák maguk a tejet és eladják a városi piacon, de amikor jó termés van, kedvezőbbnek tartják a szövetkezet útján való értékesítést. A szövetkezet számára a megalakulásnál is nehezebb feladatot jelentett az első években a vaj eladása. Nem juthattak piachoz, közvetlen vásárlóik nem akadtak, így kénytelenek voltak 50—60 lejért odaadni a vaj kilóját a brassói kereskedőknek, akik 100—120 lejért árusították. Csak most érte el azt a szövetkezet, hogy a környékbeli itthonról vásárolják a vajat, melyet eddig Brassóból és a szomszéd megyékből szereztek be. Ma minden elfogy a szövetkezet kis üzletéből, sőt a nagyobb ünnepek alkalmával a marosvásárhelyi tejfeldolgozó központtól is kénytelenek rendelni. A közönség megszokta végre, hogy az itthonit vásárolja, amely elismerten kitűnő minőségű, amellet lényegesen olcsóbb. A szövetkezetnél 1936 folyamán naponta már 800 liter tej is került feldolgozásra. Az állattenyésztés fejlődéséhez nagyban hozzájárult a szövetkezet, azokban a községekben, ahonnan tejet szállítanak, az utóbbi három év alatt ötvenszázalékos javulást mutat a marhaállomány. A szövetkezeti tagok a szász vidékekről szereztek be fejőstehenüket, egyetlen alkalommal 27 darabot vásároltak.

A szövetkezeti szervezet általánossá tétele végett szükségesnek találják Háromszéken egy nagyobb szervezet létesítését kézdivásárhelyi központtal és a különböző szövetkezetek általános összekapcsolását, hogy amit az egyik nem állít elő, kapja meg a másiktól. De a szövetkezeti eszme nehezen tör utat a társadalom széles rétegeiben. A háború előtti idők óta fennálló fogyasztási és hitelszövetkezetek nem sok lelkesedésre sarkalnak, mert működésük alig jár valami jövedelemmel, emellet nagyon megingatta a szövetkezet iránti bizalmat az a kalandorvállalkozás, amely jelentős összeget szedett össze arra a célra, hogy szövetkezeti alapon villamossági üzemet létesít az egész megye számára. Az üzletrészek többsége be is gyűlt, de ekkor megbukott a

vállalkozás és a pénz odaveszett. Egyes emberek már megvannak érve a szövetkezeti szervezkedésre, de az egész társadalom, a közönség még nincs. — Húsz év kellett, hogy a kezdet kezdetéhez elérjünk — mondja a kézdivásárhelyi szövetkezet vezetője, — húsz év, ha csak a háborútól számítjuk is az életet. — Valóban, a magyar társadalom igen lassan halad az önismeret és a belső szervezkedés útján, sokkal lassabban, mint ahogy a körülmények megkövetelik. A húsz év mulasztásaiból származó veszteséget nehéz pótolni, úgy anyagiakban, mint a lelki erősség terén. A kézdivásárhelyiek még most sem tudják elindítani szövetkezetük terményértékesítő munkáját. Mert először piacot kell teremteni, termelésre csak azután lehet ösztönözni az embereket, vagy legalább is a piac és termelés megszervezése párhuzamosan kell történjék, különben a termelők nyakán marad az áru. Egész Erdélyre kiterjedőleg kellene megszervezni az értékesítést, belevonva elsősorban a városokat, hogy a városi magyar társadalom a magyar falu terményeit fogyassza. Központi vezetőember kellene ide s főleg főke, de egyik sincs még ezideig. A kereskedők túlnyomó része nem magyar, ezekre számítani sem lehet ebben a munkában, hiszen magában Kézdivásárhelyen is szívesebben tartják fenn összeköttetéseiket a régi nagy cégekkel, ahonnan áruikat kapják, minthogy a kezdet nehézségeivel küzdő helyi termelésre támaszkodjanak.

A magyarság gazdasági megszervezésével kapcsolatosan sok lényeges kérdés merül fel Kovászna szövetkezeti életének ismertetésénél. Két szövetkezet is alakult a községben, de, sajnos, nem a kölcsönös együttműködés gondolata vezetett erre a helyzetre, hanem a széthúzás. Az egyéni indítóokokon túl ellenben mégis az a fontos, hogy a két szövetkezet egyformán szolgálja a környékbeli székelység érdekeit, mind a kettő végzi a maga munkáját. A jelentékeny mértékben román lakosságú község magyarságának vezetői két évvel ezelőtt juthattak csak odáig, hogy megalakítsák az „Orbai Tejszövetkezet”-et, amely már a kezdet kezdetén általános gazdasági szövetkezetként akart indulni. Ilyen alapszabályt kértek a magyar szövetkezeti központtól, de csak tejszövetkezet megalakítására kaptak meghatalmazást, azzal a magyarázattal, hogy majd később is át lehet alakulni általános szövetkezetté. Így jött létre az „Orbai”, melynek ma mintegy 100 tagja van és 12 közsé-

get von be hálózatába Zabolától Bitáig, 15 kilométeres távolságról is. A vidék takarmánytermelésre elsőrangú, ezért mutatkozott szükségesnek legelőbb is a tejtermelés megszervezése és fejlesztése. Naponta átlag 800 liter tejet dolgoznak fel, de a napi tejmenyiség nagyon ingadozik, 200 litertől 1300-ig, ami a vaj értékesítésénél hátrányos. A tej fuvarozása literenként 50 baniba kerül, ami a szövetekezetet terheli és nagyban csökkenti jövedelmét. A háromszéki viszonyok mellett még nem lehet az egyes községekben felállítani tejszövetekezetet, hiszen a 12 község tejmenyisége együtt alig annyi, mint egyetlen udvarhelymegyei falué. Ezek a kezdeti nehézségek mindaddig fennállanak, amíg a fejőstehéntartás nem válik általánosabbá. A szövetekezet a községben árusítja el a vaj nagy részét, a közeli városokba kevés árut tud szállítani. A vállalkozás anyagi alapját csak a 165 üzletrész képezi, semilyen támogatást nem kapnak a szövetekezeti központtól, mégis az első év 70.000 lejnyi veszteségét is sikerült már pótolniok. A szövetekezet igazgatója különben orvos a községben. Általános szövetekezettel sokkal több eredményt lehetett volna állítólag elérni, hiszen pl. a háziipar olyan fejlett, hogy a termelést nem kell szervezni, csak az értékesítést, mégsem mehetnek semmire töke, vagy erkölcsi támogatás hiányában. „Hogy lehessen itt szervezkedni, amikor felülről semmiféle tájékoztatást nem kapunk?!“ — hangzik a panasz.

A vezetőség számításait mindenképpen keresztelte az, hogy a tejen kívül egyéb gazdasági termék értékesítésére nem kapott engedélyt. Néhány kovásznai vezetőember már előzőleg levelezést folytatott egy nagy külföldi kereskedelmi céggel a mezőgazdasági termékek kivitelére vonatkozólag és amikor az „Orbai“ szövetekezet megalakult, előterjesztést tettek az igazgatóságnak, hogy munkájuk, amely már a megvalósítás állapotába jutott, a szövetekezet keretében bonyolítódjék le. A szövetekezet hajlandónak is mutatkozott az elfogadásra, de amikor a külföldi cég elküldte megbízólevelét, az igazgató azzal a megjegyzéssel terjesztette a választmány elé, hogy egyelőre ne fogadják el. Amikor a szövetekezet a további levelekre már nem is válaszolt, felvetődött a másik részen is egy újabb szövetekezet gondolata, mert az eddigivel lehetetlennek látták az együttmunködést, az ott nyilvánuló kicsinyes, egyéni okok miatt. Érintkezésbe léptek a magyar szövetekezeti központtal, aminek jó

indulatú válaszából azonban azt következtették, hogy a központ csak a megszabott utakon járó, kevés, vagy éppen semmi önálló kezdeményezéssel nem rendelkező szövetkezeti alakulatokat veszi szívesen. A széles tevékenységi körre éppen azért lett volna szükségük, hogy mindent megpróbálhassanak és a sok lehetőség közül amelyik működési kör eredményt mutat, azt fejlesszék. A központ kisebb tevékenységei közül a gyapjúbeváltást ajánlotta, a helyzet alapos félreismerésével, mert Háromszéken a gyapjútermelés 90%-a a románság kezében van. Amikor a vezetőség azt látta, hogy az erdélyi központtól nem remélhet nagyobb működési körre engedélyt, kénytelen volt úgy határozni, hogy valamely más központnak lesz a tagja. Így jött létre „A gazda” termelő, beszerző és értékesítő szövetkezet a bukaresti központ keretében. Az új szövetkezet vezetősége hangoztatja, hogy semmi egységbontó szándéka nincsen, de mérlegelve a lehetőségeket, úgy találta, hogy sokkal nagyobb segítségére lehet a székely falvaknak és a falusi kisembereknek akkor, ha az előre kitűzött célja felé halad, noha ezt a célt csak a román szövetkezeti központ keretében érheti el, a már ismert okok miatt. „A gazda” szövetkezet működése minden mezőgazdasági termény termelésére, összevásárlására és forgalombahozására kiterjed, ugyanígy az állattenyésztésre és a háziiparra is. Terve a mezőgazdasági gépek beszerzése, a népművelést és szakoktatást szolgáló mezőgazdasági előadások tartása, nyomtatványok terjesztése, kölcsönök felvétele és folyósítása a tagok részére, kiviteli és behozatali üzletek lebonyolítása stb. Erre a munkára a legnagyobb szükség mutatkozik, mert a székely gazdatársadalom teljesen magárahagyottan ki van szolgáltatva az idegen tőke uralmának, egyetlen magyar gazdasági alakulat sem tudott még a mai napig irányító szerepet vállalni.

A Brassóban és Szebenben működő szász szervezetek uralkodnak a székely megyék piacain, újabban pedig mind nagyobb tért hódít a regáti tőke, ezeknek vannak kiszolgáltatói a székely termelők. „A gazda” összevásárolja a vidéken található és eladásra kerülő gabonaneműeket, kisebb tételekben és vagononként szállítja tovább, de a raktárból különként is ad el a vásárlásra szoruló kisembereknek. Azokat a cikkeket, melyekből a környéken nem termelnek annyit, hogy a szükségletet kielégítsék (kukorica, zab) vagó-

nonként hozatják és a raktárból kiárusítják. Az első üzletév folyamán a szövetkezet három és félmillió lejes forgalmat bonyolított le búza, zab, árpa, kukorica értékesítéssel, de jelentős értéket képviselt az összevásárolt tyúk és tojás, széna, szalma, háziipari cikkek is. Gyakorlati eredménye az első év folyamán abban mutatkozik, hogy a környékbeli falvak lakosságának az eladásra szánt terményei magasabb áron kelnek el, mint az előző években, mert a szövetkezet mindig a legmagasabb napi árat adja s így a magáncégek és ügynökök is kénytelenek ehhez igazodni. Meghonosították a rendszert, hogy mielőtt a termelők bárkinek eladnák áruikat, kérdezzék meg előbb a szövetkezettől a napi árakat. és ha annál többet ad valaki, csak úgy adják oda. A bizalom megszilárdult és a munka szépen halad előre. A bukaresti központhoz való csatlakozás ellenben jó eszköz azoknak a kezében, akiknél már szokássá vált, hogy a nekik nem tetsző, vagy az ő egyéni érdekeiket nem szolgáló embereket egyszerűen a magyarság ellenségének, renegátoknak nyilvánítják. Kisebbségi életünknek ez az egyik legnagyobb betegsége, mert leple alatt a semmittevés, vagy éppen a magyarság kárára való dolgozás húzódik meg legtöbbször. Az új kovásznai szövetkezetet is román szövetkezetnek igyekeznek feltüntetni, hogy a magyarság körében bizalmatlanságot keltsenek iránta. Pedig a szövetkezet minden egyes vezetője magyar, a 79 tag közül pedig csak kettő román, amit az ilyen vegyeslakosságú vidéken nem lehet károsnak nevezni. Ez a szövetkezet is minden anyagi támogatás nélkül, csupán a lejegyzett 483 üzletrészből jött létre és áll fenn. A szövetkezet 1936 őszén alakult meg és azóta 20 község lépett be tagjai közé, kettő kivételével a járásnak valamennyi faluja. Az ország legnagyobb kiviteli cégeivel fennálló kapcsolatai révén már elérte azt a bizalmat, hogy ezek a cégek előre bocsátják rendelkezésére a felvásárláshoz szükséges pénzösszeget. Szoros kapcsolatot tart fenn a szövetkezet a mezőgazdasági kamarával és az EGE megyei csoportjával, melynek felügyelete és irányítása mellett már a múlt évben megkezdte a lótenyésztés fejlesztésére irányuló munkáját is.

Így ismerhettünk meg végezetül egy székelyföldi „román” szövetkezetet is, létrejöttének okaival együtt. Hogy kinek van igaza, annak-e, aki elítéli ezt a munkát, vagy annak, aki vállalja, azt a jövő fogja eldönteni.

FŐBB FORRÁSMUNKÁK

A történeti részt a következő munkák alapján írtam meg: *Hóman—Szekfű*: Magyar történet. *Jakab Elek és Szádeczky Lajos*: Udvarhely vármegye története. Bp., 1901. *Szádeczky Lajos*: A székelység története. Bp., 1928. *Szabó Károly és Szádeczky Lajos*: Székely oklevéltár I—VII. kötet. *Dr. Vajda Emil*: A vargyasi Daniel-család. Bp., 1894. A nemes székelységnek alázasos könyörgő levele az erdélyi fejedelemség három nemzethől álló statusaihoz és rendjeihez. Kolozsvár, 1791. *Kálay Ferenc*: Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről. Nagyenyed, 1829. *Jakab Elek*: Szabadságharcunk. Bp., 1880. *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. Bp., 1868. *Fényes Elek*: Magyarország statisztikája. II. kötet. Bp., 1843. *Benkő Károly*: Marossszék ismertetése. Kolozsvár, 1868. *Lóránd Lajos*: A székely jobbágyság kialakulása. *Benkő Károly*: Csík, Gyergyó és Kászon leírások. Kolozsvár, 1853. *Kővári László*: Székelyhonról. Kolozsvár, 1842.

A kisgazdák pusztulásáról és a szétszóródásról szóló fejezetek alapjául a következő munkák szolgáltak: *Dr. Sebess Dénes*: Arányosítás és tagosítás. (Az 1908 : VII. t.-c. indoklása.) Székely Kongresszus Csíktusnádon, 1902. *Közma Ferenc*: A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota. Bp., 1879. *Sinón Péter*: A székely kivándorlás. Bp., 1903. *Barabás Endre*: A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete. Bp., 1901. *Máthé József*: Székely kérdés. Marosvásárhely, 1901. A székely akció öt éve. 1907. Az „Ellenzék“ 1881-től 1903-ig terjedő évfolyamainak a székelységre vonatkozó cikkei. A Hegyvidéki, Erdélyrészi (Székelyföldi) Gazdasági Akció 1909. évi működésének ismertetése. Bp., 1910.

A háború utáni alakulás forrásait elsősorban a „Magyar Kisebbség“ és a bukaresti „Carpatpost“ nyomatos lapnak a Székelyföldre vonatkozó cikkei képezték, az egyes megyék rajzánál pedig a következő munkákra is támaszkodtam: *Barabás Endre*: Udvarhely vármegye közgazdasági leírása. Bp., 1904. *T. Nagy In re*: Csík megye közgazdasági leírása. Bp., 1902. *Tokaji László*: Eladó ország. Kolozsvár, 1913. *Benkő Károly*: Marossszék ismertetése. Kolozsvár, 1869. *Barabás Endre*: Maros-Torda vármegye és Maros-Vásárhely közgazdasági leírása. Bp., 1907. Kisebb mértékben vettem figyelembe *Sabin Opreanu*: Tinutul saciilor (Cluj, 1929) és *Heinrich Wachner*: Judet Ciuc, Samt Toplita und der Muresenge (Cluj, 1929) című munkáját. A használt statisztikákat szöveg közben jelöltem meg.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
A SZÉKELYFÖLD KAPUJÁBAN	
Földre írt mult	7
Rava és boltja	12
A lélek	21
ELFELEJTETT TÖRTÉNELEM	
A bűnös utópia	23
Zsellérek, földönlakók, jobbágyok	27
A „három nemzet”-nek nincs egy érdeke	33
Lázadások vezér nélkül	37
A kétkulacsos nép	40
Segesvár, gyászos emlék	44
A híres farsang	52
Föld nélkül	59
A szabadság palástja	65
Siculicidium	71
Vesztett ügy	78
1848	81
KISGAZDÁK PUSZTULÁSA	
Új törvény, régi gyakorlat	89
Arányosítás	94
Tagosítás	102
A pénz	109
SZÉTSZÓRÓDÁS	
A népesség csökkenése	115
Székelyek a Regátban	120
Munkásviszonyok itthon	126
Elmaradottság	133
Mentési kísérletek	138
A NAGY VÁLTOZÁS	
Földreform	143
Hitelélet	149
Földkérdés, termelés	154

	Oldal
Népesedés	162
Szellemi élet	168
MAROSSZÉK	
Település	173
A nép	175
Gazdálkodás, ipar	180
Két példa	184
Pusztuló vidékek	187
A Kisküküllő völgye	192
A Dózsák faluja	195
A vagyon árnyékában	202
UDVARHELY MEGYE	
Mai helyzet	207
Sóvidék	212
„Fekete tyúk árnyéka“	220
Felekezeti szövetkezet	226
Székelykeresztúr	234
A Firtos alatt	244
Nyikómente	246
A haldokló anyaváros	256
Szövetkezet	261
Népművészet, népköltészet	267
CSÍK MEGYE	
Helyzetkép	271
A két város	283
Népnevelés	289
Proletár falu	299
HÁROMSZÉK	
Helyzetkép	305
Vidékek	310
Próbálkozások	315

Kiadásért felelős: Potoczky Kálmán dr.

32-309. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

M A G Y A R Í R Ó

M A G Y A R S Z E L L E M

M A G Y A R K I A D Ó

BALÁZS FERENC:

A RÖG ALATT

Az elhunyt szerző önéletrajza, melynek keretében a magyarság sorskérdéseit derűs optimizmussal tárja az olvasó elé.

KERÉK MIHÁLY:

A MAGYAR FÖLDKÉRDÉS

Napjaink legaktuálisabb könyve.

S A J T Ó A L A T T :

SZENCZEY LASZLÓ:

B L E N D E A Á L M A

Az erdélyi falu első nagy regénye

MEFHOSZ KÖNYVKIADÓ KIADÁSA